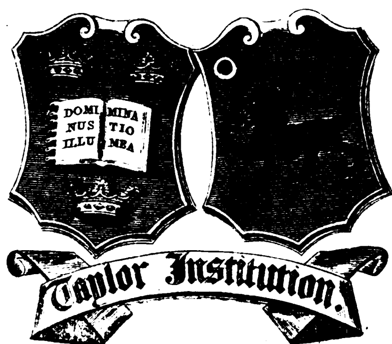


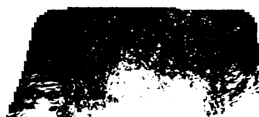

DOMI NUS ILLU MINA TIO MEA
Taylor Institution.

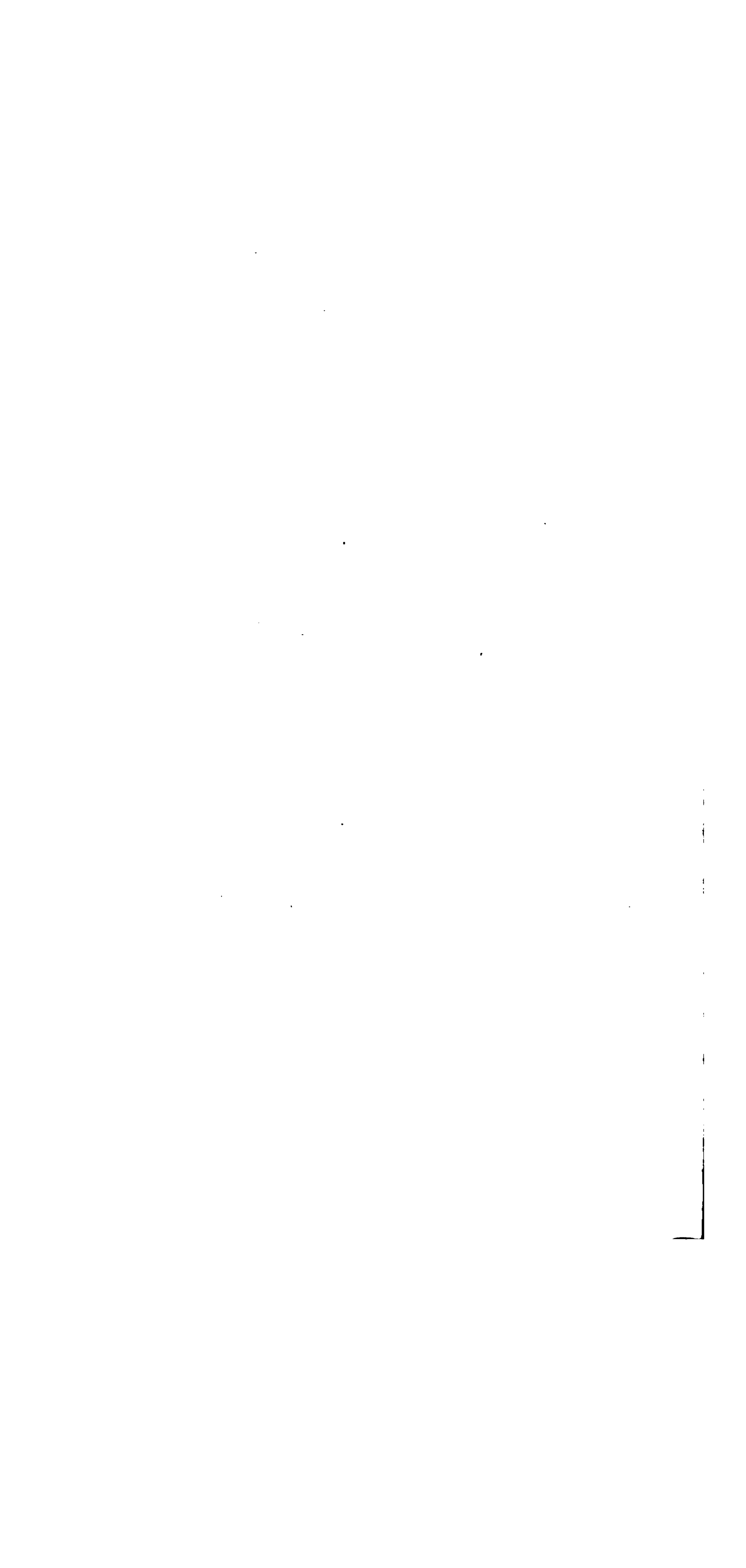

DOMI MINA
NUS TIO
ILLU MEA
Taylor Institution.






DOMI MINA
NUS TIO
ILLU MEA
Taylor Institution.





BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FYRATIONDESJETTE OCH SISTA DELEN.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

ÅTTONDE HÄFTET.

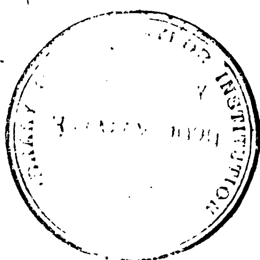
ÖFVERSIGT AF SVERGES INRE TILLSTÅND OCH SAMHÅLLS-UTVECKLING UNDER FRIHETS-TIDEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
L. J. HIERTAS FÖRLAGSEXPEDITION.
1879.



STOCKHOLM,
TRYCKT HOS K. L. BECKMAN.
1879.

Innehåll.

ÖFVERSIGT AF SVERGES INRE TILLSTÅND OCH SAMHÄLLS-UTVECKLING UNDER FRIHETS-TIDEN.

FÖRSTA KAPITLET.

INLEDNING.

Att i ofvannämnde hänseenden hafva närmare kunskap om frihetstiden är af stor vigt. Svenska folket genomgick under den samma en både mångsidig och vigtig samhällsutbildning. Genom tillfälliga omständigheter blef den visserligen tidtals förd till hvarjehanda ensidigheter. Dess bestämdt uttalade och städse bibehållna syftemål var dock, att enligt sjelfstyrelsens grundsats tillerkänna åt svenska folket rättigheten att sjelft ordna sin styrelse och sjelft leda det hela af sina öden. Med denna grundtanke sammanhängde och af densamma följde, ehuru länge och ofta motsagda, lärorna om jemnlikhet inför lagen och om pressens, handelns, näringarnas och arbetets frihet med flere det då inträdande upplysnings-tidehvarfvets åsigter. På hvad sätt svenska folket mer och mer lärde sig att klart uppfatta och sedermera sökte att hos sig följdrigtigt tillämpa nämnde stora grundsatser, detta är det innersta och vigtigaste innehållet af frihetstidens historia. Betraktad från sådan synpunkt, är hon det svenska folkets enskilda bidrag till historien om det sätt, hvarpå under besagde tidehvarf Europas kulturfolk sträfvade att åt sig och åt hela menskligheten bereda ett samhällsskick, som långt mer än de förra hvilade på sanning, rättvisa och lagbunden frihet.

För att erhålla en fullständig öfversigt af det storartade uppträdet i dess helhet, är dock nödigt att skaffa sig noga kännedom också om delarna, d. v. s. om det sätt, hvarpå en hvar bland nämnde grundsatser blifvit af vårt folk uppfattad och tilllämpad; och att således för en hvar bland dem erhålla en monografi, som visar, huru tanken från första utgångspunkten har genom orsaker och följder, yttre och inre, utbildat sig. Ur vår hittills lemnade och ur vanliga likaledes efter tidsföljd ordnade framställningar är dock en sådan hvarje ämnes serskilda uppfattning mindre lätt att vinna, emedan de deruti ingående beståndsdelarna måste sammanletas från alla de spridda ställen, på hvilka de hvar för sin tid blifvit omtalade. För att härutinnan underlätta läsarens arbete, och tillika för att till än klarare och bestämdare åsigter utreda besagde vigtiga ämnen, skola vi i närvarande del söka framlägga dessa grundsatsers enskilda biografier, och derigenom ock en frihetstidens inre historia, ordnad icke efter tids- utan efter ämnesföljd.

Vår förevarande del afser visserligen i främsta rummet tilldragelserna under Adolf Fredriks regering. Men dessas betydelse kan i nämnda hänseende ej rätt fattas, så framt man ej vid hvarje vigtigare ämne för minnet återkallar och tager i betraktande, hvad med hänsyn till detsamma blifvit grundlaggdt och undangjordt under frihetstidens föregående skeden. Att härvid först och främst påminna oss om sjelfva statsskicket och dess uppkomst, anda och beskaffenhet är så mycket mera nödvändigt, som just i dem ligger orsaken till många dåtidens vigtigare företeelser; och äfven derföre, att samma statsskick varit och fortfarande är föremål för många misstydningar och orättvisa anklagelser, hvilka fördenskull böra till ytterligare vederläggning åter upptagas. Att nu vid ett sådant förfaringssätt måste ganska ofta upprepas omdömen och uppgifter, som redan i förra delar förekommit, det ligger i

sakens natur och har ej kunnat undvikas. Ty, som sagdt är, först sedan läsaren genom en sådan repetition blifvit med hvarje ämne omigen förtrogen, först då mägtar han fullständigt uppfatta betydelsen af hvad sig derutinnan under Adolf Fredriks regering ytterligare tilldragit. Det är också först genom närmare kunskap om företeelserna inom hvarje samhälls-utveecklingens serskilda område [1]) och genom dessas sammanhållande, som läsaren kan bilda sig en gemensam och fullständigare bild af det hela. Föreliggande del af vårt arbete kan således i flere fall betraktas som ett lättare öfverskådadt sammandrag af hela frihetstidens inre historia.

Denna kommer ock att dervid framställas i en mycket fördelaktigare dager, än den hittills vanliga. Just ifrågavarande monografier skola näml. ådagalägga, huru oaktadt sina misslyckade krig samt öfriga fel och misstag, och oaktadt den åsyftade samhälls-utvecklingen ofta stördes genom hofvens stämplingar och än mer genom den missrigtning, Hattpartiet länge gaf åt det hela; — huru allt detta oaktadt, frihetstiden har så många och stora förtjenster, att få andra tidehvarf kunna med densamma jemnföras. Den har ur 1718 års förfärliga djup af villervalla och elände återupphjelpt Sverige till ordning och välstånd, och i både förvaltning, näringar och samhällslif infört många vigtiga och mycket välgörande förbättringar. Den har ock i både konst, vitterhet och vetenskap framalstrat en blomstring så rik, att vårt fädernesland blott under sin sednare, sin nuvarande frihetstid kunnat förete någon ting dermed jemnförligt. Och slutligen, den måhända största ehuru minst omtalade bland dess välgerningar. Den har rörande menniskovärde och

---

[1]) I dessa våra framställningar förekomma troligen både misstag och ofullständigheter. Sådana skola dock i någon mån ursäktas af dem, som besinna, att hittills hafva blott få af dessa ämnen blifvit föremål för serskilda utförliga monografier.

medborgerlig verksamhet uppväckt svenska folket till mycket sannare och högre åsigter, än de förut gällande. År 1718 qvarlåg ännu öfver hela staten en mängd från föregående tid ärfda, men orättvisa och skadliga reglementen, undantagslagar och privilegier, hvilka icke blott försvårade hvarje tillämnad social, administrativ eller ekonomisk förbättring, utan ock genom orättvisan i sina åsigter missledde och förvillade folkets uppfattning, af hvad i verkligheten var sannt och rätt [1]). Men under frihetstiden och till följe af statsskick, af tidsanda och af rättskänslans och menniskoförnuftets mer och mer frigjorda verksamhet, har svenska folket fått sina ögon öppnade å ena sidan för orättvisan och skadligheten af dessa föråldrade åsigter, stadgar och privilegier, — och å den andra för tillvaron af högre och ädlare grundsatser — och derjemnte ock för sin och för hvarje menniskas heliga pligt att genom dessas omfattande främja tillkomsten af ljusets, sanningens och rättvisans rike.

Det är vår pligt och bör vara vår glädje att lära känna och erkänna en sådan våra förfäders verksamhet.

ANDRA KAPITLET.

ORSAKERNA TILL DET FRIA STATSSKICKETS INFÖRANDE.

Närmsta och verksammaste anledningen var det klandervärda och landsförderfliga sätt, hvarpå Karl den tolfte begagnat sitt envälde, samt svenska folkets deraf föranledda önskan, att sådana magtmissbruk för framtiden förekomma. Bönderna voro till följe af det långvariga kriget så djupt nedsjunkna i fattigdom och okunnighet, att de näppeligen kunde göra sig begrepp om de verkliga orsakerna till landets lidanden. De önskade framför allt slut på kriget och befrielse från krigsbördorna,

[1]) Se kap. 22—28.

och med löfte härom gåfvo de sig för tillfället tillfreds. Men inom de tre högre, de kunnigare stånden, fordrade flertalet med bestämdhet enväldets afskaffande, och för denna åsigt talade flere deras utmärktaste medlemmar. Serdeles ifriga härutinnan voro de herrar inom krigsbefälet, som stått konungen närmast och således haft bästa tillfället lära känna det förra olyckliga förhållandet. Sjelfva soldaterna hade ock blifvit mycket missnöjda med det sätt, hvarpå Karl två gånger efter hvarandra förde dem in i Norges öde, ofta snöhöljda skogar och fjell under en årstid, — 1716 i Februari och 1718 i November — som var för ett fälttåg högst olämplig och för manskapet alldeles förstörande[1]). Huru djupt och allmänt missnöjet var också inom andra folkklasser, kan bedömas af den häftighet, med hvilken ständerna yrkade på enväldets afskaffande[2]), och tilllika af den motsatta ytterlighet, till hvilken de gingo, i afsigt att för framtiden omöjliggöra dylika konungamagtens missbruk. Många punkter i den nya regeringsformen voro ock tydligen rigtade mot sådana våldsamma och förderfliga åtgerder, som i synnerhet den sista envåldsregenten sig tillåtit[3]).

En annan och vigtig orsak låg i den ovilja mot enväldiga och den kärlek till fria statsskick, som vid denna tid blifvit inom det allmänna europeiska tänkesättet framkallade genom exemplen å ena sidan af många dåtidens klandervärda konungastyrelser, och å den andra genom de lysande företeelserna af fria staterna Schweitz, Holland och England — och tillika genom de frisinnade läror, dåtidens förnämsta snillen under ledning af Bayle, Fenelon, Locke m. fl. utvecklade. Dessa åsigter nade ock af kunnigare svenskar blifvit med begärlighet omfattade visserligen redan i och för sig sjelfva, men också till följe icke blott af det sista envål-

[1]) **30.** 28.
[2]) **30.** 31, 40.
[3]) **30.** 48. **33.** 2—6, 20.

dets olyckor, utan ock af ett ännu icke slocknadt minne af den medborgerliga frihet, svenska folket från urminnes tider för det mesta åtnjutit [1]).

En tredje mer enskild orsak är att söka i den förhoppning, många adelsmän hyste att genom envåldets afskaffande kunna återvinna de gods och företrädes-rättigheter, samma envälde dem fråntagit[2]).

En orsak, icke till sjelfva det fria statsskicket, utan till möjligheten af dess införande, låg inom konungahuset. Ulrika Eleonora och Karl Fredrik täflade om kronan och måste följaktligen bägge två gifva efter för folkets önskningar. Ej heller egde någon bland dem de personliga egenskaper, som behöfdes för att kunna i strid mot riksdagens åsigter göra sina egna gällande [3]). Följden blef införandet af en folkets sjelfstyrelse, en verklig republik, ehuru åt dess främste ledare tillerkändes namn och yttre värdighet af konung. Den nya grundsatsens både införande och upprätthållande underlättades mycket derigenom, att hvarken Ulrika Eleonora eller Fredrik och sedermera ej heller Adolf Fredrik bestego tronen till följe af arfsrätt, utan af folkets val. Denna tre gånger efter hvarandra förekommande tilldragelse har i allmänna tänkesättet ytterligare stadfästat tron på folkets rättighet att sjelft förfoga om sina vigtigaste angelägenheter.

Betraktom nu den nya författningens grundsatser, och först den vigtigaste nämligen.

TREDJE KAPITLET.

FÖRHÅLLANDET MELLAN REGENTENS OCH FOLKETS MAGT.

Folkets vilja blef nära nog lika enväldig som konungens förut varit. Det fick sig tillerkänd af-

1) 33. 19, 20.
2) 33. 14, 15.
3) 31. 29—38.

görande magt att genom sina riksdags-ombud besluta om statens vigtigare angelägenheter, icke blott om nya pålagor och bevillningar, utan ock om krig, statsförbund, statsförvaltning och lagar m. m., till någon grad ock om ämbetstillsättningarna. Äfven mellan riksdagarna var det folket, som styrde landet, nämligen genom rådsherrarna, hvilka voro af folkombuden föreslagna och kunde af dem afsättas. Dessa så beroende ämbetsmän afgjorde mellan riksdagarna alla regeringsbeslut — konungen hade dervid endast två röster och blef ofta öfverröstad — men skulle dock alltid med sin underskrift till verkställighet påbjuda, hvad regeringen, d. v. s. rådets flertal beslutat. Ständerna voro i sjelfva verket de *magtegande* och antogo snart denna benämning, och smädelse mot dem blef som ett slags majestäts-brott hotad med svåra straff. Staten kallades väl monarki; men var, som sagdt är, en republik. Med hänseende till magt stodo ständerna på högsta, rådet på andra, konungen blott på tredje, på nedersta trappsteget. Hans magt, eller rättare sagdt, hans pligt var blott att låta till utförande befordra de beslut, ständerna fattat, och på det sätt, rådet föreskrifvit[1]). Han var ej mer, som stundom förut, en patriark, en folkets fader eller förmyndare; utan blott dess högste ämbetsman, en slags riksförvaltare, en disponent, som egde att verkställa, hvad bolagsmännen, svenska folket, hade vid bolagsstämman, svenska riksdagen, föreskrifvit. — Han var, hvad Gustaf den tredje 1771 sade sig vilja vara: *den förste medborgaren i en fri stat.*

Äfven med gillande af sjelfstyrelsens grundsats, har man i dess då gjorda tillämpning anmärkt några fel. Folkviljan hade fått sig tilldelad en alltför stor och obegränsad magt. Den tyglades hvarken af regeringen eller af sig sjelf. Icke af regeringen, denna, som naturligtvis bättre både kände

1) **30.** 40—42. **33.** 2—26.

och kunde bedömma det hela, hade det oaktadt icke ens ett *uppskofs-nej* sig tillerkändt, utan måste genast och stundom mot bättre öfvertygelse verkställa, hvad ständerna beslutat. Dessa tyglades ej heller af sig sjelfva. Deras för tillfället fattade beslut, om också mycket vigtiga, skulle dock genast gå i verkställighet, utan att, som försigtigheten fordrade, förut invänta det omdöme deröfver, det beslut derom, nästa riksdags folkombud kunde efter närmare besinning fatta [1]. — Ytterligare! Staten var en republik och dess styresman i sjelfva verket blott en president. Man hade dock gifvit honom namn af konung, omgifvit honom med konungslig ståt, tillerkänt åt honom sjelf konungslig värdighet för lifstid och åt hans barn konungslig arfsrätt för framtiden. Naturligt var, att han och hela konungahuset skulle af dessa omständigheter känna sig frestade att eftersträfva den magt, utan hvilken den yttre konungsligheten var blott ett tomt skal; frestade att söka tillintetgöra motsägelsen mellan den höga äretiteln och den djupa vanmagten [2].

Ett annat fel var, att den långt utsträckta magt, regeringsformen tillerkände ständerna, lockade dessa att inblanda sig i en mängd enskilda, tämligen obetydliga och dem icke tillkommande frågor; hvarom mera framdeles.

Vi hafva sett, huru inskränkt den tidens konunga-magt var. Beskaffenheten af densamma och af det antagna fria statsskicket kände frihetstidens alla fyra regenter ganska väl, när de sökte och mottogo den förra och med högtidlig ed lofvade upprätthålla det sednare. Men alla fyra bröto denna ed och sökte öfverändakasta det af dem sjelfva besvurna statsskicket. Företeelsen har icke sitt försvar, men sin förklaring. Ulrika Eleonora, Fredrik,

[1] **33.** 30. Att likväl ständerna sjelfva sedermera sökt rätta detta fel, är berättadt.

[2] **33.** 29.

Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika voro alla uppfostrade i stater med lagligt gällande envälde. Derigenom och till följe af sådana furstliga personers vanliga åsigter, voro de ock fast öfvertygade om både rättvisan och nyttan af ett dylikt regeringssätt och betraktade hvarje inskränkning deri, som ett orättvist ingrepp i den magt, som borde tillhöra hvarje regent. I närvarande händelse blefvo sådana deras tänkesätt än mer stärkta derigenom, att frihetstidens statsskick verkligen, och äfven som sådant, i några fall nedsatte regentens, den s. k. konungens magt allt för djupt. Regenterna trodde sig följaktligen förpligtigade att återställa det i deras ögon rätta statsskicket, den förstärkta konungamagten.

Med stöd af den kända grundsatsen, att ändamålet helgar medlen, ansågo de sig, i fall intet annat medel återstode, berättigade också till öppet brytande af sina högtidligt afgifna eder; — de likasom folken när dessa för att afsätta misshagliga regenter bryta sina trohetseder och göra uppror. Sådan var i allmänhet dessa svenska regenters uppfattning af frågan; och i sådana åsigter blef också Gustaf den tredje af sin moder uppfostrad.

Adolf Fredrik sig sjelf lemnad skulle dock lätt nog förlikt sig med den verksamhet, det fria statsskicket honom anvisade. Ulrika Eleonora och Fredrik fogade sig ock slutligen deruti, ehuru knotande och efter ett mer och mer förlamadt motstånd. Men för Lovisa Ulrika var hvarje sådan eftergift olidlig och en häftig strid härom uppflammade och fortgick under hela Adolf Fredriks, d. v. s. hennes regeringstid.

Frihetstiden, i synnerhet dess sednare del, företer således en nästan oafbruten kedja af regenternas försök att öfverändakasta det besvurna regeringssättet; — men å andra sidan likaledes af svenska folkets ihärdiga och kraftfulla försök att detsamma försvara. Vi skola söka att enligt tidsfölj-

den för minnet återkalla den vigtiga stridens förnämsta uppträden och tillika de förändringar i frihetstidens ursprungliga statsskick, som till följe af samma brytningar blefvo införda.

Riksdagen 1720. Ulrika Eleonora kunde i början icke vänja sig vid besagde magtinskränkningar; utan tillät sig flere sjelfrådiga åtgerder [1]. Man trodde sig ock veta, att både hon och hennes gemål förehade åtskilliga stämplingar till öfverändakastande af det statsskick, hon besvurit [2]. För att tillbakavisa hvarje dylikt försök läto derföre folkombuden år 1720 införa i Fredriks konungaförsäkran åtskilliga än mer inskränkande villkor. Ulrika Eleonora hade 1719 lofvat följa den regeringsform, »*ständerna nu eller framgent kunna med oss* (regenten) *pröfva nödigt att stadga*». Men i Fredriks konungaförsäkran uteslötos orden *med oss*, hvarigenom regenten stängdes från all anpart i berörde del af lagstiftningen [3]. Ulrika Eleonora hade egenmägtigt afsatt ämbetsmän och utfärdat ståndsprivilegier. Fredrik måste 1720 uttryckligen lofva att icke tillåta sig något dylikt; och derjemnte högtidligen förklara, *att, i händelse han öfverträdde sina nu gifna försäkringar eller de stadgar, ständerna framdeles kunde göra, då skulle ej heller ständerna längre vara bundna af den trohetsed, de honom svurit* [4].

Riksdagen 1723. Under mellantiden hade konungen och drottningen sökt på flere sätt förbereda regentmagtens utvidgning. De troddes ock hafva dertill begärt understöd af Ryssland och Frankrike; och Fredrik ämnade en tid att åt Preussen öfver-

---

[1] **30**. 48—53, 107.

[2] **30**. 30—41.

[3] I visst fall öfverensstämde detta med den förklaring Wilhelm den tredje i England 1688 aflät, näml. att han ville i tvifvelaktiga fall underordna sin vilja parlamentets beslut.

[4] **30**. 119, 120.

lemna eller bortpanta Sveriges i Pommern belägna fästning Wolgast mot en betydlig penningesumma, som skulle användas till främjande af magtutvidgnings-planerna. På riksdagen 1723 skulle dessa utföras, mest genom biträde af ett starkt parti inom bondeståndet [1]. Men försöket väckte inom de andra stånden mycket missnöje redan i sig sjelft, och derjemnte till följe af den ovilja, konungen just då ådragit sig genom rättegångarna mot Brenner och Stobée [2]. Rådet i främsta ledet och med kraftigt understöd af ständernas flertal satte sig bestämdt emot hvarje förslag till regentmagtens utvidgning. Emedan konungen stundom hade tvärtemot löfte vägrat underskrifva lagligt fattade beslut, uppdrogo ock ständerna åt rådet att i några fall sjelfva och utan konungens underskrift utfärda ifrågavarande påbud. Till konungamagtens ytterligare inskränkning blef väl i öfrigt icke någon omedelbar åtgerd vidtagen, men flere företeelser visade tydligt tillvaron af ett mot hofvets planer fiendtligt tänkesätt. De hos ständernas flertal rådande åsigterna uttalade Sven Lagerberg offentligt och med följande ord: *när regenten ser mera på sin magt, höghet och ära än på undersåtarnes förkofran, lycksalighet och kärlek, då vinner han fuller till en tid de förra, men förspiller de sednare, som dock äro af 1000faldt större värde. Men om öfverheten söker de sednare, då skall hon ock vinna de förra.* Ständerna aflade ock inför rådsherrarna en formlig tacksägelse för dessas *tro och sorgfällighet i bevakande af folkets fri- och rättigheter.* Åt hertig Karl Fredrik af Holstein medgafs tittel af *Kongl. Höghet*, hvilket kunde tolkas som ett erkännande af hans arfsrätt till svenska kronan, och derföre innebar en varning åt konung Fredrik, ifall denne ville ytterligare brottas mot folkombuden. Vid konungamagtens nu beskrifna försök funno ock ständerna för godt att bi-

[1]) 31 33—35.
[2]) 31. 38—46.

lägga sin inbördes strid, den näml. mellan adel och ofrälse, och båda sidorna beviljade för sådant ändamål åtskilliga eftergifter. Denna ståndens ingångna försoning omöjliggjorde för tillfället hvarje hofvets försök att till främjande af sina planer serskildt vinna ett eller annat bland dem.

Efter detta tillbakaslagna anfall har Fredrik under sina återstående 28 regeringsår, ehuru ofta missnöjd och knotande, likväl icke anställt något märkligare försök till den medborgerliga frihetens, ständerna ej heller något till den konungsliga regentmagtens ytterligare inskränkning [1]. Men år 1726 lät kanslistyrelsen till ledning af svenska folkets tänkesätt härutinnan utgifva en öfversättning af Lockes frisinnade mycket bekanta skrift om *verldslig regerings ursprung, gränser och ändamål.*

Riksdagen 1751. Vid sin ankomst till Sverge 1743 aflät Adolf Fredrik som kronprins en försäkran, i hufvudsaken öfverensstämmande med de villkor, folkets ombud 1720 föreskrifvit. I jemnförelse med den nu afsigkomne konung Fredrik väckte Adolf Fredrik och i synnerhet Lovisa Ulrika som kronprins och kronprinsessa mycket uppseende, och den sistnämnda började snart förehafva åtskilliga planer till konungamagtens utvidgning. För sådant ändamål kastade hon sig genast i partihvimlet, värfvade anhängare, förföljde motståndare samt ådagalade i allmänhet tänkesätt och önskningar så djerfva och våldsamma, att många, t. o. m. vänner snart drogo sig tillbaka, och något hvar fattade mot förslaget om ökad konungamagt ny ovilja just derföre, att denna skulle till följe af Adolf Fredriks

[1]) Under denna tid uppförde man dock på förslag till konselj-president blott en person, Tessin, och tog derigenom medelbart från konungen och gaf åt ständerna magten att tillsätta detta rikets vigtigaste ämbete. Detta var likväl den gången endast en tillfällig undantags-åtgerd, vidtagen med det unga hofvets bifall.

svaghet falla i Lovisa Ulrikas hand [1]). Oron blef så stor, att Adolf Fredrik till dess lugnande nödgades 1749 och ännu som kronprins afgifva en ny med den förra likartad försäkran [2]). Men många trodde sig ej heller derigenom fullt tryggade, och när Fredrik dog, måste Adolf Fredrik genast afgifva en tredje dylik försäkran, innan han fick mottaga vanlig hyllning. Allt detta oaktadt, uppstod genast angående magtförhållandet mellan honom och rådet en allvarsam tvist. Dess kärna var: Adolf Fredrik hade edeligen lofvat som regeringens beslut antaga och således påbjuda, hvad rådets flertal antagit. Men nu ville han ej godkänna och underskrifva några sådana lagligt fattade beslut, så framt han icke sjelf gillat dem. Han ville sålunda tvärtemot lag och löfte göra sin enskilda mening gällande öfver den, rådets flertal uttalat. Tvisten härom hänsköts till 1751 års ständer. Dessa affordrade Adolf Fredrik en ny med den förra likartad konungaförsäkran; det var den fjerde, han afgaf; en försäkran, som derjemnte i afseende på ämbets-tillsättningar och privilegier än mer inskränkte hans magt. Något sådant skedde äfven derigenom,

[1]) Uti 37:de delen af detta arbete, sidd. 150—153, 200—203, 231—236, anföras åtskilliga berättelser och rykten om en plan, som Lovisa Ulrika skulle under riksdagen 1747 förehaft att förmå Fredrik öfverlemna regeringen åt Adolf Fredrik och att skaffa denne sednare ökad magt; och tillika, huru man ämnade att dertill, om så behöfdes, använda också våldsamma t. o. m. blodiga medel. Sednare forskare hafva ansett dessa berättelser underskuckna och falska; men på skäl, som Fryxell icke anser bindande. Det är näml. föga troligt, att dessa handlingar varit uppdiktade, och hvad skulle afsigten dermed varit? De blefvo ej heller någonsin framdragna och begagnade utan omsorgsfullt undangömda. Den ifver, hvarmed frihetsmännens ledare hafva allt från denna tid sökt förebygga hvarje Lovisa Ulrikas revolutions-försök, tyckes äfven visa, att deras farhågor blifvit mer än vanligt uppskrämda; måhända just till följe af någras aning eller kunskap om nämnde planer. Framtida forskningar skola utreda förhållandet.

[2]) 37. 248.

att ständerna nu formligen tillerkände sig rättighet att på förslag till kanslipresident uppsätta blott en person och att dymedelst tillintetgöra konungens förut innehafda rättighet att få välja mellan tre[1]). Redan genom dessa beslut ställde sig ständerna på rådets sida. I afseende på den hufvudsakliga tvisten afläto de likväl intet formligt svar. Det tyckes, som de icke ville ytterligare försvaga konungamagten, i hvilken de sågo ett skydd mot rådsvälde och aristokrati; — men ej heller rådsmyndigheten, i hvilken de sågo ett skydd mot envälde och förtryck [2]). Måhända hoppades de ock, att deras nyss uppräknade åtgerder skulle för hofvet vara tillräckliga bevis på folkets verkliga tänkesätt, tillräcklig varning mot nya magtutvidgningsförsök; — men förgäfves.

Riksdagen 1755—1756. Hofvet, d. v. s. Lovisa Ulrika, vidhöll under hela mellantiden sina förra åsigter och planer. Adolf Fredrik vägrade fortfarande att underskrifva flere lagligt fattade beslut, och konungaparet sökte för sina syften vinna landets befolkning dels genom egna resor, dels genom utsända handtlangare, dels genom utgifna skrifter; rådsherrarna å sin sida alldeles på samma sätt, och i synnerhet genom den nu utkommande tidskriften Ärlig Svensk. Den å ömse sidor småaktiga vagnssaken visade till hvilken ytterlighet förbittringen stigit [3]). Båda parterna vädjade nu till ständerna, till folkombuden, och förde inför dem år 1755 en formlig rättegång. Men liksom år 1723 så gillade ock ständerna år 1755, hvad deras ombud rådsherrarna gjort, och konungens anspråk tillbakavisades[4]). Emellertid blef det mer och mer bekant, huru hofvet sökt genom mutor och stämplingar vinna anhängare och tillställa uppror i synnerhet genom åt-

---

1) **39**. 44.
2) **39**. 6—48.
3) **39**. 49—110.
4) **39**. 115—152.

skilliga riksdags-bönder [1]; likaså huru det sedermera förehade likartade stämplingar i landsorterna och ville till hufvudstaden föra en här upproriska dalkarlar. Några frihetspartiets ledare fingo dessutom veta, att hofvet till våldsamt genomdrifvande af sina planer önskade inkalla en ryssk här [2]. Förbittringen blef häftig och allmän och utbröt på hvarjehanda sätt. Kronprinsens uppfostran hade blifvit ledd så, att den tioårige gossen utmärkte sig genom många klandervärda och för framtiden olyckshotande vanarter och tillika genom häftig ovilja mot det fria statsskick, enligt hvilket han en gång skulle styra landet. Ständerna afskedade derföre hans dåvarande guvernör, lärare och omgifning och tillsatte andra, som man trodde för uppdraget mer lämpliga personer, och de kungliga föräldrarna måste underkasta sig denna mycket närgångna åtgerd [3]. — Man fick derjemnte veta, att Lovisa Ulrika bortpantat en betydlig del af kronjuvelerna för att skaffa sig penningemedel till svenska frihetens undertryckande. Ständerna beslöto fördenskull en inventering af nämnde klenoder, hvarföre dessa måste med stor kostnad och Lovisa Ulrikas förödmjukelse återinskaffas [4]. I strid mot både sin besvurna konungaförsäkran och ständernas nyss afgifna lagtolkning vägrade Adolf Fredrik fortfarande att underskrifva flere lagligt fattade beslut och fördröjde derigenom ärendernas gång. Ständerna beslöto derföre, att i händelse af dylik vägran skulle rådet hädanefter hafva rättighet att det lagliga beslutet stadfästa genom begagnande af en för sådant ändamål förfärdigad kongl. namnstämpel [5]. — Lovisa Ulrika, genom dessa åtgerder icke afskrämd utan än mer uppretad, fortsatte sina förberedelser till folkom-

---

[1]) **39**. 131—152.
[2]) **39**. 155—162.
[3]) **39**. 166—193.
[4]) **39**. 193—211.
[5]) **39**. 211—217.

budens kufvande och det fria statsskickets öfverända-kastande och ämnade dertill begagna våldsamma, ja i fall så behöfdes, blodiga medel [1]). Planen blef dagen före utbrottet upptäckt och förekommen. Ständerna gjorde då konungaparet allvarsamma föreställningar, och man lät för Adolf Fredrik uppläsa en så kallad riksakt, hvilken öppet förklarade, att *konungen och folket icke voro två likberättigade magter, som kunde sins emellan öfverenskomma om sättet för rikets styrelse; utan att folket, ständerna, ensamma vore de magtegande, d. v. s. de, som kunde föreskrifva, huru konungen skulle landet styra.* Man förklarade ock, *att ständerna ville för denna gång öfverse med konungens tilltag; men att, om det förnyades, hade man rättighet att skilja honom från regeringen.* Derjemnte och till försvårande af nya revolutionsförsök beslöts, att öfverståthållaren i Stockholm samt högsta befälhafvarne öfver gardet, artilleriet och lifdrabanterna skulle hädanefter tillsättas, ej af konungen ensam, utan med råds råde; — att rådet skulle bestämma, hvilka rådsherrar skulle åtfölja konungen på dennes inrikes resor; — att en hop lägre sysslor skulle besättas mindre efter konungens godtfinnande än efter tjensteålder; — att den tillämnade statshvälfningens upptäckande och tillintetgörande skulle årligen och i alla rikets kyrkor blifva på midsommardagen firad med en minnesfest; — att ständerna, som beviljat tillräckliga anslag åt konungahuset, icke hädanefter ämnade betala de skulder, dettas medlemmar kunde åsamka sig; — och slutligen att, i händelse af Adolf Fredriks förtidiga frånfälle, skulle rikets styrelse under efterträdarens omyndighetstid anförtros åt rådet, utan att Lovisa Ulrika egde deltaga deri [2]). Så många och så svåra voro de inskränkningar och förödmjukelser, konungaparet måste underkasta sig, för det mesta dock till följe af sitt eget uppförande

[1]) **39.** 218—264.
[2]) **39.** 270—297.

och af de inskränkningar och förödmjukelser, det sjelft hade mot svenska folket och mot dess ombud tillämnat.

Riksdagen 1760—1762. Under mellantiden hade konungahuset förehaft nya inrikes stämplingar mot den fria statsförfattningen och misstänktes för hemligt motarbetande af svenska härens framsteg i Pommern [1]). Dessa omständigheter borde visserligen hafva ökat folkets missnöje och kunde t. o. m. hafva ifrågasatt den efterräkning, med hvilken riksdagen 1756 hotat. Men med en hos folkmassorna ingalunda sällsynt omkastning hade allmänna tänkesättet börjat taga en så motsatt rigtning, att det gamla missnöjet mot hofvet undanskymdes af ett nytt och än starkare mot rådet, mot de regerande Hattarna. Orsakerna voro det olagligt började och olyckligt förda pommerska kriget, den slösande rikshushållningen, det försämrade myntet m. m. Missnöjet började ock vända sig mot sjelfva regeringssättet till följe af riksdagarnas och i synnerhet den dåvarandes längd, bråk, motsägelser och kostnad. Missnöjet understöddes och eggades af hofvets handtlangare, likaså af Mössorna, hvilka ville störta och efterträda Hattarna, dessutom ock af många, som tyckte, att man 1756 hade behandlat konungahuset allt för strängt. Kronprinsen Gustafs vid denna tid mycket förbättrade uppförande samt framträdande stora egenskaper gåfvo ock ökad styrka åt hofvets parti [2]). Följden blef, att ständerna beviljade åt konungahuset flere anslag och fördelar, som de 1756 afslagit. Något användande af riksaktens hotelser kom ej heller i fråga. Denna handling blef i stället uppbränd, och man aflyste den årliga fest, som till minne af 1756 varit påbjuden. Måhända hade hofvet kunnat vinna än mer. Men Lovisa Ulrikas magt fruktades och motarbetades af Danmark, till en del ock af Ryssland, men allra

[1]) 40. 73—76.
[2]) 40. 141—149.

mest af svenskarna sjelfva. De anseddaste inom Hattpartiet sammansköto penningar till motarbetande af hennes planer och lyckades att omintetgöra dem genom att afbryta ständernas i alla fall omåttligt långa samvaro [1]).

Riksdagen 1765—1766. Förnämsta striden fördes denna gång icke mellan konungamagten och ständerna, utan inom dessa sednare mellan Hatt- och Mösspartierna och mellan deras personer och åsigter. Båda voro angelägna om hofvets bistånd och funno i början för godt att bevilja detsamma åtskilliga fördelar, väl icke i magt men i anslag [2]). Längre fram under samma riksdag vunno dock Mössorna en afgörande seger och hade derefter ej längre behof af att understödja konungahuset; snart ej heller någon lust dertill. Man fick nämligen underrättelse om det nya försök till statsskickets öfverända-kastande, som hofvet troddes hafva genom det då utbrustna hofmanska vestgöta-upproret anställt.[3]) Den förra oviljan uppblossade omigen, och ständerna vidtogo nu några åtgerder dels till inskränkning af konungens magt — de förbehöllo åt sig tillsättandet af justitie-kansler såsom varande deras ämbetsman — dels till hejdande af hofvets slöserier och till inskränkande af dess inkomster. Detta sednare skedde ej blott af sparsamhet, utan också derföre, att hofvet hade ofta just till stämplingar mot folkets frihet användt de tillgångar, folkets frikostighet beviljat[4]).

Riksdagen 1769—1770. Vid dess början fördes ej heller nu någon strid mellan konungen och ständerna, utan mellan konungen och Hattpartiet i förening mot de för tillfället regerande Mössorna. Det hette, att efter dessas störtande skulle fördelarna af den vunna segern delas mellan nämnde två förbundsmagter. Segren vanns men den från Mös-

[1]) **40**. 149—162.
[2]) **41**. 120.
[3]) **41**. 41—49.
[4]) **41**. 120—128.

sorna eröfrade magten behöllo Hattarna för sig, utan att deraf gifva konungen del. Derefter började den förra striden mellan konungen och ständerna, och man föreslog en så kallad säkerhetsakt, hvilken skulle i någon mån öka regentens inflytande. Men förslaget motarbetades af grannstaterna och af både Hatt- och Mösspartierna; ty bägge fruktade Lovisa Ulrikas inflytande, och de sednare voro dessutom förbittrade mot prins Gustaf, som öfverändakastat reduktions-riksdagens beslut. Den föreslagna s. k. säkerhets-akten blef fördenskull efter häftiga strider af ständerna förkastad [1]). För att i någon mån trösta hofvet beviljades åt detsamma utomordentligt stora gåfvor och anslag [2]).

Riksdagen 1771—1772. Någon vigtigare strid mellan konung och ständer rörande deras inbördes magt förekom icke. Gustaf underskref utan motstånd den konungaförsäkran, honom förelades [3]); han ville ej derom tvista, emedan han ämnade på annan väg, på revolutionens, utvidga sin magt. Den egentliga riksdagsstriden fördes i stället inom ständerna sjelfva; dock ej mer mellan Hattar och Mössor, utan mellan frälse och ofrälse, och detta sednare parti blef på ett eller annat sätt lockadt till sådana ytterligheter, att en mängd personer, i synnerhet adel och ämbetsmän, sökte deremot skydd medelst konungamagtens utvidgande [4]), och fördenskull bidrog till 1772 års statshvälfning [5]).

Det är ej utan orsak, vi laggt mycken vigt på dessa företeelser och dem utförligen återupprepat. Den historiska uppfattning, som blifvit förestafvad

[1]) 41. 324—356.
[2]) 41. 361—365.
[3]) 42. 67—93.
[4]) 42. 67—94.
[5]) Burke berättar, huru på 1760-talet engelska hofvet sökte utvidga konungens och försvaga parlamentets magt, och som medel dertill stifta oenighet mellan samhällsklasserna. Man skrämde de rika och höga med farorna för pöbelvälde, och folkmassan med farorna för adelsvälde. Likheten med förhållandet i Sverige 1772 faller genast i ögonen.

först af Gustaf den tredje och hans skriftställare och sedermera af den politiska restaurationens anhängare, fosforisterna, har nu under en tid af hundrade år oupphörligen beskrifvit ifrågavarande tid så, som skulle folkets ombud hafva med obillig regeringslystnad och på obilligt sätt angripit konungamagten och bortryckt den ena efter den andra af dess rättigheter, och man har nästan uteslutande på undersåtarna kastat skulden till flere dåtidens obehagliga uppträden. Men utförliga innehållet af våra fjorton föregående delar och af ofvanstående ur dem gjorda sammandrag ådagalägger, att tvärtom de ojemnförligt flesta gångerna var det konungamagten, som mot aflaggda eder angrep det fria statsskicket och sökte frånrycka nationen de rättigheter, denna hade sig till skydd och försvar förbehållit; — och att det sålunda vanligtvis var konungamagten sjelf, som genom sina anfall framkallade, nästan framtvingade de stundom hårdhändta och än mer magtinskränkande åtgerder, genom hvilka ständerna sökte att ytterligare mot nya sådana tilltag betrygga sin frihet. — Vi hafva dock redan anmärkt [1], att de i några fall obilliga band, som voro laggda på konungamagten, utgjorde för dennas innehafvare en städse aggande frestelse till magtutvidgningsförsök.

Till den länge fortfarande oviljan mot ökad konungamagt bidrogo också regenternas personligheter. Något hvar anförtrodde rikets styrelse hällre åt Horn, Gyllenborg eller Tessin än åt konung Fredrik och åt hans gunstlingar Broman, Beütman och Wiebel; — hällre åt Höpken, Ekeblad eller Löwenhielm än åt Adolf Fredrik, ur hvars svaga händer den skulle genast blifvit ryckt af Lovisa Ulrika. Det var denna drottnings uppförande, som mer än någonting annat bidrog till ofvannämnde mot konungaväldet fiendtliga sinnesstämning. Genom sitt oförsonliga hat mot det fria statsskicket och ge-

[1]) Sid.

nom de olagliga, högst klandervärda åtgerder, hon mot det samma tillgrep, har hon framkallat frihetsmännens växande misstro och ovilja mot en konungamagt, som för tillfället uppenbarade sig i sådan gestalt. Hon har derigenom afkylt den för monarkiskt styrelsesätt varma kärlek, som minnet af de båda första Gustafverna och af Karl den elfte efterlemnat. Det är förnämligast hon, som föranledt dessa uppträden af ömsesidig förbittring, hvilka öfver historien om frihetstidens sednare hälft kasta i detta hänseende både många och mörka skuggor.

De regeringar, som sedan början af femtonhundratalet med största kraft och framgång sökt befordra svenska folkets välstånd, hafva varit Gustaf den förste, Gustaf den andre, Karl den elfte och frihetstiden. Alla hafva dertill begagnat det monarkiska styrelsesättet, men hvar på sitt sätt, den förste i patriarkalisk, den andre i aristokratisk, den tredje i autokratisk, den fjerde i demokratisk anda. Alla hafva arbetat med välmenande afsigter, derföre ock med i mycket välgörande följder; ehuru hvar och en också med betydliga misstag, orsakade genom de fel, som lågo dels i hvardera grundsatsens ensidighet, dels i personernas menskliga ofullkomlighet. Att Sverge sålunda hyllat statsskick efter hvar och en af dessa olika grundsatser visar, att de alla fyra äro mer eller mindre oumbärliga beståndsdelar i hvarje samhälle. Att de oaktadt deras ensidighet kunnat hvar för sig, och på sin tid medföra lyckliga följder, visar ock, huru folkens trefnad och välstånd bero ofta mindre af statsförfattningen i sig sjelf än af dess ändamålsenlighet för dåvarande tidsförhållanden, och derjemnte af den klokhet, ärlighet och välmening, hvarmed den af statens ledare tillämpas; — och tillika af det förstånd, den sans, hvarmed folket sjelft understöder en sådan styrelses bemödanden.

FJERDE KAPITLET.

REPRESENTATIONSSÄTTET.

Vi hafva sett, hvilken afgörande magt svenska folket genom frihetstidens regeringsform åt sig förbehöll; — och likaså de ytterligare utvidgningar deraf, som sedermera tillkommo. Vi vilja nu granska de till utöfvande af samma magt afsedda medlen, nämligen representationen, riksdagarna och rådet, — och tillika de förändringar, som äfven i dessa hänseenden blefvo under nämnde tid införda. Vi börja med representationssättet.

Folket i sin helhet kunde omöjligen utöfva nämnde magt, utan måste göra det genom ombud. Dessa voro af tre slag, *riksens ständer*, *Hemliga Utskottet* och *riksens råd.* Betraktom hvardera serskildt!

Riksens ständer. Regeringsformen antog svenska folket vara representeradt genom de fyra stånden: adel, prester, borgare och bönder; d. v. s. genom den representation, som af sig sjelf uppvuxit och under flere århundraden varit gällande. Man visste knappt af, kunde således ej heller föreslå någon annan. Mot densamma hafva likväl redan då och än mer till följe af sednare tiders större erfarenhet och vidgade åsigter flere anmärkningar blifvit gjorda.

Dess indelning och arbete på fyra olika kamrar måste ofta föranleda långsamhet, ståndsegennytta samt oenighet [1]). En åtgerd, i någon mån ledande till ståndens närmare sammansmältning, blef likväl redan nu vidtagen. Deras år 1710 anställda försök att i vissa fall, ej som förut hvarje stånd enskildt, utan alla gemensamt medgifva bevillningar och fatta beslut; detta försök blef under frihetstiden återupptaget och genom fortfarande bruk häfdvunnet.

---

[1]) 33. 33.

En annan anmärkning. Representationen, ehuru omfattande fyra stånd, omfattade dock ej hela svenska folket. Flere vigtiga medborgare-klasser, t. ex. krigsbefäl, civil-ämbetsmän samt många utom borgareståndet befintliga idkare af bergs-, bruks- eller fabriksrörelse hade der ingen röst. Så häftiga, som enligt nutidens åsigter kunde förmodas, voro dock ej klagomålen häröfver; ty allmänna tänkesättet hade ännu ej gjort sig full reda för orättvisan at detta uteslutande. Idkarne af bruks- och fabriksrörelser voro dessutom i början så få och så svaga, att de hade jemnförelsevis blott ringa fördelar att bevaka och hvarken mod eller magt att göra sina kraf gällande. Civil-ämbetsmännens anspråk nedtystades derigenom, att flere deras mägtigaste talemän år 1719 adlades. Krigsbefälets anspråk voro starkast, men rönte ock starkaste motståndet. Dessa ämbetsmäns upptagande såsom ett femte stånd skulle nedsätta hvart och ett af de fyra äldres magt från en fjerde- till en femtedel. Samma nya stånd skulle ock såsom ofta bestående af adel, gifva denna samhällsklass för mycken öfvervigt; — det skulle ock åt den redan förut mägtiga löntagande ämbetsmannaklassen gifva för mycket inflytande öfver den löngifvande näringsmannaklassen. Krigsbefälets anspråk, ehuru ofta och med ifver framställda, blefvo derföre alltid af riksdagarna tillbakavisade [1]).

En tredje anmärkning. Bondeståndet var uteslutet från deltagande i åtskilliga riksdagsgöromål, stundom rätt vigtiga, t. ex. i Hemliga Utskottets verksamhet och i uppsättandet af riksrådsförslag. Detta var dock en nästan oundviklig följd af ståndets dåvarande djupa okunnighet, hvarom mera framdeles. Men en lika oundviklig följd af utestängandet blef ock, att samma stånd skulle lätt kunna uppretas mot sina medstånd och mot hela styrelsesättet såsom varande en herreregering [2]);

[1]) 33. 34—36.
[2]) 33. 236—243. 38. 68.

och lätt kunna lockas till den åsigt, att det vore för allmogen bättre, om riket styrdes af konungen ensam. Ståndet påminde sig ock, hvilka välgerningar det af konungamagten fått mottaga, då det befriades af Gustaf den förste från prest- och af Karl den elfte från adels-välde. Så föranleddes de rörelser, som åren 1723, 1747 och 1755 till fördel för denna konungamagt förefôllo.

En fjerde anmärkning var, att författningen å andra sidan tillerkände sjelfskrifven representationsrätt åt många medborgare, som deraf icke voro förtjenta, t. ex. åt många bland de adliga hufvudmännen på riddarhuset [1]), om hvilken högst vigtiga omständighet vi skola längre fram yttra oss.

En femte anmärkning. Inom representationen fanns ingen *verklig* aristokrati, som kunde upplysa och leda. Den från 1719 på riddarhuset allsmägtiga tredje klassen ville väl gälla som en sådan, men förmådde det ej. Den kunde icke grunda sådana sina anspråk på någonting annat än de yttre tillfälligheterna af börd och förstfödsel; icke på några verkligen aristokratiska skäl; — hvarken på innehafvandet af de högre kunskaper, som gifva större förmåga och derigenom ock större rättighet till ledning af statens angelägenheter; — ej heller på innehafvandet af den större förmögenhet, som å ena sidan ingifver lifligare intresse för statens och ordningens upprätthållande, och å den andra genom större skattebidrag berättigar till större magt vid användandet af de sålunda samlade medlen [2]).

Sjette anmärkningen. Under 40 års ständigt växande envälde hade svenska folket blifvit afvandt från all befattning med sina allmänna angelägenheter. Nu kallades det på en gång till obegränsad sjelfstyrelse. Men ingen bland dess samhällsklasser var dertill mogen [3]), icke adels- [4]), än mindre bor-

[1]) **33**. 37—44.
[2]) **33**. 37—44.
[3]) **33**. 55—57.
[4]) **33**. 36—41. **38**. 63—65.

gare- [1]) och allra minst bondeståndet [2]). Presterna voro visserligen genom kunskaper, erfarenhet och oberoende dertill mer skickliga. Men bestående endast af löntagande ämbetsmän, befunno de sig i en ställning så ensidig eller så misstänkt för ensidighet, att de ej mägtade gifva ledning och kraft åt det hela [3]). Om dessa förhållanden mera framdeles, när det serskildt blifver fråga om hvart och ett bland stånden.

Vi hafva erinrat oss grunddragen i den antagna ståndsrepresentationen och skola nu i korthet för minnet likaledes återkalla de vigtigare ändringar, som i densamma under frihetstiden infördes.

År 1719 tillerkändes lika rösträtt åt hvarje riddarhusets medlem; dock i skattefrågor blott åt den, som var bofast och hade en viss förmögenhet [4]).

Af en eller annan orsak blef dock vid 1720 års riksdag det bruk infördt och sedermera häfdvunnet, att hvarje ätts hufvud- eller taleman, om än aldrig så obetydlig, okunnig eller fattig, ja så, att han till statskassan knappt betalade en riksdaler, skulle dock vid öfverläggningar också om skatter och gerder [5]) ega lika röst med hvarje annan riddarhusets medlem; d. v. s. också med den, som årligen betalade hundrade-, ja tusentals riksdaler. Härigenom förvandlades riddarhuset till en adlig demokrati i detta fall med lutning nära nog till kommunism.

Vid riksdagen 1723 antogs, att hvad tre stånd beslutat, skulle äfven mot det fjerde ståndets protest gälla i allt, som ej rörde rikets grundlagar eller något stånds privilegier.

Vid 1734 års riksdag beslöt adeln, att de så

---

1) **33.** 54. **38.** 67.
2) **33.** 54. **38.** 68, 69.
3) **38.** 66.
4) **33.** 41. Beslutet härom var dock icke i bestämda ordalag tydligen uttaladt.
5) **33.** 41.

kallade bänkmans-valen på riddarhuset skulle förrättas med slutna sedlar; ett röstningssätt, som underlättade mutor och partitillställningar, t. ex. Mössornas störtande 1739 och krigsförklaringen mot Ryssland 1741. Vigtigaste förändringen under sednare frihetstiden rörde mindre sjelfva ståndsinrättningen än dess begagnande; serdeles af borgareståndet. Detta hade sedan 1738 års riksdag för det mesta ställt sig på adelns sida; men öfvergick 1765 till prest- och bondeständen. Beslutet, att tre stånd kunde öfverrösta det fjerde, hvilket 1723 fattades till skydd mot bönderna, blef från och med 1765 af de nu förenade tre ofrälseständen begagnadt i striden mot adeln.

Hemliga Utskottet var i vissa fall också en inrättning, som skulle representera svenska folket. Huru och i hvad afsigt Gustaf Adolf först införde och Karl den elfte längre fram missbrukade detsamma, är tillförene omtaladt [1]. Inrättningen blef af frihetstiden bibehållen såsom ett medel att låta mer vigtiga och invecklade ämnen afgöras, icke genom stånden sjelfva, hvilkas flertal ofta var genom oerfarenhet och okunnighet dertill föga användbart, utan genom de tre högre och kunnigare stånden, och äfven bland dessa medelst ett urval af deras klokaste och kunnigaste medlemmar. Det var ett försök att öfver den stora massan riksdagsmän bilda ett öfverhus, en rörlig på förtroende grundad aristokrati, i stället för den mindre användbara börds-adliga, hvaraf riddarhuset från och med år 1719 bestod. Detta utskott tillvällade sig genast mycken magt. Konung och råd måste lyda dess bud, tillkännagifna under riksdagarna genom omedelbara föreskrifter, — och mellan riksdagarna genom efterlemnade förhållningsbref eller så kallade testamenten. Det ville upphöja sig t. o. m. öfver sjelfva ständerna, i likhet med den magt, Karl den elfte hade till sin fördel detsamma tillaggt. Vid några

[1]) 16:de del. 2:dra uppl. 141—148.

tillfällen sökte väl ständerna tillbakavisa sådana anspråk, dock utan serdeles framgång. Det var i synnerhet från och med 1738 års riksdag, som dessa förhållanden utbildade sig. Utskottets inflytande blef visserligen ofta missbrukadt, och ju större magt det hade, för desto flere och farligare mutningsförsök blefvo dess medlemmar utsatta. Men å andra sidan får ej nekas, att det i enlighet med sin bestämmelse gifvit kraft och enhet åt de splittrade ståndens åtgerder.

Riksrådet var den tredje myndighet, af hvilken enligt regeringsformen svenska folket lät sig representeras. Fordom hade rådet stått mellan konungen och undersåtarne med åliggande att, när så behöfdes, tala för och till båda, och att mot än den ene än de andra bevaka rikets, det helas, bästa, hvarföre det ock vanligen kallades *rikets råd*. Karl den elfte tillintetgjorde 1680 denna riksrådens rättighet och skyldighet och förvandlade dem till konungens enskilda rådgifvare, af honom blott, när han så ville, rådfrågade, och i allo af honom ensam beroende, för honom ensam ansvarige; hvarföre de ock derefter skulle kallas *kongliga råd*. Regeringsformen af 1719 återgaf dessa herrar deras förra namn, men icke magt. De blefvo visserligen icke, såsom nyss förut, blott konungens enskilda rådgifvare; utan fingo nu å hela folkets vägnar deltaga med honom i styrelsen och kunde t. o. m. honom öfverrösta. Men å andra sidan blefvo de nedsatta till ständernas ombud, för dem ansvariga och af dem beroende. Ständerna hade i det närmaste magt att dem både till- och i synnerhet afsätta. Rådet måste följa de föreskrifter, ständerna eller Hemliga Utskottet gifvit, och blefvo formligen skrapade, om man tyckte, att de ej hade inför konungen nog kraftigt försvarat lagens bud och ständernas, sina principalers, rättigheter. [1]).

Vi hafva i korthet beskrifvit det sätt, hvar-

[1]) **33**. 6—14. **38**. 59.

på under frihetstiden svenska folket lät sig sjelft representeras och sin magt utöfvas, nämligen genom ständerna, Hemliga Utskottet och rådet. Författningens republikanskt-demokratiska anda framträder tydligt. Den blef ock allt framgent ytterligare stärkt och utbildad genom troninnehafvarnes oförmåga och fel, hvilka nedsatte förtroendet och kärleken till monarkiskt regeringssätt; — och likaså genom orimligheten och orättvisan i dåtidens bördsadliga institution, hvilken nedsatte förtroendet för aristokratisk styrelse. Allmänheten omfattade derföre mer och mer den demokratiska åsigten. Många ville ock drifva den mycket längre. Till ytterligare inskränkning af konungens och rådets magt omtalades stundom, huru riksdagen borde bland sina medlemmar af de tre högre eller af alla fyra stånden utse en deputation, som skulle alltid vara i Stockholm församlad, för att, ungefär såsom Spartas eforer, öfvervaka det sätt, hvarpå regeringen verkställde, hvad ständerna beslutat. Sådana förslag till folkväldets ytterligare utvidgning bragtes på tal minst fyra serskilda gånger, nämligen 1720, 1723 [1]), 1756 och 1761 [2]), men förgäfves. En demokrati af än hvassare art vände sig stundom mot sina egna ombud, mot ständerna sjelfva. I synnerhet 1743 ville man åt folkmassan, åt menigheterna, ständernas så kallade *principaler*, gifva rättighet att ändra, med våld ändra, hvad deras ombud ständerna beslutat; och man talade om *hemmavarande ständer* såsom skilda från och stående öfver *befullmägtigade ständer;* — eller med en annan fras, om *Sveamanna-rätt*, stående öfver *riksdagsmanna-rätt*[3]). Detta var den s. k. *principalats-läran*. Intet dylikt försök i ultra-demokratisk rigtning kunde dock af något frihetstidens parti genomdrifvas, och Mössorna 1766 förbjödo t. o. m. hvarje sådant revolu-

[1]) **33**. 7.
[2]) **40**. 127.
[3]) **36**. 113, 114. **38**. 59—61.

tionärt förslag. — I monarkisk, antidemokratisk rigtning hade deremot flere dylika försök blifvit anställda af Lovisa Ulrika, då hon sökte mot ständernas lagliga magt uppvigla än folkmassan i hufvudstaden än menigheterna på landet; hvarvid hon dock alltid misslyckades. Men den 19 och 20 Aug. 1772 begagnade Gustaf den tredje sjelf principalatsläran och tillkallade en del af de s. k. principalerna, Stockholms menighet, och det var med dess hjelp han öfverändakastade den statsform, svenska folkets ombud antagit och som var lagligt gällande[1]. Han återupptog samma tanke längre fram, då han lät några frågor om kronobrännerierna afgöras icke vid riksdagar och af folkets lagligt valda ombud, utan vid sockenstämmor, af s. k. hemmavarande ständer, eller af ständernas principaler.

FEMTE KAPITLET.

FRIHETSTIDENS RIKSDAGAR[2].

Det var på riksdagarna, som ständerna och Hemliga Utskottet förde svenska folkets talan samt fattade och tillkännagåfvo sina beslut. Ombuden sammanträdde till lagliga möten hvart tredje år och till urtima så ofta, omständigheterna kräfde. Riksdagens medlemmar utgjordes, som nämndt är, af de fyra stånden. Många deltagare deri voro sjelfskrifna och måste således sjelfva bekosta sitt vistande vid riksdagen. Sådana voro alla röstegande på riddarhuset samt landshöfdingar, regementschefer och biskopar. Man har beräknat, att för en årslång riksdag hvarje riddarhusets förmögnare ledamot utbetalade 2—4,000 och hvarje fattigare 3—400; och alla riddarhusledamöterna tillsammans något öfver 1,000,000; — och att således för de tretton riksda-

[1]) 42. 201.

[2]) Bil. 1 upptager i tabellarisk form allehanda uppgifter om dessa riksdagar.

garna 1723—1769 ståndet utbetalat öfver 13,000,000; — likaså att hvarje landshöfding, regementschef och biskop för hvar sådan riksdag utlaggt ungefär 3,000; allt d. s. m.

De andra riksdagsmännen voro valda ombud för hemmavarande ståndsbröder och åtnjöto af dem ett visst arvode. Det uppgifves, att för en årslång riksdag har hvarje ledamot af prest- eller borgareståndet eller af krigsbefälet utbetalat 1 à 2,000 och af bondeståndet 3—600; och att kostnaden för frihetstidens sexton riksdagar stigit till 33 millioner d. s. m. [1]).

Såsom både förut och efteråt arbetade ständerna dels i allmänna sammanträden, dels i serskilda för olika ämnen tillsatta utskott. Ojemnförligen vigtigast bland dessa var det Hemliga, hvilket redan är beskrifvet. Ett nytt utskott tillkom snart nog. Ständerna voro magtegande och förleddes derigenom att blifva också magtlystna och att blanda sig i en mängd dem icke tillhörande ärender, rättegångar, befordringsmål, ekonomiska åtgerder m. m., genom hvilket allt riksdagarna förlängdes och fördyrades och mycket missnöje väcktes. Förståndigare personer sökte motarbeta missbruket och genomdrefvo för sådant ändamål tillsättandet af ett så kalladt Urskiljnings-Utskott, hvilket skulle i förväg granska alla inkomna motioner och afgöra, huruvida de borde till behandling upptagas eller tillbakavisas. Men dermed blef föga uträttadt, och missbruken fortforo; så förvilladt var allmänna tänkesättet, så klåfingriga och regeringslystna folkombuden sjelfva [2]).

Vi hafva sett den stora fattigdom, som rådde bland flertalet af riksdagsadeln. Det arvode, som var

[1]) Källskriften 1 antager kostnaden för riksdagarna 1723—1769 hafva stigit till 27 millioner, d. v. s. till ungefär 2 millioner för hvarje. Med detta tillägg för hvar och en af riksdagarna 1719, 1720 och 1771 kommer man till nämnde summa af 33 millioner, allt d. s. m.

[2]) 33. 55—57.

anslaget åt de valda riksdagsmännen, var ock ganska knappt. Måhända kan man häruti finna en bland frestelserna till den mutbarhet, som kastar så mörka skuggor öfver frihetstiden. Vi hafva redan tillförene haft och få än vidare tillfälle att yttra oss om detta ämne.

SJETTE KAPITLET.

OM DET NYA REGERINGS-SÄTTETS ANDA OCH SYFTEN.

Genom nämnde statsskick tog svenska folket ett stort steg framåt på samhälls-utvecklingens bana. Det införde redan nu många bland de vigtiga grundsatser, som stadgades i England genom 1689 års *Declaration of rights*, och i Frankrike genom 1789 års *proklamation af menniskans rättigheter*, öfver hvilka tilldragelser dessa två länders folk varit mycket och med skäl stolta. Med samma känsla böra ock vi betrakta och göra oss reda för de vigtigaste bland dessa läror och för den utbildning de i vårt fädernesland fingo under frihetstiden ytterligare mottaga.

Det är i synnerhet vid fyra dithörande grundåsigter, vi fästa oss, nämligen vid lärorna; 1:o om *folkets suveränitet;* 2:o om *medborgarnes likhet inför lagen;* 3:o om *handelns, näringarnas och arbetets-* och 4:o om *yttrande-rättens frihet.*

Läran om *folksuveräniteten*, d. v. s. om folkets rättighet till sjelfstyrelse, blef öppet uttalad och i nedanstående vigtiga fall tillämpad. Regeringsformen tillerkände nämligen åt svenska folket

magten att välja den person, som skulle stå i spetsen för styrelsen. Denna rättighet utöfvade det åren 1719, 1720 och 1743. Också den regent, som med arfsrätt besteg tronen, t. ex. 1771, måste genom ny konungaförsäkran dertill ytterligare berättigas;

magten att anvisa de personer, bland hvilka regenten skulle välja riksråd; d. v. s. de ämbetsmän, genom hvilka styrelseåtgerderna skulle ledas;

— och tillika en nästan afgörande magt att dem afsätta. Dessa rättigheter utöfvade folket 1720, 1726, 1739, 1747, 1761, 1765, 1769, 1772; det var en verklig parlamentarism;

magten att bestämma den regeringsform, enligt hvilken landet skulle styras. Denna magt utöfvade folket 1719, 1720, 1723, 1751, 1755, 1769 och våren 1772; — och det försvarade den ihärdigt mot de försök till dess inskränkande, som gjordes 1723, 1751, 1755 och 1769;

magten att stifta de lagar, som skulle gälla för alla landets innevånare. Denna magt utöfvade folket, när det 1734 till antagande godkände den då utarbetade allmänna lagen;

magten att medgifva eller afslå de tillfälliga bevillningar m. m., som af regeringen begärdes, och att öfvervaka det sätt, hvarpå de vanliga skatterna användes. Denna magt utöfvade folket under hela ifrågavarande tid.

Den andra nu inträdande och vigtiga grundsatsen var den om *medborgerlig jemnlikhet inför lagen.* Till följe af gammal häfd qvarstodo visserligen länge nog många häremot stridande privilegier, adliga, presterliga och borgerliga. Men en bestämd rigtning till rättvis jemnlikhet visade sig i flere och ganska vigtiga fall; t. ex. när år 1719 på riddarhuset klassomröstningen afskaffades; när regeringsformerna af 1719 och 1720 medgåfvo åt ofrälsemän rättighet att blifva riksråd; när 1723 åt tre stånd tillerkändes magten att mot det fjerde, äfven om detta vore adeln, fatta det i de flesta fall afgörande beslutet; — likaledes genom de inskränkningar, som i adelns företrädes-rättigheter blefvo gång på gång under hela frihetstidens förlopp genomdrifna; — och de likartade inskränkningar i borgareståndets och några städers privilegier, som tid efter annan och i synnerhet vid riksdagen 1765 beviljades.

Den tredje vigtiga och likaledes med både tidsanda och statsskick beslägtade grundsatsen var den om *handelns, näringarnas, jordbrukets och arbetets frihet.* Denna, icke i författningens bokstaf, men i dess och tidens anda liggande grundsats blef länge och ihärdigt motarbetad af en stor mängd från förra tider qvarstående vanor, stadgar och privilegier. Dessa blefvo ock i flere fall genom Hattarna och borgare-ståndet uppdrifna till en skråaktig och ganska småaktig prohibitism. Men med sanningens och den fria forskningens magt lyckades dock frihetstidens grundtanke att i flere vigtiga hänseenden göra sig gällande också på detta fält. Det var i synnerhet vid riksdagen 1765 som dessa rättvisans och mensklighetens segrar vunnos[1]).

Den fjerde nu framträdande tanken var en ständigt växande längtan efter *tryckfrihet.* Äfven denna låg, ehuru ej i bokstafven dock i andan af det fria statsskicket; och var till och med en nödvändig följd af den talfrihet, det fria meningsutbyte, som riksdags-öfverläggningarna fordrade. Den motarbetades dock länge af från envåldstiden ärfda tryckt vångs-lagar och vanor och af Hattarnas finansiella hemlighets-makeri. Men äfven i detta hänseende gjorde sig sanningens, rättvisans och frihetens röst mer och mer gällande, och vid riksdagen 1765 blef en mycket vidgad tryckfrihet antagen.

Det var först genom sistnämnde riksdag, som frihetstidens statsskick erhöll en fullständigare utbildning. Det var först då, som de rättvisans och frihetens grundsatser, hvilka lågo dels i dess bokstaf dels i dess anda, lyckades arbeta sig fram från önskningar till verkligheter.

---

[1]) Se kap. 22—28.

Med anledning af nu framställda anmärkningar fästa vi läsarens uppmärksamhet vid följande företeelse.

Ofvan uppräknade fyra stora grundsatser voro uttryck af de mognande åsigter, till hvilka det menskliga förnuftet hade före och under upplysnings-tidehvarfvet upparbetat sig. Men just detta tidehvarf och ej minst ofvannämnde fyra dess grundläror blefvo sedermera ogillade och med verklig ovilja förkastade af den starka reaktion, som af franska revolutionens ohyggligheter föranleddes, och som från medlet af 1790-talet utbredde sig öfver en stor del af Europa, och efter 1810 genom fosforismen också öfver Sverge. Den sistnämnde yttrade ock häftig ovilja mot hela upplysnings-tidehvarfvet och ej minst mot just nämnde fyra dess grundsatser. Den måste följaktligen högeligen ogilla hela frihetstiden just derföre, att denna hade hyllat och sökt göra besagde läror gällande. Vi hafva velat redan här och i förväg antyda denna den inre, den egentligaste orsaken till de högst ogynnsamma omdömen, som också efter 1810 blifvit mot frihetstiden uttalade [1]).

SJUNDE KAPITLET.

ANKLAGELSER MOT DET SÄTT, HVARPÅ SVENSKA FOLKET ANVÄNDE SIN GENOM DET FRIA STATSSKICKET ERHÅLLNA MAGT.

De anklagelser, som blifvit med skäl gjorda [2]), gälla förnämligast *regeringslystnad*, *lättsinne*, *egennytta* och *partisinne;* allt fel, som ligga i den menskliga naturen och således framträda i alla samhällen, men tydligast och verksammast under fria författningar. Betraktom hvarje punkt serskildt!

Regeringslystnaden, nämligen att ständerna blandade sig i sådana ärenden, i synnerhet lagskipning

[1]) Se mera härom kap. 37.

[2]) De utan skäl framkastade hafva redan förut blifvit granskade. **33**. 8—15.

och ämbetstillsättningar, som rättast bort och lättast kunnat besörjas af regering och ämbetsverk; — att de derigenom förlängde och fördyrade riksdagarna och till missnöje mot statsskicket retade dem, som fått sina önskningar af ständerna afslagna; — att riksdagsmännen visserligen insågo felet och sökte dels genom inrättande af ett urskiljnings-utskott, dels genom upprepade uttryckliga förbud hejda missbruket; men att de likväl sedermera sjelfva gjorde sig dertill om igen skyldiga; — att denna deras obefogade inblandning i allmänna regeringsärender var ett sidostycke till, en efterapning af de förra envålds-konungarnas obefogade inblandning i medborgares enskilda angelägenheter; — på alla dessa företeelser och magt-missbruk hafva föregående delar framlaggt många exempel, och ämnet har äfven serskildt blifvit med utförlighet behandladt [1]).

Tilläggas må dock, att missbruket var i förstone en följd också af det ännu mycket outredda skick, hvaruti begreppen om dessa ämnen sig befunno, äfven bland sjelfva vetenskapsmännen och således än mer hos allmänheten.

Att under frihetstidens sednare år ständerna mer och mer insågo de skadliga följderna af sin inblandning i de löpande regerings-ärendena och sökte densamma motarbeta, torde hafva varit en följd icke blott af egen erfarenhet och eftertanke, utan ock af det ljus, som öfver dessa ämnen spriddes af Montesquieu, då han 1748 klart framlade skilnaden mellan lagstiftande och lagskipande magt, och tillika nödvändigheten af att dem icke i utöfningen sammanblanda. Man finner ock honom och hans läror flere gånger åberopade under frihetstidens sednare skeden.

Lättsinnet, nämligen att ständerna ofta nog läto sig ledas, icke af verkliga förhållanden och allvarlig öfverläggning, utan i stället af ögonblickets

[1]) 33. 55—57.

känslor, inbillningskraftens hägringar, partisinnets lidelser, äre- eller hämndlystnadens eggelser, och tillika af de granna ord och bilder, med hvilka vissa talare och skalder hänförde sig sjelfva och allmänheten, då liksom i alla tider. Det är också angenämare och lättare att låta sitt omdöme bestämmas genom ett qvickt infall, en stolt fras, en vacker vers, än genom mödosamt undersökande af de verkliga skälen för och mot. Serdeles talande exempel på en sådan svindel är det sätt, hvarpå en ej ringa del af svenska folket lät af fras- och versmakare sig och sin hämndlystnad och sitt öfvermod smickras och förledas att 1739 afsätta den fredliga Mössregeringen och att 1741 anfalla Ryssland [1]) och att längre fram med smickrande verser och offentliga ärebetygelser upphöja sådana män som Kröger, Pechlin m. fl.

Mutbarheten är en stor och mörk fläck på svenska frihetstiden, men tillhör icke densamma serskildt, utan återfinnes i många andra länder och under många andra tider och statsskick. Alltid och öfverallt hafva funnits personer, som sökt genom smicker och skänker vinna dem, som magten hafva; — i envåldsstater regenten, hans ministrar, hans gunstlingar, hans frillor; i fristater likaså det magtegande folket och dess gunstlingar och ledare. Att under frihetstiden en ej ringa del af svenska riksdagsmännen lät sig genom mutor och egennytta förledas, kan visserligen ingalunda försvaras, men till någon del förklaras. De lockades dertill icke blott genom den djupa fattigdom, kriget efterlemnat; utan ock genom de många exempel, som gifvits i andra länder, och ej minst inom fäderneslandet sjelft; t. ex. under Karl den elftes tid af de utrikes mutor, dennes ministrar mottogo, — under Karl den tolftes af de inrikes mutor, som gåfvos åt Piper m. fl., och derjemnte af de stora penningesummor, med hvilka sistnämnde konung sjelf

[1]) 34. 83—106. 35. 24—26, 137—141.

gång på gång mutade polska herrar och partier för att locka dem till affall från deras lagliga konung; — och sedermera af de många dylika summor, som under sjelfva frihetstiden blefvo också af svenska hofpartiet både utdelade och mottagna. Ständernas mutande började egentligen 1723, när konungen sökte för sina magtutvidgnings-planer besticka bönderna. Det tog sedermera större och allsidigare fart, i synnerhet under åren 1734—1739, då Frankrike sökte genom detta medel förmå folkombuden att störta Mössregeringen, på det Pariserhofvet måtte sedermera genom Hattarne erhålla Sverge till vapendragare. Missbruket med icke blott franska utan och ryska, danska och engelska mutor växte sedermera i höjd och utbredning och ej minst bland ofrälsestånden [1]. Frestarne vände sig slutligen icke blott till ständerna, de valda folkombuden, utan ock till de väljande menigheterna, till landsorternas presterskap, borgare och allmoge; så att giftet spriddes också till folkmassans djupare lager. Detta gick så mycket lättare, som rättskänslan härutinnan var vid den tiden långt mindre utbildad och stark än i våra dagar, och blef dessutom än mer försvagad genom åsynen af den stora skara skamliga mutnings-bragder, till hvilka, som sagdt är, många den tidens högt uppsatta ja äfven kungliga personer, så in- som utrikes, gjorde sig skyldiga både som gifvande och mottagande. Men svenska hofvets förbrytelser härutinnan hafva vanligtvis blifvit med tystnad förbigångna af många skriftställare, som i stället beständigt och högljudt talat om ständernas falhet.

Att dock de utrikes mutorna icke voro så allsmägtiga, så förnedrande, som frihetstidens, de fria statsskickens fiender och Gustaf den tredjes tid föregifvit; detta är omständligen i våra föregående berättelser ådagalagdt [2]. De flesta den tidens för-

[1] Se **33**. 63.
[2] **33**. 57—64. **38**. 175. **42**. 207, 259.

nämsta män och ledare voro ock så vidt vi veta, i detta hänseende alldeles fläckfria, så Mössorna Bjelke, Bonde, Frietzcky, Horn, Lagerberg, Rudbeck och Serenius; likaså Hattarna Ehrensvärd, Ekeblad, Fersen, Lantingshausen och Akerhielm. Att deremot en stor skara riksdagsmän på ofvannämnde sätt förnedrade sig, är beklagligen alltför sannt.

Partisinne. Att frånvaron af partier stundom ehuru sällan är följden af en stor, gemensam fara, och än mera sällan af en regering så utomordentligt lycklig, att den mägtar tillfredsställa alla önskningar; — att frånvaron af partier deremot ofta är följden af en slapphet, som icke ides, eller ett slafsinne, som icke djerfves sysselsätta sig med allmänna angelägenheter; — att ofta vid frånvaron af öppet framträdande partier kringsmyga i stället hemliga ligor, hvilka till sin enskilda fördel söka antingen smickrande begagna eller försåtligt undergräfva regentens magt; — att deremot tillvaron af öppna partier är ett bevis på tillvaron af många sådana medborgare, som vilja tänka och våga tala om landets, om sina medundersåtares behof och önskningar; — att ordet *partitid* kan i sådana fall betraktas som ett hedersnamn; — att partier också uppstått och måst uppstå och fortlefva i alla fria stater t. ex. Atén, Rom, England och Nordamerika; — att af samma orsaker partier uppstått och måst uppstå äfven under svenska frihetstiden och att i detta enkla förhållande låg partiväsendets nödvändighet; — allt detta är redan tillförene och med större utförlighet omtaladt [1]).

Låtom oss nu i en lättare öfverskådlig tafla återkalla dessa partier och deras verksamhet och öden.

Första splittringen 1719—1726 föranleddes af den strid om tron eller tronföljd, som fördes mellan hertig Karl Fredrik af Holstein å ena samt Ulrika Eleonora och konung Fredrik å andra sidan. Den var till det mesta förorsakad af drottningens ovilja

[1]) 38. 189—198.

mot nämnde sin systerson och af hennes begär att öfverflytta tronföljden från honom och till hessiska huset. Mellan dessa blott dynastiska partier stod Horn i spetsen för frihetsmännen, de gamla Mössorna. När Fredrik och Ulrika Eleonora under åren 1722 och 1723 sökte inskränka svenska folkets frihet, blef detta deras försök hejdadt och tillbakaskrämdt af Horn och derigenom, att han framdrog hertigen af Holstein och slöt närmare förbund med dennes gynnare, det ryska hofvet. När sedermera äfven detta hof och dess skyddling tycktes med sina anspråk hota Sverges frihet, blef också detta försök tillbakavisadt af samme Horn, hvilken då upplöste förbindelsen med Ryssland och i stället ledde Sverige in i den motsatta hannoverska alliansen [1]). Kort derefter dog hertig Karl Fredriks svärmoder och gynnarinna, kejsarinnan Katarina den första i Ryssland, hvarefter hertigen nedsjönk i obetydlighet, och holsteinska partiet blef för tillfället nära nog upplöst.

Från denna tid och under åren 1728—1733 funnos inom Sverge inga skarpt utpräglade och sins emellan häftigt kämpande åsigter.

Frihetstidens andra partistrid, den mellan Hattar och Mössor, varade från 1734 till 1772 dock under allehanda vexlingar och skiften. Den var i början mest personlig. Karl Gyllenborg och Daniel Niklas v. Höpken, ursprungligen hörande till rysk-holsteinska ligan, blefvo vid dennas fall omkring 1727 mycket nedsatta. De önskade störta sina lyckligare motståndare och dessas anförare Arvid Horn för att i stället göra sina personer och åsigter gällande [2]). Detta genomdrefs på följande sätt. Horn ville 1733 icke, enligt Frankrikes önskan, börja krig mot Ryssland för att hjelpa Stanislaus Leczinski till polska kronan. Då öfvergick Gyllenborg med många sina anhängare från Ryss-

[1]) 31. 29—195.
[2]) 34. 1—54.

lands till Frankrikes sida och lyckades bilda ett stort parti bland sådana personer, som leddes af krigslystnad och rysshat. Så förvandlades den förut personliga striden till en politisk. Horn talade för fred, Gyllenborg för krig, och man började kalla den förres anhängare Mössor och den sednares Hattar. En mängd ung, fattig eller krigslysten adel slöt sig till Gyllenborg, de tre andra stånden deremot till Horn. För att splittra detta tre- och flertal sökte och lyckades då Gyllenborg vinna flere rika och inflytelserika handelsmän i Stockholm, och Höpken likaledes några mägtiga fabriks- och näringsidkare i landsorterna. Genom sådana medel skaffade sig Hattarna öfvervigt inom borgareståndet, så att detta under åren 1738—1764 för det mesta slöt sig till adeln och till de krigiska Hattarna [1]), under det prest- och bondestånden utgjorde kärnan i Mösspartiet. Hädanefter antogo ock båda ligorna i flere fall mer utbildade och olika färger. Mössornas lösen var att bibehålla freden, betala riksskulden och upphjelpa förnämligast landets naturliga näringar; Hattarnes deremot att sträfva, utomlands efter krigsära, anseende samt eröfringar, inomlands efter en storartad och hastigt uppblomstrande handels- och fabriksrörelse. Hattarnes försök att bemägtiga sig riksstyrelsen blef dock 1734 tillbakaslaget. Men år 1738 lyckades det, och Horn och hans vänner blefvo fördrifna ur rådet [2]). De ovanligt många och stora välgerningar, för hvilka svenska folket har detta Mössparti att tacka, äro redan för läsarens minne återkallade [3]).

Vi påminna nu å andra sidan om följderna af Hattarnas 1739 inträdande styrelse, nämligen finska och pommerska krigen; de politiska blodsdomarna öfver Lewenhaupt och Buddenbrock 1743,

[1]) **34**. 27. Se mera härom i denna del, kap. om borgareståndet.
[2]) **34** hela delen.
[3]) **33**. 331—335.

öfver Blackwell 1747, öfver Brahe med kamrater 1756; — det tilltagande inskränkandet af tryckpressens[1]), samt af näringarnas och arbetets frihet, villervallan i finanserna och penningevärdet, och slutligen den från 20 till 56 millioner ökade riksskulden. Det var dessa förhållanden och isynnerhet det sista, som vid 1765 års riksdag störtade Hattarna.

Detta parti hade dock äfven sina ljusa sidor serdeles i afseende på den vittra, vetenskapliga och konstnärliga verksamheten. Det var medlemmar inom detsamma, som stiftade Målare- och Bildhuggare- samt Vetenskaps- och Musikaliska akademierna, och den första svenska teatern. Dess ifriga bemödande om svenska fabrikernas upphjelpande, ehuru i flere fall misslyckadt, vittnade dock om varm fosterlandskärlek. Äfven dess politiska historia företer några lysande uppträden. Det hade omkring 1749 lyckats upplösa det för Sverge olyckshotande förbundet mellan Danmark och Ryssland. Under följande åren hade det bestämdt, men värdigt motsatt sig hofvets ständigt upprepade försök att tvärtemot besvuren lag och konungaförsäkran göra Adolf Fredriks enskilda åsigt gällande öfver den, rådets flertal antagit; ett försök hvilket, om det lyckats, skulle gjort Sverges öde beroende till skenet af honom, men i verkligheten af Lovisa Ulrika. Märkligt är ock att se, huru under och genom denna strid till försvar för lag och frihet många fosterlandsälskande sinnen väcktes till ovanligt liflig verksamhet. Just dessa år, och i synnerhet riksdagen 1755—1756, framvisa deraf ovanligt många och lysande drag. Vi påminna om de nu samtidigt inträffade företeelserna af Faggots sträfvande för jordbruket, Bäcks och Acrèls för sjukvården, Oehlreichs för den medborgerliga friheten samt Gjörwells för litteraturen. Vid nämnde riksdag anslogo ock ständerna medel till gränsfästningarnas förstärkande, till den nya skärgårdsflottans

[1]) Undantag härutinnan, se längre fram.

uppbyggande, till betydliga strömrensningar i Finnland, till stiftande af flere pensjonskassor och till aflönande af ett stort antal landtmätare, som skulle storskifta och kartlägga landet; starkare hemmansklyfning beviljades, skjutslegan förhöjdes, en om varm fosterlandskärlek vittnande öfverflöds-förordning antogs; ja sjelfva bondeståndet medgaf, hvad det eljest aldrig ville medgifva, ett förbud mot husbehofs-bränningen och slutligen och nu för första gången beslöto ständerna låta till allmänhetens upplysning utgifva en riksdagstidning; så allmän och liflig var den verksamhet, som framkallades af kärlek till fosterlandet och till dess frihet, och af harm öfver Lovisa Ulrikas mot den samma rigtade envisa och blodiga planer. Dessa företeelser tillsamman utgöra en hedrande sida i historien från Hattarnas tid. Sedermera kommo dock pommerska kriget och den finansiella oreda och nöd, hvilka, som sagdt är, beredde partiets fall.

De 1765 å nyo till magt komna Mössorna sökte återgå till den försigtighet och sparsamhet, de gamla Mössorna följt, och riksskulden blef betydligt minskad. Men då samsatte sig hofvet och Hattarna och lyckades genom hvarjehanda tillställningar [1]) att framtvinga reaktions-riksdagen 1769, och att derigenom i styrelsen återinsätta Hattarna, hvilka ock genast återgingo till sina förra åsigter och slöserier. Detta väckte dock så mycket och allmänt missnöje, att folkombuden redan våren 1772 ånyo afsatte Hattarna och omigen anförtrodde rikets styrelse åt Mösspartiet.

De politiska slitningarna 1770—1772 blefvo dock mer och mer, icke som förut brytningar mellan ofta nämnde partier, utan ståndsstrider mellan adel och ofrälse, hvilka uppträden slutligen ledde eller leddes till 1772 års revolution [2]).

---

1) 41. 213—289.
2) 41. 207, 387. 42. hela boken.

Efter denna återblick öfver partiernas historia, vilja vi om de två förnämsta bland dem, Hattarna och Mössorna och om deras åsigter och verksamhet tillägga följande anmärkningar.

För frihetstidens statsskick, sådant det ursprungligen tänktes, infördes och sökte utbilda sig, var Mösspartiet den egentliga, den enda representanten. Författningens förnämsta dels uttalade dels åsyftade grundsatser voro, som nämndt är, lärorna om *folkets sjelfstyrelse, om jemnlikhet inför lagen och om tryckpressens, näringarnas och arbetets frihet.* Dessa åsigter blefvo af Mössorna mer och mer hyllade och slutligen under reduktions-riksdagen 1765 i många och vigtiga fall genomförda. I allmänhet har således detta parti tänkt och handlat i öfverensstämmelse med både det svenska då gällande statsskicket[1]) och det europeiska då rådande tänkesättet, och kunde följaktligen gå öppet och obesväradt tillväga.

Helt annorlunda var förhållandet med Hattpartiet. Ursprungligen hade detta kommit till välde genom att vädja till svenskarnas krigslystnad och att stödja sig på riddarhusets kärlek till sina adeliga och Stockholms till sina kommersiella och borgerskapets till sina skråartade privilegier. Bland statsskickets nyss uppräknade grundsatser hyllade Hattpartiet således blott en, nämligen den om sjelfstyrelse; men icke de andra. Det kunde ej heller antaga hvarken läran om *medborgerlig jemnlikhet,* ty denna stred allt för mycket mot riddarhusets anspråk och detta riddarhus var dock Hattpartiets första och förnämsta stöd; — ej heller läran om *arbets-, närings- och handels-frihet,* ty denna stred allt för mycket mot borgareståndets skråkärlek och mot Stockholms handels-privilegier, och detta borgarestånd och detta Stockholm voro näst riddarhuset

[1]) Omkring 1755 har dock en del af Mösspartiet varit färdigt att till Hattarnas störtande understödja hofvets magtutvidgningsplaner.

Hattarnas pålitligaste riksdagsstöd; — ej heller läran om ökad *tryckfrihet*, ty denna stred allt för mycket mot intresset hos många partiets riksdagshjelpare, hvilka behöfde trycktvångets slöja för att kunna under den samma dölja det klandervärda i flere sina så politiska som i synnerhet finansiella åtgerder [1]). Med de flesta det fria statsskickets grundsatser stod sålunda Hattpartiet i öppen strid. Det kunde fördenskull icke på fullt allvar det samma i dess helhet omfatta, ej heller i längden med det samma ega bestånd.

Hattpartiet hade dessutom att kämpa mot flere svårigheter till följe af just de bundsförvandter, med hvilka det för sin uppkomst och till sitt stöd ingått förening. Se här några exempel! Det hade kommit till väldet genom förbund med några inflytelserika personer inom borgareståndet. För att allt framgent få behålla dessas riksdagshjelp, måste Hattarnas högsta ledare öfverse dels med flere sina borgare-vänners egennyttiga och skadliga finansåtgerder, dels med det handelsförtryck, Stockholm mot många andra städer utöfvade. — Ett annat exempel! Partiets ledare sågo snart de olyckliga följderna af sina åtgerder och fruktade, att också allmänhetens ögon skulle öppnas. Det blef derföre lockadt till ökadt finansielt hemlighetsmakeri, hvilket åter lockade till fortgående på misshushållningens och försnillningarnas bana. — Ett tredje exempel! Hattpartiet hade kommit till väldet genom att uppkittla svenskarnas rysshat, krigslystnad och öfvermod. Dess ledare blefvo sedermera just genom denna så framkallade sinnesstämning tvungna att mot sina klokare medlemmars åsigt störta landet i finska kriget 1741. — Ett fjerde exempel! Hattpartiet hade genom Frankrikes hjelp kommit till och bibehållit sig vid väldet, och blef derigenom

[1]) Med hänsyn till läran om sjelfstyrelse har Hattpartiet gynnat och till ej ringa grad begagnat tryckfriheten.

stundom tvunget till åtgerder, som öfverensstämde mer med Frankrikes än Sverges fördel [1]).

En annan försvårande omständighet var, att Hattarna eftersträfvade stort europeiskt inflytande, ehuru för sådant ändamål hvarken Sverge hade nog krafter, ej heller partiet nog personliga förmågor. Följden blef, att det måste söka mägtigare staters understöd samt rätta sig efter dessas önskningar. Det var isynnerhet med och från riksdagen 1738, som dessa olyckliga förhållanden togo fart.

Oaktadt nu uppräknade både svårigheter och fel, lyckades dock Hattarna att under 26 års tid bibehålla sig vid styrelsen. Detta blef möjligt genom sluga, djerfva, ofta samvetslösa riksdagstillställningar och genom de med hofvet ingångna förbindelser, medelst hvilka partiet både 1739, 1747 och 1769 lyckades undantränga Mössorna.

Till denna sakernas vändning bidrogo ock de vanor och tänkesätt, Sverges eröfrings- och stormagts-tid efterlemnat; ett öfvermod, som ansåg svenska tapperheten och kraften oemotståndliga; en vana att genom utrikes tagna krigsbyten eller utrikes ifrån mottagna understöd, subsidier åt staten, mutor åt enskilda, lefva högt öfver sina naturliga tillgångar; de enskilda att uppföra storartade byggnader såsom vid Ekolsund, Löfsta, Skokloster, Stjernarp, Tidön m. fl.; verkliga slott, passande mer för furstar än för enskilda adelsmän i det fattiga Sverge, och att sedermera föra ett storståtligt deremot svarande lefnadssätt; — — staten, regeringarna likaså till öfverdådiga planer, å ena sidan vågsamma eröfrings-krig, och å den andra djerfva försök att genom konstgjorda medel framkalla, framtvinga en blomstrande fabriks- och handelsrörelse. I följd af både det ena och andra alstrades ock hos en ej ringa del af folket en bestämd ovilja mot sparsam-

[1]) Liksom stundom förhållandet var med Mössorna och Ryssland.

het, försigtighet och fred, hvilka kallades gnideri, feghet och ett *nesligt stillasittande;* hvaremot man med hänryckning talade om djerfva, storartade krigsföretag, och om de tider, då Sverges blågula fanor svajade öfver Tysklands fält. Genom skrifter, som med ensidig förtjusning beprisade förra tiders krigsbragder, ingöt man hos ungdomen samma åsigter. Sällskapet Avazu och Wallasis var ett uttryck, en följd af sådana tänkesätt. Flere dåtidens unga skalder, en Dalin, Hesselius, Odel, uppkittlade dem än mer och bidrogo i synnerhet till händelserna 1738—1741. Samma minnen och tänkesätt hafva också till ej ringa grad bidragit till Hattpartiets uppkomst, fortfarande välde och verksamhet. Det låg ock nära nog i sakens och menniskolynnets natur, att åsigter, till utseendet så storartade och fosterländska, måste finna många och varma anhängare. Det var ju ungefär de samma, som ledde Karl den tionde och Karl den tolfte, till en del ock Gustaf Adolf. Dessa segertiders glans var så mycket mer förledande, som deras afskräckande skuggsidor blefvo genom då gängse häfdateckning förbisedda.

Hattarna hade således två starka stöd, det ena i sina ledares ovanligt stora skicklighet, det andra i tänkesättet hos en ej ringa del af landets medel- och högre samhällsklasser. Allt detta oaktadt gick dock partiet en oundviklig undergång till mötes; oundviklig, ty de grundsatser, på hvilka det hvilade, stodo i strid mot så väl verkligheten som rättvisan. Det är ock lärorikt att se, huru dessa begge två gjorde sig gällande. Partiet hade hoppats kunna upprätthålla och stärka sig genom eröfringar och krigsära; men var dertill i *verkligheten* allt för svagt, hvarföre ock dess krig medförde inga fördelar, utan motsatsen. Det hade hoppats utmärka sig genom hastigt uppblomstrande fabriker; men de konstlade åtgerderna härutinnan lyckades icke, utan väckte missnöje och blefvo öfverända-kastade. Ej mindre verksam visade sig *rättskänslan*; ty det var

till följe af dess bud, som Hattarna måste öfvergifva den ena efter den andra bland sina grundsatser, och blefwo sjelfva öfvergifna af den ene efter den andre bland sina bundsförvandter. Det hade en lång tid sökt trygga sin belägenhet genom delvis ökadt trycktvång, men måste slutligen se, huru riksdagen 1765 införde vidgad tryckfrihet. Det hade medelst bibehållna och ökade band på handel och näringar sökt gynna sina riksdagshjelpare inom borgareståndet; men måste år efter år se, huru en alltmer vidgad handels- och näringsfrihet infördes. Det hade sökt genom hvarjehanda fördelar försäkra sig om borgareståndets riksdagshjelp; men fick dock 1765 se, huru detta stånd öfvergick till Mössorna. Det hade räknat i främsta rummet på stöd af riddarhuset; men fick under de sednare åren se, huru nära hälften af dettas medlemmar likaledes öfvergick i många fall till Mössornas med billighet och med statsskickets anda mer öfverensstämmande åsigter. Sålunda sviket i sina beräkningar och öfvergifvet af sina bundsförvandter, öfvergaf det slutligen sjelft sin enda med statsförfattningen öfverensstämmande grundsats, den om frihet och sjelfstyrelse, och kastade sig i konungamagtens armar, 1769 för tillfället, 1772 för alltid. Ett sådant slut var nästan oundvikligt. Mellan å ena sidan Hattpartiets åsigter och å den andra statsskickets anda och rättskänslans bud förefanns så stor olikhet, att de svårligen kunde i längden stå tillsammans.

Till sin berömmelse hafva Hattarna anmärkt, att de i sina leder haft Sverges flesta snillen. Detta är sannt och var naturligt; men blott i ganska ensidig bemärkelse. Det finnes två slag af snille, skaldens och statsmannens. Personer, med mycket liflig känsla och inbillningskraft, t. ex. Dalin, Karl Gyllenborg, Höpken, Karl Scheffer, Tessin m. fl. måste lockas af Hattpartiets lysande planer och fraser. Sådana snillen deremot, hvilkas styrka låg i genomträngande blick samt lugn och

säker tankegång, t. ex. Frietzcky, Horn, Lagerberg, Löwenhielm, Serenius m. fl., måste sluta sig till Mössorna.

Som bevis på frihetstidens vankelmod och ombytlighet har man sagt, att den utmärkte sig genom täta partivexlingar. Men i det hela var det icke så. De första Mössorna regerade i 18 år, eller från 1720 till 1738; de första Hattarna i 26 år, eller från 1739 till 1765. Täta omkastningar förekommo först 1769—1772. Men dessa voro följder, mindre af statsskicket, än af Hof-Hattförbundets år 1769 genomdrifna men våren 1772 tillbakadrifna försök att hindra svenska folket från framgående på den bana, det 1765 beträdt.

Man har mot frihetstiden framkastat också en annan beskyllning, nämligen, att den

har allt begynt men ingenting fullkomnat.

Men det var ej så, utan tvärtom. Följande af enväldstiden, mest af Karl den elfte, började men under Karl den tolftes regering nästan afbrutna storverk har just frihetstiden bragt till fulländning: dockan i Karlskrona 1724, indelningsverket 1732, allmänna lagboken 1736, Trollhätte-slussar 1752 och Stockholms slott 1754.

Samvetslösa lycksökare funnos inom båda partierna. Vi hafva redan beskrifvit deras personer och stämplingar och behöfva således icke omigen med slika bilder fläcka våra blad. Men inom båda partierna funnos ock många aktningsvärda män, såsom vi nyligen kunnat med stolthet berätta.

Rättvisan fordrar dock uttalandet af den sanning, att Mösspartiet oaktadt sina många fel likväl sällan tillät sig så listiga, olagliga och våldsamma medel, som de, hvilka Hattarna till följe af sin falska ställning ofta tillgrepo. Det var nämligen genom sådana medel, de vunno sina segrar 1739, 1747 och 1769. Mössornas deremot, så 1765 som 1772, voro följder af hvad det stora flertalet af svenska folket då för tiden tänkte och ville, och

öfverensstämde dessutom med det gällande statsskickets anda [1]).

Vi hafva med någon utförlighet framställt denna förnyade öfversigt af frihetstidens partier. Utan en närmare sammanknuten kännedom om dessa förhållanden och om deras uppkomst, syften och verkningar är det omöjligt att rätt uppfatta och bedöma nämnde tid och dess tilldragelser.

Från beskrifningen af statsskicket och af det sätt, hvarpå svenska folket i sin helhet det samma begagnade, vända vi nu vår uppmärksamhet mer enskildt till de stånd, som representerade detta folk, och till dessas belägenhet, lynne och verksamhet och vi begynna med det främsta deribland.

ÅTTONDE KAPITLET.

ADELN

var 1719 någonting helt annat än före 1680, och det både till antal, rikedom, kunskapsförråd och magt. Betraktom dessa vigtiga förhållanden och deras följder!

ANTALET

steg 1680 till 902 men 1719 till nära 1,900 familjer och hade således under envåldstidens 40 år blifvit ökadt med 1,000 nummer d. v. s. fördubbladt [2]). Antalet var ovedersägligen allt för stort i förhållande till rikets öfriga folkmängd; och redan från frihetstidens början och sedermera allt framgent hafva alla fyra stånden med växande öfvertygelse och styrka klandrat förhållandet och yttrat den öfvertygelse, att riket omöjligen mägtade underhålla så stort antal för det mesta tärande medlemmar. Adeln sjelf trodde

---

[1]) Ofvanstående framställning från och med sidan 47 har förut varit tryckt i Historiskt Bibliotek, utgifvet af C. Silfverstolpe, för 1878 sid. 490.

[2]) Närmare uppgifter se sid. 56.

ock, att den dåvarande mängden af fattiga och okunniga medlemmar skulle nedsätta riddarhusets anseende, hvarföre äfven detta stånd nästan mer än de andra begärde, att konungen måtte iakttaga en viss sparsamhet i utdelandet af adliga värdigheter. Från sednare delen af 1720-talet och intill 1751 skedde så ock, likväl icke till den grad, som allmänna tänkesättet fordrade. Många voro också de, t. ex. vid riksdagen 1742 icke mindre än 28 serskilda personer, som sjelfva eftersträfvade och till och med formligt anhöllo om adelskap. Utdelandet deraf var dessutom en bland de få belöningar, medelst hvilka dåtidens konungamagt kunde uppmuntra sina vänner och öka sitt inflytande. Medlet blef ock stundom begagnadt med, som många tyckte, allt för mycken egennytta och allt för liten urskiljning. Troligtvis också i afsigt att befordra Fredriks upphöjelse på tronen, hade Ulrika Eleonora under sin korta tid utnämnt till grefvar 13, till friherrar 46[1], till adelsmän 131 personer, och det oaktadt Karl den tolfte under åren 1717 och 1718 utnämnt 6 friherrar och 62 nya adelsmän. Missbruket och slöseriet återupptogos af Adolf Fredrik och i sammanhang med hans magtutvidgnings-planer. År 1751, och när han härom började sin strid mot rådet, upphöjde han till grefvar 3, till friherrar 10 och till adelsmän 51 personer. Ett sådant slöseri sökte adeln stäfja medelst åtskilliga föreskrifter, som skulle härutinnan inskränka konungens magt. Men detta lät sig icke göra, ty regeringsformen tillerkände honom nämnde rättighet obegränsad. När följaktligen hans åtgerder härutinnan icke kunde hindras, beslöt ståndet 1756, att ingen ny familj skulle på riddarhuset introduceras, innan antalet af der förut befintliga nedsjunkit till 800. Under åren 1756—1771 blefvo dock af konungen nämnda till grefvar 10, till friherrar 42, till adelsmän 83 personer;

[1]) Deribland 6 på den enda dagen d. 2 Mars, straxt förr än Fredrik skulle väljas till konung.

men bland dessa har den tidens riddarhus medgifvit introduktion åt blott 2 grefvar och 5 friherrar, men efter 1756 icke åt en enda adelsman; — icke en enda [1]). Missnöjet öfver adelns talrikhet var häftigt och det inom alla stånd. Presterskapet ville förbjuda biskoparna låta adla sina söner, och borgare och bönder klandrade oupphörligen adelns icke blott privilegier utan ock mängd. Man framlade åtskilliga beräkningar, som visade förhållandet och dess orimlighet. I en bland sina skrifter anmärkte Nordencrantz, att England med 8 millioner innevånare hade blott 200; men att Sverige med blott $2^1/_4$ millioner innevånare hade 2,000 [2]) adliga familjer [3]), och således proportionsvis nära 40 gånger mer än England. Han påpekade ock, huru denna massa fattig adel måste i behof af sysslor till sitt uppehälle blifva beroende af regeringen. Denna sednare fortfor dock att utnämna en stor skara adelsmän, och efter reaktionsriksdagen 1769 ej mindre än 51 familjer[4]) och lät anmäla flere bland dem på riddarhuset till introduktion. Men adeln vägrade och skickade den kungliga skrifvelsen till-

---

[1]) Efter 1772 blefvo dock vid pass 30 bland dessa Adolf Fredriks adelsmän introducerade. Uteblifven eller fördröjd introduktion har dessutom ej alltid varit en följd af riddarhusets motstånd, utan stundom ock af andra orsaker, t. ex. likgilltighet för värdigheten eller brist på medel att betala inträdesafgiften. År 1775 räknade Cantzler (sid. 186) 85 grefliga, 231 friherrliga, 1,954 adliga, summa 2,270 familjer, och (år 1760) bland dem 100 af gammal slägt. Bland de öfriga antogos 810 härstamma från civila ämbetsmän, 772 från krigare, 52 från lärdomsidkare, 49 från biskopar samt 92 från tyska, 68 från liffländska, 53 från skottska, 24 från danska, 10 från franska, 9 från ryska, 7 från holländska, 4 från kurländska och 4 från polska ätter; för de öfriga finnes härkomsten icke uppgifven.

[2]) Hos Nordencrantz står 1,100, troligen tryckfel.

[3]) Enligt Cantzler s. 186, hade år 1775 Sverge 2270 adliga familjer och 10,645 adliga personer.

[4]) *Uppsala Bibl.* Gustaf. papper samt rosenhanska saml. säga 51 familjer, de friherrliga deri troligen inberäknade. Rothlieb har blott ett mindre antal.

baka, hvarvid Essen till protokollet föreslog, att man borde bedja konungen förskona ståndet från sådana medlemmar, som vanhedrade honom, riket och adeln. Detta d. 27 Jan. 1770. Den 15 Okt. 1771, två dagar innan på riddarhuset en afgörande strid om konungaförsäkran skulle förefalla, upphöjde Gustaf den tredje på en gång 21 personer[1]) till friherrlig värdighet, af hvilka dock blott 18, och det först efter statshvälfningen 1772, blefvo introducerade. Antalet af familjer på riddarhuset vid frihetstidens slut steg till 2,414 [2]); antalet af riddarhusmedlemmar vid riksdagarna utgjorde mellan 4- och 800.

ADELNS FÖRMÖGENHETSVILLKOR.

Ståndet var i jemnförelse med fordom både förstärkt och försvagadt. Förstärkt, ty klassomröst-

[1]) Flere bland dem voro dock högt förtjenta män och några hörde till konungens motståndare.

[2]) Nedanstående tabell meddelar för olika tidpunkter antalet af på svenska riddarhuset introducerade familjer.

Tiden.	Grefliga.	Friherrliga.	Adliga.	S:ma.
1626. Vid riddarhusets inrättning	3	8	120	131 1)
1632. Vid Gustaf Adolfs död	3	8	183	194
1644. Vid Kristinas anträde till regeringen	3	12	318	333
1654. Vid Kristinas tronafsägelse	21	50	625	696
1660. Vid Karl Gustafs död	21	53	677	751
1672. Vid Karl d. 11:s anträde till regeringen	21	55	826	902
1687. Då Karl 11:e ändrade sin åsigt om adlande	22	78	971	1 071
1697. Vid Karl d. 11:s död	43	107	1 349	1 499
1718. Vid Karl d. 12:s död	44	109	1 740	1 893
1720. Då Ulrika Eleonora lemnade regeringen	73	185	1 760	2 019 2)
1751. Vid Fredriks död	82	215	1 907	2 204
1772. Vid frihetstidens slut	88	252	2 074	2 414

1) Ungefär 80 ätter blefvo på grund af äldre frälserätt sedermera likaledes introducerade.

2) Bland ofvanstående under Ulrika Eleonoras tid introducerade hade många erhållit sina värdigheter icke af henne utan af Karl den tolfte, t. ex. 16 grefliga, 30 friherrliga o. s. v., ehuru de icke blifvit under hans tid introducerade.

Här förekommande antalsberäkningar torde någon gång tarfva rättelse; emedan de under tiden utdöda familjerna och de ofta länge fördröjda introduktionerna mycket försvåra närmare uppgifter.

ningens afskaffande hade i flere fall tillintetgjort den förra oenigheten mellan hög- och lågadel; och ofrälseståndens anfall mot riddarhuset i dess helhet tvungo alla de olika klasserna till samhällighet och gemensamt motstånd.

Men adeln hade ock blifvit försvagad, och detta i några mycket vigtigare hänseenden. Genom reduktionen och det långvariga kriget[1]) hade ett stort antal af dess medlemmar nedsjunkit i fattigdom. Denna ökades och måste ökas derigenom, att adelsmännen ville af stolthet högst sällan nedlåta sig till prestsysslor eller till vanliga civila ämbeten, ej heller till handel eller fabriksrörelse. Emedan nu hof-, militär- samt högre civila ämbeten icke på långt när räckte till åt alla, måste den öfriga mängden tillbringa sin tid utan sysslor och utan deraf flytande inkomster. Försöket att som godsegande aristokrater lefva på små landtegendomar misslyckades, och måste misslyckas och leda till än större fattigdom. Man beräknade ock, att vid riksdagarna halfva antalet af riddarhusets medlemmar ej hade råd till större lefnadskostnader än böndernas riksdagsmän, d. v. s. 3 till 400 d. s. m. årligen. Tydligt är, att detta skulle i flere fall nedsätta ståndets anseende och magt samt blottställa dess medlemmar för ökade frestelser till mutbarhet. Också omtalade främmande sändebud, huru man *köpte adelsmän på riddarhustorget liksom oxar på en marknad;* och en annan gång, huru *en stor del af den svenska adeln var ytterst fattig, fal och opålitlig; och huru man lät i hospitaler och annorstädes uppleta afsigkomna adelsmän, invalider och underofficerare samt uppkläda och föra dem till riksdagarna,*

---

[1]) Under kriget i Polen 1702—8 hade stora summor och rika krigsbyten blifvit derifrån till Sverge hemsända. Men denna vinst öfvervägdes genom förlusterna af adelns i Liff- och Estland belägna gods, hvilka af ryssarna samtidigt utplundrades, och af de lidanden, som efter 1709 drabbade hela riket.

hvarest man sedermera missbrukade deras okunnighet och erkänsla [1].

Inrikes sägner omtala ock ett då gängse ordspråk om »*sex capita på en kärra*», d. v. s. att man vid angelägnare omröstningar lät till riksdagarna lasstals införsla sådana sjelfskrifna lagstiftare. Ännu var dock mycken egendom i adelns hand, och år 1772 funnos 23,074 frälsehemman, d. v. s. mer än en fierdedel af hela rikets hemmantal. Men en betydlig del deraf var hopad hos några få slägter, hvaremot många hundrade egde nästan ingenting. Huru adeln sökte genom giftermål inom rika ofrälseslägter öka sin förmögenhet, blifver längre fram omtaladt.

ADELNS KUNSKAPS-FÖRRÅD I JEMNFÖRELSE MED OFRÄLSEMÄNNENS.

Mycken okunnighet var ofta förenad med ståndets nyss beskrifna fattigdom och deraf föranledd. Dess före 1680 i allmänhet förmögna medlemmar hade åt sina söner mägtat anskaffa först utmärkta enskilda lärare i hemmet och sedermera ofta nog tillfälle att under flere år bevista dels inländska dels utländska högskolor. På något sådant var ej att tänka för de många hundrade adliga familjer, som efter 1719 lefde spridda här och der i landsorterna och i tämligen trånga omständigheter. De hade visserligen kunnat begagna de allmänna läroverk, som på 1600-talet blifvit i hvarje landsort upprättade. Men de ville ej låta sina söner blifva kamrater och jemnlikar med dervarande ofrälse lärjungar, ofta söner af handtverkare och bönder, kanske från närmaste byar [2]. Dertill kom, att undervisningen i nämnde skolor afsåg den civila och i synnerhet den presterliga ämbetsmannabanan, men föga den militära, åt hvilken dock de flesta adliga

[1]) Dansk min. bref 20 Okt. 1761.

[2]) Se härom K. G. Löwenhielms förträffliga tal i Wetenskaps-Akademien d. 21 Jan. 1767 sid. 36.

ynglingar ville egna sig. De lärjungar, som besökte dåtidens universiteter, gymnasier och skolor, bestodo fördenskull ojemnförligen mest af ofrälse ynglingar, och en adelsman sågs bland dem mera sällan, ofta blott en bland 50, en bland 100. De adliga familjerna höllo i stället enskilda, i deras hem anställda lärare; men hade ofta ej råd att dertill skaffa andra än unga studenter, vanligtvis ännu mycket omogna både till kunskaper och personlighet och derjemnte så beroende, att de icke kunde utöfva något större inflytande. Sådant inverkade på de adliga gossarna. Uppväxta i det sjelfsvåld och det högmod, ett dylikt undantags-förhållande vanligen alstrar, ansågo sig dessa ungherrar vara mycket öfverlägsna sina i statens läroverk studerande jemnåringar. Men de blefvo dem i sjelfva verket underlägsna, nämligen med hänsyn till examenskunskaper, ordning och arbetsvana, i hvilka hänseenden de allmänna skolorna utöfvade en kraftfullare verksamhet [1]). Följderna visade sig snart. Inom landthären, hvarest jemnförelsevis mindre boklärdom fordrades, voro officerarne till stor del adelsmän. Icke så inom de ämbetsverk, der större kunskaper kommo i fråga. Bland sjökadetterna 1768 funnos mot 49 frälse 64 ofrälse ynglingar; bland frihetstidens 13 justitiekanslerer voro 10 födda ofrälse, och bland 90 riksråd härstammade omkring 40 från nyadliga slägter. År 1772 funnos i civila ämbetsverken blott 215 adliga men 821 ofrälse ämbetsmän.

Genom från förra tider ärfda vanor, minnen och tänkesätt har, oaktadt dessa brister, dock inom adeln bibehållit sig en viss öfverlägsenhet, icke boklig, men personlig och medborgerlig. Den yttrade sig i behagligare umgängessätt, i varmare deltagande för allmänna angelägenheter samt i rymligare åsigter och lifligare frihetssinne. Detta var

[1]) Att bland den tidens högadel fanns mycken, ehuru företrädesvis vitter bildning, skall framdeles omtalas.

händelsen icke blott inom de gamla förmögnare ätterna utan ock inom flere yngre, t. ex. Ehrensvärd, Gyldenstolpe, Gyllenborg, Höpken, Lagerberg, Scheffer och Tessin, hvilka utmärkte sig genom många framstående och inflytelserika medlemmar. I allmänna angelägenheter och när det ej rörde egna ståndsprivilegier [1]) eller partiintressen, ådagalade ock adeln en mer omfattande och fördomsfri blick än de andra stånden, och var ofta nog den samhällsklass, som vid framdrifvandet af hvarjehanda nyttiga förändringar och ofta vid frihetens försvar trädde i spetsen för rörelsen. Denna i mycket berömliga anda hos svenska bördsadelns medlemmar var det, som bidrog till möjligheten att kunna i så lång tid upprätthålla den orättvisa och förnuftsvidriga institutionen.

Adeln insåg likväl det osäkra i sin ställning och sökte stärka den; sin förmögenhet genom rika ofrälsegiften, och sitt riksdagsanseende genom förslag om valda ombud i stället för sjelfskrifna hufvudmän, och tillika genom strängare ordningsreglor för sina sammanträden. Med känsla af sakens både rättvisa och nödvändighet fann ock adeln för godt att under striden mot ofrälsestånden beqväma sig till den ena eftergiften efter den andra; och vid riksdagarna 1765 till 1772 var nära nog halfva riddarhuset färdigt till än större uppoffringar. Men samhällets utbildande i sådan rigtning blef genom 1772 års revolution afbrutet.

Om dessa förhållanden se nedanstående afdelning.

STRIDEN MELLAN ADELN OCH OFRÄLSE-STÅNDEN.

För att fatta orsakerna till och oundvikligheten af denna strid är nödigt att för minnet i samman-

[1]) Att dock äfven i detta hänseende en del af adeln stundom var benägen för billiga eftergifter har blifvit och blifver här nedan anmärkt.

hang återkalla flere förut på spridda ställen anförda förhållanden.

Sverges ursprungliga aristokrati, frälsemannaklassen, var af inre omständigheter och på naturligt sätt framkallad samt fri, rörlig och beroende af förmögenhet och personliga egenskaper; det var en verklig aristokrati. Men från den kungliga ärftlighetens införande under Wasatiden [1]) och enligt utländskt efterdöme och under det utländska namnet *adel* gjordes detta frälsemannaskap ärftligt och orörligen fästadt vid börd, utan att för sin tillvaro fordra någonting annat. Medelst Gustaf Adolfs riddarhusordning 1626 blef detta nya förhållande lagligen stadgadt. Genom regenternas och i synnerhet Kristinas utomordentliga slöseri med både värdigheter och gods blef denna nya bördsadel till både antal och rikedom så utomordentligt och tvärhastigt ökad och förstärkt, att den allvarsamt hotade de andra samhällsklassernas välstånd och frihet. När Gustaf Adolf 1626 ordnade förhållandet, funnos på riddarhuset blott 131 adliga slägter [2]); men när Kristina nedlade kronan, hade antalet stigit till 696; och under åren 1612—1654 hade från kronan och mest åt adeln blifvit afyttrade omkring 38,000 hemman [3]). Förhållandet var i hög grad förnuftsvidrigt, orättvist och skadligt, och från denna stund och genom denna onaturliga missbildning af det aristokratiska samhällselementet omöjliggjordes ock uppkomsten af någon verklig bördsaristokrati sådan som den engelska. Den i Sverge nu utbildade formen kunde i längden omöjligen upprätthållas och en reduktion af ståndets både rikedom, antal och magt blef en förr eller sednare inträffande nödvändighet. Reduktionen af dess rikedom genomfördes redan 1680—1686 och med detsamma äfven reduktionen af dess politiska magt; det sednare dock blott för

[1]) Undantagsvis någon gång också förut.
[2]) Se not sid. 56.
[3]) Antingen eganderätten eller en betydlig del af skatten.

tillfället och i följd af enväldets införande. Någon reduktion till antal kom då ej till stånd, men gjordes mer och mer nödvändig genom en myckenhet nya utnämningar, ty 1718 stego de adliga ätterna till ett antal af 1,893. Så hade intill den tiden förhållandet utbildat sig.

År 1719 ville riddarhuset återtaga den politiska magt, det före 1680 innehaft. Men detta mötte numera oöfvervinnerliga hinder. Flere ståndets medlemmar utmärkte sig visserligen genom framstående egenskaper och många förtjenster om samhällsordningens förbättring och stadfästande. Men hela dess representationsrätt hvilade på en förnuftsvidrig och orättvis grundval, nämligen blott och bart på slumpen af börd och förstfödsel. Ättens hufvudman, hurudan han ock var, om än aldrig så okunnig och oduglig, egde dock sin röst på riddarhuset och denna rättighet blef honom 1762 ytterligare och formligen tillerkänd. Genom en så i ögonen stickande orättvisa blef ofrälseståndens rätts- och sjelfkänsla uppmanad till det ihärdigaste motstånd och det redan från frihetstidens början. Under dess förlopp ökades oviljan än mer dels genom många i lag qvarstående och stötande företrädesrättigheter, dels genom enskilda adliga medlemmars öfvermod, dels genom den omständigheten, att till följe af klassomröstningens upphäfvande riddarhusets beslut ofta förestafvades af ett både okunnigt och beroende flertal; dels och i synnerhet genom den företeelsen, att det var förnämligast adeln, som 1739 afsatte den välgörande Mössregeringen, och som 1741 genomdref det olyckliga finska kriget, och 1769 den slösande reaktionsriksdagen, och som i allmänhet understödde det misshushållande Hattpartiet. Missnöjet växte än mer till följe af de öppet framställda åsigter om jemnlikhet och menniskovärde, som under det nu inträdande upplysnings-tidehvarfvet lifvade och ledde det bildade Europas vetenskapliga och vittra verksamhet; en åsigt, som uttalade sig

också i den tidens romaner och skådespel. Dessa hade tillförene nästan uteslutande sysselsatt sig med de högre samhällskretsarna; men började nu att i så kallade borgerliga skådespel och romaner göra äfven medelklassens rättigheter och åsigter gällande. Sådana tankar och känslor begynte i och med den utländska litteraturen framtränga också till Sverge och blefvo genom skrifterna af Oehlreich och Nordencrantz m. fl. allmänt kända; och med den naturliga följd, att ofrälse-ståndens anfallskraft mer och mer stärktes, adelns motståndskraft i lika mån försvagades. Af ofvanuppräknade anledningar framkallades och underhölls den under hela frihetstiden fortgående ståndsstrid, hvars uppträden vi här nedan skola efter tidsföljden beskrifva.

Riksdagen 1719. Adeln hade under förra tider velat göra gällande den åsigt, att de allmänna statsangelägenheterna skulle vårdas förnämligast af riddarhuset, de kyrkliga af presterskapet, handel och näringar af borgerskapet och landtbruket af bonden. Men regeringsformen af 1719 stadfästade ånyo ofrälseståndens redan förut innehafda rättighet att jemnte adeln deltaga i vården om landets allmänna angelägenheter. — Till riksråd skulle enligt förut gällande lag tagas endast *infödde män af ridderskapet och adeln;* men regeringsformen af 1719 föreskref blott, att de skulle utses bland *infödde svenske män och undersåter;* hvarigenom adeln förlorade sitt härutinnan hafda företräde. — Adeln tyckte, att af vördnad för rikets första stånd intet bland de tre öfriga borde afgöra något mål, innan adeln derom fattat sitt beslut. Mot detta anspråk satte sig ofrälseständen genast och med både ord och gerning, då de i flere vigtiga ärender, till och med i fråga om tronföljden, fattade sina beslut, innan adeln ännu hunnit derom komma öfverens. Uppbragt öfver dessa tilltag, sökte och lyckades adeln att hos Ulrika Eleonora utverka sig nya privilegier år 1719. Enligt dessa tillerkändes åt adeln

stora fördelar, t. ex. uteslutande rätt till högre och företrädesrätt till lägre ämbeten; nästan uteslutande eganderätt till frälsejord, utsträckt patronatsrätt vid tillsättande af prestsysslor, i de flesta fall förbud mot äktenskap mellan frälse och ofrälse o. s. v. Privilegierna hade blifvit vid riksdagens slut utverkade och utfärdade, utan de andra ståndens vetskap än mindre bifall. Dessa blefvo högeligen öfverraskade och harmsna, samt protesterade; men kunde i anseende till riksdagens samtidiga afslutande ingenting vidare göra.

Detta adelns försök, ehuru anställdt under sjelfva Arvid Horns ledning, måste dock misslyckas. Det stod i allt för bjert motsats till andan i både det nya statsskicket och det allmänna tänkesättet.

Riksdagen 1720 företedde derföre en häftig strid härom; och ingendera sidan ville ännu gifva efter.

Riksdagen 1723. För att bibehålla enighet mellan stånden och sålunda kunna med större kraft motstå hofvets då förehafda stämplingar mot det fria statsskicket, ingicks försoning mellan adeln och ofrälsemännen. Dels genom enskilda beslut, dels genom den nu antagna riksdagsordningen gjorde riddarhuset följande eftergifter. De 1719 utfärdade adelsprivilegierna aflystes. Förut, och då ståndet egde landets mesta jord, sökte adeln tillegna sig det företrädet att ej kunna af de tre andra stånden öfverröstas; och tillika det, att när 2 stånd stannade mot 2, skulle den åsigt, för hvilken adeln talat, vara den gällande. Båda dessa anspråk blefvo nu nedlaggda, och beslutanderätten tillerkänd åt riksens ständers flertal[1]), detta också inom utskotten, ehuru den talrikare adeln der insatte dubbelt så många medlemmar, som hvart och ett af prest- och borgareständen. — Förut hade det hållits olika riksdagspredikningar, den ena för konungen och

---

[1]) Utom i fråga om grundlagar och ståndsprivilegier.

adeln, den andra för ofrälseständen. Nu beslöts, att en gemensam riksdagspredikan skulle hållas för konungen och alla fyra stånden på en gång. — Flere andra adelns anspråk blefvo likaledes till följe af ofrälsemännens motstånd nedlaggda; t. ex. att äktenskap mellan frälse och ofrälse ej skulle utan konungens tillstånd få ingås; att åt ofrälsemän sålda frälsegods skulle till adeln återgå; — att adeln skulle till följe af anställd allmän efterräkning bekomma skadestånd för sina genom Karl den elftes reduktion 1682—1686 orättvist lidna förluster; — att vid tillsättning af åtskilliga sysslor någon större företrädesrätt skulle tillerkännas adeln. Dock återställde ofrälsemännen åt samma stånd dess fordna uteslutande rättighet till rådsämbetet [1]. Efter denna ingångna förlikning föreföllo inga svårare strider förr än vid

Riksdagen 1734, då adeln ville till sin fördel inskränka ofrälsemännens jagträttigheter, men slutligen nödgades att också i denna punkt gifva efter. Under samma strider hördes ock på riddarhuset röster, som påstodo, att inga andra egare till Sverges jord funnos än kronan och adeln; och att således innehafvarne af skattehemman skulle vara blott ett slags arrendatorer åt kronan. Satsen hade också fordom af än rojalistiska än aristokratiska skäl varit framkastad; men kunde hvarken då och än mindre nu göra sig gällande. Efter ofvan nämnde strid följde på nytt ett lugnarne tidskifte till

Riksdagen 1751. Dittills hade vid de kungliga kröningstågen mellan slottet och storkyrkan adeln ensam varit konungen följaktig; de andra stånden hade för sig sjelfva uppgått till kyrkan och rikssalen. Men nu fordrade dessa att, såsom innehafvande samma magt som adeln, äfven få på samma sätt åtfölja sin konung. Enligt Rudbecks råd gaf adeln härtill sitt bifall, dock med villkor

[1]) 33. 88.

att ståndets höghet och företräden ej skulle genom eftergiften minskas. Derefter känna vi inga anmärkningsvärdare tvister förr än under den bullersamma *Riksdagen 1760—1762*. Det var nu, som landskapsstädernas ombud började frigöra sig från Stockholms förmynderskap, och borgareståndet följaktligen att öfvergå från adeln och till prest- och bondestånden, hvarigenom ofrälsemännens anfall mot ridderskapets företräden växte i mod och styrka. Förut hade adeln åtnjutit åtskilliga utmärkelser; t. ex. att vid offentliga processjoner dess stånd ensamt företräddes af härolder och omgafs af soldatrader; likaså att vid några offentliga tillfällen dess talman, landtmarskalken, ensam fick intaga plats bredvid rådsherrarna och ensam föra ordet för alla fyra stånden tillsammans. Dessa företräden blefvo nu afskaffade, och större jemnlikhet derigenom införd. Förut och vid frågor om riksdagen i dess helhet begagnades ofta ordalaget *ridderskapet och adeln samt de öfriga stånden*. Nu deremot infördes eller stadfästades det mer om jemnlikhet vittnande ordalaget: *rikets samtliga ständer* [1]). Till följe af sin magt, såsom flertalets, företogo sig ofrälsestånden ock att sjelfrådigt tillsätta en hop ämbetsmän på ett sätt, som med skäl väckte mycket missnöje [2]).

Vid *riksdagen 1765—1766* bemägtigade sig ofrälsestånden högsta inflytandet på ärendernas ledning, och det med stöd af ett ej obetydligt antal röster på riddarhuset.

Riksdagen 1771—1772. Adeln sökte i vissa fall att till sin fördel underkänna den 1723 antagna grundsatsen, att tre stånds beslut vore äfven riks-

[1]) Det hade också ofta förut varit begagnadt.

[2]) Ofvan anförda drag angifva hufvudrigtningen af förhållandet 1719—1772. Svårt är att med full säkerhet bestämma flere bland dessa små förändringars tid och beskaffenhet. Uppgifterna derom vexla. Sjelfva ceremonielen äro stundom härutinnan mycket ofullständiga. Det ser nästan ut, som man icke velat med svart på hvitt formligen erkänna de gjorda eftergifterna.

dagens. Försöket blef dock tillbakavisadt. Förut hade konungen i sin försäkran lofvat *instämma i de beslut, samtlige riksens ständer såsom magtegande fattat.* Ordet *samtlige*, bokstafligen taget, kunde föranleda den tolkning, att konungen var bunden endast af de beslut, som *alla* ständerna enhälligt fattat; och att således ett enskildt stånd, nu t. ex. den angripna adeln, kunde genom sitt nej! förlama de tre andras beslut. Ordet *samtliga* blef derföre uteslutet, hvarigenom man ytterligare bekräftade 1723 års föreskrift, att 3 stånds beslut skulle utgöra riksdagens [1]. — Förut hade konungen i sin försäkran lofvat vid ämbetstillsättningar *förnämligast afse personernas skicklighet och förtjenst.* Ordet *förnämligast* innebar ett slags medgifvande, att också andra omständigheter t. ex. adlig börd kunde tagas i betraktande. Möjligheten af en sådan tolkning ville ofrälsestånden förekomma, och ordet *förnämligast* utbyttes mot ordet *endast* [2]. Dessa båda eftergifter beviljade dock adeln blott efter många och häftiga strider, under hvilka de adliga privilegierna ifrigast försvarades af just sådana personer, som hjelpte Gustaf den tredje att genomföra samma års statshvälfning [3]. Vi påminna också än en gång om det vigtiga förhållande, att nära hälften af riddarhusets medlemmar visade sig villiga att medgifva flere bland de fordringar, ofrälsemännen framställt. Detta liksom några andra samtida företeelser tycktes förebåda någonting sådant som det storartade uppträdet 1789, då Frankrikes adel afstod från sina privilegier och hyllade läran om menniskans rättigheter.

Vi hafva behandlat denna ståndsstrid med tämlig utförlighet, och med flit.

Gustaf den tredje har nämligen förestafvat,

---

1) **42.** 69.
2) **42.** 176.
3) Om alla dessa förhållanden se utförligare beskrifningar. **33.** 70—91; **38.** 63—65; **40.** 143; **42.** 62—94.

och efter honom hafva många både ut- och inrikes skriftställare sökt inpregla den åsigten, att under frihetstiden har adeln förtryckt ofrälseståndeu, och att Gustaf den tredje genom 1772 års statshvälfning befriade sitt folk från detta lidande. Ofvanstående berättelse visar dock, att förhållandet var nära nog alldeles motsatt; nämligen att under frihetstiden ofrälsemännen hafva oupphörligen och steg efter steg inskränkt bördsadelns gamla företräden och magt; men att samhällets utveckling i denna anda blef 1772 afbruten just af Gustaf den tredje, hvilken för tillfället räddade bördsadeln och dess privilegier. Den följande enväldstiden har ock i allmänhet bibehållit dem [1]). Det var en ny frihetstid, som år 1809 afskaffade en del af dem, och som år 1865 slutligen till ett politiskt helt sammansmälte fäderneslandets förut åtskilda samhällsklasser.

Svenska adelns tänkesätt om det fria statsskicket genomgick under frihetstiden en betydlig förändring. I början var kärleken till detsamma med få undantag både allmän och varm. Men denna känsla blef hos många afkyld i samma mån de frön till demokrati, som lågo i statsskicket, började utveckla sig och bära frukt. På slutet var riddarhuset vanligen deladt i två stora partier. Båda älskade och ville upprätthålla det fria statsskicket. Men det ena under ledning af Essen, Frietzcky, Löwenhielm, Nordencrantz, Oehlreich och Rudbeck antog och hyllade mer eller mindre också dess rigtning till demokratisk jemnlikhet samt hoppades och trodde, att ofrälseständen skulle vara eller snart blifva mogna till större politisk verksamhet.

Det andra partiet trodde ej på en sådan mog-

---

[1]) Utom då Gustaf den tredje 1789 i viss mån inskränkte dem för att dymedelst vinna ofrälseståndens bifall till säkerhetsaktens genomförande.

nad utan ville så mycket möjligt åt adeln förbehålla icke blott främsta platsen utan ock som fordom största magten. Representanterna för denna åsigt voro Fersen, Höpken, Lantingshausen, bröderna Scheffer, Karl Sparre m. fl.[1], hvilka, när de förutsågo det andra partiets oundvikliga seger, slutligen, de flesta dock ogerna, kastade sig i konungamagtens armar. Till tänke- och handlingssättet hos denna del af riddarhuset har utan tvifvel ståndsegennytta och sjelfuppehållelsedrift varit en ganska verksam driffjeder. Men andra och ädlare förefunnos ock. Den låga ståndpunkt, hvarpå flertalet af ofrälsemännen sig ännu befann, har hos innehafvarne af högre bildning alstrat mycken farhåga för ett okunnighetens och råhetens öfvervälde, i händelse dessa samhällsklasser lyckades tillkämpa sig en afgörande öfvermagt. Sådana farhågor hystes redan den tiden af många, äfven snillrika och lärda personer och det mångenstädes. Sjelfva Montesquieu, i förstone demokratisk republikan, har efter grundligare studium af Roms och Englands historia slutligen kommit till sin ofta uttalade öfvertygelse, att en stark patricisk eller aristokratisk bestånds-del inom representationen är ett oumbärligt villkor för fria statsskicks trefnad och bestånd. En blick tillbaka på frihetstiden visar likväl, att dåtidens riddarhus icke mägtade öfvertaga den politiska öfverledning, Fersen med vänner åt detsamma tillämnade; — och å andra sidan, att ej heller ofrälsestånden vunnit eller kunde på länge vinna den mognad, Rudbeck med vänner förutsatte. — En sammanjemnkning och mognad af dessa förhållanden hade dock måhända kunnat vinnas, om staten fått en längre tid ledas på den lugna och medlande bana, Arvid Horn och hans vänner inslagit.

---

[1]) Naturligtvis med något olika åsigter hos olika personer.

Vi tillägga följande anmärkning.

Svenska riddarhusets institution, sådan den utbildat, ja missbildat sig under åren 1626—1718, var behäftad med fel, så många och stora, att den, oaktadt flere dess medlemmars personliga förtjenster, och oaktadt den äfven som stånd ofta utmärkte sig på ett hedrande sätt, likväl omöjligen kunde i längden upprätthållas. Den hade dock 1719 blifvit och måst blifva som väsendtlig beståndsdel intagen i frihetstidens statsförfattning; detta kunde under dåvarande omständigheter icke undvikas. Men genom sina fel och sin oförsonliga strid mot förnuft och rättvisa och mot statsskickets i öfrigt demokratiska anda blef nämnde institution just det element, som föranledde flere frihetstidens svåraste uppträden och hela statsskickets slutliga fall.

Och sist en blick framåt. Sedan Gustaf den tredje 1772 räddat bördsadeln från ofrälsemännens jemnlikhets-sträfvande, sökte han att genom hvarjehanda privilegier och företräden upprätthålla och än mer förstärka denna så gynnade samhällsklass, och att af densamme bilda en skyddsmur, en dam mot den längtan efter republikansk frihet, som mer och mer blef ett mål för tidsandans önskningar. Ganska många och vigtiga voro ock de åtgerder, genom hvilka under förra delen af sin regering Gustaf till ofrälsemännens nedsättande gynnade och framdrog adeln, serdeles den högre. Han sökte fästa den vid tronen såsom dennas bollverk och försvar, ungefär på samma sätt som i Frankrike på Ludvig den fjortondes och femtondes tid adeln slafvade under konungamagten men fick deremot förslafva de under sig stående samhällsklasserna. Men till ett sådant i dubbelt hänseende klandervärdt uppdrag lät ej svenska adeln förnedra sig. När konungens regerings-åtgerder mer och mer hotade fäderneslandets frihet och välstånd, då fram-

trädde till bådas försvar de ädlaste personerna på riddarhuset och kämpade med ett mod, en kraft, en frihets- och fosterlandskärlek, hvars minne skall städse gjuta sin glans öfver detta stånd och försona många dess fordna fel.

NIONDE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET.

I afseende på läran, trosbekännelsen, vidhöll svenska statskyrkan i allmänhet sina från Karl den elftes tid antagna grundsatser. Det var, som vi minnas, denne konung och jemnte honom förnämligast Jesper Svedberg, som på 1690-talet gåfvo åt svensk-lutherska kyrkan en mera bestämd form genom införande af allmän kyrkolag och gemensamma för hela riket gällande bekännelseskrifter, psalmbok, handbok och katekes. Men hos båda dessa män fanns mycken böjelse för verksamhet, för verklighet, således på sätt och vis äfven för verk och gerningar. Svedberg misstänktes ock för någon lutning till pietismens lagiskhet, och för en viss ovilja, mot hvad han kallade *stortron;* nämligen den åsigt, som i någon mån för andra artickeln, om försoning och tro, åsidosätter den tredje med dess lära om helgelse och gerningar. Några sednare tiders skriftställare hafva ock yttrat den åsigt, att nämnde församlingsböcker från 1690-talet i viss mån hyllat den synergism, den lära om menniskans medverkan till sin salighet, genom hvilken man påstod, att Melanchton sökte mildra läran om den allena saliggörande tron [1]. De, som i sistnämnde hänseende följt den strängaste uppfattningen af augsburgiska bekännelsen, hafva just derföre icke varit rätt nöjda med ifrågavarande församlingsböcker. Herrnhutare på 1750-talet ogillade 1695 års psalmbok såsom för

[1]) 26. 91—97.

mycket lagisk, och i våra dagar hafva likartade tänkesätt klandrat andan i besagde 1690-talets bekännelseskrifter såsom varande semipelagiansk. Men svenska församlingarnas högsta ledare, vanligtvis män af lärdom, sans och mognadt omdöme, hafva dock qvarhållit statskyrkan på dess under Karl den elftes tid intagna, öfver enskilda sekt-åsigter höjda ståndpunkt. Derigenom har hon ock lyckats undvika ensidigheterna af både tro utan moral och moral utan tro. Under ledning af Rydelius tillbakavisade hon på Tolstadii tid några dåvarande pietisters benägenhet att sätta allt för stort värde på gerningar och yttre andaktsöfningar m. m.[1]; genom Troilius och Celsius likaså Rutströms och herrnhutismens framhållande af företrädesvis blott andra artickeln och försoningen[2]. På samma sätt afvisades ock både Dippels och Swedenborgs i några fall till fritänkeri eller neologi lutande läror.

För statskyrkan vida farligare än både pietism och herrnhutism var en annan åsigt, som nu började visa sig, nämligen det fritänkeri, som under de olika formerna eller namnen af deism, naturalism eller materialism inträngde från England och Frankrike. Dess åsigter blefvo mer eller mindre omfattade af flere vetenskapsmän och skriftställare, och man misstänkte till och med några biskopar, Benzelstierna, Mennander och Serenius, att dem i någon mån hylla. Så sinnade herrar, vare sig klerker eller lekmän, höllo dock ännu dylika sina tänkesätt dolda för den stora allmänheten. Men på hofvet och i synnerhet af Lovisa Ulrika uttalades sådana åsigter ofta och öppet och med begabbande ord, hvilka spriddes bland allmänheten och väckte så mycken förargelse, att man t. o. m. i offentliga papper klandrade förhållandet. Stundom klagades ock, att det nya fritänkeriet flerestädes äfven i

---

[1]) **32.** 48—106. **33.** 94—121.
[2]) **38.** 87—89. **43.** 116—140.

landsorterna grep omkring sig och afvände många från den allmänna gudstjensten[1].

Att under denna tid konung Fredrik och drottning Lovisa Ulrika efter hvarandra öfvergingo från en trosbekännelse till en annan och detta, som något hvar trodde, förnämligast för att derigenom vinna svenska kronan; — dessa från sjelfva tronen gifna exempel hafva i sin mån försvagat det förra lutherska renlärighets-nitet och banat väg för mer fördragsamhet, stundom för likgilltighet i fråga om olika trosbekännelser.

Att under hela frihetstiden statskyrkan kunde mot dessa fiender segrande upprätthålla sig, var en följd af icke blott dess öfver dåtidens ensidigheter höjda ståndpunkt, utan ock af hela svenska folkets ärfda och ännu bibehållna kärlek till lutherska läran såsom nära nog dess national-religion. De vackra sidorna af detta tänkesätt och dess vackra följder och nära förbindelse med Sverges stormagtstid hafva vi redan beskrifvit[2]. Sådana åsigter och minnen lefde ännu qvar i folkets hjerta och utgjorde föremål för dess glädje, dess stolthet. Äfven de, som omfattat afvikande åsigter, ville ej angripa den lära, som varit för deras fäder och förfäder så kär; ej heller störa den trosenhet, som varit för deras fädernesland så lycklig, så ärofull. En Ihre, en Forskål m. fl. framkastade väl några oroande spörsmål; men drogo sig snart tillbaka, den förre till språk-, den sednare till natur-vetenskapliga studier. Lyckligt var ock, att Gjörwell och Salvius, utgifvarne af dåtidens vetenskapliga tidskrifter, Den Svenske Mercurius och Stockholms Lärda Tidningar, icke lånade sina blad till anfall mot statskyrkan. Till det lugn, denna fick åtnjuta, bidrog ock i väsendtlig mån det skydd, henne af då gällande trycktvångslagar tillerkändes. Dessa blefvo ock härutinnan af alla de olika regeringarna med stränghet

[1] Prestest. protok. d. 21 Jan. 1765.
[2] 38. 82—86.

upprätthållna; också derför, att ingen vågade genom motsatt uppförande ådraga sig det vid riksdagarna mägtiga preseteståndets ovilja. Å sin sida gick ock statskyrkan sjelf ganska klokt tillväga. Dess gällande åsigter framställdes af Jakob Benzelius genom en lärobok[1]), hvilken blef i de flesta undervisningsverk införd, och skulle således redan från början hos ungdomen inpregla de till kyrklig enhet ledande lärorna; ty denna enhet ansågs böra så länge möjligt upprätthållas; här liksom i de flesta andra land. Men samma statskyrkas ledare insågo derjemnte att, till följe af en växande mer och mer sjelfständig forskning, måste hos så väl enskilda personer som enskilda trossamfund framträda i flere fall tämligen olika åsigter. De insågo, att det förra århundradets lösen: *ett land och en tro*, måste nu mera lemna rum för den subjektiva åsigtens protestantiska fältrop: *jag vet, på hvem jag tror.* Lemnande härutinnan den religiösa öfvertygelsen friare utrymme, sökte de undvika oroande förkättrings-strider. Rättegångarna mot Tolstadius, Rutström och Swedenborg voro ock vanligtvis af dessa herrar sjelfva eller af deras anhängares proselytmakeri framtvungna. Hvad dessutom till statskyrkans upprätthållande kraftigt bidrog, voro de många utmärkta lärare, som inom densamma framstodo; en Bælter, Chydenius, Nohrborg, Petterson, Rosén, Rosenius, Rydelius, H. Schröder, Swedberg, Tolstadius och Troilius, m. fl. Det mod, hvarmed enskilda prester t. ex. Benzelius, Troilius och G. Rosén uppträdde mot t. o. m. konungahusets fel, och preseteståndet i sin helhet ena gången mot fröken Taube en annan gång mot Lovisa Ulrika sjelf, bidrog mycket till höjande af ståndets anseende. Från denna tid och dess prester härleda sig ock flere vår kyrkas mest värderade uppbyggelseskrifter, t. ex. Nohrborgs och Petterssons postillor samt uppsatsen om *De Obotfärdigas*

[1]) Epitome repetitionis theologicæ.

förhinder [1]), det kanske bästa och vackraste uttrycket af statskyrkans dåvarande åsigter.

Ej sällan gingo prestsysslorna liksom i arf genom flere slägtled, hvaraf föranleddes visserligen åtskilliga missbruk, men ofta ock mellan själasörjare och församling ett välgörande, i många hänseenden patriarkaliskt förhållande. Ej sällan omtalades ock kyrkoherdar, hvilka i allo voro sina församlingars både lärare och ledare, t. ex. Chydenius i Gamla Karleby, en prost Hjortsberg i Walda i Halland och Rosenius i Sexdräga; personer, hvilka för sin tid och ort erinrade om den ryktbare Oberlin i Steinthal.

För den tidens presterskap var det ock af hedrande betydelse, att under nästan alla frihetstidens riksdagar deras åhörare, bondeståndet, i det mesta följde sina lärares åsigter och råd. Att kunna dem leda, var ock för presterna den tiden tämligen lätt. Bönderna kunde högst sällan läsa i bok och således ej heller genom eget studium bilda sig något eget omdöme, utan hade för sin ledning inga andra uppgifter eller åsigter än dem, själasörjaren förestafvat.

För öfrigt firade man under denna tid en lutheranismens jubelfest och arbetade på lapparnas omvändelse och på ny kyrkolag, bibelöfversättning och psalmbok. Inom kyrkohistoriens område utkommo ock flere förtjenstfulla skrifter, t. ex. Högmarks historia om svenska psalmboken och Bælters om svenska kyrkoceremonierna, de bästa ledare vi i den vägen på länge hade att följa. Till kristendomens lifvande och stärkande stiftades ock Samfundet Pro Fide et Christianismo. De årliga husförhören blefvo bättre ordnade, och s. k. konfirmations-förhör började införas. Man utfärdade tillika en förordning om prestval och sökte derigenom ordna denna kinkiga angelägenhet. Men i de flesta

[1]) År 1738, så vidt vi veta, för första gången införd i svenska psalmboken, i somliga upplagor dock sedermera något ändrad.

fall antog man dervid som befordringsskäl tjensteårens mängd, en grundsats, som afsåg, icke församlingens rättighet att erhålla den bästa själasörjaren, utan presternas anspråk att åt någon bland sina äldsta medlemmar skaffa tryggad försörjning. Åtgerden var ett drag af den klandervärda ämbetsmanna-egennytta, som stundom gjorde sig gällande. Något dylikt inträffade ock, när konsistorierna sökte på hvarjehanda sätt undandraga sig och sina åtgerder den granskning, som genom de s. k. protokollsdeputationerna åsyftades, hvarom mera längre fram.

Bredvid ofvanbeskrifna dagrar visade sig ock mörka skuggor; beskyllningar mot öfverhofpredikanterna Kalsenius och Stiernman för fegt undseende med konung Fredriks lastbara lefnad; likaså mot hela ståndet för smickrande artighet för Erland Broman; likaså mot många enskilda prester för oförddragsamhet, egennytta, oordentligt lefnadssätt, slapphet och lättja. Vid riksdagen 1765 klagade bondeståndet öfver egennyttan hos några kyrkoherdar, hvilka för sin beqvämlighets skull togo adjunkter, men sedermera sökte betunga församlingarna med dessas aflönande. Klagomål mot presterna spordes dock under denna tid i mindre grad än både förut och efteråt. Det tycktes ock, som de båda vid sidan gående partierna, pietismen och herrnhutismen samt ifvern och nitet hos dessas lärare eggat statskyrkans ämbetsmän till täflande verksamhet i sitt kall och uppmärksamhet på sig sjelfva.

En serskild sida af presteståndets historia är dess deltagande i riksdagarna. För detta uppdrag var det mer moget och bättre utrustadt än något bland de andra stånden. Dess medlemmar, för det mesta biskopar och kyrkoherdar, innehade i detta hänseende stora företräden; — kunskapernas, de hade genomgått statens läroverk; — oberoendets, de innehade platser, vid hvilka de voro bergade, och från hvilka de ej utan rättegång kunde afsättas, och ej heller, åtminstone mera sällan, befordras; —

erfarenhetens, de hade som ledare af sina församlingars angelägenheter blifvit vande vid allmänna ärenders handläggning; — mognadens och försigtighetens till följe af år, öfning och ämbete. Mer än något bland de andra stånden utgjorde ock presterna den aristokratiskt modererande beståndsdelen vid den tidens riksdagar. Inom deras krets uppträdde väl stundom några hetlefrade och obetänksamma personer, i synnerhet under de sista riksdagarna; men jemnförelsevis med de andra ådagalade detta stånd en högre grad af besinning, allvar och ihärdighet. Det var ofta presterna, som utgjorde kärnan i Mösspartiet, när det gällde att försvara landets frihet och välstånd, och som tillika sökte afböja sådana olagligheter och våldsamheter, som Hattpartiet stundom tillät sig. Det var ock preståndet, som länge och ifrigt satte sig emot den första Mössregeringens afskedande 1739 och finska kriget 1741. Inom deras stånd höjdes ock de varmaste och modigaste rösterna till försvar för några utmärkta men förföljda statsmän, t. ex. af Serenius för Arvid Horn, af Troilius för Samuel Åkerhielm. När efter 1762 de tre förenade ofrälseständen började öfverflygla adeln, sökte sistnämnde stånd flere gånger att splittra deras förbund genom att locka till sig presterna medelst det påståendet, att dessa hade lika fördelar att bevaka som adeln. Under den häftiga partisvallningen 1769 omtalades ock en skådepenning, som föreställde tvänne på hafsvågorna gungande krukor med underskrift: *vi krossas, om vi knuffas*[1]). Men i det hela misslyckades försöken, och presterna blefvo denna gång sina ofrälse bundsförvandter trogna. Någon afgörande inverkan på ärendernas gång kunde likväl ståndet icke utöfva. Till följe af år samt ämbets- och lefnadsvanor saknade dess medlemmar den tilltagsenhet, det djerfva mod, som för en sådan

[1]) *Frangimur si collidimur.* Kgl Bibl. Lidéns bref till Gjörwell 24 Febr. 1769.

verksamhet erfordras; också tillräckligt anseende. Såsom bestående af blott löntagande ämbetsmän voro de misstänkta för och gjorde sig stundom skyldiga till en ståndsegennytta, en eftergifvenhet, som försvagade vigten af deras ord. Ståndet nedlät sig ock, som nämndt är, en och annan gång till motbjudande smicker för magtens innehafvare; biskoparna ville vara sjelfskrifna i utskotten, och några bland dem läto sina barn adlas, ehuru ståndets flertal båda delarna ogillade. Några säga ock, att de år 1723 gifna privilegierna drogo detta stånd närmare till adeln och bidrogo till nedläggande af striden mellan frälse- och ofrälsemännen. År 1755 befarade Hattpartiet, att dåvarande prestestånd skulle öfvergå till hofvets sida, hvarför man till förekommande deraf ställde så till, att äfven komministrar valde egna riksdagsombud [1]). Men när då sådana fordrade af sina kyrkoherdar högre lön, sökte dessa omigen stänga dem från riksdagen. Mörkaste skuggan öfver detta, liksom öfver de andra stånden var den långt sträckta mutbarheten. Presteståndet med blott 50—60 medlemmar hade tillsammans en fjerdedels röst vid fattande af riksdagsbeslut; hvarje enskild riksdagsprest således omkring $^1/_{200}$ röst i det slutliga afgörandet. Det var således mycket vigtigare att vinna en sådan person än någon medlem af de andra långt talrikare stånden. Det blef ock slutligen brukligt att muta icke blott valda prester utan ock sådana deras hemmavarande ämbetsbröder, som kunde inverka på valet af de blifvande riksdagskämparna. Det berättas ock, ehuru föga troligt, att vid brytningen 1769 har Hof-Hattpartiet någon gång för en sådan blott valröst utbetalat 4,000 d. k. m.

Flere anklagelser kunna således och med skäl rigtas mot Sverges dåvarande presterskap. Men å en annan sida hafva vi ock sett de stora förtjenster, genom hvilka det i flere fall hade bestämdt företräde framför den närmast föregående, och än mer

[1]) De hade redan förut rättighet dertill.

öfver den närmast efterföljande tidens. Författare, som närmare studerat ämnet, hafva ock yttrat den åsigten, att svensk-lutherska kyrkan hade just under dessa år *sin kanske bästa tid.*

NIONDE KAPITLET.

BORGARESTÅNDET.

Under det långvariga kriget hade bland alla Sverges innevånare ingen samhällsklass blifvit så hårdt behandlad och så grundligt förstörd som städernas borgerskap. Vi hinna och vilja ej här omigen framlägga den förfärliga taflan, utan hänvisa, till hvad derom redan är utförligen berättadt [1]; och på följden, nämligen att borgrarnes antal var förminskadt stundom till en tredje-, en fjerdedel mot förut, och att handel och handtverk voro nästan tillintetgjorda. Sedan med år 1719—1721 denna våldsamma behandling upphört, och fred hunnit afslutas, började tillståndet förbättras. Bestämda siffror för framstegen känna vi ej [2]. Att dock i alla vägar tillväxten serdeles under frihetstidens sednare år varit ganska betydlig, kan tagas för afgjordt. Förhållandet med handel, fabriker, skrån och näringar skall framdeles hvart på sitt ställe beskrifvas. I och med det samma erhåller läsaren också en öfversigt af svenska borgerskapets enskilda tillstånd och verksamhet under ifrågavarande tid.

Skärskådom nu det sätt, hvarpå borgerskapet såsom riksstånd begagnade sin magt, sin fjerdedels röst. För sådant uppdrag var det icke synnerligen

[1]) **26**. 186—189. **28**. 184. **33**. 197.

[2]) Cantzler (sid. 185) antager, att år 1760 funnos i riket 868 grosshandlare, 1,164 kramhandlare, 1,828 minut- och viktualie-handlare, 588 fabrikörer, 7,680 handtverkare; detta blott husbönder, utan att inberäkna familjemedlemmar, biträden och betjening m. m. Alla städernas borgerliga innevånare, utom adel, prester och embetsmän, beräknade han stiga för nämnde år till 162,189.

väl utrustadt, åtminstone icke i början. Flertalet af städernas borgerskap, krämare, handtverkare, näringsidkare m. fl. hade under kriget nedsjunkit i djup både okunnighet och fattigdom. Redan förut voro dess kunskaper tämligen obetydliga och bestodo vanligtvis af blott läs-, skrif- och räknekonst. Det kunde ej heller vara annorlunda. Några skolor till bildande af deras samhällsklass funnos icke Sådana blifvande borgare, som under sina gossår hade i brist på andra läroverk begagnat de offentliga skolorna, utgingo vanligtvis vid trettonde eller fjortonde året derifrån, d. v. s. från tredje eller fjerde klasserna. Men i dessa, hufvudsakligen för ämbetsmän beräknade skolor, hade besagde ynglingar under sin tidigt afbrutna lärotid fått inhemta litet grekiska och något mer latin, att t. ex. nödtorftigt öfversätta Curtius eller någon del af Ovidius o. s. v., men föga någonting annat. Med en dylik för det både borgerliga och medborgerliga lifvet tämligen ofruktbar språkkunskap, men nästan utan all sakkunskap i historia, geografi, geometri och naturvetenskaper, inträdde de i affärslifvet och hade sedermera ingen tid till ytterligare studier; ej heller synnerlig lust dertill; någon sådan hade ej den dittills inhämtade glos-lärdomen ingifvit. Med detta ringa område för sina kunskaper och vanligtvis med ringa område för sin verksamhet och erfarenhet, voro de föga egnade för riksdagsmannens vigtiga värf. Med känsla häraf, troligtvis äfven till följe af annat inflytande[1]), utsågo de ock till riksdagsmän vanligtvis sina borgmästare eller rådmän, hvilka, åtminstone de förstnämnde, oftast genomgått något läroverk och aflaggt någon examen. En ungefärlig beräkning visar ock, att bland städernas riksdagsombud utgjordes blott en tredje- eller fjerdedel af borgare, en annan fjerde-

[1]) I början var det ock magistraterna, som utvalde städernas riksdagsmän, tills år 1731 denna rättighet uppdrogs åt borgrarna sjelfva.

del af rådmän, men nära hälften af borgmästare, så att man ofta på spe talade icke om borgare- utan om *borgmästareståndet*. Ej sällan hände ock, att riksdags-borgmästare läto genom befordringar, vanligtvis till domsagor, locka sig till åtgerder, som voro stridande mot det egentliga borgerskapets önskningar. Hos detta sednare väckte förhållandet både blygsel och harm och redan tidigt och mångenstädes ett häftigt motstånd och bittra klagomål. *När*, sade man, *när bönder till riksdagsmän välja icke sina länsmän och häradsskrifvare utan verkliga bönder, hvarför skola då vi borgare välja till riksdagsmän icke borgare utan våra rådmän och borgmästare.* Gång på gång omtalades ock, huru man borde härutinnan vid nästa val ådagalägga sin sjelfständighet; och Nordencrantz framhöll ofta och ifrigt, huru orätt det var att till redofordrande riksdagsmän välja redoskyldige ämbetsmän. När det kom dertill, gjorde sig dock känslan af borgrarnas underlägsenhet i kunskaper gällande, så att också vid sista tidens riksdagar borgmästarnes antal var ungefär lika stort som förut [1]). Å andra sidan var

[1]) Öfversigt af borgareståndets riksdagsmän [1]).

Riksdagen.	Borgmästare eller justitiarier.	Rådmän eller andra ämbetsmän.	Borgare.
1719	79	33	23
1720	82	20	15
1723	44	21	20
1726	41	31	27
1731	40	26	15
1734	40	26	23
1738	37	23	30
1740	48	21	30
1742	21	21	28
1746	32	20	20
1751	?	?	?
1755	51	34	12
1760	57	21	21
1765	53	24	32
1769	55	23	38
1771	64	32	39

[1]) Dessa siffror äro underkastade några förändringar till följe deraf, att flere städer valde än ett gemensamt ombud, än ett serskildt för hvarje stad.

det dock, märkom det väl, just denna beståndsdel af borgareståndet, som i flere vigtiga fall stålsatte de öfriga och ledde dem till kraftigt försvar för frisinnade åsigter, t. ex. då de i förening med prester och bönder kämpade mot några adelns föråldrade anspråk; — eller i förening med adeln mot presternas bemödanden att bibehålla fordna tiders band på trosöfvertygelser och andaktsöfningar; — eller i förening med adel och prester mot böndernas försök att till inskränkande af landets lagliga frihet utvidga konungamagten.

Den riksdags-magt, borgerskapet egde, användes ofta nog till återupptagande och utvidgande af de gamla skråordningarna och af många sådana förra tiders reglementen och prohibitiva stadgar, som till fördel för städerna lade orättvisa och tunga band på landtmannens rörelse. Vi hafva beskrifvit detta förhållande under konung Fredriks tid[1]), och det förblef nära nog oförändradt också under en stor del af Adolf Fredriks; dock med växande motstånd af Nordencrantz och hans vänner, hvilka ifrigt kämpade för friare åsigter[2]).

I borgerskapets riksdaghistoria under frihetstiden framträder en ganska besynnerlig, men ock ganska vigtig företeelse, hvilken, ehuru förut vid några tillfällen omnämnd[3]), dock här åter upptages för att bereda läsaren närmare kännedom om saken i sig sjelf och i synnerhet om dess inverkan på ärendernas gång. Vi mena det ovanliga skådespelet, att borgareståndet, som för det mesta hyser obenägenhet mot både krig och bördsföreträden, likväl under tiden från ungefär 1734 till 1762, d. v. s. i omkring trettio år, slöt sig till Hatt-

---

1) **33.** 198—201.
2) **33.** 198. **44.** 57.
3) **34.** 27. **46.** 44.

partiet och till riddarhuset, hvilka dock bägge två ofta talade för krig och i allmänhet sökte upprätthålla de adliga privilegierna. Vi påminna om, huru detta skedde genom en af Karl Gyllenborg och D. N. v. Höpken omkring 1734 uttänkt och utförd plan, i afsigt att vinna borgareståndet på adelns sida och derigenom motväga preste- och bondestånden, hvilka sökte upprätthålla Arvid Horn och hans vänner[1]). Vi påminna likaledes om medlen; om smickret för Stockholms borgerskap i allmänhet och i synnerhet för dess rika och inflytelserika medlemmar Plomgren och Kjerrman m. fl.; — likaledes om de förespeglade eller beviljade fördelarna af vinstgifvande leverans-kontrakter till hären och befattningar vid penninge-rörelsens ledande; — likaledes om stora och fördelaktiga af staten lemnade lån och understöd; — likaledes om flere prohibitiva stadgar, och förnämligast om upprätthållandet af Stockholms ofta nämnda orättvisa handelsprivilegium på bekostnad af Finnlands och Norrlands städer. Genom dessa medel lyckades Gyllenborg och hans vänner och efterföljare att fästa och länge fasthålla Stockholms borgerskap vid Hattpartiet och vid dess planer; och att sedermera genom hufvudstadens mägtiga inflytande och några andra medel vinna eller öfverflygla ombuden från de mer fattiga och okunniga landsortsstäderna och att sålunda länge nog beherrska borgareståndet i dess helhet. Med stigande upplysning och erfarenhet började dock slutligen sistnämnde städer uppresa sig mot hufvudstadens privilegier och förmynderskap. Följden blef, att vid riksdagen 1760 Mösspartiet ämnade och hoppades kunna genomdrifva norr- och finnländska städernas större handelsfrihet. Men en sägen är[2]), att Stockholms borgare, häraf mycket uppskrämda, samman-

[1]) 34. 27; 38. 127.
[2]) Dansk min. bref 10 Nov. 1761.

sköto en betydlig penningesumma och dermed mutade en hop prester och bönder och lyckades så för den gången afböja faran och upprätthålla sina företrädes-rättigheter. Men vid riksdagen 1765 blefvo dessa, såsom vi sett, till stor del afskaffade, då nämligen borgrarna alldeles öfvergingo till prest- och bondestånden [1]. Stockholmarne blefvo dock öfver denna reduktions-riksdagens åtgerd så förbittrade, att de hjelpte till att framtvinga reaktions-riksdagen 1769 [2] för att sålunda få bestraffa och från regeringen aflägsna de män, som genomdrifvit den i sig sjelf rättvisa men för Stockholm enskildt ofördelaktiga åtgerden [3].

Borgareståndets nu beskrifna förbund med riddarhuset och just med dess krigiska och äfventyrslystna beståndsdel är en bland frihetstidens mest ödesdigra förhållanden. Det var genom den, som Karl Gyllenborg och hans vänner år 1739 lyckades bemägtiga sig statens styrelse. Och med hvad följder! Landets dittills under aderton år fortgående fredliga utveckling till yttre sjelfständighet samt inre frihet, ordning och välstånd blef tvärt afbruten, och man inträdde på en helt annan bana. Sverge blef åter en lejd vapendragare åt Frankrike och genom dess eggelser och mutor samt eget öfvermod lockadt till två lättfärdigt började och olyckligt förda krig; och derjemnte till de många orättvisa och skadliga åtgerder, vi nyligen beskrifvit. Förbundet var dock i sig sjelft så onaturligt och skadligt, att det omöjligen kunde i längden ega bestånd. Dess upplösning medförde ock den vigtiga reduktionsriksdagen 1765 samt återgången till fri-

---

[1] 38. 127. 40. 169. 41. 135.

[2] 41. 208.

[3] 41. 229—232. Till denna Stockholms sinnesstämning bidrog måhända ett räntefritt lån på 800,000 francs, som nu blef åt staden lemnadt af franska hofvet, hvilket också det ville störta Mössregeringen och öfverändakasta 1765 års riksdagsbeslut.

hetstidens första och egentligaste grundåsigter och statskonst. Men berättadt är, huru detta det svenska folkets välmenande reformförsök blef afbrutet och tillintetgjordt genom reaktionsriksdagen 1769 och revolutionen 1772.

ELFTE KAPITLET.

BONDESTÅNDET.

Den kring landsbygden vidt spridda allmogen hade under det långvariga kriget icke kunnat med pålagor och förtryck så lätt och omedelbart åtkommas och således ej heller till så förfärlig grad utsugas, som det inom städerna stängda borgerskapet. Antalet af öde bostäder på landet, ehuru stigande till flere tusental, var ock 1719 jemnförelsevis mindre än antalet af öde gårdar i städerna. Allmogen befann sig dock, äfven den, i högst olycklig belägenhet, kanske olyckligare än någonsin förut eller efteråt. Folkmängden var mycket förminskad och bristen på arbetsföra karlar ganska kännbar, hvarjemnte till följe af kriget och i synnerhet af tvångsfororna 1718 många tusen hästar tillsatt lifvet. Af brist på utsädeskorn och arbetsstyrka låg ock vid pass en tredjedel af Sverges åkerjord osådd, och på ovanligt många ställen måste barkbrödet tillgripas. Bönderna mägtade ej heller tillräckligt aflöna sina riksdagsmän, och man såg dylika folkombud med tacksamhet mottaga en nådegåfva af några daler s. m. till lifsuppehälle. När 1751 tjugofyra riksdagsbönder inbjödos att bevista konung Fredriks begrafning, måste regeringen skänka dem 1,500 d. k. m. till anskaffande af svarta kläder och af hattar med sorgflor, och likaledes bekosta simplare sorgdrägt åt ståndets öfriga medlemmar; vid Adolf Fredriks kröning likaledes 8,420 [1]) daler s. m. till högtidskläder.

[1]) Andra säga 6,920.

Så tillgick äfven sedermera, ehuru allmogens förmögenhetsvillkor blifvit mycket förbättrade. Vid Adolf Fredriks begrafning 1771 anslogos åt hvar bonde 300 d. k. m. till sorgdrägt, och äfven vid Gustaf den tredjes kröning fick staten af likartad anledning vidkännas några utgifter [1])

Mot fattigdomen svarade okunnigheten. Den var så djup, att vid frihetstidens början kunde i allmänhet knappt en tredjedel af riksdagsbönderna egenhändigt teckna sina namn under riksdagsbesluten [2]); stundom skref en bonde under för alla sitt landskaps ombud; stundom tyckes en och samma hand hafva liksom enligt uppdrag undertecknat flere andras namn. Ej sällan, t. ex. 1739 och 1770, finnes för hela landskap, och det sådana som än Uppland, än Södermanland, Vestmanland, Östergötland eller Dalarna, icke en enda bondes namn under riksdagsbeslutet [3]). Ståndets djupa okunnighet var dessutom af stort inflytande på statsutvecklingens gång. I fall allmogen haft större kunskaper, skulle man näppeligen kunnat förleda den till de år 1723, 1743, 1747 och 1755 förefallna oroligheterna; näppeligen mägtat genomdrifva 1739 års ministerbyte och 1741 års krigsförklaring m. m. Huru ståndet till följe af nämnda okunnighet och af andra skäl var utestängdt från Hemliga Utskottet och några andra vigtiga göromål; — huru det häröfver knotade, men förgäfves; — huru af sådan anledning många bönder länge voro missbelåtna med det fria statsskicket och önskade konungamagtens utvidgning; om dessa

[1]) Heml. Utsk. prot. 18 Juli 1771. Rådsprot. 19 Sept. 1751. Bondest. prot. 3 Sept. 1772.

[2]) Böndernas underskrifter på riksdagsbesluten voro år 1719 = 0 *), år 1720 = 31, år 1723 = 0, år 1727 = 28, år 1731 = 20, år 1734 = 12, år 1739 = 32, år 1741 = 93, år 1743 = 56, år 1747 = 58, år 1752 = 77, år 1756 = 32, år 1762 = 32, år 1766 = 49, år 1770 = 24, år 1772 = 6.

[3]) Månne af ovilja öfver de då fattade besluten? Månne likaså 1723?

*) De fingo resa hem före riksdagens slut.

och andra dermed sammanhängande omständigheter och om deras utveckling intill 1739 hafva vi redan lemnat en utförlig teckning [1]. Några dessa förhållanden fortforo under sednare delen af konung Fredriks och början af Adolf Fredriks regering. Flere gånger nu liksom före 1739 tycktes de tre högre stånden benägna till eftergift för böndernas anspråk på deltagande i alla slags öfverläggningsnämnder. Några gånger och det i rätt vigtiga fall blef ock ett sådant dem beviljadt; men aldrig ett en gång för alla tillerkändt inträde i Hemliga Utskottet. Man skrämdes derifrån genom det sätt, hvarpå stora skaror bland dem läto sig till obetänkta, ofta frihetsfiendtliga åtgerder eller upplopp förledas; t. ex. af konung Fredrik 1723, af Danmark 1743 och af Adolf Fredriks handtlangare 1747 och 1755; likaså genom några riksdagsbönders mycket oordentliga uppförande både inom och utom ståndet. Deras bullrande dryckenskap var stundom så förargelseväckande, att Olof Håkansson anság sig förpligtad att derför och till protokollet gifva dem en allvarlig föreställning [2]. Till följe af sin djupa okunnighet har bondeståndet ej heller kunnat mera omedelbart bidraga till de många förädlande utbildningar af samhällslifvet, som utmärkte frihetstiden, och hvilka egentligen genomfördes af de högre och kunnigare medborgare-klasserna. Nämndt är ock, att ståndet länge nog hyste misstroende till sjelfva det fria statsskicket, samt orsakerna. En sund och oförvillad känsla för sanning och rättvisa ledde dock å andra sidan bönderna att lifligt omfatta de åsigter, som talade för fred, sparsamhet, naturliga näringar och för större frihet i dessas bedrifvande m. fl. dylika läror. Härigenom var och förblef bondeståndet ett starkt, ett orubbligt stöd för Mössorna, d. v. s. för det parti, som var förnämsta och egentliga uttrycket af den

[1]) **33.** 237—243.
[2]) Bondestånds-prot. d. 10 Maj 1761.

uppfattning, som låg till grund för frihetstidens statsskick.

Några bland dessa förhållanden hafva dock under frihetstidens sista år undergått betydliga förändringar. Flere bönder framstodo, som voro i själsförmögenheter och verksamhet mycket utmärkta, t. ex. Olof Håkansson från Lösen i Blekinge, Otto Olofsson från Saxhyttan i Westmanland, Jan Persson från Tuna i Dalarna, Josef Hansson från Måsebo i Vestergötland. Böndernas jemnlikhet med de andra stånden blef oaktadt besagde inskränkning mer och mer erkänd. Sommaren 1772 var t. o. m. deras inträde i Hemliga Utskottet på väg att bifallas, när revolutionen 1772 inträffade. Också det enskilda förtryck, man fordom ej sällan och ofta opåtaldt fått mot allmogen utöfva, försports mer och mer sällan, sedan man kommit under fund med, att hvarje sådant kunde vid nästa riksdag inom och af det fria bondeståndet framdragas och öfverklagas. Huru man dessutom sökte på hvarjehanda sätt skydda allmogen från ämbetsmannaförtryck, skall framdeles [1]) berättas. Till följe både häraf och af de många fredsåren blef allmogens ställning mycket förbättrad. Myntvärdets vexlingar skadade mindre den egentliga bonden, hvilken i vissa fall tvärt om fick genom dess fall några sina utlagor minskade och sina varor, åtminstone till namnet, bättre betalade. Redan år 1723 utfärdades ock rörande skatteköpen en för allmogen fördelaktig stadga.

Under större delen af frihetstiden var i allmänhet hemmansklyfning till mindre än fjerdedelar förbuden. Följden blef uppkomsten af en mängd obesutna, lösa personer, hvilka nödgades på hvad villkor som häldst arbeta åt den bonde eller herreman, som lyckats komma i besittning af ett fjerdedels eller större hemman. En sådan jordegare åtnjöt följaktligen den stora fördelen att få sitt arbete förrättadt med jemnförelsevis ringa kostnad. Också

[1]) Kap. 18.

hörde man ofta omtalas ganska rika bönder. Men ofvannämnde förbud mot större hemmansklyfning och mot friare bosättning fyllde landet med en stor skara lösa arbetare, som aldrig kunde få eget hem, och derföre af missnöje började flytta ur landet. Om dessa och andra dithörande företeelser, t. ex. om brännvinets inflytande, om tvånget af många på jordbruket tryckande reglementen och i allmänhet om hela landthushållningen skall utförligare talas i de kapitel, som serskildt afhandla dessa ämnen.

Ståndets omtalade okunnighet minskades under frihetstiden; men icke till följe af folkskolor, ty sådana funnos på högst få ställen, utan genom det ökade kunskapsljus, som i allmänhet och med ökad styrka öfverstrålade hela fäderneslandet. Härtill bidrog ock den omständigheten, att en mot förut ovanligt stor skara bondesöner besökte och genomgick de lärda skolorna; otvifvelaktigt med den följd, att någon del af de åsigter, det vetande, dessa sålunda inhemtat, spriddes genom dem till deras ännu i allmogens klass qvarstående slägtingar. Genom riksdagarna och der förefallna meningsstrider lärde ock bönderna slutligen inse, hvilken stor magt det fria statsskicket lade i deras hand, och hvilka stora fördelar det ytterligare kunde just åt dem medföra. Efter ståndets fordna benägenhet för ökad konungamagt finnes ej heller från frihetstidens sednare år något märkeligare spår, snarare motsatsen. Sina i regeringsformen gifna rättigheter började ock ståndet med stigande ifver och egenmägtighet begagna, och under riksdagen 1772 stundom med en ståndsegennytta, ett sjelfförtroende, som väckte uppseende och torde hafva hos många, t. o. m. ofrälsemän, alstrat en viss farhåga för så kalladt bondregemente och en viss benägenhet för samma års statshvälfning. Huruvida ståndet blifvit till dylika oroande öfverdrifter lockadt genom samma medel, som hos prester och adel användes, derom

ega vi ingen kännedom. Men att revolutionen 1772 icke var för ståndet angenäm, tyckas flere enskildheter visa[1]). Riksdagsbeslutet derom blef ock underskrifvet af endast sex bönder.

Återblick öfver bondeståndets samhällsutveckling.

Mer än i de flesta andra land har inom Sverge bondeståndet varit i besittning af ekonomiskt sjelfbestånd och politisk magt. Vi skola här nedan framställa de mest vigtiga brytningar, genom hvilka denna dess lyckliga belägenhet blifvit vunnen och stadfästad.

Bondeståndets **riksdagsmannarätt** *hotas, men betryggas.*

Under samhällets första bildningstid hade hvarje landskap sin egen representation, landskapstinget, i hvars öfverläggningar ortens alla sjelfständiga innevånare kunde deltaga, emedan mötet hölls i deras hemort och behandlade mer enskilda ämnen, hvilka de kände och kunde bedömma.

Helt annorlunda blef förhållandet på 11- och 1200-talet, då landskapen sammansmälte till ett alla omfattande rike. Dettas vård fordrade ett för alla gemensamt möte, en riksdag. Men till besökande af en sådan hade största delen af landets ofta aflägset boende innevånare icke tid och tillgångar, ej heller kunskaper nog att kunna bedömma de mer allmänna och invecklade ärender, som der ofta måste förekomma. Följden blef, att dessa möten bevistades för det mesta blott af storbönderna, d. v. s. af det färre antal jordegare, som mägtade företaga sådana resor och derjemnte hunnit i någon grad förvärfva de kunskaper, som för en sådan verksamhet erfordrades. Till följe af det verldsliga frälse, Magnus

[1]) 42. 220—224.

Ladulås införde, blef ock af dessa storbönder bildad en ny samhällsklass, en herremannaklass, och det var den, som bevistade då tidens möten, hvilka också derföre kallades *herredagar*. Den stora nedanom qvarstående massan, skattebönderna det numera egentliga bondeståndet, hotades sålunda med förlust af sin fordna på landskapstingen innehafda rättighet att deltaga i vården om de allmänna angelägenheterna, — hotades med att falla i samma politiska vanmagt, hvari deras vederlikar hade i de flesta andra land sjunkit.

Men från en sådan olycka blefvo de räddade förnämligast af Magnus Smeks förmyndare och derigenom, att dessa år 1319 till deltagande i de stora riksdagarna kallade ombud af också den ofrälse allmogen. Dennas riksdagsmanna-rätt blef derigenom återupptagen och formligen erkänd och under den närmast följande tiden ytterligare stadfästad genom flere likartade riksdagar och genom böndernas deltagande i Engelbrekts, Sturarnas och Gustaf Wasas rörelser.

Men nu yppade sig en annan fara.

Bondeståndets
jordeganderätt
hotas, men betryggas.

För att erhålla medel till sina krig och andra utgifter hafva Gustaf den förstes söner och efterträdare af Wasahuset företagit sig att, och för det mesta åt adeln, sälja, bortpanta, bortskänka dels eganderätten till kronohemman, dels uppbördsrätten till några utlagor, som skattehemmān skulle betala [1]). Bägges innehafvare hade förut stått i omedelbart förhållande till kronan, de förra som dess åbönder, arrendatorer, de sednare som dess visserligen skattskyldige men dock sjelfständige undersåtare. Mellan båda dessa klasser å ena samt

[1]) Tillhopa afyttrades så vid pass 88,000 hemman. **26.** 172.

kronan å andra sidan trädde nu adelsmannen som egare af kronojorden eller af skattehemmanets räntor. Båda slagens jordbrukare blefvo således beroende i närmsta hand af denne adelsman. Flere sökte också införa den läran, att denne var omedelbar undersåtare under kronan, — bonden deremot under adelsmannen, och således blott medelbart eller i andra hand under kronan. När omkring 1650 och sedermera ofrälseständen mycket klandrade dessa förhållanden, framkom man med den också förut hörda satsen, att kronan vore rätta egaren också till skattejorden. Man sökte härigenom rättfärdiga Wasa-regenternas nyss beskrifna åtgerder angående så väl krono- som skattehemmanen. Genom samma lära ville man ock trygga adelns besittning af de köpta eller till skänks bekomna kronohemmanen och skattejords-räntorna. Dessa läror och åtgerder inneburo dock ett svårt hot mot bondens rättighet att sjelfständigt ega och förvalta någon jord. De åsyftade att till blott besittningsrätt förvandla skattebondens förut innehafda sjelfständiga eganderätt till sitt hemman. Man knotade högt och häftigt, men i det hela fåfängt, till dess Karl den elfte kom och med sin reduktion gjorde slut på dessa missförhållanden, så att kronobonden blef återigen beroende blott af kronan, och skattebondens sjelfeganderätt till sitt hemman erkändes och betryggades.

Bondeståndets **frihet i handel och vandel** *hotas, men betryggas.*

Vi skola i några efterföljande kapitel [1]) serskildt beskrifva merkantil- och prohibitiv-systemen och de tunga och tryckande band, dessa under många århundraden lade på de flesta samhällsklasser, näringar och rörelser, men i synnerhet på jordbruket.

[1]) Det 22 och 26.

Bland de många exempel härå, som skola framdeles anföras, vilja vi här och i förväg blott nämna några få, t. ex. att bonden i allmänhet icke fick i mindre lotter än fjerdedelshemman dela sin jord, icke ens mellan sina barn; — icke fick på sitt hemman fritt anlägga nya torp; — icke fick till dess skötande antaga så många legodrängar, icke ens behålla hemma så många fullvuxna söner, han ville; — icke fick försälja dess alster på hvad ort eller till hvad pris, han ville och kunde; med flere dylika mycket besvärliga föreskrifter. Det var under frihetstiden och till följe af dess anda och verksamhet, som jordbrukaren steg efter steg och i synnerhet vid riksdagen 1765 befriades från flere de svåraste af dessa band och erhöll en mot förut vida större och mer betryggad frihet i vården om sina enskilda angelägenheter.

Med anledning af sednare företeelser må följande anmärkning tilläggas.

Bondeståndets **rättighet till ökade kunskaper och medborgerlig bildning** *hotas, men betryggas.*

Att under fordna tider högst få bland allmogen kunde ledigt läsa i bok och än färre skrifva, är berättadt. Detta förhållande fortfor ända till början af vår närvarande nya frihetstid. Men då började många ifra för upprättandet af förbättrade folkskolor och att för sådant ändamål vidtaga hvarjehanda anstalter. Den reaktion, som efter 1810 infördes, uppträdde dock med mycken häftighet mot dessa åtgerder och sträfvanden samt påstod, att *de lägre och arbetande klasserna borde lemnas fullkomligt olärda, och att all folkundervisning innefattas i religionsundervisningen, hvilken hör till presterna, och bör vara nästan helt och hållet muntlig och tala mer till känslan än till förståndet; och*

att den bonde, som skaffade sig andra kunskaper, lärde med det samma på att blifva en skälm o. s. v. Under den reaktionära anda, som då beherskade en ej ringa del af allmänna tänkesättet, blefvo dessa och dylika åsigter omfattade af ganska många äfven aktningsvärda män. Litteraturen efter 1810 öfverflödade ock af skrifter i denna anda och af bemödanden att gäcka och motarbeta de då gjorda förslagen till folkundervisningens förbättrande. Ett mägtigt parti ville på fullt allvar qvarhålla bondeståndet i dess förra okunnighet [1]).

Men försöket misslyckades. Ehuru reaktionen i mycket framställde sig som en konungamagtens kämpe, lät sig dock konung Karl den fjortonde icke deraf förledas till antagande af sådana mot allmogens upplysning fiendtliga läror. Tvärtom gynnade och understödde han vexelundervisningens införande och utfärdade 1842 den förordning om upprättande af folkskolor, som ligger till grund för de många och vigtiga åtgerder, som till folkundervisningens befrämjande blifvit af hans ättlingar och efterträdare vidtagna, och genom hvilka Sverges bondestånd mer och mer uppstiger till en höjd, som endast i få land dess vederlikar mägtat uppnå.

Vi fästa uppmärksamheten på en härvid för Sverge hedrande företeelse. Ingen bland ofvan uppräknade stora förändringar har blifvit framtvingad medelst revolutioner och våldsamma medel. Det är tvärtom med känsla af sakens rättvisa, som de blifvit på fredlig väg både fordrade och beviljade. De hafva derföre ock blifvit genomförda på ett sätt, som hvarje gång i det hela tillfredsställt rätts- och menskligheteskänslans fordringar och derigenom betryggat de vigtiga och välgörande förändringarnas framtida bestånd.

---

[1]) Bidrag till Sverges Litteraturhistoria af And. Fryxell 6. 66, 94.

Nu och sist några anmärkningar om denna ståndsrepresentation i dess helhet. Som vi sett, hade den åtskilliga fel och medförde åtskilliga olägenheter. Den har ock blifvit skarpt tadlad, dock mest af en sednare tid. År 1719 var den, som anmärkt är[1]), nära nog den enda, man kände, den enda man kunde tillgripa. I sig sjelf var den ock ett förnyadt erkännande af ett redan förut lagstadgadt förhållande, hvilket utbildat sig i samma mån, de olika samhällselementerna vaknat till sjelfmedvetande och följaktligen ock till serskildt sjelfförsvar. Under vissa förhållanden äro sådana ståndsförfattningar en nästan oundviklig öfvergångsformation. Det dröjer länge, innan den yttre allmänna lagen och den inre enskilda rättskänslan hinna nog styrka och stadga för att kunna genom sina föreskrifter skydda den enskilde medborgaren, den enskilda samhällsklassen. På en sådan punkt af ännu ofulländad samhällsutbildning nödgas dessa följaktligen skaffa sig enskilda för dem beräknade försvarsanstalter; juridiska genom ståndsprivilegier, skråförfattningar m. m.; — eller militäriska genom yttre försvars-anstalter, ädlingens borgar, presternas befästade kloster, borgrarnes med ringmurar försedda städer och t. o. m. bonden genom sina fordom i form af borggård uppförda byggnader[2]). Ståndsrepresentation och ståndsprivilegier voro under då varande omständigheter en, som sagdt är, nästan oundviklig öfvergångsformation. Men nu hafva vi upplefvat den lyckliga tid, då inom vårt fädernesland sådana enskilda juridiska eller militäriska försvars-anstalter icke längre behöfvas; tider då allmänhetens rättskänsla och den allmänna lagens bud vunnit den kraft, att de ensamma och utan annat

---

1) Sid. 26.

2) Sådana bostäder ses ännu i Skåne, och sågos för 60 år sedan ofta också i Sverges mellersta äldst bebyggda landskap.

stöd mägta skydda den enskilda samhällsklassen, den enskilda medborgaren. Förra tiders oumbärliga försvars-anstalter så väl inre som yttre, t. o. m. sjelfva gärdesgårdarna försvinna mer och mer, och en hvar lefver trygg i skötet af den fria omgifvande naturen och bland medborgare, hvilkas rättskänsla och välvilja äro nog starka att kunna med stöd af endast den allmänna lagens kraft skydda från orättvisor och våld; — ett samhälle, inom hvilket mer och mer går i fullbordan det himmelska budskapet och budet: *Frid på jorden, menniskorna en god vilja!*

Till en sådan förädling blifver vårt slägte uppfostradt icke blott genom mer och mer klarnande uppfattning af kristendomens välsignelserika läror, utan ock genom motsvarande förädlad anda i lagskipning, vetenskap och vitterhet, och genom de känslor för, den kärlek till dygd, rättvisa och sanning, som dessa bildningsmedel sjelfve i renad och förädlad gestalt framkalla. Vi skola nu taga i betraktande det sätt, hvarpå under i fråga varande tid vårt folk sökte genom nämnde bildningsmedel främja en sådan sin andliga uppfostran.

TOLFTE KAPITLET.

VETENSKAPLIGA STIFTELSER.

Under konung Fredriks tid hade flere sådana kommit till stånd, nämligen:

Vetenskaps-societeten i Uppsala, den äldsta [1] bland dem alla och formligen stadfästad 1728, är redan till stiftelse och verksamhet i korthet beskrifven [2]. Under Adolf Fredriks hela regering hvilade dock denna inrättning så till vida, att den icke utgaf

[1]) Förberedd redan från 1710.
[2]) 33. 127.

några handlingar. Orsaken skall hafva varit brist på medel.

Vetenskaps-akademien i Stockholm var bland ifråga-varande samfund utan all jemnförelse det till vigt och anseende förnämsta. Vi hafva redan beskrifvit[1]) dess stiftelse 1739 och verksamhet intill 1751. Under Adolf Fredriks regering fortgick den på samma bana som förut, uppmanade sina medlemmar och andra till arbete på vetenskapernas fält; — lemnade understöd, någon tid också prismedaljer för lärda resor, skrifter och rön; — lät hålla minnestal öfver aflidna vetenskapsmän och sökte så vidt möjligt sprida upplysning bland den stora allmänheten. Förut hade man hvarje år haft flere slags almanachor, utgifna af olika personer och utan vederbörlig kontroll. Från och med 1749 blefvo sådana enligt erhållet privilegium utgifna endast af Vetenskaps-akademien, som för deras innehåll måste ansvara. I de förra almanachorna hade ofta varit införda korta historiska eller naturhistoriska uppsatser, men stundom ock besynnerliga skrifter och astrologiska spådomar, hvilka hos befolkningen underhöllo orediga och origtiga föreställningar, uppblandade med öfvertro och vidskepelse. Till följe af mångas kärlek till det underbara hade ock just sådana almanachor varit kanske mest eftersökta. Men från 1749 lät Vetenskaps-akademien i stället årligen införa afhandlingar, utarbetade af sina egna medlemmar och med allmän-nyttigt innehåll, rörande naturföremål, landtbruk, fabriker, handtverk, helsovård o. s. v.. Uppsatser af sistnämnde innehåll och skrifna af Rosén von Rosenstein med hans säkra blick och lättfattliga framställningssätt tryncktes tillsammans med de flesta almanachorna på 1760-talet, omvexlande med likartade skrifter af andra goda författare. Detta bidrog att äfven bland mindre bildade samhällsklasser sprida några strålar

[1]) 38. 95—99.

af ljus och verkligt vetande och att skingra det dittills rådande mörkret. Samma mål, men inom ett högre område, åsyftade akademien genom att trycka många inom densamma hållna presidiital och till densamma inlemnade uppsatser. Under åren 1751—1772 förekommo der ett stort antal skrifter af båda slagen och innehållande lärorika afhandlingar rörande flere dels teoretiska dels praktiska ämnen. Akademien hade ock redan från 1746 ordnat de offentliga s. k. Thamiska föreläsningarne, hvilka utan afgift meddelade allmänheten lättfattliga öfversigter af hvarjehanda vetenskapliga ämnen. Genom dessa åtgerder spriddes en städse växande kärlek för dylika föremål och längtan efter vetenskapligt ljus och vetenskaplig verksamhet. Till följe häraf uppstodo snart inom hufvudstaden flere nya inrättningar, t. ex. en optisk instrument-verkstad 1751; Serafimerlazarettet 1752; nya professjoner i anatomi och kirurgi 1756, m. fl. dylika stiftelser, om hvilka mera framdeles.

Vid denna tid hade inom vårt fädernesland vetenskaperna icke hunnit den utbildning, den deraf föranledda arbetets fördelning, som sedermera och i våra dagar framkallat serskilda tidskrifter, t. ex. för läkarekonst, för landtbruk o. s. v. Dessa ämnen hade då för tiden sin gemensamma sakförare i Vetenskaps-Akademien. Det var den, som icke blott uppfostrade hvart och ett bland dem, utan ock inför allmänheten förde deras talan, tills de sedermera kunnat på egen hand uppträda och göra sig gällande.

Akademiens ofvannämnde uppsatser och åminnelsetal äro ock af stor historisk vigt; mindre politisk [1]) än ekonomisk och till en del social. Efterverlden finner uti dem många vigtiga men eljest saknade upplysningar om landets inre tillstånd och om de åtgerder, som till dess förbättrande vidtogos, och de förändringar, som deraf följde.

Akademiens ekonomiska ställning var ofta rätt

[1]) Se 38. 98, 107.

bekymmersam. Den hade t. ex. icke något eget hus. Nödiga rum för sammankomster och samlingar blefvo dock af adeln upplåtna inom riddarhuset och det under 25 års tid. Men när denna byggnad skulle undergå en större reparation, måste akademien 1764 flytta derifrån och erhöll då rum i den så kallade Gamla Banken, belägen högst upp i Storkyrkobrinken. Men när kronprinsen Gustaf 1766 förmäldes, blefvo åt hans hofbetjening dessa rum tagna från Vetenskaps-akademien, hvilken i stället inhystes än i det så kallade grefve Pers hus på Norrbro, än hos bergskollegium i det då s. k. Myntet. Det var först genom ett 1778 erhållet testamente[1]), som akademien fick tillgångar att skaffa sig ett eget hus, n:o 30 vid Stora Nygatan, hvilket sedermera utbyttes mot dess 1828 inköpta storartade byggnad n:o 94 vid Drottninggatan.

Att Vetenskaps-akademien företrädesvis bestod af Hattpartiets anhängare och troligtvis hyllade flere dess åsigter, är tillförene anmärkt[2]); äfvenså, att den likväl sökte undvika alla frågor och ämnen, som kunde i någon mån vidröra dagens politiska, religiösa eller filosofiska tvister. Men 1762 hade den likväl som täflingsämne uppgifvit den frågan: *hvad kan vara orsaken, att en mängd svenskt folk årligen flyttar ur landet, och genom hvilka författningar kan detta bäst förekommas?* Bland 28 inkomna svar tilldömdes priset åt en skrift af den utmärkte författaren Kryger. Man befarade dock, att innehållet kunde reta Mössorna, hvilka man trodde snart komma till väldet och då måhända skulle hämnas. Man beslöt derför att visserligen gifva Kryger det bestämda priset, men likväl icke i akademiens handlingar intaga hans skrift; man ville undandraga sig ansvaret. Kryger blef förtretad och afsade sig priset, men utgaf sjelf sin

[1]) Af presidenten Rosenadler.
[2]) 38. 97.

uppsats [1]), hvilken ock föranledde mycket buller och framkallade flere skrifter i ämnet. Brytningen inom sinnena tyckes hafva varit tämligen stark, ehuru den ej kom till svårare utbrott. Ett rykte är dock, att Mössorna sökte vid slutet af 1760-talet framdraga det s. k. Patriotiska Sällskapet för att genom detsamma undergräfva eller undantränga Vetenskaps-Akademien; men att statshvälfningen 1772 med ens gjorde slut på tvisten. Ett annat uppträde från denna tid har ock sin lilla märkvärdighet. Till och med 1762 hade uti de af akademien utgifna almanachorna alla sön- och helgdagar varit tryckta med röd färg, de öfriga med svart. För vighetens eller likhetens skull lät akademien från och med 1763 trycka alla dagars namn med svart färg. Några Mösspartiets riksdagsmän 1765, kanske och några kyrkliga ifrare, ville häri se en sidvördnad mot sabbaten och ämnade med sådan beskyllning angripa den för kärlek till Hattarna och för fritänkeri misstänkta akademien. Men den ansedde riksdagsprosten Högström från Skellefteå lyckades att i sitt stånd och Löwenhielm likaledes att i hela riksförsamlingen nedtysta detta förslag.

Nu uppräknade vetenskapliga stiftelser från konung Fredriks tid fortgingo [2]), som sagdt är, under Adolf Fredriks regering, under hvilken dessutom nedanstående nya tillkommo.

Kosmografiska Sällskapet i Uppsala stiftades 1758, hufvudsakligen af Bergman, och till utbredande af ökade kunskaper i naturvetenskaperna.

Patriotiska Sällskapet, stiftadt 1767, åsyftade dels att genom utgifna skrifter meddela kunskap i jordbruk, näringar och äfven i andra nyttiga ämnen, dels att medelst belöningar uppmuntra till deras idkande och förbättring. I vissa fall arbetade således sällskapet till samma mål som Vetenskaps-

[1]) *Vetenskaps-Akad. Handl.* den 5 Jan., 1 April, 8 Maj 1764.
[2]) Undantagande Vetenskaps-societeten i Uppsala, se sid. 96.

akademien. Sägnerna om en partisplittring dem emellan hafva vi nyligen omtalat.

Fysiografiska Sällskapet i Lund blef 1771 af A. J. Retzius stiftadt till befordrande af naturkunnighet.

Flere vetenskaps-älskande ynglingar ingingo ett förbund, kalladt *Lärgiriga Bröder*, för hvilket år 1758 den då blott 21-årige men sedermera ryktbare Per Tham var ordförande [1]).

Det var under 16- och 1700-talen, som svenska folket med större fart och framgång inträdde på den vetenskapliga bildningens område. På 1600-talet skedde det förnämligast genom regeringarna, hvilka både för sakens skull och till bildande at en dugligare ämbetsmanna-klass återupprättade Uppsala samt nystiftade Åbo och Lunds högskolor, och derjemnte många gymnasier och lägre undervisnings-verk; detta var den svenska vetenskaplighetens grundval eller första våning. På 1700-talet uppfördes en ny, men denna gång mer omedelbart af undersåtarne sjelfva, hvilka frivilligt skapade och utbildade de vetenskapliga stiftelser, vi från denna tid omtalat, och hvilka i förening med de allmänna läroverken åsyftade att inom än flere samhällets klasser sprida ljus och bildning. I våra dagar hafva med gemensam ansträngning både regeringar och folk låtit i alla rikets delar anlägga nya och mycket förbättrade folkskolor. De hafva derigenom uppfört en ny och mycket rymligare våning, ämnad att mottaga det stora flertalet af Sverges ungdom, och att, så vidt möjligt, till kunskaper och bildning förhjelpa den stora mängd samhälls-medlemmar, hvilka hittills kunnat i blott ringa mån komma i åtnjutande af dessa fördelar.

[1]) *Kgl. Bibl.* Gjörwells brefvexl. Febr. 1758.

TRETTONDE KAPITLET.

STIFTELSER FÖR VITTERHET OCH SKÖNA KONSTER.

Under frihetstidens första hälft var man hufvudsakligen sysselsatt med att återupprätta landets ekonomi och ordna dess förvaltning. Sedan de nödvändigaste af dessa angelägenheter blifvit undangjorda, visade sig under frihetstidens sednare år en lifligare håg för vitterhet och dermed beslägtade ämnen, och flere sällskaper blefvo för sådant ändamål stiftade. Deribland nämna vi främst

Vitterhets-akademien. Den var ett verk af Lovisa Ulrika och af hennes kärlek för litterära sysselsättningar. Till stiftelsen bidrog ock minnet af en dylik inrättning i hennes fädernestad Berlin, och af hennes farmoder, en hannoveransk furstinna, hvilken främjat nämnda akademi och gynnat flere vetenskaps-män och bland andra den snillrike Leibnitz. Några hyste dock vid ifrågavarande svenska efterbildning åtskilliga betänkligheter. Karl Scheffer, då ännu hofvets motståndare, tyckte, att *man hade mycket angelägnare saker att göra än att skrifva vers, och han undrade, om i Sverge funnes tillräckligt många vitterhetsälskare för att kunna vidmagthålla en sådan inrättning* [1]. Men Lovisa Ulrika fick sin vilja fram, och hennes gemål utfärdade 1753 det kungliga stiftelse-brefvet. De ämnen, med hvilka akademien skulle förnämligast sysselsätta sig, voro historia, antiqviteter, skaldekonst och vältalighet. De första ledamöterna voro två fransmän och nio svenskar, deribland fem högre ämbetsmän, tre vetenskapsmän och en skald, nämligen Dalin [2]. Stiftelsen, ehuru genom kungligt bref stadfästad, var dock en enskild inrättning af drottningen. Hon bekostade medlen dertill; på hennes födelsedag d. 24

---

[1]) *Sjöholms arkiv*, K. F. Scheffer till O. Flemming den 20 Mars 1753.

[2]) Statssekreteraren Karl Rudenskjöld hade dock äfven han utgifvit åtskilliga poetiska försök.

Juli 1753 och i hennes boning på Drottningholm blef ock akademien första gången öppnad; och på denna eller andra dagar och hos henne höllos sedermera dess sammankomster. Första der utdelade priset gafs åt en dansk man vid namn Luxdorph och för ett latinskt qväde om Karl Gustafs tåg öfver Bält. Ett band af akademiens handlingar utkom 1755 och innehöll några förtjenstfulla uppsatser, serdeles i historien. Men efter 1756 års riksdag och dess uppträden afbröt Lovisa Ulrika helt tvärt akademiens sammanträden, och de blefvo ej åter öppnade förr än efter statshvälfningen 1772. Under sin korta blott treåriga tillvaro hade den icke kunnat utöfva någon synnerlig inverkan. Vida mer inflytelserik blef en annan alldeles samtidig stiftelse, nämligen

Tankebyggareorden, dock föga genom sig sjelf, men så mycket mer genom de personer, som från densamma utgingo. Den stiftades af kanslirådet Ekleff, en fåfäng och utmärkelselysten men i sig sjelf obetydlig man. Händelsen förde dock till hans sällskap fru Nordenflycht samt grefvarne Creutz och Gyllenborg m. fl., hvilka ännu voro för unga och litet kända för att få inträde i drottningens vitterhetsakademi och derföre läto sig dragas till det sällskap, som blifvit bildadt af nämnde äldre ämbetsman. Det utgaf vid medlet af 1750-talet sina arbeten. De kallades *Våra Försök* och voro ännu omogna och visade serdeles i början spår af fritänkeri och osedlighet. Men de utmärktare personerna i sällskapet, fru Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg och bröderna Torpadius m. fl., drogo sig mer och mer derifrån och bildade ett eget sällskap, som i fru Nordenflychts hem sammanträdde och granskade sina förra dikter, och under åren 1759—1762 utgåfvo dem i förbättrad gestalt och med tittel af *Vitterhets-nöjen* [1]). Men denna krets upp-

[1]) Sällskapets sammanträden och vittra sysselsättningar äro redan närmare beskrifna, 45. 16—49.

löstes, när 1763 fru Nordenflycht dog, Creutz flyttade som svenskt sändebud till Madrid, och Gyllenborg 1764 inträdde i ett lyckligt äktenskap.

Vi nämnde, huru medlemmarna i detta sällskap voro vid sitt uppträdande ännu för unga att få inträde i Lovisa Ulrikas akademi. Men också nedanom dem funnos några än yngre vitterhetsälskare, hvilka ej kunde komma in i fru Nordenflychts sällskap. Under anförande af en 25-årig student vid namn Bergklint, då för tiden lärare i ett enskildt hus, bildade dessa ynglingar 1758 ett eget samfund, hvilket under namn af sällskapet *Vitterlek* utgaf sina arbeten, men till följe af ledamöternas förskingring upplöstes omkring 1766.

Af spillrorna efter dessa sällskap och af några andra tillkomna beståndsdelar bildades vid samma tid ett nytt samfund, som antog namnet *Utile Dulci*[1]). En bland dess förnämsta stiftare var Elis Schröderheim, då blott 19 år gammal. Man vet, att han under en del af sin ungdomstid förde ett något oordentligt lefnadssätt. Måhända stod detta i sammanhang, med hvad man berättar om detta sällskaps första tider, nämligen att dess sammankomster ofta slutades vid framsatta bålar, hvilka qvarhöllo bröderna till långt inpå natten; kanske dock blott undantagsvis. Sällskapets egentliga sysselsättning var vitterhet; men stundom gåfvos der ock musikaliska fester, hvilka någon gång bevistades af fruntimmer, t. ex. fruarna Lenngren och Schröderheim. Under en sednare tid gjorde sig förmodligen ock genom dessas inverkan en mer ordentlig anda gällande.

Som afkomlingar af dessa vittra samfund uppstodo bland högskolornas ungdom åtskilliga i samma anda stiftade föreningar; t. ex. i Uppsala *Apolloförbundet*[2]) år 1767, och i Åbo det nästan samtidiga sällskapet *Aurora*. Men som vanligt blefvo dessa

[1]) Nytta och Nöje.
[2]) Societas Apollini Sacra.

ynglingaförbund snart skingrade, när deras medlemmar efter slutade studier lemnade lärosätet.

Bacchi orden, stiftad af Bellman sednast 1767, var genom hans, Kexels och Hallmans snille och författareskap också ett på sitt sätt vittert samfund. Dess beskaffenhet och öden hafva vi redan beskrifvit [1].

Bland stiftelser för de fria konsternas främjande märkes

Målare- och Bildhuggare-Akademien, som 1735 stiftades af Tessin. Jemnte dennes kärlek till de sköna konsterna bidrog till företagets framgång den mängd konstnärer, som var sysselsatt vid återuppbyggandet af Stockholms slott och med dervid behöfliga prydnader. Akademien blef med ömhet vårdad först af Tessin och sedermera af Hårleman; och har derefter fortgått, ehuru under det förändrade namnet, *Fria Konsternas Akademi*.

Vi nämnde, att sällskapet Utile Dulci sysselsatte sig jemnte vitterhet också med musik. År 1771 skilde sig de båda beståndsdelarna åt. Dess egentligen vittra medlemmar stannade qvar i det gamla sällskapet och under det gamla namnet. De, hvilka företrädesvis sysselsatte sig med tonkonst, bildade under ledning af Axel Gabriel Leijonhufvud ett eget samfund, som med namn af *Musikaliska Akademien* fick af Gustaf den tredje sitt stadfästelsebref och allt sedermera fortlefvat.

Den mängd stiftelser, vetenskapliga, vittra och konstnärliga, som utmärkte frihetstiden och i synnerhet dess sista årtionde, har sin märkvärdighet, sin betydelse. Konunga-magten hade fordom haft rättigheten och pligten att som ett slags förmyndare besörja och leda undersåtarnes allmänna ange-

[1]) 45. 89—95.

lägenheter, äfven de andliga, de vetenskapliga. Under i synnerhet 1600-talet hade ock regeringarna sjelfva, så konungar som riksförmyndare, sökt med varm fosterlandskärlek främja svenskarnas vetenskapliga och vittra utbildning. Hvarje tanke på folkets sjelfständiga ingripande i dylika ärenden hade dock till följe af detta förmynderskap hos flertalet försvagats eller försvunnit. Då kom med ens det fria statsskicket 1719, hvilket förklarade folket myndigt och berättigadt att sjelft vidtaga de åtgerder, som till främjande af ordning, välstånd och bildning behöfdes. Det var för den stora allmänheten en öfverraskande nyhet, som den under första tiden icke kunde i hela dess omfång fatta än mindre begagna. Men under årens lopp lärde den sig slutligen båda delarna. Huru det i litterärt hänseende vaknade till sjelfverksamhet, synes ock af det växande antal sådana sällskap, genom hvilka enskilda personer sökte främja och leda den vetenskapliga och vittra bildningen. Man har stundom kallat frihetstidens sista årtionde en ödemark i vittert hänseende. Få tider hafva dock framställt så många och talande bevis på vittert lif och verksamhet; se de många ofvannämnda just nu stiftade vittra samfunden! Se ock dåtidens skalder! Bellman stod som poetiskt snille öfver sina både före och närmast efteråt uppträdande yrkesbröder; och hans samtida af andra ordningen, Bergklint, Creutz, Gyllenborg, Lilliestråle och Wallenberg, kunna jemnföras med sina klasskamrater från hvilken annan tid som hälst. — Och dessutom! inom vetenskapernas, inom de fria konsternas och inom den växande upplysningens områden, hvilka företeelser! Ihres Glossarium, Bergmans verldsbeskrifning, Lagerbrings historia samt Sergels första mästerstycken; — och slutligen tryckfriheten! hvilket årtionde kan inom sin trånga krets framte så många och stora både lofvande och lofvärda företeelser?

Ännu en anmärkning! Man urskiljer redan nu

två olika vittra rigtningar. Den gamla allvarliga från karolinernas och fru Nordenflychts tid fortlefde hos Bergklint, Gyllenborg och Lilliestråle m. fl.; och en ny af helt olika art inträdde med Bellman.

Vi vända oss nu till de äldre af staten ordnade inrättningar, som voro ämnade att bland svenska folket, åtminstone inom dess medel- och ämbetsmannaklass sprida den vetenskapliga och vittra bildning, som då för tiden ansågs vara den vigtigaste, d. v. s. till

FJORTONDE KAPITLET.

LÄROVERKEN.

Att vid Karl den tolftes död högskolorna voro den i Åbo alldeles och den i Lund nästan helt och hållet upplösta och den i Uppsala till sin verksamhet förlamad; — att vid gymnasier och skolor mycken nöd och villervalla herrskade; — att vid flere bland dem kassorna voro borttagna till krigsbehof och många lärjungar till krigstjenst; — att den sedermera inträdande frihetstiden sökte upphjelpa läroverken och utgaf 1724 en ny skolordning; — att likväl återupprättelsen gick långsamt, ty nästan alla statsmedel måste användas till betalande af de mest tryckande skulderna; — att det oaktadt många lärda personer och skrifter framträdde; — men att undervisningsämnena både i högre och lägre läroverk hufvudsakligen bestodo i gamla språk och i ämnen, som hörde till ämbetsmannabildningen och i synnerhet till den presterliga; allt detta är redan vid teckningen af tidehvarfvet 1719—1738 beskrifvet [1]. Hvad der blif-

[1]) 33. 121—126.

vit sagdt, gäller hufvudsakligen också för tiden 1738—1772.

Vid läroverken föreföllo visserligen ännu många och svåra oordningar, dock mera sällan, till följe af allmänna tänkesättets stigande upplysning och förädling samt af kraftfulla åtgerder och kraftfulla styresmän, t. ex. Serenius som biskop i Strengnäs och Löwenhielm som kansler öfver Lunds högskola.

Den i Uppsala hade under frihetstiden sin skönaste blomstring. Rosén v. Rosenstein skapade Sverges nyare läkare-bildning, Anders Celsius likaså den astronomiska och ledde uppförandet af vårt första observatorium; Torbern Bergman likaså den kemiskt-mineralogiska och ledde uppförandet af vårt första fullständigare kemiska laboratorium samt utgaf sin högt beprisade *verldsbeskrifning;* — Ihre likaså den filologiska och utgaf sitt *Glossarium Suiogothicum;* och Linné, Sverges dittills enda verldshistoriskt ryktbara vetenskapsman, ordnade för första gången naturföremålens härskaror samt framlade till verldens förvåning och förtjusning botanikens sexual-system. Dessa hans åsigter och verk spridde sitt ljus och hans namn till alla bildade folk öfver hela vårt jordklot. Genom dessa män var' dåförtiden Uppsala detsamma, som i våra dagar Lund varit genom Schlyter, Agardh, Fries, Tegnér och Nilsson; genom Schlyter och hans verk om våra gamla lagar; genom Agardh och Fries och deras omskapelser, hvar af sin vetenskap, den ene om algerna, den andre om svamparna; — genom Tegnér, vår störste sångare, hvilken gifvit Sverge en ny skaldekonst, stående öfver så den akademiska som fosforistiska; — genom Tegnér, som derjemnte var Sverges förnämste och väldigaste kämpe i den strid för ljus och frihet, hvilken omkring 1820 fördes mot den reaktionära fosforismen; — och sist genom den liksom Linné verldshistoriskt ingripande vetenskapsmannen Nilsson, hvilken, utom sina vigtiga skrifter i naturkunska-

perna, grundlaggt en förut icke ens anad vetenskap, hvilken sprider nytt och städse växande ljus öfver icke blott Sverges och Europas folk utan ock öfver hela menniskoslägtets äldsta tillstånd och historia.

Vi nämnde, att allmänna läroverken sysselsatte sig förnämligast med gamla språk och prestbildning; och att till följe deraf adelns söner i någon mån afskrämdes från begagnandet af dessa skolor. Se här ett talande bevis på förhållandet. Bland 261 ynglingar, som 1771 bevistade Lunds högskola, voro 13 barn af adelsmän, 144 af prester, 59 af borgare, 32 af bönder, 13 af militära ämbetsmän [1]). Nämnde ensidighet i skolornas plan blef redan på den tiden af många klandrad. Det anmärktes, att de af staten bekostade allmänna läroverken borde lemna behöflig undervisning icke blott åt blifvande prester och ämbetsmän utan ock åt alla medborgare, äfven den blifvande handelsmannen, handtverkaren och näringsidkaren; — att de gamla språken vore för sistnämnde personer af jemnförelsevis mindre vigt än många andra i skolan dock icke förekommande kunskapsarter; — att man derför borde i de lägre klasserna meddela blott

[1]) Förhållandet kan i någon mån närmare bedömmas af följande tabell öfver några läroverk och i dem varande lärjungar, indelade efter stånd, utdragen ur dåtidens Inrikes Tidningar.

		Söner af						
		Adel.	Prester.	Borgare.	Bönder.	Civila ämbetsmän.	Militärer.	Summa.
År 1761.	Uppsala högskola .	16	429	250	191	365	45	1,296
»	Åbo »	18	233	70	100	73	41	540
»	Strengnäs läroverk	1	35	19	31	19	3	108
»	Linköpings »	0	34	12	12	18	4	80
»	Wexiö »	2	45	27	62	20	5	161
»	Karlstads »	3	57	32	47	27	6	172
År 1762.	Skara »	11	94	22	79	49	21	276
»	Westerås gymnsm.	0	14	14	10	20	1	59
»	Göteborgs »	0	14	5	6	12	3	40

o. s. v.

sådana ämnen, som vore behöfliga för alla lefnadsbanor; — att gamla språk ej borde föredragas förr än i högre klasser, då de lärjungar, som ingå i närande yrken, vanligtvis lemnat skolan; — att den kunskap i grekiska språket, som meddelades, var i allmänhet och måste blifva så ringa, att de flesta prester icke hade någon nytta deraf, utan kunde och borde i stället fått använda sin skoltid till inhemtande af andra och vigtigare både andliga och verldsliga ämnen; — att till insparande af tid och möda alla läroböcker borde skrifvas och all undervisning meddelas på modersmålet; — att den sanna lärdomen bestode mindre i språk- än sakkunskap o. s. v. De herrar, som drefvo dessa och dylika satser, voro Faggot, Höpken, Löwenhielm, Nordencrantz och Schönberg m. fl. [1]). *Man bör*, sade den förstnämnde, *icke i skolorna öfverhopa ungdomen med främmande språk, utan i stället medelst begagnande af svenska läroböcker bibringa dem verklika sakkunskaper.* En till Stockholm skickad deputation klagade å Finnlads vägnar deröfver, *att man i skolorna betungade ungdomen med inlärandet af gamla språk, i stället för att meddela dem naturkunskaper och andra nyttiga ämnen.* — *Hur glad*, skref en annan, *skulle ej vår ungdom vara, om den finge genast inhemta verkliga sakkunskaper i st. f. glosor och språk.* Man ser, huru frihetstiden äfven i denna väg mognade till mer enkla och sanna åsigter. De gamla vanorna kunde likväl ännu icke besegras. Modersmålet hade ej heller på långt när hunnit den mognad och utbildning, som behöfdes för fullgörandet af det vetenskapliga och vittra uppdrag, bemälte herrar åsyftat. Nästan alla läroböcker och skrifter voro ock författade på latin, hvarföre kännedomen af detta språk var ett nödvändigt föregående villkor för vinnande af vetenskaplig bildning. Det var af detta

[1]) Se i synnerhet Löwenhielms och Schönbergs i Vetenskaps-akademien hållna tal.

skäl, som en professor Rabenius i Uppsala påstod, *att ingen borde få blifva student, som ej förut lärt tala nämnde språk.* Sådan var ock länge nog åsigten utomlands. I flere Tysklands skolor blefvo som läroämne införda historien omkring 1702—1709, och matematik först 20 år derefter. — Också för vitter bildning var latinet ett ännu oeftergifligt villkor. Dess litteratur stod nämligen högt öfver den då varande svenska. Enhvar, som ville bestyrka sina åsigter, sina tankar med ett på en gång kort och träffande kärnspråk, måste låna det från de romerska författarne, och man anträffar öfver allt sådana klassiska prydnader, hämtade i synnerhet från Horatius. Också den, som ville åt sina egna tankar och känslor gifva ett kraftigt och skönt uttryck, lockades ofta att dertill begagna, icke det för sådant ändamål ännu ej fullmognade modersmålet, utan det gamla romarespråket, som redan egde ord och former, passande för hvarje skaldens ingifvelse. Också uppstod nu, eller, rättare sagdt, fortlefde ännu en sådan svensk-romersk vitterhet af stort värde, hvilken dock genom ordlekar och andra dylika prydnader stundom erinrade om sednare tiders smak. Som prof införa vi följande teckning öfver en utmärkt svensk statsman:

Publicæ libertatis vindex,
Ut respublica quiesceret, numquam quievit.
Patriæ totus vivens, nullus sibi.
Grandia semper vel patravit vel paravit;
In rebus ambiguis numquam ambiguus.
Tam flagitia quam supplicia perosus,
Malorum poenitentiam maluit quam poenam. o. s. v.

Den nya tidens fordringar gjorde sig dock på flere sätt gällande. Vi hafva omtalat, huru Vetenskaps-akademien verksamt bidrog till spridande af praktiska kunskaper, och huru vid Uppsala högskola blef inrättad en professjon i ekonomi. För

meddelande af sådana läroämnen, som i de allmänna skolorna icke förekommo, blefvo ock på statens bekostnad följande inrättningar grundade. En *Navigations-* eller *Styrmans-skola*, inrättad i Stockholm 1658, men sedermera råkad i lägervall, blef år 1725 återupptagen och satt i verksamhet.

Ett Laboratorium Mechanicum, som 1697 blifvit af Karl den elfte enligt Polhems förslag inrättadt, men under Karl den tolftes tid hvilat, blef år 1756 återigen försedt med anslag och satt i gång för att meddela undervisning om arbetssätten vid hvarjehanda byggnader, grufvor, vattenverk o. s. v.

Af d. v. kronprinsen Adolf Fredrik och på hans bekostnad blef 1748 grunden laggd till en blifvande *Krigs-akademi*, för meddelande af kunskaper i detta yrke och af nya inom detsamma gjorda upptäkter. Inrättningen blef efter 1756 af konungen öfvergifven; men i stället af ständerna öfvertagen och efter flere genomgångna förändringar utbildad till den s. k. krigs-akademien på Karlberg.

Karl den elfte hade vidtagit några åtgerder för att bibringa allmogen mera kunskaper. Men under det långa kriget blefvo dessa tillintetgjorda, lärarne ofta till fälttjenst borttagna, och bondeståndet nedsjönk i nyligen beskrifna djupa okunnighet. För dess återupphjelpande vidtog frihetstiden följande åtgerder. År 1723 blef enhvar strängeligen ålaggd att skaffa sina barn behöflig undervisning; detta utan undantag. Då föräldrarna sådant ej mägtade, skulle det ske genom socknen. Saken tog dock ej någon synnerlig fart. Omkring 1760 voro väl i många församlingar serskilda barnalärare antagna. Men vid riksdagen 1762 klagade presteståndet, att allmogen flerestädes var afvogt sinnad mot sådana inrättningar och ansåg dem onödiga. Regeringen påbjöd då, att skollärare skulle hädanefter antagas i hvarje socken och likaså vid

de större barnhusen. År 1768 påbjöds ytterligare att i alla socknar skulle skolhus byggas och skollärare anställas. Men till följe af politiska omhvälfningar kom saken icke till allmännare verkställighet. Bönderna voro ock i allmänhet ännu så okunniga, att de icke insågo värdet af ökade kunskaper och derföre icke sjelfva pådrefvo utan tvärtom ofta motarbetade de nya folkskolorna.

FEMTONDE KAPITLET.

VETENSKAPERNAS, VITTERHETENS OCH DE SKÖNA KONSTERNAS TILLSTÅND.

De stiftelser och läroverk, genom hvilka man sökte främja dessa bildningens medel och mål, äro nu omtalade. Här skola vi beskrifva den ståndpunkt, hvarje serskildt ämne då för tiden innehade eller intog.

Teologien. Huru under detta tidehvarf svenska statskyrkan bibehöll oförändrade sina förra åsigter samt bortvisade alla från desamma afvikande läror, såväl 1720-talets pietism som 1760-talets herrnhutism och swedenborgianism, och sökte genom Jakob Benzelii lärobok för alltid stadfästa sin då rådande uppfattning af Luthers läror; — allt detta är redan berättadt. Under Adolf Fredriks tid föreföllo ej heller några vigtigare brytningar härutinnan. Förhållandet till dåtidens filosofi skall framdeles och i sammanhang med detta ämne beskrifvas.

Bland allmogen och t. o. m. inom högre samhällsklasser fanns ännu mycken vidskepelse, och man omtalade ofta såsom verkligheter hvarjehanda orimliga trollsagor. Detta var i synnerhet händelsen i mer aflägsna landsorter. Se här ett talande exempel!

I Åhls socken i Dalarna bodde en skomakare,

som, sjelf mycket vidskeplig, inplantade dylik öfvertro hos sina lärgossar. På en bland dessa gjorde mästarens läror djupt intryck. Han inbillade sig snart hafva upptäckt, att några socknens innevånare bedrefvo trolleri och ingått förbund med den onde anden, och han föresatte sig att till straff framdraga dem och deras förbrytelser. För sådant ändamål skaffade han sig följande s. k. trollmedel: en fyrväppling, ett hårstrå af en misstänkt qvinna och en knif, smidd af nio med våda afbrutna nåls- eller knifsuddar o. s. v. Med tillhjelp af dessa och andra dylika medel trodde han sig hafva inom socknen upptäckt 12 äldre eller yngre trollqvinnor, hvilka han genast, det var 1757, angaf. Församlingens prest trodde icke på uppgiften och bad sockenboarna icke fästa sig vid dylik vidskepelse; men fåfängt. Biskopen, sedermera erkebiskop Troilius, höll der straxt efteråt en visitation, vid hvilken också detta mål förekom. Efter anställd undersökning förklarade han anklagelserna bestå af dikt eller sjelfbedrägeri och uppmanade folket att icke fästa uppmärksamhet vid dylika sagor. Men också detta blef förgäfves. Många trodde mer på lärgossen än på biskopen och började draga sig ifrån allt sällskap med nämnde qvinnor, och ville t. o. m. stänga dem från kyrkan. När sedermera inom socknen inträffade några olyckshändelser, eldsvådor, hastiga dödsfall, förlusten af bortkomna kreatur och dylikt, inbillade sig folket, att detta var en tillställning af bemälte så kallade trollpackor, mot hvilka det följaktligen uppstod en häftig förbittring. När nu allmogen icke kunde genom presterskapet åstadkomma någon rättslig undersökning, vände den sig till landshöfdingen med anhållan om en dylik. Den beviljades och blef 1758 hållen af en ung tillförordnad domare vid namn Eckman. Denne var sjelf öfvertygad om angifvelsens sanning; likaså ortens kronobetjening, och i synnerhet dess allmoge, hvilken kommit till tinget i stor mängd och upp-

retad sinnesstämning. Då emellertid qvinnorna nekade, beslöt rätten att, ehuru lagen sådant förböd, dock med pinliga medel tvinga dem till bekännelse. Man belade dem med handklofvar, hvilka så hårdt tillskrufvades, att armarna svullnade, och blodet sprang ut under naglarna. Medelst dessa handklofvar blefvo de sedermera dels nedböjda och fästade vid golfvet, dels upphängda och fästade vid väggen, och det så högt, att fötterna ej nådde golfvet. I dessa ställningar qvarhöllos de stundom ett helt dygn, hvarjemnte man gaf dem ingenting att äta, utan afklädde och piskade dem för att framtvinga bekännelse. Allmogen var mot de så kallade trollpackorna till den grad förbittrad, att den frivilligt hjelpte till vid de arma qvinnornas marterande. För att slippa från den förskräckliga behandlingen påtogo sig dessa slutligen de brott, för hvilka man anklagat dem. Dermed ansågs saken afgjord, och de dömdes till döden.

Det tyckes, som vid denna tid och måhända till följe af qvinnornas bekännelse äfven Troilius blifvit öfvertygad om deras brottslighet. Han ville nu åt preseståndet såsom rätta domstolen i dylika ärender förbehålla denna rättegång och deltog i de olyckligas förföljelse på ett sätt, som ådragit honom mycket klander; häldst ifrågavarande domare, Eckman, var med honom beslägtad.

De lifdömda qvinnorna blefvo frälsta på följande sätt. På Sjöö herresäte bodde den tiden en grefvinna De la Gardie, född Katarina Charlotta Taube. Hon var syster till konung Fredriks älskarinna och har redan blifvit omtalad i berättelsen om fru Nordenflycht [1]). Vid en händelsevis företagen resa till Vesterås fick hon höra omtalas bemälte dalqvinnor, hvilka just då blifvit till dödsstraffets undergående ditförda. Efter att hafva närmare undersökt förhållandet, blef hon öfvertygad om deras oskuld och gick genast upp till landshöfdingen på stället och

[1]) 45. 38.

lyckades, ehuru med någon svårighet, utverka uppskof. Derpå for hon till Stockholm och öfvertygade först konungen och derefter rådsherrarna om sakens tvetydiga beskaffenhet, hvarpå ny undersökning anbefalldes. Den hölls af en annan domare och med sans och oväld. De anklagade återtogo nu sina bekännelser och kunde ej heller om något trolleri öfverbevisas. De blefvo derföre frikända; hvaremot förra domaren fälldes till vatten och bröd och till ersättning åt ifrågavarande qvinnor, bland hvilka en hade till följe af den svåra misshandlingen blifvit vansinnig.

Grefvinnan De la Gardie hade också i andra vägar ådagalaggt berömvärd verksamhet, t. ex. medelst spridande af då gängse koppympning. Det sätt, hvarpå dalqvinnorna räddades, gjorde henne till föremål för allmän tacksamhet och beundran. Vid riksdagen 1761 lät ridderskapet och adeln slå en minnespenning med hennes bild och en inskrift, som antydde det ädla, det välgörande i hennes handling.

Ej blott bland allmoge utan ock bland ståndspersoner rådde ännu mycken vidskeplighet. Det berättas, huru kring landet ströko hvarjehanda bedragare, som föregåfvo sig kunna genom öfvernaturliga medel upptäcka dolda skatter i jorden, vigtiga hemligheter i lifvet och i andeverlden, och som på detta sätt lyckades att af lättrogna personer, ämbetsmän, godsegare, brukspatroner m. fl. locka till sig stora summor; ty, skref Cronstedt: *ehuru mysticism är det samma som mörker, så finnes dock en mängd personer, som tro, att ju obegripligare en sak är, desto mer närmar den sig till den högsta visheten*[1]).

Ofvanbeskrifna trolldomsransakning lärer dock vara den sista betydligare af sådan art, som blifvit inom vårt fädernesland anställd. Ur förra tiders

[1]) *Vetensk.-Akad. Bibl.* Bergianska saml. N:o 2. 298. Ax. Fr. Cronstedt till O. Bergius d. 20 Maj 1758.

mörker vaknade svenska folket mer och mer icke blott från dylik vidskepelse, utan ock från ensidiga och inskränkta religiösa tänkesätt, hvaremot ljusare och allsidigare åsigter började göra sig gällande. Redan vid riksdagen 1731 höjdes, serdeles på riddarhuset, flere stämmor, som fordrade större religionsfrihet. Oaktadt den fordna ofta omtalade benägenheten för luthersk trosenhet, hafva dock vid frihetstidens sista riksdag ständerna sjelfva begärt en religionsfrihet, som med ledning af menniskokärlekens och kristendomens anda *skulle göra Sverge till en fristad för olika kristna trosbekännare, endast de ville ställa sig landets verldsliga lag till efterrättelse.*

Från statskyrkan afvikande åsigter hystes visserligen af några personer inom medel- eller högre samhällsklasser; men de voro jemnförelsevis få, och höllo sig vanligtvis tysta. Den stora skaran allmoge kunde ej läsa i bok och blef derföre sällan frestad att i religiösa ämnen bilda sig någon egen åsigt, utan följde lydigt, hvad presten förestafvade. Under sådana förhållanden kändes ännu intet starkare behof af vidgad religionsfrihet.

RÄTTSLÄRAN.

I lagstiftning och rättegångssätt hade frihetstiden fått från föregående regeringar mottaga fyra besvärliga arf: en urväxt och ofullständig lagbok, svår att både begripa och använda; ett ohyggligt ransakningssätt, de pinliga förhören; ett ohyggligt afstraffningssätt, gatloppet; samt tillfälliga partidomstolar, de s. k. *riksens ständers kommissjoner.* I alla fyra fallen har frihetstiden infört eller sökt införa betydliga och med ordning, rättvisa och menskligher mer öfverensstämmande förändringar.

I stället för den gamla föga användbara landslagen af 1442 blef 1736 en ny och för sin tid

mycket berömd lagbok antagen [1]), genom hvilken dessutom land och stad fingo, i stället för dittills olika och skilda, numera en gemensam lagbok.

Pinlig ransakning hade aldrig varit i svensk lag formligen tillåten, men enligt fordna tiders tänkesätt och vanor ofta begagnad. Några de gamla pinorummen hafva vi redan beskrifvit [2]). Karl den elfte hade väl flere gånger förbjudit slika våldsamma ransakningar. De tyckas dock hafva till följe af gammal vana, undantagsvis bibehållit sig, och blefvo, såsom vi sett, under frihetstiden ej sällan använda. Den nya lagen förbjöd dem omigen, detta i Sverge redan nu; men i den 32 år yngre österrikiska lagen blefvo de likväl icke blott tillåtna, utan ock föreskrifna [3]). Till och med Montesquieu har i sitt ryktbara verk Esprit des Lois och så sent som 1748 delvis försvarat användandet af tortyr; så länge har detta ransakningssätt haft sina försvarare också bland de mest bildade folkens utmärktaste män. Svenska lagstiftningen har dem likväl, som sagdt är, redan 1736 förbudit. Den medgaf dock att till sanningens upptäckande använda *svårare fängelse*. Detta blef sedermera missbrukadt ända derhän, att man omigen tillgrep de förra pinomedlen [4]). Men flere gånger och med växande ifver uppreste sig allmänna rättskänslan häremot, och många bland ständerna voro hugade att detsamma aflysa, när revolutionen 1772 inträffade, hvarefter Gustaf den tredje genast förbjöd dem och lät berörda pinorum tillstängas.

Tredje juridiska arfvet bestod i det fordom

[1]) Vi hafva (**33**. 182—185) följt den vanliga uppgiften, att G. Cronhielm hade dervid största förtjensten och borde hafva största äran. En annan uppgift (Samlingar till skånska landskapernas historia af M. Weibull 3. 130) vill åt Nordenstråhle och Rosenstolpe tillerkänna mesta förtjensten.

[2]) **37**. 136—139. **39**. 249.

[3]) Naumanns tidskrift för lagstiftning 1864, sidd. 307, 613.

[4]) T. ex. mot Blackwell (**37**. 138), mot Puke (**39**. 249), mot dalqvinnorna (**46**. 115), mot Hofman, se Malmström 5, 405.

brukliga gatloppsstraffet. Detta förrättades på följande sätt. En hop personer af stadsvakten eller af allmogen blef med spön i hand uppställd i tvänne jemnlöpande rader, mellan hvilka brottslingen skulle med blottad rygg springa ett större eller mindre antal hvarf fram och tillbaka och derunder mottaga de slag, som de uppställda karlarna honom tilldelade. Ursprungliga tanken var, att straffet skulle föreställa ett uttryck af icke blott lagens bud, utan ock af samhälls-medlemmarnas rättskänsla och tillika af deras harm öfver det sätt, hvarpå brottslingen stört deras trygghet och trefnad. Mer och mer insåg man dock olämpligheten häraf och det i flere fall. Rättskänslan förblandades med en hämndkänsla, hvilken i förening med det blodiga sättet förvildade sinnena och alstrade råhet och omenskligbet. Å andra sidan funnos ock många, som af medlidande med den olycklige eller af ovilja mot uppdraget utförde det sednare med en lamhet, som lät brottslingen nästan helt och hållet slippa undan det straff, som åsyftades. Dessutom började allmogen känna en växande vedervilja för dylik tjenstgörning. I 1736 års lagbok blef detta bestraffningssätt ej heller upptaget [1]), och det utbyttes snart mot spöslitning genom en dertill serskildt antagen skarprättare.

Fjerde juridiska arfvet bestod i bruket af s. k. *riksens ständers kommissjoner*, d. v. s. af domstolar, som af och inom ständerna tillsattes för att afdömma vissa mål. Emedan folkets riksdagsombud egde rättighet att afgöra många serdeles vigtiga allmänna ärender, voro dessa kommissjoner i sig sjelfva blott en också till enskilda mål och personer utsträckt domsrätt, något erinrande om sednare tiders opinionsnämnder. Men dessa ständernas kommissjoner, de infördes först af Karl den elfte [2]), blefvo redan från början missbrukade till genom-

[1]) I krigslagstiftningen blef det dock länge bibehållet.
[2]) I några enskilda fall också förut.

drifvande af enskilda partiafsigter och då för tiden i synnerhet af flere hårda reduktions-åtgerder. Äfven sedermera blefvo de ej sällan använda till afgörande af sådana mål, i hvilka det herskande riksdagspartiet befarade motstånd af de lagliga domstolarna. Dessa kommissjoner blefvo följaktligen mycket klandrade. Redan 1752 angrep dem Löwenhielm med mycken ifver, och ständerna begärde, att regeringen måtte dem aflysa. Det skedde likväl ej den gången. Men vid riksdagen 1760 upptog Rudbeck omigen och med förnyad ifver sammá sak, och ständerna fattade då och ytterligare 1766 afgörande beslut härom[1]. Sedermera tillsatte visserligen Mössorna en med det aflysta bruket beslägtad domstol. Men den nya, den rättvisare grundsatsen hade dock blifvit erkänd och formligen lagstadgad.

Ännu ett försök i frisinnad anda. Vi minnas fordna tiders edsgerdsmän, en inrättning, som hade någon likhet med engelska juryn, men ock huru detta bevisningssätt blef af Karl den elfte utbytt mot vittnen och den afgörande magt, som tillerkändes åt häradshöfdingen personligen. Höpken ogillade detta sednare bruk såsom beslägtadt med allmänt och ledande till personligt envälde. Han ville, att de lägre domstolarnas utslag skulle, i öfverensstämmelse med hela statsförfattningens anda, hvila icke på en persons utan på flertalets omdöme; och att för sådant ändamål nämnden skulle förstärkas genom medlemmar af ståndspersoner och sedermera utöfva på ransakning och utslag långt mer inflytande än hittills varit åt nämnden tillerkändt.

Att för öfrigt under denna tid Nehrman-Ehrenstråle bidrog till nytt lif i rättsvetenskapen och till förädlad anda i rättsskipningen, är redan berättadt.

Till följe af mutor eller af enskilda intressen blefvo under denna tid många orättvisa domar fällda och sedermera genom partivänners hjelp stadfästade; detta är en bland dåtidens mörkare skuggor. Men

[1]) 40. 168. 41. 258.

i kapitlet om ämbetsmännen[1]) skola vi berätta, huru frihetstiden har genom några kraftiga åtgerder sökt mot sådana missbruk försvara och beväpna allmänheten.

STATSLÄRAN

blef under frihetstiden naturligtvis framställd på helt annat sätt än under enväldet. Den nya tidens grundsatser voro likväl här i Sverige ännu icke uttalade i några läroböcker; men så mycket tydligare i regeringsformerna af 1719 och 1720 samt i riksdags-ordningen af 1723. Hvad sedermera under Fredriks tid härutinnan tillkom, är redan berättadt[2]). Det var och kunde ej blifva mycket. Efter brytningen 1723 höll sig konungen tämligen stilla. Som berättadt är, förehade han ej mer några betydligare stämplingar mot det fria statsskicket, och framkallade följaktligen ej heller några betydligare till dess försvar egnade skrifter eller åtgerder. Men sedan Adolf Fredrik bestigit tronen, ändrades förhållandet. När denne ville i strid mot besvuren lag utvidga sin magt, fattade ständerna sitt ryktbara motbeslut af 1755[3]), och man utgaf tidskriften *Ärlig Svensk,* hvilken omständligt utvecklade och försvarade de fria samhällslärornas anda och innehåll och gjorde den kunnigare delen af svenska folket förtrogen med båda[4]). När Adolf Fredrik detta oaktadt icke ville underskrifva de handlingar, han lagligt borde underskrifva, togo svenska folkombuden sitt ryktbara beslut om begagnandet af kunglig namnstämpel[5]); och när hofvet derefter ville till frihetens inskränkande tillställa en våldsam, kanske blodig revolution, då kommo folkombuden öfverens om den så kallade riksakten och

[1]) Kap. 18.
[2]) **33.** 19, 20, 130.
[3]) **39.** 123.
[4]) **39.** 99.
[5]) **39.** 211.

om några ytterligare inskränkningar i konungamagten [1]). Genom dessa strider och skrifter blef samhällsläran här i Sverge praktiskt utbildad i den republikanska rigtning, som då för tiden ledde och lifvade flere bland Europas mest snillrika författare. Det var i synnerhet Nordencrantz, som genom sina på 1750- och 1760-talet utgifna skrifter gjorde svenskarne teoretiskt bekanta med dessa af upplysnings-tidehvarfvet utbildade åsigter. Det var ock han, som omkring 1760 till dessa läror omvände den förut halft rojalistiska Mössan men sedermera ifrige frihetskämpen Rudbeck.

Hvad af det fria statsskicket svenska folket till en början förnämligast omfattade, var den medborgerliga frihet, som skyddade dem mot despotiskt förtryck. Det var först genom Oehlreich och Nordencrantz, som det väcktes till klarare medvetande om och kärlek till de dermed sammanhängande lärorna om jemnlikhet inför lagen och om pressens, näringarnas och arbetets frihet.

Huru vid flere tillfällen många bland ständerna insågo, att de i vissa fall gått för långt i inskränkandet af konungens och utvidgandet af sin egen magt; — och huru de fördenskull önskade rätta bemälte fel; dessa försök liksom deras misslyckande hafva vi redan [2]) beskrifvit.

LÄKAREVETENSKAP OCH HELSOVÅRD.

Vi minnas tillståndet 1718 [3]). Den läkarebildning och sjukvård, som Karl den elfte genom Hjärne och Rudbeck ordnat och den förre jemnte några andra vetenskapsmän sedermera sökt upprätthålla, hade dock efter år 1700 och till följe af krig, fattigdom, försummelse och oordningar råkat i lägervall. Man kunde ej mer i Sverge erhålla den under-

[1]) **39** 270—297.
[2]) **43**. 324—342.
[3]) **33**. 131.

visning, som för en vetenskaplig läkarebildning behöfdes, ej heller blifva till medicine-doktor promoverad, utan måste för båda delarne besöka utländska, vanligtvis holländska högskolor. Också funnos år 1735 i hela riket blott 29 vederbörligen examinerade läkare, och deraf 13 i hufvudstaden och vid högskolorna, och således blott 16 för hela det öfriga riket. Helsovården sköttes af föga kunniga regements-fältskärer; för det mesta dock af så kallade kloka gubbar och gummor, som använde välmenande och ofta välgörande huskurer, men ej sällan otjenliga medel, vidskepelser, signerier och så kallade trollkonster, hvarvid mycket bedrägeri öfvades. Vid uppkomsten af smittsamma sjukdomar fanns sällan till hands någon skicklig läkare, som kunde dem i tid motverka. I Helsingland t. ex. bortryckte rödsoten år 1739 ej mindre än 1,349 personer, och det inom tre månader. Under 1720-talet hafva ock hvarjehanda farsoter flerestädes anställt stora förödelser; detta också till följe af åtskilliga då inträffade dels missväxter dels ovanliga klimatiska företeelser, hvilka inverkade äfven på helsotillståndet.

Under frihetstiden inträdde en stor och välgörande förändring, och läkarevetenskapen blef i både teoretisk vetenskaplighet och praktisk användning upplyft till förut okänd höjd. Härtill bidrog i första rummet Nils Rosén v. Rosenstein, såsom redan utförligen berättadt är [1]), och derjemnte hans broder Eberhard Rosén, adlad Rosenblad, en för lärdom, nit och menniskokärlek berömd läkare. Dessa två män, medicine professorer, den ene i Uppsala från 1731, den andre i Lund från 1748, gåfvo åt sin vetenskap nytt anseende och ny fart; så att de ämnessvenner, som åt densamma egnade sig, växte i både antal och skicklighet. Brödraparets verksamhet var så välgörande och erkänd, att man ännu lång tid der-

[1]) 32. 158. En nyss utkommen skrift ådagalägger, att Linné har mycket bidragit till äfven den praktiska läkarevetenskapens då inträffade uppblomstring.

efter omtalade den under namn af den *rosénska reformen*. År 1738 kunde ock i Sverge återigen medicine-doktors promotioner firas, och antalet af skickliga läkare växte år efter år. Serskildt blef sjukvården i fält mycket förbättrad; vid flottan under finska kriget genom Rosenblad, och inom landthären under det pommerska genom Zetzel [1]).

Här omtalade läkarebildning sträckte sig förnämligast till vetenskapens teoretiska sida; men för dess praktiska inöfvande saknades behöfliga tillfällen. Sjukhusen, såväl i Uppsala som Lund, voro så små, att vetenskapens dervarande ämnessvenner icke kunde vid dem erhålla tillräcklig utbildning. Man hade derför länge önskat få ett lasarett uppfördt i Stockholm, hvarest genom större antal sjuka den teoretiskt utbildade unge läkaren kunde erhålla flere tillfällen att lära sig, huru hans ur böcker inhemtade kunskaper borde i verkligheten användas, och redan 1738 hade den s. k. sundhetskommissjonen en sådan inrättning förordat. Från 1739 och sedermera flere gånger hade ock ständerna fäst uppmärksamhet härvid och anslagit åtskilliga medel för upprättandet af en dylik anstalt; dock hade man ännu 1746 icke kunnat bringa förslaget till verkställighet.

Men vid denna tid hade från fleråriga resor i utlandet hemkommit två unga läkare, hvilka noga undersökt och studerat de lasarett, som redan då voro i större utrikes städer ordnade; Bäck förnämligast den terapeutiska, Acrél den kirurgiska sidan. År 1746 höll Bäck inför Vetenskaps-Akademien ett tal om nyttan och nödvändigheten äfven för Sverge att hafva en dylik större sjukvårdsanstalt; dels af barmhertighetsskäl för att kunna genom dervarande frisängar hjelpa en mängd eljest hjelplösa sjuklingar; dels af vetenskapliga skäl, för att bereda unga läkare tillfälle till praktisk erfarenhet, innan de utskickades till sjelfständig tjenstgörning. Bäck framställde dessa åsigter med

[1]) 40. 45.

varma och talande skäl. Den yngre yrkesbrodern Acrél utgaf samma år en genomförd anvisning om sättet, huru ett dylikt lasarett borde inrättas. Båda skrifterna inverkade mycket på allmänna tänkesättet.

År 1748 blefvo i Stockholm tillsatta flere läkare[1], som på vissa ställen och timmar skulle vara tillhands för att meddela råd och föreskrifter åt fattiga personer, hvarjemnte anslag lemnades till betalande af de läkemedel, som för sådant ändamål togos från apoteken. Dessa inrättningar vunno ock mycket förtroende. År 1755 blefvo de anlitade af 1,393 och 1759 af 4,000 nödlidande personer. Anläggandet af ett större lasarett kunde likväl de unga läkarna icke vid sitt första uppträdande genomdrifva. Tanken var för ny, trögheten och penningebristen för stora.

Men kort derefter eller 1749 började årligen utgifvas de så kallade folkmängds-tabellerna, om hvilka mera framdeles. De bidrogo att lifva hågen för såväl nyssnämnde som andra sjukvårds-anstalter. På läkarnes i synnerhet Bäcks begäran blef nämligen deruti upptagen också en tabell, som för hvart år visade, huru många personer dött af hvarje sjukdomsart. Härigenom fick allmänheten sina ögon öppnade för dessa förhållanden och häpnade vid åsynen af den stora mängd personer, som årligen bortrycktes af sådana sjukdomar, från hvilka en vetenskapligt bildad läkare, ifall han på stället förefunnits, hade troligtvis kunnat rädda många enskildas lif och måhända stäfja hela farsoten. Det befanns t. ex., att årligen dogo af koppor och mässling 7—12,000; af lungsot och bröstsjukdom 8—18,000, af barnsjukdomar 8—12,000 o. s. v.[2]. Detta väckte mycken uppmärksamhet, och stän-

[1]) Collegii medici prot. d. 7 Sept. 1748.

[2]) Utförliga uppgifter om dåtidens sjukdomar finnas i statistiska byråns arkiv i der förvarade anteckningar af Wargentin.

derna började tydligare än förut inse behofvet af fullständigare läkarebildning och sjukvård och att derför lyssna till Acréls och Bäcks förslag om inrättande af ett större lasarett. Behöfliga medel dertill blefvo nu gifna, och anstalten i Oktober 1752 öppnad. Den kunde första året erbjuda blott 8 frisängar, men förtroendet och deltagandet växte hastigt och likaså gåfvorna, och det från flere håll. Österrikiska sändebudet Antivari skänkte vid pass 67,000 till 2 frisängar för fattiga katoliker, kejsarinnan i Ryssland likaså nära 70,000, då hon 1765 mottog Serafimerorden, och Stockholms borgerskap 72,000, allt d. kpm. Frisängarnas antal ökades i samma mån och steg 1755 till 36 och 1765 till 44. År 1753 hade der blifvit vårdade 97, år 1755 deremot 197, och 1765 ej mindre än 536 sjuka. Öfverläkare var Bäck och öfverkirurg Acrél. Högsta uppsigten anförtroddes åt 2 riddare af Serafimer-orden, hvilken 1748 fått sig ålaggdt att besöka och taga vård om fattig- och sjukhus. Af sådan orsak fick den nya inrättningen namn af Serafimer-lasarettet. Vid dess utbildande och förbättring ådagalade Axel Fersen en så outtröttlig omsorg och vård, att hans bröstbild blef till tacksamt minne upprest. Huru många läkare der förvärfvat de praktiska kunskaper, som sedermera i landsorterna till lidandes hjelp användes, kunna vi ej uppgifva; men man har beräknat, att vid detta lasarett hafva under de första hundrade åren af dess verksamhet 101,300 personer blifvit vårdade, och att bland dem blott 11,374 derstädes aflidit.

Till förbättrande af läkarebildning och sjukvård m. m. blefvo utom ofvannämnda också flere andra och vigtiga åtgerder vidtagna. År 1756 [1]) inrättades i Stockholm en lärareplats i anatomi och kirurgi, och vid samma tid en i förlossningskonst samt ett ammskaffningskontor. År 1761 förordnades en professor Bergius att hålla offentliga föreläsnin-

[1]) Lär hafva varit påbuden redan 1752.

gar i naturkunskap och läkemedels-beredning. Dessa voro egentligen afsedda för apotekare-lärlingar, men bevistades ock af många andra vetgiriga åhörare. Samme Bergius ifrade mycket för anläggande af en större botanisk trädgård, i hvilken nämnde lärlingar skulle erhålla närmare kunskap om de många i medicinskt hänseende nyttiga örter, som kunna växa äfven i Sverge. När behöfliga statsanslag icke kunde genast erhållas, skänkte han dertill sin vid Karlbergs-alléen belägna egendom; och när för inrättningens fullkomnande större tillgångar fordrades, blefvo under åren 1767—1769 behöfliga medel samlade genom frivilliga gåfvor af enskilda personer eller stiftelser; vetenskapsakademien gaf 600 d. kpm. årligen. — Till följe af de stora förödelser, som hvarjehanda sjukdomar hade under pommerska kriget anställt bland tropparna, blef Zetzel af 1765 års ständer anmodad att till framtida fältläkares ledning författa en *medicina castrensis*. Till allmänhetens bruk utgaf kollegium sjelft flere skrifter om barnsjukdomar, koppympning, kreaturs-farsoter m. m.

Tillsättande af nödiga *provincial-* och *stadsläkare* var en annan vigtig och välgörande åtgerd. År 1697 funnos i hela riket blott 11 sådana ämbetsmän; under åren 1698—1751, d. v. s. under kriget och den efterföljande nöden tillkommo 7, men under åren 1752—1772 ej mindre än 30. Också härtill bidrog i sin mån nyssnämnde tabellverk med sina uppgifter om dödsorsaker och dödsfall, Vid anblicken af dessa höga siffertal begärde riksdagen, att Collegium Medicum skulle uppgifva, huruvida nämnde ödeläggande sjukdomar vore obotliga eller ej, och i sistnämnde fall huru de angripna skulle kunna räddas, måhända farsoterna sjelfva stäfjas. Kollegiet svarade, att genom ändamålsenlig läkarevård torde en stor del af de bortryckta kunnat räddas; t. ex. af 7,191, som dött i koppor eller mässling, förslagsvis 6,000; af 12,360, som dött i bröstsjukdomar, likaså 6,000; af 4,383, som dött i

»håll och sting», 4,000 o. s. v. Som hjelp- och räddningsmedel föreslog kollegiet, att en vetenskapligt bildad läkare borde i hvarje landskap anställas[1]). Förslaget vann mycket bifall. Genom Bäck, som vid samma tid nämndes till kollegiets ordförande, blefvo nu, som sagdt är, inom 20 år 30[2]) nya provincial- eller stadsläkare tillsatta, så att slutligen i flere landskap och städer fanns en, stundom två sådana examinerade ämbetsmän att anlita. År 1753 föreskrefs, att de och alla regementsfältskärer borde under ett eller åtminstone ett halft års tjenstgörning vid Serafimer-lasarettet inhemta större praktisk bildning. Riksdagen 1765 ålade dessutom provincialläkarne att en eller två gånger årligen genomresa sina distrikt och derunder meddela kunskap åt klockarna om åderlåtning och åt allmogen om enklare huskurer och läkemedel. De skulle ock årligen till kollegiet insända berättelser om alla till deras yrke hörande vigtigare företeelser. Af dessa uppsatser har ock kollegiet för åren 1761—1769 utgifvit sammandragna öfversigter, en slags dåtidens medicinska tidskrifter, hvilka lemna många upplysningar om sådana och andra ämnen.

Också rörande folkets tillstånd och åsigter. De nya läkarne och deras åtgerder rönte i början mycket motstånd bland allmogen och till följe af hvarjehanda vidskepelser; ena gången tro på ödet, *det som var till döden laggdt*, hette det, *måste dö;* — en annan gång tro på trolldom, *skulle ödets dom kunna afböjas*, *måste det*, tyckte man, *ske genom öfvernaturliga medel; mensklig klokskap och beräkning vore dertill alltför svag och vanmägtig.* Flere den tidens läkare klagade mycket öfver dessa och dylika förhållanden.

Kollegiet hade också föreslagit, att vid hvarje

---

1) *Colleg. medici prot.* d. 15, 20 April 1752.

2) Deruti icke inbegripna regements-, brunns-, lasaretts- och grufläkare, stadskirurger m. fl.

gymnasium borde till ungdomens undervisning finnas en medicine-lektor. Oss veterligen har dock till följe af detta förslag icke någon sådan syssla blifvit stiftad mer än i Strengnäs, der det skedde genom biskop Serenius [1].

Upprättandet af många *nya apotek* var en annan för detta tidehvarf utmärkande företeelse. På det allmänheten skulle hafva nära tillhands tjenliga läkemedel, hade kollegium föreslagit, att hos hvarje kyrkoherde borde finnas ett husapotek. Detta kom dock ej till verkställighet. Deremot blefvo en mängd nya fullständigare apotek inrättade. Bristen på sådana hade varit stor. På 1500-talet fanns i hela Sverge blott ett enda, nämligen hofapoteket. På 1600-talet tillkommo i Stockholm 8, i landsorterna 16; Uppsala fick apotek först 1628, Göteborg 1644. Under åren 1698—1718 tillkommo 4, under åren 1719—1752 och till följe af läkarekonstens uppblomstring ej mindre än 18. Ännu år 1735 funnos dock 49 städer, inom hvilka ingen sådan anstalt var att tillgå, ofta således ej heller de botemedel, läkaren kunde föreskrifva. Detta bidrog i hög grad till sjukvårdens försvårande och till den hejdlösa framfart, hvarmed farsoterna bortryckte folket. Men under åren 1751—1772 blefvo 24 nya apotek inrättade [2]. För att få sådana anlägga och förvalta måste dock examen afläggas inför kollegiet; och emedan allmänheten ofta klagade öfver dåliga varor och höga pris, föreskrefs, att hvarje apotek skulle årligen af vederbörlig läkare visiteras. Man

[1]) Flere hafva varit logices och physices lektorer; men icke, så vidt vi veta, egentliga medicine-lektorer.

[2]) Ofvanstående beräkningar både af läkare och apotek äro grundade på Sacklén's arbeten, men det har ofta varit svårt att uppgifva, när en syssla eller ett apotek kunna betraktas vara en gång för alla eller blott för tillfället inrättade.

ville ock, att vid hvarje dylikt skulle anläggas en örtagård för odlande af sådana inhemska växter, som kunde till läkemedel användas.

Året 1752 var en vigtig vändpunkt i Sverges sjukvård. Omskapelsen förbereddes genom Bäcks och Acrels skrifter och sedermera genom folkmängds-tabellernas sifferuppgifter och genom ständernas deraf föranledda åtgerder. Det var ock 1752, som serafimerlasarettet öppnades, och från ungefär samma tid började man i landsorten inrätta de många nya läkaresysslor och apotek, vi omtalat.

Längre fram tillkom en ny likartad åtgerd, nämligen anläggandet af länslasarett. Serafimerlasarettet i Stockholm var visserligen förnämligast en bildnings-anstalt för unga läkare, men tillika en barmhertighets-anstalt och detta för hela riket. Till underhåll fick det ock uppbära åtskilliga från landsorterna inflytande medel, t. ex. stamböcker, afgifter vid erhållande af ämbetsbefordringar, af burskaps-, mästare- och gesällbref samt vid barndop och bröllop o. s. v. Men af denna barmhertighetsanstalt åtnjöt Stockholm ojemnförligt mer fördel, än landsorterna. Dessa började ock snart knota. I några bortomhafs-länder, t. ex. i Åbo och Österbotten, blefvo också tidigt nog serskilda lasarett anlaggda. Men äfven aflägsnare svenska landskap fordrade med stigande ifver, att lasaretts-medel, som blifvit inom hvart och ett bland dem samlade, skulle ock till fördel för hvart och ett bland dem användas, nämligen till upprättande af ett inom detsamma beläget och derföre tillgängligare lasarett. Vid riksdagen 1765, då landsorternas städer i flere fall lösryckte sig från Stockholms förmynderskap, blef också denna åsigt genomdrifven, och man började att sedermera långt mer än förut anlägga serskildt lasarett för hvarje landskap.

Nämnas bör ock, att man under denna tid be-

gynte använda elektricitet, kina, islandsmossa och flere förut föga begagnade läkemedel.

Under sednare delen af frihetstiden väcktes uppmärksamheten också på behofvet af skickliga veterinärläkare, och genom Hernquist förbereddes öppnandet af dylika skolor. Anslag dertill blefvo beviljade, men af Mössorna 1765 åter indragna.

Ofvanstående framställning visar de åtgerder, som till helsovårdens förbättring blefvo under frihetstiden vidtagna. Deras följder voro, att svenskarna numera kunde inom eget land vinna de kunskaper och den värdighet, som tillhörde en vetenskapligt bildad medicine-doktor; — att man inom landet fick tillgång på ett större antal läkare; — att man följaktligen icke behöfde så ofta som förut för sådant ändamål inkalla utländningar; — att inom de flesta landskap funnos åtminstone en examinerad läkare och ett apotek. Hvem kan beräkna, huru många lif blifvit räddade och plågor lindrade genom ofvanbeskrifna åtgerder? Sverge hade tillförene ofta varit härjadt af pest och andra smittsamma farsoter. På de nära 130 år, som efter 1752 förflutit, har, med undantag af fältfebern 1808 och sednare tiders kolera, vårt fädernesland varit förskonadt från dylika riksolyckor. För denna välgerning har det att i ej ringa grad tacka bröderna Rosenstein och Rosenblad samt yrkesbröderna Bäck och Acrel och tillika de män, som inom representationen och regeringen dem understödde.

Yrkets nu beskrifna uppblomstring var dock en följd af icke blott nämnde personers verksamhet utan ock af de framsteg, läkare-konsten sjelf gjort. Harvey hade 1628 upptäckt och ordnat läran om blodets omlopp. Sedermera hade andra läkare och i synnerhet Sydenham från vetenskapens område bortvisat många der förut gällande men äfventyrliga, till och med vidskepliga åsigter och deremot sökt grunda den, på hvad natur och er-

farenhet lärde. Följden blef i dess teori mer säkra och betryggande grundvalar, och i dess praktik mer säkra och välgörande verkningar; — och i det allmänna ett både åt vetenskapen och vetenskapsmannen egnadt långt större anseende än förut. Den holländske läkaren Boerhave blef på sin tid i hela Europa vördad nästan som en furstlig person. Framträdande i denna sin nya mer och mer förherrligade gestalt, måste läkare-vetenskapen inbjuda många lifliga sinnen till inträde på en bana, så lockande, — för tanken genom städse vidgade vetenskapliga utsigter; — för hjertat genom kallelsen till en välgörande och välsignelserik verksamhet; — och för läkaren personligt genom löftet om anseende och tryggad framtid; — och allt detta i mycket högre grad än förut. Så har troligtvis varit händelsen också här i Sverge, när efter de långa krigens slut ofvannämnde upptäkter och nya åsigter började också hit framtränga och fingo till tolkar sådana män som i första ledet Linné och Rosén von Rosenstein och i det andra Bäck och Acrel.

FILOSOFIEN.

Under frihetstidens första årtionden herskade cartesianismen i synnerhet under den form, Rydelius åt densamma gifvit. Oaktadt denne sednares många trogna lärjungar och vänner, vardt dock hans lära omkring 1740 undanträngd af wolfianismen, som då infördes från Tyskland [1]. Den och dess så kallade matematiska metod blef då för tiden mångenstädes antagen, såsom den der skulle bäst och snarast leda menskligheten till ljus och förädling. Inom några år blef likväl också den undanträngd af empirismen.

Mer än de flesta filosofiska läror har denna sistnämnde utöfvat ett djupt, vidsträckt och långvarigt inflytande på hela den europeiska bildningen och ej minst på den svenska. Den förtjenar följ-

[1] 33. 129, 130.

aktligen att i någon mån till sina grunddrag kännas; och åtminstone den sida deraf, som mest inverkat på allmänna tänkesättet.

Stiftaren, engelsmannen Johan Locke, en ädel och i grunden religiös man, född 1632, kände sig som tänkare missbelåten med den gamla skolastiska filosofien, hvilken oaktadt sina skarpsinniga och mödosamma undersökningar likväl, enligt Lockes öfvertygelse, icke ledde till några sjelfständiga och bestående slutföljder. Han började derföre studera Cartesii lära i hopp att der finna ljus och lugn; men lika fåfängt. I stället för att sysselsätta sig med andra tänkares systemer, började han derföre studera sjelfva den menskliga tankeförmågan och dess lagar, verksamhet och områden, Följden blef hans ryktbara åsigt, den s. k. empirismén, hvilken enligt vanliga uppfattningen var af ungefär nedanstående innehåll:

Han liknade själen i dess ursprungliga tillstånd vid, hvad han kallade, en *tabula rasa*, d. v. s. en tafla, på hvilken ingenting var skrifvet, men som var begåfvad med tvåfaldig förmåga; den första att mottaga, hvad derpå skrefs, d. v. s. de intryck, som utifrån erhöllos, han kallade dem *sensations-idéer*; — och den andra att öfver och med anledning af dessa intryck anställa jemnförelser, allmänna betraktelser och slutsatser, han kallade dem *reflexions-idéer*. Han lärde ytterligare, att dessa föremål vore de enda, om hvilka menniskorna kunde af sig sjelfva och genom eget förnuft komma till någon bestämd kunskap; följaktligen ock de enda, öfver hvilka hon kunde bilda förnufts-slut, kunde filosofera; — och tillika, att rörande ämnen, som lågo utom eller öfver detta område, de öfversinnliga, de öfvernaturliga, kunde hon icke genom sig sjelf erhålla någon kännedom, icke af sig sjelf göra några slutsatser, och att följaktligen all metafysik, d. v. s. alla försök att dem filosofiskt förklara vore fruktlösa, ändamålslösa. Han antog visserligen, att högre

väsenden och företeelser funnos, men påstod, att de kunde blifva föremål, icke för vetenskapligt utforskande, vetenskaplig visshet, utan blott för religiös uppenbarelse, religiös tro.

Sådana voro i detta hänseende hufvuddragen af Lockes lära, den så kallade *empirismen*, på hvilken, utbildad till hvad man kallade *Sens-commun-d. v. s. Sundtförnufts-filosofi*, en del af den europeiska bildningen hvilat och ännu hvilar. Den utbredde sig snart öfver England och Frankrike och lyckades äfven mångenstädes i Tyskland undanтränga Leibnitz och Wolf. På dess grund hafva ock i Europas kulturländer blifvit uppförda många religiösa, politiska och vetenskapliga lärobyggnader, dock till anda och syftning mycket olika till följe af olika anlag hos både personer och folk. Våra dagars yrkande på kyrkans skiljande från staten och på fullkomlig tanke- och trosfrihet äro följdrigtiga utvecklingar af densamma.

Redan vid frihetstidens början eller 1721 sökte en M. v. Strokirch att i Sverge utsprida Lockes lära. Men han sjelf dog inom kort, och Cartesii och Rydelii åsigter voro så allmänt antagna och djupt rotade, att man föga lyssnade, till hvad Strokirch hade att om Locke förtälja. Sedermera infördes Wolfs filosofi, hvilken ock lyckades att till en tid göra sig åtminstone vid högskolorna så gällande, att Lockes lära ej heller då kunde vinna någon större uppmärksamhet. Under tiden hade den dock blifvit, som nämndt är, tämligen allmänt antagen i England och Frankrike, delvis äfven i Tyskland; och allmänna tänkesättet inom det bildade Europa öfvergick mer och mer till densamma under växande tro på och jubel öfver dess påstådda enkelhet, sanning och förträfflighet. Återljuden häraf trängde äfven till Sverge, och Christiernin, en Lockes anhängare, blef vid slutet af tidskiftet professor i Uppsala. Det kan likväl icke sägas, att han eller någon annan enskild person

är den, som i Sverge infört nämnde filosofi. Detta har snarare skett i sammanhang med och till följe af det allmänna europeiska tänkesätt, som då för tiden också i Sverge gjorde sig gällande. Redan på 1740-talet hade en mängd vetenskapsidkare omfattat dylika åsigter; de *induktiva*, som man nu ofta kallar dem till åtskilnad från de motsatta s. k. *deduktiva*. En högt ansedd läkare vid namn Strandberg förklarade 1752, att *man bör nöja sig med det, som förfarenheten gifver vid handen, och ej antaga några satser endast derföre, att de passa ihop med en, icke ur naturen, utan ur egen hjerna alstrad lära* [1]. Wargentin klandrade *förra tiders vana att godtyckligt föreskrifva naturen lagar, tagna ur tänkarens hufvud, i stället för att genom rön och försök utforska naturens egna och verkliga lagar! — Jag måste*, skref Axel Cronstedt, *jag måste ju först känna bokstäfverna, innan jag kan stafva mig till ordet* [2]. Äfven Forskål tyckes hafva talat mot Wolf och för Locke. Häfdaforskaren Schönberg lutade till samma åsigt, och likaså de flesta dåtidens vetenskapsmän. Den uttalades tämligen tydligt i de så kallade Lärda tidningarna 1764[3]) med följande ord: *Bacon, Cartesius, Newton och Locke hafva från skolastikens metafysiska trätor och från myndigheters ok banat oss väg till tankens frihet. Att de ej uträttat mer, orsaken dertill ligger i våra skolor och akademier, hvilka bortslösa ungdomens tid på döda språk, som snart glömmas, och tillika inplanta metafysiskt grubbel och en logik, som skapar tankeklyfvare, sofister, i stället för tänkare, filosofer.* Rosén v. Rosenstein har 1746 t. o. m. förklarat, det en läkares förnämsta göromål var att söka upptäcka *sjukdomens fysiska or-*

[1]) Man har anmärkt, att det var i synnerhet bland och genom läkarne, som Lockes och förut äfven Cartesii filosofi gjorde sig gällande.

[2]) *Vetensk.-Akad. bibl.* bergianska brefsaml. 2. 298 o. s. v. Ax. Fr. Cronstedt till O. Bergius d. 20 Maj 1758.

[3]) D. 13 Dec.

saker och botemedel; och att han hade ingenting att göra med den sjukes själ utan blott med dess kropp. Vid sitt besök i Uppsala 1767 har dåvarande kronprinsen Gustaf uppmanat akademien att inköpa den stora fransyska encyclopedien [1]), hvilket verk var dåtidens förnämsta medel till utbredande af de satser, man sökt ur Lockes system härleda.

Dessa filosofiska åsigter alstrade hos många personer tvifvelsmål rörande åtskilliga statskyrkans läror och bruk. Vi minnas, hvad i ty fall berättadt är om Dalin, Gyllenborg och Höpken, och kunde lätt uppräkna flere personer, som mer eller mindre lutade till deism, naturalism eller fritänkeri. Mellan dem och statskyrkan föreföllo likväl inga svårare strider, och detta af flere skäl. Ehuru i några enskilda punkter fritänkare, hafva dock dessa herrar med tro och kärlek omfattat de allmänna åsigter, på hvilka all religion och i synnerhet den kristna hvilar. De ville fördenskull ingalunda tillåta sig någonting, som genom att angripa det i deras ögon obehöfliga skalet, kunde möjligtvis skada den ädla kärnan. De ville ej heller genom dylika anfall störa den tro, på hvilken den stora allmänhetens pligtkänsla och laglydnad, således ock samhällets lycka och lugn i betydlig mån hvilade. Vanligtvis iakttogo de fördenskull statskyrkans yttre ceremonier och förde dessutom ett sedligt lefnadssätt, så att de icke uppväckte någon förargelse. Detta å deras sida. Till fredens bibehållande bidrog ock presterskapet sjelft. Detta stånd skötte i allmänhet sina åligganden på ett sätt, som icke föranledde något allmännare och bittrare tadel. Det iakttog äfven å sin sida en viss hofsamhet mot sina vedersakare, och det var blott till följe af nästan tvingande omständigheter, som det någon gång tillgrep strängare medel [2]).

---

[1]) *Kongl Bibl.* Lidén till Gjörwell 5 Jan. 1767.
[2]) Se sid. 74.

för den äldsta tiden låg vid frihetstidens början inhöljd i de rudbeckska gissningarnas täta och villeledande dimmor. Ur desamma hade den vid frihetstidens slut lyftat sig till den högre vetenskapliga klarhet, som utmärkte Botin, Dalin och Lagerbring. Det var ett stort framsteg på sanningens och sansningens bana.

I allmänhet var frihetstiden en den svenska häfdateckningens gullålder. Under densamma framträdde många bland dessa högt förtjenta män, som ur arkivens grufvor upphämta, ordna och tillgänglig-göra historiens ädla malm, en Adlerfeld, Bælter, Berch, Bjoerner, Döbeln, Gahm, Gjörwell, Högmark, Loenbom, Modée, Nettelbladt, Stiernman, Warmholtz och Wilde. Under denna tid utgåfvos följande för vår historia högst vigtiga samlingar af förordningar rörande bergs- och bruksrörelsen 1736, af publika handlingar genom Modée 1742, och af kommers-, politie- och ekonomie-förordningar genom Stiernman 1747. Utan dessa herrars vigtiga förarbeten hade hvarken deras samtid eller efterverld mägtat åstadkomma de verk, genom hvilka man sökt bereda svenska folket en mer fullständig och sammanhängande öfversigt af fäderneslandets öden.

Under frihetstiden uppstodo dessutom ej mindre än sex sådana verkliga häfdatecknare, alla af utmärkt förtjenst, Botin, Celsius, Dalin, Lagerbring, Schönberg och den utmärkte anonymen. Det är en högst ovanlig företeelse, att under den korta tiden af femtio, strängt taget blott tjugusex år se en så lång och lysande rad historiska snillen framträda. Deras verk och förtjenster äro så stora, att sednare tiders arbetare på samma fält måste med tacksamhet erkänna:

Hvar stode vi, om de ej varit till?

Några allmänna anmärkningar om arten och följderna af deras verksamhet må bifogas.

Först om den ifver, hvarmed ämnet omfattades.

Under åren 1719—1772 utkommo deruti femton läroböcker.

En ganska välgörande förändring bestod deri, att fäderneslandets historia, hvilken förut vanligtvis behandlades på latin, nu mera började författas på modersmålet, så att den hädanefter kunde förstås af och inverka på hela allmänheten, och blifva också i detta hänseende en svenska folkets historia. Vi stå härutinnan i outplånlig tacksamhetsförbindelse till Botin, Celsius, Dalin och Lagerbring.

Naturligt var, att på dem liksom på all litteratur utöfvade den tidens anda och åsigter ett märkbart inflytande och det i flere hänseenden. Se här några deribland!

Sedan orimligheterna i Rudbecks Atlantica-åsigter blifvit afslöjade, uppstod i början ett temligen allmänt misstroende till dylik fornforskning. Väl blef den äfven sedermera med fosterländsk kärlek omfattad af Gustaf Bonde m. fl.; och Bjoerner utgaf sina *Nordiska Kämpadater*, hvilka isländska sagor genom sitt lifligt berättande innehåll hafva hos många väckt och underhållit en varm kärlek för studiet af vår forntid. Äfven Ihre sysselsatte sig med dylika ämnen, dock alltid enligt sin vana med både skarpsinne och försigtighet. Men den ifver, med hvilken man förut under en längre tid dem omfattat, blef af ofvannämnde orsak något afkyld.

Hos i synnerhet Botin och Lagerbring finnas många och djupa spår efter den mot kristendomen fiendtliga anda, som genomgick en del af upplysnings-tidehvarfvet och inverkade på dåtidens författare och allmänna tänkesätt.

En annan sida af tidsandans åsigter visade sig i bedömandet af krigiska och fredliga regeringar. Minnet af eländet under Karl den tolftes tid hade hos många framkallat verklig afsky för krig, och en bland dåtidens skalder beklagade det fordna tiders tänkesätt, som mest ärade den, *som summit*

har i blod och hårda skallar klufvit. Ofta och med tydlig hänsyftning på nyssnämnde konung inskärpte man ock, huru en furste borde lefva för sitt folks väl och icke för sin personliga ära och krigslystnad; och man tadlade Ludvig den fjortonde, såsom den der för att genom eröfringar vinna en ny uppoffrade tre af sina förra undersåtare o. s. v. Sådana och likartade uttalanden förekomma på många ställen och efter ett stort antal utmärkta skriftställare t. ex. Berch, Bonde, Gyldenstolpe, Höpken, Kryger, Mennander, Nordencrantz, Schönberg m. fl. Se här, bland många, ett bjert prof på sådana tänkesätt. I ett tal, som inom sällskapet Utile Dulci hölls till firande af Gustaf den tredjes kröning, lästes följande:

Bland vapen, blod och storm jag Alexander skådar.
Ack, ett förfärligt namn! det blott förstöring bådar.
Med äran i sin sköld, ett tokigt högmods slaf,
Han binder lagrar hop vid mensklighetens graf.
En Cæsars stora värf jag med beundran läser,
Men all min blod af harm i svällda ådror jäser,
När att bli trälars kung han till sin lycka gör,
Och Cæsar segrar då, när romarns frihet dör.
Låt fördom rosa fritt en Alexanders yra,
Till frihets undergång lät Cæsar trälar hyra.
Jag gläds, att Gustaf ej en Alexander är;
Att han ej Cæsar lik, sin sköld mot frihet bär.

Från hedendomens vikinga- och sextonhundra-talets eröfringstid qvarlefde dock ännu hos många, hos ganska många, den fordna lystnaden efter krig och krigs-ära, troligen ock efter krigsbyte; och sådana tänkesätt uppenbarade sig vid en mängd tillfällen i både tal, sång och handling, såom föregående häften och i synnerhet Hattarnas historia visat [1]). Både förut, då och efteråt voro många personer fullt och fast öfvertygade derom, att den högsta regentäran bestod i seg-

[1]) 34. 86—90. 35. 23—26.

rar och eröfringar på andras bekostnad; så föga hade ännu kristendomens anda inträngt i vår häfdateckning!

Oberäknadt det allmänna förkastandet af atlantica-svärmerierna, har under frihetstiden svenska häfdateckningen genomgått två vigtiga helt och hållet vetenskapliga ombildningar; den ena rörande våra äldsta konunga-längder, den andra rörande vår äldsta tideräkning. Innan de hvar för sig tagas i betraktande, må läsaren erinras om det vanliga förhållande, att hvarje folk, äfven det svenska, har fordom och länge nog ansett pligt och ära fordra att göra sitt fäderneslands historia så urgammal och så lysande som möjligt, och detta ej sällan på sanningens bekostnad. Häruti ligger en vigtig orsak till nu i fråga varande två företeelser.

Vanliga uppfattningen af *hednatidens konungalängder* har genomgått tre olika tidehvarf och slutligen ingått i det fjerde. Vi gifva dem namn af det *ursvenska*, det *ultra-svenska* eller *rudbeckska*, det *isländska*, det *kritiska*.

Våra äldsta inhemska konunga-längder hvila förnämligast på gamla sagor, anteckningar och rimkrönikor, hvilka dock äro mycket opålitliga, osammanhängande och stundom sins emellan stridiga. De börja ofta med en Erik och uppräkna derefter många konunganamn, men deribland icke Oden. De komma sedermera med Fjolner in i den vanliga Ynglingalängden, hvilken de sedermera i allmänhet följa till Ingjald Illråda. För tiden från honom och till Olof Skötkonung hade man likväl icke någon annan grund än åtskilliga än mer lösa och opålitliga sägner, af hvilka man dock tillskapade en konungalängd, kallad den *Ivarska*, eller *Sigurdska*. Sådan, stundom likväl med åtskilliga afvikningar och med än djerfvare gissningar, var den *ursvenska*, den ursprungligt inhemska uppfatt-

ningen och den, som var allmännast antagen intill Gustaf den förstes tid.

Men då inträdde en helt ny åsigt, den *ultra-svenska* eller *rudbeckska*. Den har fått sistanförda namn efter O. Rudbeck d. ä., hvilken slutligen uppförde byggnaden till dess höjd, till dess i den lärda verldens ögon bjert framträdande tornspira, Atlantica-läran. Den egentliga grunden lades dock af erkebiskop Johannes Magnus [1]). Omkring 1530-talet utarbetade denne en historia, som med mycken lärdom och fyndighet sökte ådagalägga, att Noaks sonson Magog var konung öfver norra Europa, och att man kunde från honom uppräkna en sammanhängande rad af 142 regenter i Sverge redan före Gustaf den förste. Skriften var uppfylld af gissningar, af obevisade och obevisliga uppgifter och af uppenbara osanningar; men smickrade i hög grad dåtidens national-fåfänga.

Märkvärdigt nog och nästan samtidigt härmed har den ryktbare protestantiske reformatorn Olaus Petri utarbetat, också han, en Sverges historia, men af alldeles motsatt art. Författaren insåg och vågade uttala flere för den tiden nya och för svenskarna och för konung Gustaf icke alltid smickrande sanningar; t. ex. att krigen mot Danmark stundom varit föranledda af svenskarna, och att i sina strider mot konungar och adel katolska biskoparna stundom haft mera rätt på sin sida, än det efterträdande protestantiska tidehvarfvet ville erkänna o. s. v. Med hänsyn till här ifrågavarande ämne förklarade Olaus Petri helt öppet, att man rörande hedniska tiden *icke hade några tillförlitliga historiska källor*. Han upptog väl flere diträknade konungalängder, men tillerkände dem ingen vetenskaplig trovärdighet; utan sade rent ut, att Sverge icke hade någon säker historia före kristendomens införande. Han kom sålunda redan då till samma kritiska åsigt, hvilken slutligen Reuterdahl på 1830-

[1]) Äldre likartade försök finnas dock.

talet framlade, och hvilken i våra dagar börjat göra sig gällande.

Så stodo vid medlet af 1500-talet midt emot hvarandra samtidigt fullfärdiga två helt motsatta uppfattningar, — den katolske erkebiskopens på katolikartad tradition hvilande historia eller rättare sagdt legendsamling, — och den protestantiske reformatorns med en på kritik grundad och verklig historia. Mellan bägge dessa hade nu svenska folket att välja. Det verk, Johannes Magnus framlemnat, var i sig sjelft en kedja af djerft hopdiktade gissningar eller osanningar. Det var derjemnte sammanskrifvet af en fiende till den nya ordning, Gustaf Wasa infört, och borde väl af båda dessa skäl blifvit af svenskarna förkastadt. Men det smickrade deras stolthet och inbillningskraft genom att leda deras konungalängd tillbaka ända upp till Noaks tid, och genom att utsira den med en hop prydnader, dels lånade, dels diktade. Olaus Petri deremot framlade en historia, i hvilken dessa lockande beståndsdelar, dessa falska äreminnen saknades, och hvilken således i jemnförelse med den förres var mager, färglös och prosaisk. Genom att i vissa fall försvara Danmark stötte den ock så väl konung Gustaf som svenska folket, hvilka båda just då, straxt efter unionsstriderna, hyste mot nämnde land mycken förbittring. Den blef dessutom af konung Gustaf ogillad och motarbetad till följe af icke blott dessa politiska skäl, utan ock af hans personliga ovilja mot den mycket sjelfständige författaren. Följden blef ock, att dennes verk helt och hållet undansköts, och att deremot den andres för Sverge s. k. ärorika historia blef antagen och med några ofta betydliga afvikningar efterföljd af femton- och sextonhundratalets häfdatecknare. Vid medlet af sistnämnde tid hade man väl infört många isländska skrifter, hvilka framlade andra och mycket sannolikare åsigter. Men man trodde sig af fosterlandskärlek förpligtad att försvara och att hos ungdom och all-

mänhet inplanta besagde diktade historia. Den blef slutligen till än större ytterlighet uppdrifven af Olof Rudbeck, hvilkens skola stundom t. o. m. påstod, att paradiset legat och Adam lefvat i Sverge o. s. v. Hans åsigt, ehuru af några samtida vetenskapsmän ogillad, blef dock i sin helhet såsom sann och fosterländsk försvarad af envåldskonungarna och af allmänna tänkesättet; och härmed hade denna historiska lära nått sin höjdpunkt. Efter att i nära 200 år hafva beherskat och förfalskat vår häfdateckning, blef den dock slutligen af frihetstiden, såsom berättadt är[1]), alldeles förkastad.

Med ledning af de förut ej nog beaktade isländska skrifterna och till följe af djupare och friare forskning hafva nämligen Dalin och Lagerbring i mycket öfverensstämmande med hvarandra uppgjort en ny längd öfver Sverges äldsta konungar, börjande med den s. k. fornjoterska och derefter genom ynglinga- och ivarska ätterna fortgående till Olof Skötkonung, och denna *isländska* uppfattning har sedermera varit i vid pass 130 år gällande.

Mot densamma hafva dock under tiden och efter hvarandra framträngt två nya åsigter, den ena rörande fornjoterska, den andra rörande ynglinga- och ivarska ätterna.

Redan Ihre ådagalade, att berättelsen om den fornjoterska ätten var en dikt, hvilken framställde åtskilliga naturföreteelser, t. ex. snö, frost, is och storm såsom lefvande personer, såsom öfver norden regerande furstar. Ihres åsigt godkändes af utländska vetenskapsidkare; men i svenska läroböcker blef dock nämnde konungaätt i ännu omkring 70 år bibehållen, vare sig af vana, beqvämlighet eller af ofvan omtalade nationalstolthet. Men Rühs i sin på tyska språket skrifna Sverges historia öfvergick 1803 till Ihres åsigt och strök ut den fornjoterska ätten. I svensk-historiska arbeten fick den likväl fortfarande behålla sin plats. År 1816 blef dock

[1]) 32. 189, 190.

nämnde af Rühs författade arbete till svenska språket öfversatt af Strinnholm, och de åsigter, Ihre och Rühs yttrat, kommo sålunda till allmännare kännedom, och med den följd, att fornjoterska ätten blef nu ändtligen utesluten också af svenska skriftställare, af Fryxell 1823, af Geijer 1825 o. s. v.

Det andra angreppet mot *isländska* häfdateckningen rörde ynglinga- och ivarska konunga-längderna. Det inträffade väl icke under sjelfva frihetstiden, men må för sammanhangets skull här framställas. Mot pålitligheten af nämnde två konungalängder hade visserligen hvarjehanda tvifvel blifvit yttrade af Geijer, Hallenberg och Strinnholm; och Rühs hade redan 1803 frånkänt dem all trovärdighet. De fingo likväl behålla sin förra plats. Men åren 1833—1838 och efter många och grundliga undersökningar tog Reuterdahl steget ut och förklarade, att visserligen många i nämnde konungalängder upptagna höfdingar verkligen funnits och utfört flere om dem berättade bragder, och tillika att det så kallade Ynglingatalet var en högst vigtig urkund; — men att man allt detta oaktadt icke hade någon säker kunskap om de i samma längder förekommande konungar, i hvad ordning de följt efter, och i hvad slägtskap de stått till hvarandra, ej heller om den tid, på hvilken de lefvat, det landområde de beherrskat; — och i allmänhet, att dessa konunga-längder hvilade på obevisade, orediga och opålitliga sagor, och att de följaktligen alldeles icke kunde antagas som källor för en vetenskaplig historia. Reuterdahls slutsats blef, *att först berättelserna om Olof Skötkonung och hans närmaste företrädare hafva en fullkomligt historisk halt, och att först med dem tager svenska konungahistorien sin början; — och att för ett noggrannt fastställande af de föregående konungarnas ordning och således än mer af deras tid saknas all tillförlitlig grund.* Det var i det hela samma åsigt, som Olaus

Petri hade på 1500-talet yttrat, men som då förkastades. Också nu rönte den motstånd. Det var 1833 och 1838, som Reuterdahl öppet uttalade sin åsigt. Den blef dock hvarken erkänd eller vederlagd, utan i det närmaste förbisedd, och vår skolungdom har allt fortfarande måst lära sig uppräkna konungar i Sverge från Oden till Olof Skötkonung ungefär på samma sätt, som Dalin och Lagerbring på sin tid förestafvat. Först under allra sista åren hafva några läroböcker börjat öfvergå till Reuterdahls åsigt.

Den andra större vetenskapliga omskapning, svenska historien under frihetstiden undergick, rörde tideräkningen för ofvannämnde bakom Olof Skötkonung liggande århundraden. En gammal sägen ville veta, att under en dansk konung Frodes regering herskade frid i verlden. Sedan kristendomen blifvit i norden införd, började der boende folk att tro, t. o. m. antaga, det en så fridfull verldsålder måtte varit samtidig med fridfurstens, Kristi födelse, och man ville derjemnte uträkna, att svenska konungen Yngve Frey lefvat på samma tid. Dessa antaganden, ehuru blott gissningar, utgjorde sedermera länge den enda ledning, man hade för Sverges äldsta historiska tideräkning. Först mot slutet af sextonhundratalet sökte man på en slags vetenskaplig väg komma härutinnan till, om icke osviklig visshet, dock sannolik förmodan. Man gjorde då och sedermera på olika vägar tre sådana beräkningsförsök, grundade efter hvarandra af Rudbeck på svartmyllans djup, af Dalin på hafsytans sjunkande och af Lagerbring på ättledernas antal.

Det var Olof Rudbeck d. ä., som vågade första försöket. Han ville beräkna, huru lång tid fordrades för att af årligen uppkommande och multnande växter bilda en tumsdjup svartmylla. Med ledning häraf och efter undersökning af nämnde myllas

djup på våra ättehögar ville han sluta till den tid, som förflutit, sedan dessa uppkastades, således ock till den tid, då landets innebyggare nått den grad af samhällsordning, som uppförandet af dylika minnesvårdar förutsätter. Han kom härigenom till det antagandet, att Sverge blifvit bebyggdt redan vid pass 17 eller 18 hundrade år efter verldens skapelse, och med stöd af likartade slutsatser sökte han fastställa äfven andra tidsbestämningar.

Jemnte de öfriga rudbeckska gissningarna blef likväl denna beräkning alldeles förkastad af Dalin och dennes samtida. Med anledning af snäckbankar och fartygsskrof, funna högt uppe i landet, insåg han, att hafvet fordom betäckt en stor del af Sverges nuvarande fastland. Till följe af dessa och andra företeelser kom han till den öfvertygelse, att det omgifvande hafvet hade under hvarje århundrade sjunkit vid pass två alnar, och att det vid Kristi tid stått kanske till och med 13 famnar högre än vid Dalins; och efter denna beräkning sökte han bestämma åtskilliga andra tidpunkter i vår historia. Förslaget väckte mycken motsägelse [1]), och Lagerbring framkom kort derefter med en helt annan beräkning.

Denna hvilade på en af Herodotus och Newton uttalad sats, nämligen att man i allmänhet kunde på ett århundrade räkna tre slägtleder. Man visste med säkerhet, att Olof Skötkonung lefvat omkring år 1000 efter Kristi födelse. Antagande sanningsenligheten af ivarska, ynglinga- och fornjoterska ättlängderna gick nu Lagerbring från nämnde konungs tid baklänges dessa längder igenom, räknande tre ättleder på hvart århundrade, och kom sålunda till den slutsats, att Ingjald Illråda lefvat vid pass 600 år efter, Swegder vid och Fornjoter 400 år före Kristi födelse. Denna beräkning har allt sedermera och intill vår tid varit den allmännast antagna.

Men, som nyligen nämndes, har berättelsen om fornjoterska ätten numera blifvit som ren dikt för-

[1]) 32. 190. 38. 105.

kastad och otillförlitligheten af ynglinga- och ivarska ättlängderna först antydd och slutligen antagen. Följaktligen har ock Lagerbrings på dem grundade tideräkning likaledes fallit. Den har ock blifvit af Geijer starkt betviflad och af Reuterdahl slutligen alldeles förkastad. Till dessa åsigter har det nu rådande *kritiska* tidehvarfvet kommit.

Genom Nilssons verldshistoriskt vigtiga uppslag om de så kallade förhistoriska folken har Sverge i våra dagar sjelft fått och åt hela menniskoslägtet gifvit en historia, som sträcker sig tusental af år längre tillbaka, än någon förut kunnat ana.

SKALDEKONST.

Redan tillförene [1]) hafva vi sökt teckna dess öden under åren 1719—1751 samt dess förtjenster af renare språk, ledigare versbyggnad och ledigare framställningssätt; — men ock dess fel, en viss benägenhet att nedsjunka till joller, tillfällighetsvers och smicker, följaktligen ock att sjunka äfven i allmänhetens aktning. Under sednare delen af frihetstiden inträffade dock häruti en lycklig ändring, föranledd hufvudsakligen af den högre och ädlare andan i Gyllenborgs och fru Nordenflychts m. fl. qväden; men ock af den kärlek, hvarmed drottningen och kronprinsen omfattade vitterheten, af de pris, lärda sällskaper utdelade, samt af närmare bekantskap med den nu mognade och mycket omtyckta fransyska vitterheten. Man finner omtalad den utomordentliga förtjusning, med hvilken dåtidens svenskar läste Voltaire och i synnerhet Rousseaus »La Nouvelle Heloise» [2]); likaså hur svenska skalder önskade kunna frambringa och svenska allmänheten önskade se frambragta motsvarande större vittra skrifter också på vårt eget tungomål. Följder af dessa åsigter blefvo de många

[1]) 33. 189. 38. 108—110.
[2]) *Eriksbergs arkiv* Fredr. Sparres dagbok 5 Juli 1761.

framträdande skalder och vittra sällskap, vi i det föregående omtalat. Andan i den nya tidens förnämsta vitterhetsskola, den som bildade sig kring och efter fru Nordenflycht och Gyllenborg, var, som nämndt är, ojemnförligt högre och ädlare än den närmast föregående. Att likväl dess språk, versbyggnad och form icke hann till större mognad, och att den ofta led af långa och långtrådiga beskrifningar, länge ock af den onatur, som åtföljde den då vanliga herdedikten; allt detta är redan anmärkt; likaledes ock, att dessa skalder mer och mer öfvervunno nämnde fel, och att de genom flere goda egenskaper voro föremål för sin samtids beundran och kärlek. — Vi tillägga, att den ädla och rena ande, denna skaldekrets sökte ingjuta i svenska folkets tänkesätt, gör den förtjent af efterverldens vördnad och tacksamhet.

Några den tidens skriftställare sökte att i svenska poesien använda den metrik, som i romersk skaldekonst utbildat sig. Försöket ville dock ej taga fart.

Vi hafva i föregående del omtalat flere ansedda skalder från Adolf Fredriks tid. Bredvid dem framträdde ock många andra sångare, visserligen för efterverlden af mindre vigt, dock på sin tid mycket omtalade. O. Celsius och Brander (Sköldebrand) sökte hvardera med sin Gustaviad förherrliga Gustaf Wasas minne; och Lilliestråle likaså att med sitt s. k. Fidei-Kommiss utbreda ädla och rena tänkesätt. Deras digra skrifter hafva dock liksom många andra dylika skaldeverk blifvit mer omtalade än lästa. Men vid de större poeternas sida blefvo af några mindre bekanta författare uppstämda en mängd sånger, i hvilka den tidens tankar och känslor läto höra sig i vexlande toner, liknande småfoglarnas qvitter bredvid trastens eller näktergalens mer starka och sköna röster. En och annan bland dessa sånger var dock så varm och vacker, att den i efterverldens minne bibehållit sig lika länge, som några bland de större skalder-

nas dikter, t. ex. *Odet öfver Motgången* af Bergklint, *Hönsgummans visa* af Carelius, den redan omtalade *Sinclairs-visan* af Odel. Som ytterligare prof inrycka vi en vid denna tid skrifven friarevisa, laggd i en fattig bondedrängs mun.

Och om det så vore vårs Herres behag,
Och du, käre Kari, så ville;
Så tycker jag fälle, det kunne ta lag
Och inte just hampe sej ille,
Att vi i ett hjonelag komme ihop.
Jag har Gud ske lof både kanner och stop
Och mer, än du dej kan inbille.

Jag spart' ihop löna i fjol och i år
Och köpt' mej e lita rö qvige,
Och tacka, du vet, på löta ho går,
Har lamunger snälle och vige.
Ja, fast min lott han kan inte bli stor,
Så tänker jag få lite krafs efter mor.
Få se nu, hur högt det kan stige.

Och om det så vore, du ville ta ve',
Så skulle jag höre mej ätter
Ett torp eller rote, hva det kunne bli';
Jag grunner derpå alle nätter.
Det leker i hågen hvar timme och stund,
Och ofta så sofver jag alls ingen blund,
Men får jag ditt ja! blir det bätter. [1])

Hit bör ock räknas *Min Son på Galejan* af Wallenberg, ett af både prosa och poesi bestående arbete och så qvickt, snillrikt och angenämt, att det ännu drager till sig många läsare. Under denna tid skref ock Mörk de första romaner, Sverge framalstrat, och derjemnte uppträdde Adlerbeth, Hallman, Kexel och Oxenstierna, hvilka först under Gustaf den tredjes tid vunno större ryktbarhet. En egen sida af dåtidens skaldekonst bestod i många

[1]) Några hafva uppgifvit, att dikten är af Bellman, med hvars skaldskap den likväl har föga likhet.

dels pietistiska dels hernhutiska sånger, som utkommo och ännu bibehålla sig bland anhängarne af dessa läror.

Ehuru vitterheten och dess alster ännu ej framträngt till någon större del af allmänheten, började den likväl att betydligt inverka på tänkesättet, derigenom ofta ock på de politiska företeelserna. De krigslystna sånger, som vid slutet af 1730-talet uppstämdes af de unga skalderna Dalin, Hesselius, Odel m. fl., bidrogo till sinnenas uppeldande och till så väl hornska ministerens fall som till kriget mot Ryssland 1741.

Ett motbjudande drag hos många den tidens vitterhetsidkare var det smicker, hvartill de stundom förnedrade sig. I allmänhet är det lärorikt att se, huru den poetiska förtjusningens ebb och flod rättade sig efter de politiska omständigheterna. I t. ex. Salvii Lärda Tidningar år 1753, då konungahuset tycktes stiga i magt, lästes 37 till dess ära uppstämda lofsånger; år 1755, då utsigterna mörknat, blott 13; år 1756 och före revolutions-förslagets upptäckande 8, men efter detsamma ingen; år 1757 blott 3, år 1758, då för den olagliga krigsförklaringen mot Preussen allmänheten blifvit missnöjd med hofvets motståndare, rådet, steg antalet åter till 8, o. s. v. Nutiden kan näppeligen föreställa sig, huru djupt åtskilliga den tidens versmakare förnedrade sig. Som prof deraf och tillika af de konstlade och trugade former, man stundom tillgrep, införa vi nedanstående vers, som en i Karlskrona varande lektor egnade åt den då tvååriga till storamiral utnämnde prins Karl.

»*Karlavagnens Karlars konung, kämpars kämpe, kallad Karl.*
Asars Asne, Adolfs ande, Asgårds Atin, Atle jarl,
Ryktets runa, rikets roder, raskas Rolf, regenters rön,
Landets lykta, lagens lampa, lejons lust, Lovisas lön.»

Vi tillägga ett annat dock prosaiskt prof. Vid kronprinsen Gustafs besök i Göteborg och till hans

ära skref swedenborgaren lektor Rosén: *Seveberget utbrister i vältaliga genljud. Hade dess fötter ej fastnat nere i jorden och dess rygg ej styfnat af ålderdom, skulle det antingen hoppat af lust eller böjt hufvudet af vördnad»*[1]. I sanning! vid genomläsande af dessa och hundratals dylika lofqväden måste man erkänna, att skärpan af Kellgrens kritiska penna var högeligen påkallad till nedtystande af en dylik missljudande och förnedrande olåt. För sådant ändamål hade dock redan förut många stämmor blifvit höjda; ty Sverge hade länge egt Salvii Lärda Tidningar och Gjörwells Svenska Merkurius och derjemnte kritiska skrifter af Celsius och Sahlstedt. Skarpsinniga undersökningar om poesi och vitterhet och skarpa utfall mot misslyckade skalder hade redan då flere gånger framträdt, men utan att kunna tysta det oefterrättliga versmakeriet.

Till följe af det lägre borgerskapets och än mer af böndernas brist på kunskaper och bildning kunde den tidens vitterhetsidkare icke inom dessa klasser påräkna något betydligare antal läsare, och således ej heller af sina förläggare något betydligare författare-arvode; allra minst något så drygt, att de kunde lefva deraf. De berodde följaktligen af understöd från regeringen och från de samhällsklasser, hvilka genom uppfostran och kännedom af utlandets litteratur hade bildning nog att kunna värdera, och genom ärfd eller förvärfvad förmögenhet tillgångar nog att kunna belöna eller åtminstone i någon mån understödja landets medellösa snillen. Tiden utmärkte sig ock genom många sådana mecenater. Vi nämna några de förnämsta, t. ex. Gustaf Bonde, Karl Gyllenborg, Sahlgren, K. G. Tessin och slägterna Alströmer, Cronstedt, Grill, Ribbing m. fl. Ofta vistades ock utmärktare författare långa tider hos sådana högadliga stundom ock hos rika borgerliga gynnare; t. ex. Dalin på Engsö eller

[1]) *Kongl. Bibl.* Lidén till Gjörwell den 4 Jan. 1767.

Stenhammar, fru Nordenflycht på Fullerö, Oxenstierna på Skenäs och Bellman på Tjelfvesta eller Elfvik. Som talande bevis på den vittra andan hos dåvarande högadel må ock nämnas, att bland dåtidens skalder funnos sju grefvar, nämligen Karl, Olof och Gustaf Fredrik Gyllenborg, Creutz, Hjärne, Oxenstierna och Rudensköld, samt fyra friherrar A. G. Leijonhufvud, Palmfeldt, Tilas och Wrangel. Att dylika män egnade sig åt vitterheten, har naturligtvis gifvit den icke blott högre anseende utan ock den hyfsning, smak och prydlighet, som berörde samhällsklasser hyllade till följe af egna umgängesvanor och af bekantskap med Frankrikes formfulländade litteratur.

En egen företeelse är, att man till så kallade *rikspoeter* utnämnde några dåtidens skalder, t. ex. Lithou, Corylander och Nicander. De liksom några andra skriftställare åtnjöto årliga af ständerna gifna understöd.

Den under dessa år framträdande Bellman utgör en fristående och från den tidens vitterhet och vitterhetsidkare alldeles skild företeelse, åt hvilken vi ock i föregående del egnat serskild lefnadsteckning.

SKÅDESPEL.

Vi minnas, huru svenska skådespelet började med och efter 1737 att uppblomstra, och att det var Höpken, som hade deraf största förtjensten, och Karl Gyllenborg, som författade det första då gifna skådespelet [1]. Bredvid och efter honom uppträdde flere andra författare af dels egna dels öfversatta dramatiska arbeten; mest lustspel, hvilka förlöjligade och agade allehanda fel, girigheten, afunden, rangsjukan, adelshögmodet, bokpedanteriet, o. s. v.; alldeles liksom i Frankrike skett af Molière och i Danmark af Holberg, hvilken

[1]) 33. 141.

sednares skådespel voro i Sverge mycket älskade. Med sistnämnda snillen kunde väl de svenska författarna ingalunda jemnföras. Men de saknade likväl icke anlag och förtjenster, som tycktes också härutinnan lofva en bättre framtid. Frihetstidens fortskridande på denna fosterländska bana blef dock afbrutet genom Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Detta furstepar fann föga behag i de svenska skådespelen och skådespelarne, utan inkallade i stället en fransysk teatertrupp, hvilken från 1753 och intill 1771 stannade i Stockholm och fick sig dervarande bästa lägenheter upplåtna, hvarjemnte också ett italienskt skådespelare-sällskap inkom och några år tjenstgjorde. Lovisa Ulrika sökte i dessa nöjen införa bättre smak och ädlare hållning genom att låta för sig framställa företrädesvis franska dramatikens bästa alster. Efter hofvets exempel besökte ock Stockholms anseddare befolkning hoptals de franska skådespelen. De svenska fortgingo väl ock, men blefvo mer och mer öfvergifna af stadens tongifvande kretsar. De sjönko ock snart ganska djupt och uppfördes slutligen i gamla lador eller på vindar och på ett sätt, som väckte åtlöje och förakt. Åskådarne befallte stundom skådespelarne skratta, när de skulle gråta, en annan gång tvärtom, en tredje gång att börja med styckets sista och sluta med dess första akt o. s. v. Så fortgick det, till dess Gustaf den tredje såsom konung afskedade franska teatertruppen och med känsla för fosterlandets ära upphöjde det svenska skådespelet till ett värde och anseende, som det förut aldrig haft.

MODERSMÅLET.

Vi hafva redan beskrifvit[1]) den lifliga rörelse, som under frihetstidens första hälft egde rum inom detta område; huru nysvenskan helt och hållet

[1]) 33. 186—189. 38. 108.

undanträngde medelsvenskan och sökte utbilda sig till renhet, regelmessighet, välljud och användbarhet. Under frihetstidens sednare del fortgick man på samma bana och med än större fart. Att så mycket möjligt undvika främmande ord samt missljudande inhemska och att deremot till kännedom och bruk framdraga modersmålets egna ofta försummade tillgångar; — och att tillika så mycket möjligt införa ett enkelt, klart och bestämdt framställningssätt; — för dessa ändamål arbetade både med ord och exempel flere landets utmärktaste snillen, en Celsius, Dalin, Höpken, Ihre, Rudenskiöld, Sahlstedt och Tessin m. fl., äfven den tidens lärda samfund. Vitterhets-akademien hade blifvit just för sådant ändamål stiftad, och Vetenskaps-akademien verkade i samma rigtning genom både uppmaningar och understöd och ej minst derigenom, att sjelf i sina skrifter alltid begagna modersmålet. Till språkets utbildning bidrogo ock riksens ständer genom understöd, gifna åt den tidens utmärktare språkforskare; — likaså ock sjelfva regeringssättet genom de deraf föranledda riksdagsskrifterna, riksdagstalen och den derunder växande tryckfriheten. Också vetenskapliga forskningar i ämnet anställdes mer än förut. Under tiden 1719—1771 utkommo många sådana skrifter; t. ex. om ulfilanska mesogötiskan, om runorna, om lapska och finska språken; och ej mindre än 24 läroböcker i svenska språket. Det var i synnerhet 2 personer, som härutinnan inlade stor förtjenst. Den ene, Sahlstedt, utarbetade icke blott en svensk språklära, som fick flere upplagor och utländska öfversättningar, utan ock en ordbok öfver det då lefvande språket, ett arbete, med hänsyn till hvilket först våra dagar kunnat förete något öfverträffande försök. Den andre och mycket ryktbarare språkforskaren var Ihre, hvilkens verksamhet och verk blifvit i vår 44:de del beskrifna.

Genom dessa bemödanden blef visserligen mo-

dersmålet mycket mer än förut utbildadt till renhet, behag och användbarhet. Ännu måste det likväl i flere hänseenden stå tillbaka för gamla vanor och fördomar. I skolorna t. ex. fick det uppväxande slägtet allt framgent lära sig främmande språk, i synnerhet latin och grekiska, men alldeles icke sitt eget modersmål; det var först på 1820-talet, som man började mer allmänt lemna undervisning i detta vigtiga ämne. Oaktadt ofvannämnde bemödanden dröjde det ock ganska länge, innan språket sjelft hann utbildas och uppöfvas till den rikedom af ord, den bestämdhet i uttryck, som fordras för att kunna på ändamålsenligt och lättfattligt sätt behandla vetenskapliga ämnen. Först i våra dagar har detta blifvit händelsen. Äfven för dem bland våra landsmän, som icke känna andra språk, öppnar således vetenskapens tempel numera sina portar och meddelar sina lärdomar. På samma gång har ock den förut mycket okunniga svenska allmogen genom folkskolorna vunnit förmågan af ledig innanläsning och derigenom ock förmågan att begagna det så gifna tillfället att betydligen öka sina kunskaper. Genom att lära sig tala svenska hafva vetenskaperna sänkt sig till folket, och genom att lära sig läsa svenska har folket lyft sig till vetenskaperna. Mången bonde, som genomläst sitt sockenbibliotek, eger också nu för tiden mer sakkunskap, mer verkligt vetande, än för 70 år sedan mången s. k. lärd man, hvars lärdom dock förnämligast bestod i kännedom af de gamla språken.

GEOGRAFI.

Kunskaperna i detta ämne växte till följe af de stora framsteg, vetenskapen samtidigt gjorde i Europas öfriga länder, och som snart blefvo kända äfven i Sverige, för hvilket ändamåls ytterligare befrämjande också det kosmografiska sällskapet slutligen inrättades. Till vetenskapens framsteg och kar-

tornas förbättring bidrogo ock de noggranna undersökningar, som här hemma verkställdes af Anders Celsius m. fl.

En ehuru enskild dock vigtig del af nämnde vetenskap beror på landtmäterierna. Se här en kort öfversigt, af hvad i denna väg blifvit inom vårt fädernesland vidgjordt.

Något kraftigare försök att ordna dithörande förhållanden förekommer ej förr än under konungarna Karl den niondes och Gustaf Adolfs tid, och till följe af deras nitiska pådrifvande och genom en då lefvande utmärkt ämbetsman, vid namn Anders Buræus. Följden blef, att kännedomen af Sverges geografi i allmänhet mycket vidgades och berigtigades, och att man på 1630-talet började utarbeta kartor t. o. m. öfver några enskilda hemman.

Sedermera inträffade en tid af hvila eller minskad verksamhet, nämligen till dess Karl den elfte uppträdde. Denne insåg snart, huru vigtigt för både vetenskap, stat och undersåtare det skulle vara att få allmänna och enskilda lägenheter till sina gränser bestämda och ordnade. Till styresman för ett dertill egnadt ämbetsverk utnämnde han Karl Gripenhielm, en man, som med nit, kraft och skicklighet vårdade sitt uppdrag. Nu blefvo ock flere allmänna och enskilda lägenheter uppmätta och kartlaggda, likaså planer uppgjorda till nya slussar och andra allmänt nyttiga företag; och tillika inrättades ett serskildt landtmäteri-kontor för ledning af dithörande ärender och för tillvaratagandet af alla uppgjorda kartor.

Yrkets tredje blomstring inträffade under frihetstiden, och i synnerhet till följe af den verksamhet, som utvecklades af dåvarande landtmäteridirektören Jakob Faggot[1]. Vi hafva densamma redan beskrifvit och vilja nu blott påminna om, huru han fäste styrelsens och allmänhetens uppmärksamhet på vigten och nödvändigheten af att

[1]) 33. 133. 38. 103. 44. 82.

uppmäta landskap, härader, socknar och byar, och om möjligt hvarje jordbrukares egor; vigten och nödvändigheten häraf vid skattläggningar, egotvister och egobyten och för sjelfva landtbruket, samt huru man endast genom de enskilda landskapens ordentliga kartläggning kunde få en pålitlig karta öfver hela riket. Vi minnas ock, huru för dessa ändamål ständerna beviljade dryga summor, och styrelsen utskickade en mängd landtmätare samt de vigtiga och välgörande följderna [1]) för både landet och landtmannen.

Till fullständigare kännedom om fäderneslandet utkommo många kartor och tillika flere goda ortbeskrifningar t. ex. af Linné för de medlersta och af Abr. Hülphers för de nordliga landskapen. Under denna tid blef ock Tunelds geografi öfver Sverge skrifven och sedermera i nya och förbättrade upplagor utgifven förnämligast genom Gjörwells omsorg.

ASTRONOMI.

Under frihetstidens förra del blef denna vetenskap mycket främjad och utbredd, i synnerhet genom Anders Celsius och Wargentin samt genom uppförande af observatorier i Uppsala och Stockholm [2]). Eget blef dock i Sverge förhållandet med de stora omskapningar, som i andra länder blifvit inom samma vetenskap genomförda; nämligen af Copernicus år 1566 om verldskropparnas platser och banor inom vårt planetsystem, och af Newton 1687 om tyngdlagarna såsom grund för dessas och för alla andra verldskroppars rörelser. Dessa nya läror mägtade först under frihetstiden göra sig i Sverige allmänt gällande men äfven då ganska långsamt. Ännu på 1720-talet var hos oss Copernici system för många okändt eller misskändt, och t. o. m. rådsherrar funnos, som trodde, att jorden stod stilla,

[1]) 44. 32—39. Se och 46 del. kap. om Landtbruket.
[2]) 33. 138. 38. 47, 102.

och att solen och stjernorna liksom tjenande uppasserskor rörde sig kring vår lilla planet. Så ungefär gick det också med Newtons upptäkt. Ännu 1744 hördes vetenskapsmän t. o. m. ledamöter af Vetenskaps-akademien i der offentligt hållna tal [1]) antaga, att planeternas rörelser leddes enligt Cartesii lära af de så kallade hvirflarna, alldeles som hade Newtons upptäkt aldrig funnits till. Vi minnas ock, att äfven Swedenborg betraktade saken på ungefär samma sätt [2]). Orsakerna till denna okunnighet voro flere; t. ex. den afskildhet från hela det bildade Europa och det vetenskapliga mörker, som Karl den tolftes långvariga krig medförde och efterlemnade; den ovilja, med hvilken besagde upptäkter blefvo såsom kätterska betraktade af den gamla teologiens anhängare t. ex. Spegel; och slutligen menniskornas vana att af beqvämlighet och egenkärlek fasthålla de åsigter, de en gång gjort sig besvär med att inlära, och som de en gång för alla antagit. Flere den tidens vetenskapsmän hafva dock känt de nya lärorna och insett dessas sanning; ehuru de, för att undvika ovilja och förföljelse, icke med någon i ögonen fallande ifver och offentlighet dem framhöllo. Omkring och efter 1740-talet blefvo de likväl då och då uttalade af Mallet, Strömer, Wargentin och i synnerhet af Melanderhielm.

Under nu ifrågavarande tid blef inom detta område en betydlig förändring genomförd. Hitintills hade i Sverige varit gällande flere olika tideräkningar, hvilka dock alla förnämligast följde den *Julianska*, den så kallade *Gamla stilen*, hvilken antog året hafva 365 dagar och 6 timmar. Men det verkliga solåret har blott 365 dagar 5 timmar och 49 minuter. Härigenom hade årligen det verkliga året, solåret, gått med 11 minuter förbi det julianska kalenderåret, så att t. ex. år 1582 det

[1]) Göran Wallerii presidie-tal den 21 Jan. 1744.
[2]) 43. 164.

verkliga vinter-solståndet inföll enligt detta sednare icke på den 21 utan redan på den 11 Dec. Om man så fortfarit, skulle längre fram vinter-solståndet hafva infallit under Oktober och sedermera under September och Augusti månader, så att för Europa skulle slutligen December blifvit sommar- och Juni vintermånad. För att återställa ordningen lät påfven Gregorius den trettonde år 1582 införa en rigtigare tideräkning, genom hvilken kalender-året skulle alltid sammanstämma med solåret och för att härmed komma i ordning, borttog han från Februari de tio öfverskjutande dagar, som julianska kalendern då innehöll. Denna nya tideräkning kallades den *Gregorianska* eller *Nya Stilen* och blef i de flesta Europas länder antagen. Sverge med sin dåvarande ovilja mot allt, som utgick från påfven, vidhöll dock ännu den gamla stilen och sökte genom hvarjehanda förbättringar på ett eller annat sätt undanrödja följderna af dess fel[1]. Mer och mer insåg man dock fördelen af att öfvergå till nya stilen. Vetenskaps-akademien uppdrog derföre åt Klingenstierna och Strömer att uppgifva, huru saken skulle genomföras. De föreslogo då, att på förändringsåret låta julianska tideräkningens då öfverskjutande 11 dagar borttagas från Februari, hvilken månad således skulle för det året komma att bestå af blott 17 dagar. Vanliga kalender-året skulle derefter räkna blott 365 dagar. För att afhjelpa den olikhet, som genom solårets öfverskjutande 5 timmar och 49 minuter uppkom, skulle, då behofvet så fordrade, vanligen hvart fjerde år, en så kallad *skottdag* läggas till de 28 dagar, af hvilka Februari eljest bestod. Förslaget blef af regeringen gilladt och förändringen år 1753 genomförd, och har sedermera allt fortfarande legat till grund för vår tideräkning.

[1]) 25. 29.

och i synnerhet botanikens öden i Sverige under Fredriks tid äro redan beskrifna i lefnadsteckningarna öfver Linné [1]. På den bana, han och hans lärjungar följt, fortgingo under Adolf Fredriks tid de sjelfva och deras efterträdare, och på fysikens och kemiens likaledes Bergman och Schéele m. fl. Sistnämnde vetenskaper fingo också de under frihetstidens sednare år en serdeles lysande blomstringstid. Deras behandling hade förut varit vanställd genom hvarjehanda besynnerliga och äfventyrliga åsigter, grundade på inbillningar, gissningar, vidskepelser och öfvertro. Det var ofta en *mytologisk* naturkunnighet, såsom Bergman yttrade sig. Dylika åsigter hade varit mer eller mindre hyllade till och med af många den äldre tidens vetenskapsmän, t. ex. af den utmärkte Urban Hjärne. I enlighet med upplysnings-tidehvarfvets och frihetstidens anda blefvo nu många slika töckenbilder bortjagade, och man sökte grunda vetenskaperna på endast klara och bestämda erfarenheter och sanningar. Redan detta höjde mycket deras anseende; hvilket också blef händelsen till följe af andra och praktiska orsaker. Mineralogiens värde blef och måste blifva mer och mer uppskattadt, i synnerhet i Sverge med dess mångartade bruksrörelse och bergverk. Kemien hade förut ansetts tillhöra i synnerhet apotekare. Nu och till följe af förnämligast Bergmans skrifter började man mer och mer inse, huru mycken nytta den kunde i nästan alla näringar medföra, och i synnerhet dess stora vetenskapliga vigt. Höjden och ädelheten af dessa teoretiska sträfvanden efter sanning, samt vigten och nyttan af dessa sanningars praktiska tillämpning eldade ock våra vetenskapsmän till förut okänd ifver och verksamhet samt ledde till nya och stora, förut ej anade sanningar. Följden blef, att vårt fädernes-

[1]) II. 116.

land intog härutinnan en ganska hög plats, t. o. m. på sin tid den högsta enligt några utländska lärdes omdöme. Af svenska vetenskapsmän blefvo flere vigtiga upptäkter gjorda eller anande förberedda, och det med hänsyn till hela mineralogien, men i synnerhet till metallerna kobolt, nickel och platina; likaså till lärorna om kolsyran, om valfrändskaperna och om de bestämda proportionerna. Under frihetstiden började ock Schéele framlägga de upptäkter och åsigter, hvilka i deras sednare utveckling gjorde honom till föremål för Europas uppmärksamhet och beundran.

Sverige har med hänsyn till sistnämnde vetenskaper haft två blomstringstider, framkallade den äldre af Bergman, Cronstedt och Schéele; den sednare af Berzelius och hans samtida, och hvardera på sin tid så lysande, att de nära nog öfverglänste hvad andra mycket rikare och folkrikare stater kunde förete. Båda äro och med skäl föremål för vår beundran, vår stolthet; också för vår tacksamhet. De välgörande följderna af dessa mäns arbeten äro till antal och värde nästan oberäkneliga. I näringar, samfärdsel, ja i sjelfva hemlifvet åtnjuter det nu lefvande slägtet framför sina förfäder många och stora beqvämligheter, lättnader och njutningar, hvilka äro mognade frukter af nämnde vetenskapsmäns och af deras föregångares och efterföljares snille och arbete. Den, som inhöstar åkerns mognade skörd, vet hvem det var, som förrättade vårsådden. De slägten, som efter årtionden, kanske ej förr än efter århundraden skörda de först då mogna frukterna af längesedan bortgångna vetenskapsmäns arbeten och upptäkter; — dessa yngre slägten känna sällan namnen, ana ej ens tillvaron af sådana sina bortgångna välgörare. I den stora verldsrörelsen begagna vi kompassen, barometern, tryckpressen, ångbåten, jernvägen, elektro-telegrafen, och till och med i de ringaste torpstugor tändstickan.

och fotogén-lampan. Men få betänka, att dessa fördelar blifvit möjliggjorda och förberedda genom vetenskaps-männens outtröttliga tanke-arbeten. Mängden besinnar ej, huru dessa forskares kanske för hundrade år sedan gjorda då blott teoretiska och derföre af samtiden förbisedda upptäkter hafva sedermera genom deras eller andras fortsatta men likaledes förbisedda bemödanden slutligen blifvit utbildade till den praktiska användning, som nu kommer hela menniskoslägtet tillgodo.

BILDHUGGAREKONSTEN

utöfvades denna tid vanligtvis af utländska mästare, som voro sysselsatta med prydnaderna på det under byggnad varande kungliga slottet. Utmärktast bland dem var en fransman vid namn Larcheveque, och utmärktast bland hans arbeten bildstoderna af Gustaf Vasa och Gustaf den andre Adolf [1]. Men under hans ledning uppväxte och utbildade sig Sergel, hvilken redan år 1770 fulländat några sina utmärktare mästerstycken och sedermera blef på sin tid verldens kanske snillrikaste bildhuggare.

BYGGNADSKONSTENS

blomstring under Tessin och Adelcrantz hafva vi redan i dessa herrars lefnadsteckningar beskrifvit. De hörde dock i mycket, den förre till karolinska, den sednare till gustafvianska tiden.

På *Målarekonstens* bana har under denna tid ingen svensk man förvärfvat något stort namn, och ett par bland de skickligare stannade i Paris.

TONKONSTEN.

Den förut omtalade hofkapellmästaren Roman lefde intill 1767 samt utöfvade mycket inflytande

---

[1]) Aftäckta först under Gustaf den tredjes tid.

genom vackra tonsättningar samt välvilliga uppmuntringar och råd. Till deltagande för konsten bidrog ock den musik, som franska och italienska teatertrupper införde, ur hvilken ock många vackra melodier blefvo af Bellman begagnade och genom hans snillrika sånger bragta till en större allmänhets kännedom. Sjelfva konsten älskades och gynnades af flere framstående män, t. ex. Herveghr, Adam Horn, Ihre m. fl.; också af konungen och drottningen, hvilka den ene med violoncelle, den andra med clarcymbal stundom deltogo i de musikfester, som på hofvet gåfvos, hvarjemte den sednare t. o. m. studerade läran om generalbasen [1]). Så höga exempel bidrogo att än mer sprida smaken för musikaliska nöjen, och man har sagt, att dessa då för tiden voro i Östergötland kanske mer än i något annat landskap älskade. Man började ock införa klaver och förbättra orgelbyggeriet. Samme Hülphers, som beskrifvit Sverges nordligaste landskap, utarbetade ock en historia om musikens öden i Sverge, länge den enda, vi egde att tillgå. Kärleken till denna konst växte emellertid till den höjd, att, som nämndt är, en serskild musikalisk akademi blef 1771 inrättad.

Den målare- och bildhuggare-akademi, som Tessin 1735 grundat, omfattade ofvannämnde så kallade fria konster. Några hafva anmärkt, att hans stiftelse visserligen framkallat några rätt goda konstnärer, men icke på länge någon af utmärktare beskaffenhet, och att orsaken låg i en viss ensidighet i smak och konstlära hos såväl stiftare som tidsanda. Sanningen af dessa uppgifter om så väl sak som orsak lemna vi åt andra att bedömma.

Från en annan sida hördes anhängare af Rousseaus lära och derjemnte af Mösspartiets sparsam-

---

[1]) Af förbiseende hafva dessa drag icke blifvit intagna i Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas lefnadsteckning i 48 delen.

het, t. ex. riksrådet Reuterholm [1]), påstå, att *de sköna konsternas blomstring nog bevisade ett folks välstånd för det närvarande men icke för framtiden;* och att *den ingifver smak för lätja och njutningar.* — *Se!* hette det vidare, *se vår tids italienare, hvilka drifva nämnde konster ganska högt, men också äro utfattiga, lata och hårhjertade samt roade af fåfänga och gyckleri.* Dessa åsigter blefvo dock öfverröstade af tidsandan, af skönhetskänslan och af allmänhetens sundare uppfattning; och under sjelfva reduktions-riksdagen 1765 gåfvo Mössorna understöd åt Sergel och andra unga konstnärer.

TIDNINGAR

utgöra ett bland de förnämsta medlen att bland allmänheten sprida kunskap om samtidens märkligaste tilldragelser och om de vigtiga sanningar, vetenskapsmannen i sin ensliga kammare uttänkt. Under Karl den tolftes sista tid hade dock nästan alla dagblad försvunnit, och svenska folket lefde i nästan fullkomlig okunnighet, om hvad som timade så utom som inom fäderneslandet. År 1720 började Stockholms Posttidender åter utgifvas och följdes snart af andra ännu dock mycket ofullständiga dagblad, men år 1733 af den för sin tid utmärkta veckoskriften »*Svenske Argus*». Om detta och andra förhållanden under tiden 1719—1751 hafva vi tillförene talat [2]). Vi tillägga, att det var de engelska tidskrifterna Tatler 1709 och Spectator 1711, som hos den kunnigare svenska allmänheten väckte längtan efter något dylikt och således förberedde nämnde försök och några dess likar.

Efter 1751 inträdde en vigtig ändring, orsakad icke blott af mer och mer invanda och utvecklade

---

[1]) Han hade sjelf såsom en Rousseaus lärjunge någon tid lefvat undangömd i det aflägsna Finnland, och de här anförda orden äro af honom tagna ur en fransk författare.

[2]) 33. 143. 38. 113—116.

frihets-åsigter, utan ock af den tvist, rörande statsskickets rätta förstånd, som 1751 mellan Adolf Fredrik och riksrådet uppstod och i fem år fortfor[1]. Stridens hetta och långvarighet alstrade hos något hvar den önskan att erhålla fullständig kunskap om de grundsatser, på hvilka statsskicket hvilade och om hvilka tvisten fördes. Oaktadt det lagliga tryck-tvånget ännu fortfor, utgåfvos dock till besvarande af dessa frågor flere vigtiga bidrag, och tidpunkten omkring 1755 är i detta hänseende värd mycken uppmärksamhet. Då utkom den ofta omtalade tidskriften *Ärlig Svensk*, hvilken var Sverges första publicistiska statsrättslärare[2]. Då utkom likaledes och för första gången en riksdagstidning, som redogjorde för ständernas åsigter och åtgerder. Då började ock Gjörwell utgifva sin *Svenska Mercurius*, hvilken efterföljdes af andra tidningar samt tid- och strö-skrifter, dels lärda, dels politiska, dels ekonomiska; och allt detta, som sagdt är, oaktadt trycktvånget ännu var lagligen gällande. Men år 1766 blef detta i mycket förmildradt, i åtskilligt afskaffadt. Omedelbart derefter framträdde ock en ökad mängd tidningar och ströskrifter, några bättre, många sämre[3]; men de flesta uppmanande svenska folket att taga närmare kännedom om fäderneslandets allmänna angelägenheter. Inom den korta tiden mellan 1767 och 1772 började ock tidningarna med mer klarnadt, sjelfmedvetande ordna sig efter olika stats- eller förvaltnings-åsigter, och de vigtigaste sådana fingo serskilda talemän inom pressen. Vi hafva redan beskrifvit, huru de gamla Hatt- och Möss-partierna vid denna tid upplöstes, och huru i deras ställe bildade sig två andra; det ena Hof-Hattförbundet, hvilket i likhet med Englands Torys ville dels öka konungens magt, dels upprätthålla adelns privilegier och Hattarnas åsigter; —

[1] **39**. 20—163.
[2] **39**. 99—110.
[3] **41**. 145—147.

det andra, frihets- och Mösspartiet, hvilket i likhet med Englands Whigs ville under och genom det fria statsskickets upprätthållande införa fredsamhet i politiken och sparsamhet i förvaltningen samt lagbunden jemnlikhet mellan stånden m. m. Det förras talan fördes af Allmänna Tidningarna, hvilka från 1770 utgåfvos af Gjörwell och blefvo af prins Gustaf genom Karl Scheffer och Gustaf Johan Ehrensvärd ledda till förberedande af revolutionen 1772. Andra partiets tidning var Dagligt Allehanda, hvilken leddes af en assessor Pfeiffer. Båda dessa blad, förda med ojemnförligt mer skicklighet och sakkunskap än de öfriga tidningarna, bidrogo naturligtvis till utbildande af svenska folkets tankekraft, vetande och åsigter. Det hade förut om sina allmänna angelägenheter sällan haft någon annan kännedom än den, som erhölls genom snart förklingande riksdagstal eller genom de namnlösa och ofta opålitliga parti- eller smädeskrifter, som stundom utgåfvos från trycket, men oftare utspriddes i handskrifter, och hvilka sällan kunde leda till ärligt och upplysande meningsutbyte, till allmän och öppen granskning[1]). Ändtligen genom 1766 års tryckfrihet och derefter utkommande tidningar, serdeles de två nyssnämnde, fick svenska folket tillfälle att enligt gammal domare-regel höra och granska båda parternas öppet framlaggda åsigter och skäl. Detta var ett stort framsteg på frihetens och sjelfstyrelsens bana.

Ett hinder, ett svårt hinder qvarstod dock ännu. Flertalet af detta svenska folk, de ofta omtalade nio tiondedelarna, kunde ej redigt och ledigt läsa innantill och således ej heller draga nytta af de

[1]) Under fordna trycktvångs-tider, och då äfven utländska tidningar voro till införsel förbjudna, lefde svenska allmänheten i mycken okunnighet, om hvad i andra länder timade. För att härutinnan skaffa sig någon kunskap, hafva flere herrar besoldat brefskrifvare, som mest från Paris tidtals och skriftligen meddelade underrättelser, (de kallades *nouvelles à la main*,) om de vigtigaste tilldragelserna.

ökade tillfällen till kunskapers inhemtande, som under den sednare frihetstiden och i synnerhet efter 1766 års tryckfrihetslag blifvit för dem öppnade. Vår samtid har undanröjt också detta hinder. Genom förbättrade folkskolor bör hädanefter hvarje svensk medborgare innehafva den förut af mängden saknade förmågan att läsa innantill och således kunna obehindradt begagna den ledning, som nu mera i än ymnigare mått gifves af tidningar, tidskrifter och af på modersmålet författade läroböcker i alla ämnen. På hvad sätt svenska folket kommer att använda dessa stora fördelar, detta skall en gång blifva föremål för framtida häfdatecknares berättelser.

TRYCKFRIHET.

Huru det från envåldstiden ärfda trycktvånget blef under åren 1719—1751 bibehållet af Mösspartiet i mildrad, af Hattarna deremot i skärpt[1]) form; detta jemnte orsakerna är redan berättadt. Förmynderskapet öfver pressen gick ofta ganska långt. Som det hette, af omsorg för statens heder och allmänhetens ledning ville man förbjuda äfven sådana skrifter, hvilka, ehuru de icke kunde anses som politiskt brottsliga, dock med hänsyn till språk, framställningssätt eller innehåll voro behäftade med större fel. Stundom trodde man sig kunna och böra fordra, att censorn skulle som en slags skollärare granska alla utgifna skrifter och antingen rätta deras fel, eller om dessa vore för många och stora, förbjuda utgifvandet. Åsigten stod i sammanhang med det visserligen ofta välmenande men ofta småaktiga och skadliga reglementerande, hvarmed den gamla tidsandan ansåg staten böra som en förmyndare i allo leda undersåtarnes åsigter och verksamhet. Men vi hafva å andra sidan sett, huru

[1]) Detta var vanliga förhållandet; ehuru striden mot konungamagten omkring 1755 dref just Hattarna att taga sin tillflykt till större offentlighet.

den frihetsanda, som låg i både tid och statsskick, mer och mer uppreste sig mot ett dylikt tvång och ej sällan bröt dess bojor [1]).

Sträfvandet efter yttrandefrihet tog under Adolf Fredriks regering än mera fart, såsom nyligen nämndt är, till följe af den häftiga striden mellan konungen och rådet under åren 1751—1756, och genom de två vigtiga företeelserna af Oehlreichs »*Ärlig Svensk*» och Hermansons »*Riksdagstidningar*». Sedan dessa vigtiga steg en gång blifvit tagna, kunde, oaktadt trycktvångs-lagarna ännu qvarstodo, intet parti förmå svenskarne att låta påsätta sig det gamla munlåset, att åter inträda i det fordna mörkret. Vid hvarje försök till någonting sådant framstod Nordencrantz som en oförskräckt och outtröttlig kämpe för ljusets och frihetens sak, och år efter år gjorde sig hans röst mera hörd och hans åsigter mera gällande. Att erhålla vidgad tryckfrihet blef ock ett mål för fosterlandsvännernas, icke blott Mössors, utan ock många Hattars ifriga sträfvande [2]). Oehlreich, hvilken i egenskap af censor hade till ämbetsåliggande att tillämpa de gamla trycktvångs-lagarna, gjorde ock, hvad han kunde för att parti-ensidigheten till trots gynna en friare yttranderätt [3]). Flere i sjelfva regeringen sittande Hattar, och i synnerhet Höpken, ville ej heller till tryckfrihetens qväfvande göra lagens bud i all deras stränghet gällande.

Några dylika försök anställdes dock. En ung, snillrik och frisinnad skriftställare vid namn Forskål blef, som nämndt är, så förföljd, att han måste lemna fäderneslandet. Gjörwell tryckte några uppsatser, i hvilka Bengt Oxenstjerna sökt visa, att närmare förbund med Frankrike vore skadliga för Sverge; men Hattregeringen ville hindra allmängörandet, emedan åsigten talade mot den närmare

[1]) **33**. 143—145. **38**. 111—117. **41**. 144.
[2]) **40**. 169—171.
[3]) **44**. 41.

förbindelse, partiet vanligtvis underhöll med nämnde magt [1]. Utgifvandet af riksdagstidningar var otvifvelaktigt en både vigtig och välgörande åtgerd. Den blef dock af flere klandrad och stundom på grund af det så kallade skäl, att man skulle derigenom nedsätta riksdagsmännen och deras beslut under hemmavarande menigheters, de s. k. principalernas omdöme [2]. Det föreslogs till och med [3] att bränna föregående riksdagars hemliga protokoll; *ty*, sade man, *det vore långt bättre att på sådant sätt begrafva vissa vigtiga ämnen i evärdelig glömska, än att genom trycket bringa dem till allmänhetens kännedom.*

Allt motstånd var dock förgäfves, och den ena skriften utkom efter den andra, alla yrkande på vidgad tryckfrihet. En sådan blef ock, som vi veta, vid riksdagen 1765 antagen, och man sökte dessutom inskränka området af den hemlighet, med hvilken Hemliga Utskottet hade rättighet att omgifva sig. Men vid reaktionsriksdagen 1769 yttrade en del af Hof-Hattpartiet missnöje öfver dessa åtgerder och ville inskränka den nya tryckfriheten, och deremot vidga konungamagten. Mot alla sådana förslag höjde sig dock många och starka stämmor, och Nordencrantz hade, såsom vi redan utförligen beskrifvit [4], genast färdig en ny bok i ämnet. I Dagligt Allehanda [5] infördes ock en i Stockholms borgerskaps namn uppsatt skrift, som visserligen erkände tryckfrihetens missbruk; men tillika ådagalade dess många och stora välgerningar och ifrigt förordade dess bibehållande. Kort derefter [6] lästes i samma blad följande verser:

[1]) *Kongl. Bibl.* Gjörwell till Warmholtz d. 21 Okt. 1757.

[2]) Adelns prot. d. 29 Okt. 1761. Samma skäl blef äfven i England anfördt mot offentliggörandet af parlamentets öfverläggningar.

[3]) S. st. d. 24 April 1760.

[4]) 44. 53.

[5]) Den 13 Juni 1769.

[6]) Den 23 Aug.

Kom fria svenske män! låt oss ej fälla mod!
Vi för vår frihet bör ju våga lif och blod.
Hvar redlig patriot vår sälla frihet hägnar;
Ty nesligt träldomsok en fri nation ej egnar.
Ack, ädla frihet, du! vår skatt och vår klenod!
I svenskars fria bröst du rest din ärestod.
På dig ej list och våld ell' tiders skiften vinner,
Så länge, som svenskt blod i dina ådror rinner.
Du dyra skänk, vi fått utaf Försynens hand,
Blif evigt hos oss qvar uti vårt Svea land.

Hvarken tryckfrihetens inskränkning eller konungamagtens utvidgning kunde vid den riksdagen, oaktadt dess mycket tillbakagående rigtning, genomdrifvas.

Men i vana och tänkesätt var trycktvånget djupt rotadt, ja så djupt, att man i dylik anda tillät sig flere afsteg från den nya lagen. Sjelfva tryckfrihetens stiftare, Mössorna, sökte 1767 att i vissa fall undandraga sig dess efterlefnad; — likaså preste-ståndet 1771, då det icke ville till tryckning utlemna sina protokoll om prosten Krögers utvisning ur ståndet 1769. Samma år ville man ock straffa dem, som tryckt Gustaf den tredjes till ståndens talemän gjorda framställning[1]. Besagde två uppträden inträffade väl under den tid, då Hattarna ännu sutto vid styret, och tyckas sålunda böra skrifvas på dessas räkning. Men troligt, till och med tydligt är, att med hänsyn åtminstone till den sednare åtgerden Mössorna den gången följde samma åsigter.

En mycket vidgad tryckfrihet var emellertid lagligt antagen. Svenska folket hade derigenom, som sagdt är, på samhällsutvecklingens bana tagit ett steg framåt så stort, att det härutinnan lemnat bakom sig alla Europas stater med undantag af England, Holland och Schweiz. Det hade till och med i visst fall gått förbi äfven några bland dessa. Underrättelser om folkombudens verksamhet blefvo

[1]) 42. 83.

allmänheten meddelade i Sverge redan 1756, men i England ej förr än omkring 1770. Sverge var ock den första stat, som icke blott antog en vidgad tryckfrihet, utan ock åt stadgan derom tillerkände egenskapen af orygglig *grundlag*[1]. För denna ära har det att tacka i främsta rummet Anders Nordencrantz och jemnte honom en mängd frihets- och fosterlandsvänner af både Hatt- och Möss-partiet[2].

Knappt var tryckfriheten antagen, förr än, utom redan omtalade tidningar, också en stor mängd skrifter utkommo, flere, sade man, på de fem åren 1766—1770 än på de närmast föregående fyratio. Om deras brokiga beskaffenhet hafva vi redan yttrat oss[3]. Vi tillägga, att i Dagligt Allehanda[4], i sjelfva frihetsmännens tidning, lästes om detta skriftställeri följande vers:

»Stackars folk, som måste trycka all den galenskap, som sker,
Stackars den, som måste läsa all vår tryckta uselhet!»

Det berättas ock, att man redan då plägade köpa *»afvita och straffbara personer»*, hvilka, liksom nutidens ansvaringar, åtogo sig författareskapet för sådana uppsatser, som möjligtvis kunde beläggas med straff. Men bredvid och högt öfver dessa tryckfrihetens vanliga missbruk och missfoster, visade sig redan nu flere dess välgerningar, t. ex. sådana i både politiskt och historiskt hänseende vigtiga skrifter, som Serenii *Berättelse om partihvälfningen 1739* och Reuterholms[5] *Upplysning om orsakerna till riksdagen 1769*[6], och derjemnte många varma ströskrifter mot öfverflödet, mot dryckenskapen, mot mutbarheten m. fl. Hit böra ock räknas många

[1]) England fick eljest tryckfrihet 1694.
[2]) **40.** 169—171. **41.** 144—147.
[3]) **42.** 111, 112.
[4]) Den 1 Sept. 1769.
[5]) Eller Odelii.
[6]) **41.** 302.

uppsatser af Nordencrantz, tidskriften *Fri Svensk* af M. Pihlgren, och tillika det genom Allmänna Tidningarna och Dagligt Allehanda öppna framläggandet af båda partiernas åsigter och skäl, och i allmänhet den närmare granskning af offentliga åtgerder, som genom dessa och många dylika skrifter framkallades. Under åren 1767—1772 fick man ock ofta se i tidningarna införda öfversättningar af flere bland den engelska pressens utmärktaste alster. Det tyckes ock, som skulle i svenska litteraturen göra sig gällande samma allvarliga och ädla anda, som vid århundradets början Addison, Steele m. fl. hade i den engelska infört.

Enligt en samtida beräkning hafva år 1761 i Sverge och Finnland funnits 18 boktryckerier, deribland 7 i Stockholm, och på dessa 18 hade under loppet af samma år blifvit tryckta 208 böcker[1]), deraf 167 i hufvudstaden. Om förhållandet under de följande åren sakna vi närmare kännedom.

Vår uppsats om tryckfriheten må slutas med ett prof på så väl frihetspartiets åsigter, som den uppriktighet, hvarmed man uttalade sin tanke och det

[1]) Undantagandes förordningar, disputationer, historier,(?) visor samt brud- och grafskrifter. Förhållandet upplyses närmare af nedanstående tabell.

Stället.	Antal af tryckerier.	Antal af tryckta böcker.
Stockholm	7	167
Uppsala	1	8
Åbo	1	1
Lund	1	4
Linköping	1	5
Westerås	1	3
Göteborg	1	5
Norrköping	1	8
Nyköping	1	1
Kalmar	1	3
Karlstad	1	2
Karlskrona	1	1
Summa	18	208

i rätt ömtåliga ämnen. Hemliga Utskottet öfverlade den 22 Juli 1766 om anslag åt den då nära 18-årige prins Karl. Till protokollet yttrade dervid biskop Serenius följande ord. *Vid nu upphunna år bör prinsen ej tillbringa sin dag i veklighet och sorglöshet; ty nu är hög tid, att han kommer i rörelse och verksamhet för att stadgas till helsa och vänjas vid manlighet och vid arbete till rikets tjenst. Han bör få hålla eget hus för att derigenom lära sig hushålla äfven för riket; ty ingen blifver rätteligen stor herre i verlden, utan den som detta förstår. Man bör derföre nu straxt anslå åt honom en summa, med hvilken han får hushålla, bäst han gitter, och antaga så stor eller ringa betjening, han behagar. Men han bör stanna vid den föreskrifna summan, och får icke vänta, att riket betalar någon hans gäld. Anslaget bör blifva 80,000 d. s. årligen; rikare stater än Sverge ge ej sina arffurstar mer. Han kan dermed lefva som en undersåte af högsta rang; men inga kavaljerer eller öfverbetjening böra antagas, ty de och deras anspråk göra ständerna mycket bekymmer. Ju mer han öfvergår till privat lefnadssätt, desto mer skiljer han sig från fåfänga och yppighet. Deremot bör han vintertiden besöka kollegier och domstolar och om sommaren skärgårdarna och landsbygden för att lära sig känna medelklassens och allmogens belägenhet och föregå de förnäma med exemplet af en tarflig och sparsam lefnad.*

ANMÄRKNINGAR OM DEN VETENSKAPLIGA, VITTRA OCH KONSTNÄRLIGA UTBILDNINGEN UNDER ÅREN 1719—1772.

I denna och föregående delar hafva vi uppräknat frihetstidens många vetenskapliga och vittra stiftelser och personer. Här må tilläggas några ord om den berömliga anda, som ledde bådas verksamhet. Vetenskapsmannen var visserligen i första rummet vetenskapsman och sökte som sådan först

och främst sanningen. Men han var ock menniskovän och satte sig icke med lärdt högmod öfver den okunnigare allmänheten, såsom skulle denna varit hvarken förtjent eller mägtig af någon upplysning. Frihetstidens vetenskapsmän sökte tvärtom göra sina läror af allmänheten förstådda och för allmänheten gagnande. *Naturens lagar och hemligheter*, sade Karl Scheffer, *hvilka tillförene likt de egyptiska hemligheterna voro begripliga endast för de lärda, hafva nu genom våra forskares nit blifvit ur sina gömslen framdragna inför den allmänhet, som dagligen ser för sina ögon denna natur och dess verksamhet och verkningar.* Samma vetenskapsmän undveko å en annan sida allt bjert framläggande af sådana den nya tidens åsigter, som genom missförstånd kunde hos den stora allmänheten störa eller stöta de gamla föreställningar, på hvilka stat och kyrka då för tiden hvilade. Detta om vetenskapsmännen. Än skalderna! Den sednare frihetstidens mest ansedda ledare af tänkesättet härutinnan, en Gyllenborg och fru Nordenflycht, voro väl i första rummet skalder och sökte som sådana först och främst det sköna; men de voro derjemnte också vänner af sanning, rättvisa och förädlad mensklighet och undveko sorgfälligt allt, som var mot dessa dygder stridande. Både vetenskaps- och vitterhetsidkare sökte på allt sätt upplysa och gagna, förädla och förherrliga sitt folk och sitt land.

Till någon del var denna litterära blomstring framkallad af efterdömen och beskydd från tronen; t. ex. genom inrättandet af vitterhets-akademien och genom hofvets åtgerd att, visserligen icke först framdraga, men dock sedermera hylla och belöna Dalin, Linné, fru Nordenflycht m. fl. Det stora hela var dock ett verk af tidens och statsskickets anda. Ständerna, beskyllda för njugghet, voro ock i sjelfva verket sparsamma i afseende på yttre prål och öfverflöd, men ingalunda i afseende på vetenskap och bildning. De lemnade efter förmåga understöd åt

sina mer framstående snillen och åt dessas företag, t. ex. åt Botin, Dalin, Gjörwell, Ihre, Lagerbring, Linné, Sahlstedt, Sergel, fru Nordenflycht m. fl. [1]); likaså åt företag, som lände fäderneslandet till ära, t. ex. uppförandet af Stockholms observatorium, återställandet af Uppsala domkyrka samt fullbordandet af Stockholms konungaborg. Följderna visade sig ock. De herrliga företeelserna blefvo förnämligast genom sin storhet och vigt, men äfven genom Gjörwells bemödanden snart bekanta i utlandet och begynte der väcka uppseende, och genom Linné m. fl. gjordes Sverge till medelpunkt för den europeiska naturforskningen.

I början af frihetstiden och med anledning af fordna förhållanden hafva några utländska skriftställare vidhållit den fordom ej sällan yttrade åsigten, att svenskarna vore visserligen gudfruktiga, tappra och kraftfulla, men tillika råa och oförmögna till vetenskaplig, vitter och konstnärlig bildning. År 1733 utgaf en tysk professor Walch ett s. k. filosofiskt lexikon, hvari han påstod, *att innevånarne i den kalla Norden, t. ex. danskar och svenskar, icke vore passande för studier. De hade*, mente han, *visserligen minne, men föga omdöme, skarpsinne och snille. Deras herrskande böjelse vore deremot lystnad efter krigsära, penningar och njutning*, o. s. v. Mot dessa påståenden reste sig med harm de nordiska folkens rätts- och sjelfkänsla, och äfven från svenskarnas sida utkommo flere skrifter och vederläggningar, och dessa med ständigt växande ifver och ständigt förstärkta skäl, hemtade från de nu framstående också i utlandet värderade namnen Linné, Bergman, Dalin, Ihre och Wargentin m. fl. Vid betraktandet af dessa företeelser hänfördes Karl Scheffer af stolthet och glädje. *Hvem kan*, utbrast han, *hvem kan neka, att också vi svenskar hafva fått vår lott vid naturens utdelning af sådana snil-*

[1]) Reduktions-riksdagen 1765 har dock af sparsamhetsanda tillåtit sig några indragningar, som med skäl kunna klandras.

len, som både höja vetenskaperna sjelfva och tillika åt allmänheten meddela deras välgörande ljus? Hvem kan neka, att i både vetenskap och vitterhet Sverge uppträdt på så hedrande sätt, att inga andra länder kunna härutinnan tillmäta sig något företräde? Låtom oss erkänna och glädjas åt en sådan vår nuvarande lycka! Våra fäder hafva eröfrat många länder och förvärfvat en krigsära, som icke ens de största bedrifter kunna öka.. Men oss, deras efterkommande, har försynen låtit födas i den lyckliga tid, då verlden med upplystare omdöme lärt känna och värdera en ära, som är än större; den nämligen som består i att skydda icke att uppoffra menniskolif; består i att odla öde, icke att ödelägga odlade länder; består i fredliga idrotter, som förvärfva oss grannars aktning och vänskap, i stället för oupphörliga krig, som ådraga oss deras hat. Vi behöfva i sanning icke sakna den fordna krigsäran; ty vi hafva i stället vunnit en annan, och kunna härutinnan lämpa på oss den romerske tänkarens ord: »de äro i fred lika utmärkta som i krig» [1].

Vi hafva bevittnat det lif och den rörelse, som under frihetstiden uppenbarade sig på det vetenskapliga, vittra och konstnärliga området. Lika verksam och välgörande visade sig samma tid i ordnandet och förbättrandet af samhällets mera praktiska angelägenheter, landt- och sjöförsvaret, förvaltningen, näringarna och jordbruket. Hvad i dessa hänseenden uträttades, skall i flere härefter följande kapitel framställas.

SEXTONDE KAPITLET.

OM LANDTFÖRSVARET.

Under frihetstidens första skede 1719—1751 var svenska folket sysselsatt med att afhjelpa den viller-

[1]) *Et quiescentibus eadem fama. Tacitus.*

valla och ersätta de förluster, förra regeringen också i detta hänseende förorsakat. De framtvungna olagliga beväringstropparna [1]) afskedades, den mängd fördubblings-officerare, som trängdes om sysslor och underhåll, blef genom placerings-kommisjonen så mycket möjligt tillfredsställd [2]); Karl den elftes indelningsverk, hvars ordnande varit under Karl den tolftes krig afbrutet, bragtes omkring 1733 till fulländning; knektekontrakten trycktes, så att till förekommande af oordningar och olagligheter en hvar kunde erhålla kännedom om sina både rättigheter och pligter. Till skydd mot Ryssland uppförde Mössorna de nya gränsfästena Fredrikshamn och Willmanstrand. Sedan också dessa blifvit under finska kriget borttagna, började Hattarne i stället uppföra Sveaborg. På detta sätt sökte frihetstidens båda partier att oaktadt statens svaga tillgångar dock bereda fäderneslandet åtminstone några skyddsvärn mot Ryssland, i stället för de minst räknadt tio starka gränsfästningar, som förra konungar hade förvärfvat eller uppfört, men hvilka allesammans blifvit under den siste konungens tid borttagna af ryssarna. Dessutom sökte frihetstiden trygga fäderneslandet genom ytterligare befästande af Landskrona [3]) och af inloppet till Stockholm, hvarest till än mera säkerhet Fredriksborg anlades.

Under frihetstidens sednare del 1751—1772 fortsattes och nära fulländades byggnaden af Sveaborg [4]), och flere andra vigtiga försvarsanstalter vidtogos. Riksdagen 1755—1756 var i dessa hänseenden mycket verksam. Man inrättade, enligt det

[1]) **28.** 13—28.

[2]) **33.** 158.

[3]) **38.** 120 fällas några ofördelaktiga ord om Liewens verksamhet härutinnan. Malmström 5. 438 har dock visat, det Liewen der inlade stora förtjenster.

[4]) Hela kostnaden för densamma ansågs hafva år 1767 uppgått till 90 tunnor guld, d. v. s. till 9 millioner, daler s. m.

af Ehrensvärd vid hans regemente gifna exemplet, en arméens pensjonskassa [1]), och beslöt att till öfning för troppar och befäl skulle årligen större så kallade exercis-läger sammandragas, hvilket dock till följe af brist på medel ofta uteblef. Emedan Adolf Fredrik af missnöje öfver årets riksdags-uppträden afsade sig underhållet af den för landtofficerares bildning beräknade kadett-tropp, han tillförene upprättat och bekostat, förvandlades denna till en lik artad bildningsanstalt för sjöofficerare, hvilken förflyttades till Karlskrona och numera bekostades af staten. Samma riksdag beslöt tillika den också för landtförsvaret vigtiga åtgerden att upprätta en skärgårdsflotta, som skulle understödja krigsrörelserna utefter kusten [2]). Sverge hade tillförene haft endast så kalladt tungt kavalleri. År 1758 och efter Preussens föredöme upprättades ett och sedermera två regementen lättare rytteri eller så kallade husarer. Under samma pommerska krig utarbetade Ehrensvärd för tropparnas underhåll och vård ett reglemente så ändamålsenligt och väl genomtänkt, att det i mycket ligger till grund för 1774 års ännu gällande stadgar. Landthärens styrka utgjorde ungefär 46,000 man, deraf 10,000 kavalleri [3]), 33,000 infanteri [4]), 3,000 artilleri. Kostnaden för underhållet af det hela steg till omkring 4,000,000 daler s. m. [5]). År 1765 utgafs en historia om landtför-

[1]) Härmed sammanhängde i viss grad det nu uppkomna bruket, att officersplatser besattes medelst ackord; en inrättning, som blifvit mycket tadlad.

[2]) **43**. 85—89.

[3]) Det mesta indeldt; 11 regementen i Sverge, 1 i Finnland.

[4]) Deraf värfvadt 9,000, indeldt 24,000; 11 regementen i Sverge, 7 i Finnland.

[5]) Närmare ehuru sins emellan ofta olika uppgifter om tropparnas både antal och aflöning erhålles i Cantzlers Memoirer 107—138; Büschings Magazin **2**. 313, Mankells skrift *Om Svenska krigsmagten*, Gjörwells Svenska Merkurius 1757 sid. 260 och i våra berättelser: **33**. 155, **38**. 118. Den på sist

svarets uppkomst och utbildning. Det var en i krigshofrätten anställd sekreterare sedermera professor vid namn Frosterus, som genom många års arbete skaffade åt svenska folket en mer redig och fullständig öfversigt af detta vigtiga ämne.

Bland de olika vapnen åtnjöto artilleriet och fortifikationen stort anseende, såsom varande i sin väg de bäst ordnade kanske i hela Europa. Detta var ett verk, som hvarf efter hvarf blifvit uppfördt af Dahlberg, Stuart och Cronstedt, och som nu under frihetstiden till än större fulländning uppbragtes genom den sistnämnde och genom Augustin Ehrensvärd.

Vi hafva sett de anstalter, frihetstiden vidtog till förbättrande af landtförsvaret. I då förda krig blef likväl landet illa försvaradt; ty fienderna öfversvämmade och utplundrade under det förra hela Finnland, under det sednare hela svenska Pommern [1]. Flere orsaker till olyckorna äro förut anförda. Här må tilläggas, att dessa i flere fall voro följder af då varande kanslipresidenters uppförande. Karl Gyllenborg och Anders Johan v. Höpken innehade hvar på sin tid besagde ämbete, det mest vigtiga och inflytelserika i hela staten. Båda kunde och borde följaktligen mycket inverka på ärendernas ledning och företagens utgång och i viss mån ansvara för så det ena som andra. Båda voro snillen i tal, i skrift, också i tanke, Gyllenborg i dess lifflighet, Höpken i dess djup; men ingendera i dess kraftfulla och planmessiga genomförande. Ingendera egde statsmannens ihärdiga beslutsamhet och fasta mod, allraminst vid tillfällen af stora och vådliga brytningar. Under åren 1741 och 1757

---

anförda ställe uppgifna summan af kostnaderna för landtförsvaret bör utbytas mot 2,000,000—3,700,000 d. s. m. Närmare upplysningar meddelar bilagan N:o 3.

[1] Undantagande fästningen Stralsund.

hafva båda inom sig ogillat de då tillämnade krigen och befarat olycklig utgång. Men ingendera egde mod och kraft att med eget ansvar sätta sig i spetsen för motståndet, utan läto sig hänföras af enskilda förhållanden och andras åsigter; — Gyllenborg 1741 af den krigslystnadens storm, han sjelf hade till den fredlige Horns störtande uppblåst, och tillika af sina dervid begagnade medhjelpare, en Karl Emil Lewenhaupt, en Karl Otto Lagercrantz, m. fl. — Höpken 1757 likaledes af den beslutsamme och kraftfulle Palmstierna och af den hetlefrade Karl Scheffer; — och så hafva båda kanslipresidenterna, hvilka dock bort leda, sjelfva blifvit ledda och slutligen samtyckt till företag, hvilka de inom sig ogillade. Detta om krigsbesluten. — *Krigs-rustningarna* blefvo år 1741, ehuru statens tillgångar ännu icke hunnit uttömmas, icke bedrifna med vederbörlig kraft, och än mindre år 1757; och utgången blef derefter. — *Valen af fältherrar* voro likaledes mycket klandervärda. I stället för att dervid samvetsgrannt uppsöka den kraftfullaste, den till företaget skickligaste krigaren, leddes man af småaktiga person- och partiberäkningar. År 1741 läto Gyllenborg och hans vänner dertill utvälja Karl Emil Lewenhaupt för att såmedelst belöna hans riksdags-förtjenster och tillfredsställa hans riksdags-anhang. Vederbörande visste dock ganska väl, att han var blott partiets fana, på sin höjd dess fanbärare, men icke dess verklige anförare; likaså att han icke var mägtig af lugn och säker sjelfbestämning, utan leddes af andra, länge af Horn genom v. Kocken och sedermera genom några Gyllenborgs handtlangare. Utgången bekräftade ock, hvad en och annan befarat. Mycket klandervärda voro likaledes de första valen af öfverbefälhafvare i pommerska kriget. Af åtskilliga småaktiga bevekelsegrunder tog man först den 68-årige och sjuklige Ungern v. Sternberg, och sedan denne inom kort tröttnat, den 69-årige Gustaf Fredrik v. Rosen,

hvilken dock likaledes måste af samma skäl snart nedlägga befälet. — Än klandervärdare var båda kanslipresidenternas uppförande, sedan krigsföretagen misslyckats. För att från sig leda den öfver en sådan utgång uppretade allmänhetens harm, läto Gyllenborg och hans vänner utan kraftigare motstånd den oskyldige Buddenbrock och den blott af svaghet och oförmåga felande Lewenhaupt dömmas till döden och afrättas. — När år 1758 pommerska kriget tog en ofördelaktig vändning, trodde många, att Höpken tillämnade någonting dylikt mot dervid anställda fältherrar. Men sådant lät sig icke göra mot en Hamilton, en Lantingshausen, en Ehrensvärd. Tvärtom blef genom Pechlins anfall 1761 Höpken sjelf skrämd att genom frivilligt afsked ur rådet söka sin egen räddning.

Rent samvete och rena afsigter! dem förutan finnas hvarken hos mannen eller statsmannen den ihärdiga kraft och det fasta mod, som kröna deras företag ofta med seger, alltid med ära.

SJUTTONDE KAPITLET.

SJÖFÖRSVARET.

Oaktadt de lidna nederlagen 1712, 1715 och 1716 funnos dock år 1717 af Karl den elftes stora örlogsflotta många fartyg qvar. Men till följe af rikets fullkomliga utmattning hade Karl den tolfte till slutet hvarken förråder eller folk nog att dem utrusta och bemanna. Under åren 1717 och 1718 vågade svenska flottan ej heller visa sig på hafvet och kunde således icke ens bjuda till att hindra de härjningar, som under dessa och följande år ryssska flottan anställde på åtskilliga delar af svenska kusten. Det var ock egentligen en engelsk hjelpflotta, som sedermera ehuru blott i ringa mån skyddade vårt fädernesland.

Efter vunnen fred och under åren 1721—1751 sökte den nya regeringen så mycket möjligt åter-

upphjelpa sjöförsvaret. Sven Lagerberg sändes till Karlskrona och Göteborg för att afskaffa hvarjehanda missbruk och försnillningar, som vid dervarande flottafdelningar inrotat sig [1]). Halland, som förut varit anslaget till rusthåll för rytteriet, blef i dess ställe indeladt till båtsmanshåll. Den under Karl den tolftes tid påbegynta så kallade Stora Dockan i Karlskrona blef 1724 fulländad. Till sjöfolkets undervisning inrättades en skola för skeppsgossar. Till seglatsens betryggande upprättades förbättrade sjökort, och till kusternas skydd byggdes flere galerer. Med tillhjelp af först engelska och sedermera franska underhållspenningar blefvo ock flere krigsfartyg nybyggda och många gamla satta i tjenstbart skick [2]). År 1744 bestod örlogsflottan af 23 linieskepp, 13 fregatter och 40 mindre fartyg.

Under åren 1751—1772 blefvo ackorder vid tillsättande af sjöofficersplatser förbjudna, en sjökadettskola i Karlskrona inrättad [3]), och många örlogsfartyg nybyggda eller förbättrade. Vigtigaste åtgerden var dock upprättandet af den så kallade Arméens Flotta.

Redan tillförene [4]) hafva vi omtalat denna stora skapelse; men tillägga eller återupprepa här några anmärkningar. Sverges örlogsfartyg hade varit uppförda efter de mönster, man hade från den tidens förnämsta sjömagter, först Hansestäderna och sedermera Holland. Dess första och betydligare omskapning skedde genom den utmärkta skeppsbyggareslägten Sheldon, hvilken under Karl den elfte och Hans Wachtmeister nybyggde största delen af svenska flottan och gjorde den i afseende på skeppens antal och duglighet till en bland de bästa, som den tiden förefunnos. Slägten Sheldons förtjenster här-

---

[1]) Sådana beskyllningar mot förvaltningen i Karlskrona förekommo ej sällan äfven sedermera.

[2]) **33**. 178—182. **38**. 121. **41**. 149.

[3]) Sid. 178.

[4]) **33**. 180. **43**. 85. **44**. 29.

utinnan voro för sin tid ganska stora, och dess åsigter följdes sedermera ända till 1760-talet. Huru sedermera och genom Ehrensvärd och Chapman en ny större skärgårdsflotta blef uppbyggd och nya reglor för skeppsbyggeriet införda, är redan berättadt [1]). Dervid bör anmärkas, att sedan Ehrensvärd uppfört Sveaborg och den der förlaggda stora skärgårdsflottan, hafva ryska galerer ej vågat, med dessa verk bakom sig, angripa Sverges kuster med samma djerfhet som förut.

Ännu en anmärkning. Ehrensvärds ovanligt stora snille visade sig också i förmågan att upptäcka och begagna utmärkta personligheter; till Sveaborgs anläggande Thunberg; till skärgårdsflottans uppbyggande Chapman; till hela sjöförsvarets ledning Henrik af Trolle.

Med hänsyn till fartygens kanoner har under denna tid en tygmästare vid namn Tornqvist infört åtskilliga förändringar, som ökade deras träffsäkerhet och skottvidd.

Flottans styrka år 1766 var 30 linieskepp, 9 (?) fregatter, 59 galerer, 24 smärre krigs- och 21 transport-fartyg. Många, kanske flertalet, bland dem voro likväl till följe af bristande medel icke försedda med tillräcklig utredning och besättning för att kunna när som hälst begagnas.

Det inroterade eller besoldade sjömanskapet steg till ett antal af omkring 13,000 man [2]). Kostnaden för hela sjöförsvaret beräknades år 1768 stiga till 1,456,655 d. s. m. [3])

Ständerna påminte flere gånger om nödvändigheten af att skaffa detta manskap behöflig öfning.

[1]) 43. 85—89. 44. 28—30.

[2]) Af hvilka dock vanligtvis endast 7,000 användes till tjenstgörning.

[3]) Det hade år 1696 stigit till 681,498 och steg 1772 till 1,807,150, allt d. s. m. Man besinne dock, att verkliga värdet af en daler silfvermynt var 1696 vid pass dubbelt större än omkring 1770. Se närmare och något olika uppgifter i Bil. 3. Not 6.

Medel dertill beviljades, och flere så kallade exercis-seglatser anställdes. Folket fick dessutom någon öfning dels genom flere färder till Barbaresk-staterna, dels genom pommerska kriget och deraf föranledda sjöexpeditioner.

Sveriges sjöförsvar har varit ordnadt efter statens för olika tider olika magt och behof. Under Gustaf den förstes regering var örlogsflottan förlaggd vid Stockholm för att skydda denna rikets medelpunkt och med beräkning att der vara tillhands för att efter behof hasta till svenska eller finska kusternas försvar, mot anfall från Danmark, från Hansestäderna eller från Ryssland, hvilken sednare magt då ännu innehade Ingermanland och dess Östersjökust. Sedan ändrades förhållandet. Genom freden i Stolbova 1617 lyckades Gustaf Adolf stänga ryssarna från detta haf, så att man ej längre behöfde frukta någon derifrån kommande flotta. Genom Sverges ovanliga krigslycka och eröfringar alstrades i stället planer på ett svenskt Östersjövälde. Man kände då behofvet af en för sådant ändamål mycket stark och nära till hands varande sjöstyrka. Följden af detta och af andra förhållanden blef, att Karlskrona anlades, och att örlogsflottan blef från Stockholm dit flyttad och mycket förstärkt. — Snart ändrades dock förhållandet omigen. Till följe af Karl den tolftes regering omöjliggjordes alla tankar på Sverges välde öfver Östersjön, icke blott öfver dess kuster utan ock öfver dess vågor, på hvilka den efter 1703 till dess strand åter framträngande ryska magten kunde utsända en år efter år växande och snart öfvermägtig örlogsflotta. I stället framträdde nu nödvändigheten af att kunna mot dennas angrepp skydda egna kuster, och i synnerhet de finska, som voro i främsta rummet utsatta för den nya faran. Följden blef Ehrensvärds plan att grunda Sverges sjöförsvar mindre

på en örlogs- än skärgårds-flotta, och att förlägga denna icke i Karlskrona utan vid Sveaborg, för att vara närmast tillhands mot Sveriges nu mera farligaste fiende.

I fråga om frihetstidens försvarsanstalter till både lands och sjös må följande anmärkning tilläggas. Vid Karl den tolftes död voro Sverges alla östra och södra gränsfästningar i fiendens våld; Sverges hela här i högsta grad försvagad, Sverges flotta likaså och ända derhän, att den under åren 1717, 1718 icke vågade utlöpa mot någon bland grannarnas. Under frihetstidens derpå följande 50 år blefvo de nya fästningarna Fredrikshamn, Willmanstrand, Sveaborg och Fredriksborg uppförda, landthären omigen ordnad och rustad, örlogsflottan så ökad och iståndsatt, att 1741 ryska flottan icke vågade henne angripa, och slutligen blef till svenska kusternas försvar den nya och starka skärgårdsflottan uppbyggd.

ADERTONDE KAPITLET.

ÄMBETSVERKEN.

Den för sin tid förträffliga ordning, Karl den elfte inom Sverges förvaltning infört, hade under åren 1700—1718 blifvit mer och mer vanvårdad och rubbad. Ämbetsmännen fingo ej ut sina löner, och började tillåta sig försummelser, oordningar och sjelfsvåld, hvarjemnte en mängd nyskapade syssslor bredvid och oberoende af de gamla förorsakade mycken villervalla [1]).

Frihetstidens första och nödvändigaste omsorg blef att äfven på detta område afskaffa de så kallade nyheterna och så vidt möjligt återinföra den gamla ordningen. Tillika måste man skaffa åtminstone nödbröd åt en stor skara tjenst- och lönlösa ämbetsmän, som dels flyktat från de af ryssarna

[1]) **24.** 7—13, 46—52, 166—190. **28.** 114—130.

borttagna landskapen [1]); dels tillkommit genom de fördubblings-ämbetsmän, Karl den tolfte också i flere delar af den inre förvaltningen tillsatt [2]). Derjemnte nödgades man åtminstone delvis inlösa de till 9 millioner d. s. m. kanske än högre summor stigande s. k. löningssedlar, hvilka under samma konungs tid ämbetsmännen måst i stället för kontant lön mottaga [3]). Också under frihetstiden inträffade för dem ganska tryckande förhållanden. Genom mynt-värdets hastiga och stora nedsättning efter 1745 blef värdet af deras penningelöner nedsatt till hälften stundom tredjedelen mot förut. Nordencrantz, vanligen fiende till ämbetsmännens välde, påstod dock 1771, att på sådant sätt hade efter 1756 rikets tjenstemän årligen förlorat flere millioner d. s. m.

Inom sjelfva ämbetsverken blefvo flere förbättringar vidtagna; alltför vidsträckta län, domsagor eller andra ämbetsmanna-områden delades; nya och förbättrade instruktioner utfärdades; förordningar och stadgar blefvo med större klarhet och bestämdhet författade, och felaktiga ämbetsmän allvarligen efterhållna, hvarom mera här nedan. En vigtig förändring infördes. Lagarna för tillsättning af ämbetsmän voro i vissa fall något obestämda; nämligen i hvad mån afgörande magten tillhörde konungen eller rådet. Under riksdagen 1755 och dess förbittring öfver konungahusets olagliga magtutvidgningsförsök beslöto ständerna att till förekommande af dylika planer inskränka denna konungens magt. Se här i korthet förhållandet! Genom Karl den elftes reduktion hade adeln och genom Karl den tolftes krig hade alla samhällsklasser blifvit bragta i stor fattigdom, och att bekomma en syssla med lön utgjorde sedermera för mången så frälse som ofrälse ståndsperson dess enda utsigt till bergning.

---

1) 33. 305.
2) 33. 190.
3) 33. 189, 291—294.

Genom den magt, regeringsformen af 1720 i detta hänseende gaf konungen, hade denne således ett verksamt medel att genom gifna eller lofvade befordringar belöna gamla och vinna nya anhängare. För att minska t. o. m. förinta denna hans magt föreslogs derföre, att man vid ifrågavarande tillsättningar skulle förnämligast rätta sig efter tjenstetiden, d. v. s. att den, som räknade de flesta oklandrade tjensteåren, skulle ock vara berättigad till den lediga tjensten. Många invände väl, att till skada för förvaltningen skulle personèr med större drift och förmåga blifva genom en sådan lag hindrade från snabbare uppkomst till de högre och vigtigare verksamhetskretsar, der just sådana män behöfdes; likaså att samma befordringslag skulle förslappa ämbetsmännens ifver att genom framstående skicklighet utmärka sig. Men så stora voro oviljan mot och fruktan för enväldet, att man ej ville lyssna till dessa skäl, utan dref med brinnande ifver på antagandet af nämnde så kallade tjenstemanna-betänkande, och så behandlades saken af till och med sådana män som Hermanson, Ulrik Scheffer och Augustin Ehrensvärd. Den sistnämnde trodde ock konungens rättighet att utnämna ämbetsmän vara för friheten ganska vådlig. *Ständerna*, sade han derföre, *ständerna hade att välja mellan att antingen bifalla tjenstemanna-betänkandet eller ock att godvilligt gifva sig till trälar*[1]). Förslaget, uppsatt af den ansedde riksdagsmannen Rappe, antogs ock af alla fyra stånden. Sedermera blef åtgerden ofta tadlad, dels af nyss anförda skäl, dels af andra t. ex. att studenterna, i följe af densamma började anse högre kunskaper mindre vigtiga än snar anställning i tjenst och derigenom tidigt förförvärfvad tjensteårs-beräkning. Några bland de herrar, som genomdrifvit den nya lagen, hafva ock sedermera ångrat sin åtgerd.

Till en del var det med anledning af denna

[1]) 39. 56.

lag, som man vid samma riksdag inrättade pensjonskassor för åtskilliga tjenstemän. Man ville derigenom bereda sig tillfälle att lättare kunna afskeda sådana personer, som af en eller annan orsak borde aflägsnas.

Genom nämnde tjenstemanna-betänkande sökte man hindra konungen från godtyckliga och på rojalistisk beräkning grundade befordringar. Men af partiberäkning gjorde sig ofta ständerna sjelfva skyldiga till samma fel och blandade sig dessutom ej sällan i ämbets-utnämningarna på ett sätt, som var både olagligt, orättvist och oanständigt. Pechlin ville derföre, att folkombuden skulle en gång för alla afstå från hvarje dylikt magtmissbruk. Men ett sådant förslag gällde deras eget välde och rönte följaktligen mycken motsägelse, mest inom de mer och mer magtegande ofrälseстånden. Rättskänslan gjorde sig dock slutligen gällande och förslaget blef antaget. De gamla vanorna, ovanorna, voro dock ej i verkligheten afskaffade lika fort som i lagen; och äfven sedermera tillåto sig ständerna ofta nog det förbjudna missbruket. Att det nya lagstadgandets rättvisa dock erkändes, och att nämnde beslut fattades, var likväl ett vigtigt steg till införande af bättre ordning.

Att under frihetstiden ämbetsmanna-klassen hade på riksdagarna en betydlig öfvervigt med hänsyn till både antal och inflytande; — att detta välde var till sin uppkomst en historisk nödvändighet; — att till följe af större kunskaper och erfarenhet denna samhällsklass var vid riksdagarna nästan oumbärlig; — men att dess medlemmar stundom gjorde sig både i ämbetet och vid riksdagarna skyldiga till sjelfsvåld eller egennytta; allt detta är redan utförligen beskrifvet[1]). Man har dessutom anmärkt, att ämbetsmännen, uppfostrade i Karl den elftes strängt ordnade förvaltning, kände mycken ovilja öfver det sätt, hvarpå denna rubbades och förstör-

[1]) 38. 69—73.

des genom Karl den tolftes våldsamma och osammanhängande förändringar; och att de följaktligen kanske mer än andra medborgare hatade enväldet och älskade friheten; detta sista måhända ock till följe af den magt, af hvilken de sjelfva under det fria statsskicket kommo i åtnjutande. Huru dock vid frihetstidens slut många bland dem, uppskrämde genom det sednare Mösspartiets brådstörtade indragningar och räfster, öfvergingo till konungamagtens sida, äfven detta är redan berättadt.

En bland statslifvets mörkare sidor var det öfversitteri, det förtryck, hvarvid många ämbetsmän vänjt sig under skydd af regentens envälde; ty kronans dåvarande oansvarighet för sina åtgerder sökte man utsträcka också till kronobetjenterna; se flere företeelser under Karlarnas, både den elftes och tolftes tid[1]. Dessa missbruk, dessa orättvisor fortforo ock under frihetstiden och då med skydd af för tillfället herskande parti-vänner; och på detta sätt blefvo många grofva orättvisor begångna och ostraffade. Men till oordningarnas hejdande och menigheternas försvar började man dock genast, t. ex. 1719 och 1734, anställa allvarsamma räfster med i så fall brottsliga personer[2]. Flere justitiekanslerer t. ex. Per Scheffer, Fehman och Löwenhielm utmärkte sig i denna väg genom mycken verksamhet; och i synnerhet Gerdeschöld och Stockenström. Den förre anställde 1752 å ämbetets vägnar en rundresa, vid hvilken många underdomstolars och kronobetjenters fel och mot allmogen föröfvade orättvisor och prejerier upptäcktes och straffades; hvarföre ock bondeståndet med stöd af presterna anhöll, att sådana räfstresor måtte också framdeles verkställas och medel dertill anslås, hvilket äfven ständerna biföllo. Den sednare, Stockenström, anställde allvarliga räfster med åtskilliga försummelser och fel inom hofrätterna och införde lättare kon-

[1]) **24**. 7—13. **26**. 134.
[2]) **33**. 188, 189.

troller öfver domstolarnas verksamhet. Ständerna tillvällade sig slutligen rättigheten att utnämna justitie-kansler och förvandlade sålunda denne till ett slags riksens ständers ombudsman. År 1752 och måhända i sammanhang med Gerdeschölds räfster påböds stängeligen, att hvarje år skulle vid häradstinget för allmogen och till dess underrättelse uppläsas Missgernings-balkens 44 kap., som förbjöd att på något sätt betunga undersåtarne med annan eller högre skatt och tull än lagligt var; likaså att förleda dem till några andra utgifter, sammanskott eller arbeten. — Riksdagen 1762 tillät hvarje sockenallmoge att välja sig en ombudsman, som egde öfvervara uppbördsstämmorna och tillse, att debetsedlarne voro rigtigt uträknade [1]. Riksdagen 1765 beslöt ock, att i början af hvarje ting skulle häradshöfdingen offentligen fråga allmogen, om den hade några klagomål att anföra mot ortens ämbetsmän.

Ständerna nöjde sig likväl icke med dessa åtgerder. De blefvo ock af Nordencrantz gång på gång och på det kraftigaste uppmanade att härutinnan bevaka sina fördelar, begagna sina rättigheter. Regeringsformen tillerkände åt riksdagen magt att granska och bedömma riksrådets ämbetsåtgerder. Snart och redan 1734 fordrade borgareståndet, att nämnde granskning skulle utsträckas också till kollegier, hofrätter, konsistorier m. m. Presterna prutade mot; men med borgareståndet förenade sig icke blott, som vanligt, adeln utan denna gång äfven bönderna. Man beslöt fördenskull, att vid hvarje riksdag skulle tillsättas en så kallad protokollsdeputation, hvilken bemyndigades att till granskning infordra de protokoll, som vid nämnde ämbetsverk blifvit förda; en rättighet, som framdeles utsträcktes också öfver andra tjenstemän. Inrättningen var ett efter dåtidens förhållanden lämpadt försök att vinna samma mål, som man under

[1]) En liknande åtgerd hade redan Gustaf Adolf i lika afsigt vidtagit.

andra förhållanden genom andra medel eftersträfvat; t. ex. under fordna tider genom de så kallade räfst- och rättaretingen; — under regeringsformen 1634 genom dess påbud om ämbetsmännens årliga redogörelser inför regeringen; och i våra dagar genom statsrevisjoner och genom justitie-kanslerns och justitie-ombudsmannens ämbeten. Protokolls-deputationen, ehuru lockande till vidlyftighet och stundom missbrukad till förföljelser, var likväl nyttig och nödig; ty under största delen af frihetstiden fanns ingen tryckfrihet, som kunde till missbrukens hejdande begagnas; och klagomål vid riksdagarna blefvo ej sällan nedtystade eller ogillade genom dels partivänner dels de anklagades yrkesbröder, ämbetsmännen. Åtskilliga fel, orättvisor och försummelser blefvo ock genom denna inrättning åtalade och rättade eller afskrämda. Protokolls-deputationen mötte likväl stora hinder. Att finna tillräckligt antal personer, åt hvilka ett så kinkigt uppdrag kunde anförtros, redan detta var ganska svårt, emedan böndernas och många borgerskapets riksdagsombud hade dertill alltför ringa kunskaper, och en stor del af de öfriga voro tjenstemän, i sådana mål partiska eller för partiskhet misstänkta. Det var ej heller lätt att finna personer, som jemnte behöfligt förråd af kunskaper och rättskänsla hade också behöfligt förråd af mod att ätaga sig ett värf, som nödvändigt måste ådraga dem många fiender. Sjelfva de ifrågavarande ämbetsverken och ej minst konsistorierna visade mycken tredska och aflemnade sina protokoll antingen alldeles icke, eller för sent, eller i stympadt, oanvändbart skick; och detta oaktadt deras uraktlåtenhet gång på gång straffades med böter. Emedan flere landshöfdingar ansågos hafva begått tjenstefel, ville man redan 1747 utsträcka protokolls-deputationens verksamhet äfven till dem. Hattpartiet, så länge det innehade magten, lyckades väl afböja åtgerden. Men när vid riksdagen 1765 Mössorna kommo till väldet, föreskrefvo

de, att äfven sistnämnde ämbetsverks protokoller skulle till granskning utlemnas. Att efterkomma denna föreskrift undandrogo sig dock många landshöfdingar vid både denna riksdag och vid dem af 1769 och 1771. Sedermera kom statshvälfningen 1772 och befriade både dem och de andra ämbetsverken från nämnde åliggande.

Vi hafva sett ämbetsmännens fel och tredska. Det är å andra sidan ganska troligt, att protokollsdeputationen har af partisinne och ensidighet stundom gått till väga med en småaktighet eller orättvisa, som väckte ovilja och skaffade statshvälfningen 1772 många anhängare. Inrättningen i sig sjelf jemnte nyss anförda till undersåtarnes betryggande vidtagna åtgerder samt den lagstadgade tryckfriheten voro dock ganska verksamma medel till afskaffande af en mängd oordningar och sjelfsvåld.

NITTONDE KAPITLET.

BERGS- OCH BRUKSRÖRELSEN.

Tillförene är beskrifvet, huru under åren 1716—1718 besagde näringar hotades med fullkomlig undergång [1]; — likaså huru frihetstiden sedermera sökte på åtskilligt sätt återupphjelpa dem; — huru yrket också började gå framåt, dock ej med synnerlig fart; — huru dess snabbare tillväxt hindrades genom svenskarnas djupa fattigdom; — huru de mer penningestarka och företagsamma engelsmännen bemägtigade sig en betydlig del af dessa näringar och af den vinst, de lemnade [2]; — huru sedermera dessa blefvo på 1740-talet å ena sidan gynnade genom mycket fördelaktiga statslån; men å den andra skadade genom nya och reglementerande föreskrifter [3]; och slutligen, huru jernkontoret

[1]) 28. 92—102.

[2]) 33. 191, 192.

[3]) Se i synnerhet 38. 123, 44. 55. Flere dylika mycket inskränkande förordningar utkommo på 1740-talet, i enlighet

blef till deras understöd inrättadt [1]); detta allt under tiden från 1719 till 1751.

Under åren 1751 till 1772 blef genom jernkontoret mycken förlägenhet afhjelpt och genom Nordencrantz och hans bedrifvande månget missbruk afskaffadt. Bruksrörelsen började äfven mer än förut att uppblomstra; detta ock till följe af de i mineralogi och kemi ökade kunskaper, som blifvit genom G. Vallerius, Bergman och Ax. Cronstedt m. fl. utbredda, och som medförde vigtiga förbättringar i arbetssättet.

Ädelfors *guldgrufva*, den enda i landet, upptäcktes 1738; men gaf blott omkring 3- till 800 dukater årligen och måste understödjas genom statsanslag, t. ex. år 1766 med 8,000 d. s. m. Någon nämnvärd behållning lemnade hon icke, men blef dock fortfarande bearbetad i hopp om bättre afkastning; kanske ock till följe af en slags nationalstolthet, som ville berömma sig af att inom landet ega också en guldgrufva.

Bland *silfvergrufvorna* var den vid Sala nu som alltid den rikaste. Den egdes af ett bolag. Till följe af ett 1747 inträffadt grufras hade afkastningen minskats, så att den omkring 1751 utgjorde blott 834 mark årligen. Men under följande tider och intill 1772 steg den långsamt och med smärre vexlingar återigen upp till 1,928 mark. De öfriga grufvorna voro jemnförelsevis obetydliga. Kronans inkomst af dem beräknades till 300 stundom 500 mark.

Bland *koppargrufvorna* var den vid Falun förnämst. Den egdes af enskildt bolag och gaf årligen i medeltal 4,500—5,000 [2]); alla landets koppar-

med den benägenhet för reglementerande förmynderskap, som utmärkte då rådande åsigter och i synnerhet Hattpartiets styrelse.

[1]) 38. 125—127. 44. 54.

[2]) År 1761 blott 3,646.

grufvor tillsammans 5,400—6,000 skeppund. Deraf förbrukades en del till mynt och husgeråd, m. m., och det öfriga såldes till utlandet; t. ex. under 1756—1759 årligen för omkring 900,000 d. s. m. Åren 1751—1754 beräknades värdet af årliga tillverkningen från alla kopparverken till 1,249,000 d. s. m.; andra år till mycket mer. Kronans inkomst af dem utgjorde i medeltal först 1,200, men efter 1768 och till följe af någon eftergift blott 870 skeppund.

Bland *jerngrufvorna* var den vid Dannemora vigtigast; men också annorstädes och serdeles i Vestmanland och Vermland funnos många och rika gruffält, och Fastings marknad i Kristinehamn ansågs afgörande för årets jernpris. Rikets hela stångjernstillverkning, som 1719 utgjorde blott 150,000, steg sedermera i medeltal till årligen 400,000 skeppund. Af dessa blef en betydlig del (330—350,000 skeppund) såld till utlandet mot en summa, uppgående efter olika års pris och tillverkningsmängd till 5—11 millioner d. s. m. I dels tiondeskatt, dels tullafgifter hade kronan af jernverken en årlig inkomst af vid pass 1,800,000 d. s. m.[1]) Tillförene[2]) hafva vi uppgifvit värdet af den förtjenst, näringen gaf åt dervid sysselsatta personer. Vi meddela här en 1767 gjord beräkning af det antal arbetare, som ansågs för hvarje del af yrkets bedrifvande erforderligt.

[1]) Nedanstående tabell visar medel-försäljningspriset för ett skeppund stångjern, från århundradets början.

Åren	Priset i riksd. specie.
1703—1711	4—5.
1711—1717	4—4 ½.
1718	3.
1719—1725	6.
1726—1747	4 ¾—5 ½.
1748—1767	5 ½—7.
1768	6.
1769	6—6 ½.
1773	5 ½—6.

[2]) 38. 122.

Till arbetet i grufvorna	4,000	personer.
Till milornas uppresande och skötsel	10,800	»
För malmens gjutning till tackjern	2,000	»
För tackjernets forsling till smedjan	1,800	»
För forsling af sand, rostved m. m.	600	»
För forsling af kolen	4,000	»
Till utsmidandet af jernet	2,400	»
Summa	25,600	personer.

Så stort var antalet af de arbetare, hvilka jemnte hustrur och barn hade af denna näringsgren hela eller en betydlig del af sitt lifsuppehälle.

Omkring år 1765 räknade man i hela riket 566 stångjernshammare och 1,007 härdar; deraf i Finnland 18 af förra och 35 af sednare slaget. Kanongjuterier voro i Sverge 6, i Finnland 1.

Under frihetstiden visades mycken ifver för hvarjehanda fabriks-anläggningar; dock besynnerligt nog mindre i afseende på jernförädling. I några fall gick den likväl framåt. Omkring 1740 funnos i riket ej mer än 5 plåthamrar, och en knifsmed kunde ej tillverka mer än 18 knifsblad om dagen. Men år 1750 steg antalet af de förra till 18, och en skicklig arbetare kunde på nämnde tid tillverka, hette det, 96 blad. Detta och mera dylikt var måhända i mycket en redan nu inträdande följd af jernkontorets inrättning[1]). Ännu samma år klagades dock, att svenskarna utförde sitt jern oförädladt, men återköpte det förädladt; och att t. ex. för ett skeppund stångjern erhöllos blott 4 rakknifvar, eller 4 till 5 små jerndosor, så att förädlingsarbetets vinst tillföll utländningen. Flere fosterlandsvänner klagade öfver förhållandet men förgäfves. I någon mån torde orsaken böra sökas dels i den ensidighet, hvarmed Alingsås-fabrikerna sysselsatte sig med helt andra föremål, dels i det sätt, hvarpå jernförädlingsverket Wedevåg vanvårdades.

[1]) Driften hos några enskilda yrkesmän har äfven och kanske än mer bidragit.

En föregående del har berättat[1]), huru Hof-Hattförbundet ville öfverändakasta de beslut, reduktionsriksdagen 1765 fattat; — likaså huru det för sådant ändamål ville genast framtvinga en ny riksdag; — likaså huru det som skäl dertill ihärdigt påstod, att landets handel och näringar voro i utomordentligt stor förlägenhet, och att detta var händelsen i synnerhet med bergshandteringen; — vidare huru prins Gustaf hösten 1768 företog en resa till bergslagerna för att upptaga sådana klagomål och skaffa bevis för deras sanning. Vi ha ock berättat, huru å andra sidan Mösspartiets ledare lika bestämdt och ihärdigt påstodo, att nöden och farorna alldeles icke vore så stora, som motståndarne utmålade dem, och serskildt, att tillverkning och försäljning af jern voro 1768 lika stora, t. o. m. större än förut[2]). För afgörande af denna högst vigtiga fråga är angeläget veta sanna förhållandet. Enligt utförliga på offentliga källor grundade uppgifter[3]) har utförseln af stångjern stigit i skeppundtal till

	År *1766.*	*1767.*	*1768.*
Från Stockholm....	193,750.	180,345.	220,679.
Från hela riket.....	313,911.	256,749.	323,310.

Det visar sig således, att den förlägenhet, den minskade verksamhet, som reduktions-riksdagens beslut föranledde under loppet af 1767, var redan 1768 i det närmaste öfvervunnen, alldeles så som Düben, Funck, Löwenhielm och Ribbing sagt och förutsagt.

Jernhandeln gaf Sverge en ganska god inkomst. Från omkring 1760-talet framträdde dock en farlig medtäflare i Ryssland, som började sälja denna vara i betydlig mängd och till lägre priser.

Omkring 1740 begynte stenkolsbrytningen i Skåne drifvas med ökad ifver, ännu likväl icke i någon stor skala.

[1]) 41. 240—248.

[2]) S. st.

[3]) Allmänna Tidningar d. 25 Okt. 1770. Jfr Cantzler, Tab. 42. B.

TJUGONDE KAPITLET.

SKOGSVÅRDEN

under åren 1719—1738 har redan blifvit i korthet omtalad[1]. Under följande tiden ända till 1772 fortgick den på samma sätt och med samma fel, men med afverkningen betydligt ökad, i vissa fall fördubblad[2], följaktligen ock med fördubblade inkomster för riket. Dessa beräknades år 1724 till 739,000[3], men år 1770 till 1,744,132 d. s. m. Dertill kommo andra betydliga inkomster, t. ex. af pottaska[4], af vild-

---

[1]) 33. 195.

[2]) Uppgift i årligt medeltal öfver tillverkningen af

	Bräder eller plank, tolfter.	Bjelkar, stycken.	Läkter, tolfter?	Tjära, tunnor.	Beck, tunnor.
Före 1738 . . , ...	40 à 50,000	?	?	60,000	?
1738—1744.	138,600	?	?	52,149	10,265
1752—1763.	150,000	49,442	15,611	89,226	16,082
1769	156,809	25,959	85,572	76,465	14,799
1770 . . . . , . .	136,872	26,481	249,995	77,460	13,924

Ofvanstående tabell grundar sig förnämligast på Cantzlers memoirer s. 291, hvilka ock på annat ställe uppgifva, att 1738—1740 hafva utförts bräder och bjelkar årligen för 600,000 och tjära och beck för 420,000, allt d. s. m. S. st. tab. XLII B gifver för några år närmare underrättelse. Men Ulrik Rudenskölds tal 1748 i Vetenskaps-akademien uppgifver, att under åren 1738—1774 utskeppades i medeltal årligen 125,587 tolfter bräder. Lagerbring säger, att under 1751—1771 steg värdet af utskeppade trädvaror till nära en half million d. s. m. årligen. Lidbecks tal i Vetensk.-Akad. 1766 säger, att under åren 1760—1764 har tjärutillverkningen i årligt medeltal stigit till 176,000 t:r och måhända än mer till följe af den myckna hemliga och obeskattade tjärutillverkning, som finnarne i sina stora otillgängliga skogar bedrefvo. Det anmärktes också nu, att dessa näringar icke voro så gifvande som förut, sedan näml. ryssarna fått i sin magt Sverges östanhafsländer samt östligaste delen af Finnland och börjat från sina dervarande hamnar utskeppa hvarjehanda skogsprodukter.

[3]) Deraf för tjära och beck 397,360 d. s. m.

[4]) År 1770 utskeppades deraf 3,442 skeppund mot 211,576 d. s. m.

bråd och pelsverk [1]), och i synnerhet af skeppsvirke till egen förbrukning [2]), flere mindre articklar att förtiga. Några ville beräkna, att Sverge hade af sina skogar en årlig inkomst af 5—6,000,000 d. s. m. [3]).

Många klagade redan nu öfver det sätt, hvarpå besagde dyrbara tillgångar vanvårdades och föröddes, dels genom brådstörtad afverkning, t. ex. under åren 1760 till 1765 hade i Jönköpings län 85,550(?) ekar blifvit lagligen utsynade; — dels genom den skogsödande gärdsletägten [4]); — dels och aldramest genom svedjandet, hvilket årligen på många tusen tunnland förbrände icke blott den gamla skogen utan ock den matjord, som skulle gifva näring åt ny växtlighet. Hvad ock mycket bidrog till sköflingen var, att skogarna mångenstädes bestodo af oskiftade allmänningar, hvilka ingen hade enskild nytta af att vårda, men alla af att plundra. Den betjening, som skulle skydda kronoskogarna, hade ock i aflöning blott ett litet torp och 6—12 plåtar i penningar, hvarföre den frestades att hällre mot mutor öfverse med det olagliga åverkandet, än genom dess beifrande ådraga sig kringboende menigheters ovilja. Svåraste sköflingen föröfvades i Finnland, hvars utomordentligt stora skogar på en gång lockade till sådana företag, och nästan omöjliggjorde deras upptäckande och bestraffning. Här drefs svedjandet långt mer än i Sverge. Stora sträckor skog blefvo dessutom nedfällda endast för att af trädets bästa del bränna tjära, hvarefter återstoden qvar-

---

[1]) Värdet deraf beräknades till 400,000 d. s. m.

[2]) Man ville veta, att under åren 1743—1747 hade ur Sverges skogar utgått virke till svenskt skeppsbyggeri till ett värde af 3,255,000 d. s. m., och att vid timrets fällande m. m. svenska arbetare haft (kanske för en längre tid) en förtjenst af flere millioner d. s. m. *Modeers* Hist., om handeln sid. 173, beräknar värdet af det till skeppsbyggeri årligen tagna virket till nära 7 millioner d. k. m.

[3]) Enligt en annan beräkning 4,400,000 d. s. m.

[4]) 33. 195.

lemnades till förruttning. Stor skada föranleddes äfven genom den så kallade *brädtäljningen.* I fordna tider, och innan sågverk blifvit införda, nyttjade man till golf och tak antingen trädstammar, som blifvit på ena sidan till jemn yta afsyllade, eller ock så kallade täljbräder, d. v. s. stockar, som blifvit på båda sidorna afsyllade och således förvandlade till plankor eller bräder. Men af en stock, som sågad gaf 5 eller 6 bräder, fick man på detta sätt blott ett. Under Gustaf den förstes tid började dock sågverk införas i Sverge, hvarest ock bruket deraf mer och mer utspriddes och undanträngde den gamla brädtäljningen. Men i det mer aflägsna Finnland hade denna sednare för det mesta bibehållit sig och det ända frampå 1760-talet. — Ett annat också mest i Finnland förekommande missbruk var *läkthygget.* Man tog dertill 15—18 alnar långa gran- eller tallplantor, häldst de raka och qvistfria, af hvilka kunnat med tiden blifva förträffliga storverksträd. De höggos och blefvo i milliontal sålda åt utländningen, och till ett pris, som knappt betalade arbetet, men till en mängd, som efterlemnade stora jordsträckor nakna. Genom ofvan uppräknade förhållanden hade skogarna blifvit mycket medtagna, så att i medlersta och södra Sverge voro många hemman nästan skoglösa, och ensamt i Uppland ej mindre, hette det, än 3,000. Man ville derföre indraga några i dessa nejder anställda jägeri-ämbetsmän, såsom derstädes numera alldeles obehöfliga.

Anmärkningsvärd är den växande ifver, hvarmed frihetstiden omfattade detta vigtiga ämne. Under förra tider hade väl regeringarna sökt, genom åtskilliga varningar och förbud [1]) samt inrättande af en riksjägmästaresyssla m. m., hejda skogsförödelsen, men endast få försök hade blifvit gjorda att upplysa sjelfva allmänheten om sakens vigt. Den nu väckta forsknings-andan vände sig dock mer och

[1]) T. ex. af åren 1535 och 1649.

mer också åt detta håll; i början likväl med mindre fart, emedan de flesta sinnen voro sysselsatta med botandet af den nöd och villervalla, förra regeringen efterlemnat. Under tiden 1719—1740 utkommo dock några (fem?) uppsatser rörande denna angelägenhet. Men med återvunna krafter vände sedermera allmänheten sin uppmärksamhet också till detta ämne, och under åren 1741—1772 utkommo derom vid pass 80 serskilda skrifter, många inom och genom Vetenskaps-Akademien, och många genom andra fosterlands-vänners försorg; — i Finnland genom professorerna Gadd och Kalm och den för allmänna angelägenheter verksamme sedermera blifvande erkebiskopen Mennander; — och i Sverge genom Ulrik Rudenskröld och i synnerhet genom Löwenhielm. Vårt fädernesland, sade denne, har många serdeles dyrbara träd, som ej kunna nog vårdas. Sådana, han kallade dem *Kronträd*, voro för södra Sverge bok och ek, och för det medlersta alm, ask, lind och lönn. Men också för de öfriga trädslagens värde och vård ifrade han mycket. I allmänhet sökte man fästa folkets uppmärksamhet på skogsödandets olyckliga följder; brist på ved och på byggnadsvirke och derjemnte klimatets försämring och dymedelst landets förvandlande till torra hedar och nakna berg, såsom det redan gått i andra riken, också flerestädes i Sverge, t. ex. i Bohuslän, Halland och på Vestergötlands Falbygd. Som botemedel omtalades förbud mot öfverflödigt svedjande, påbud om plantering af ny skog i den afverkades ställe, och tillika, om större och mindre allmänningars utskiftande åt enskilda egare, hvilka då skulle för egen vinnings skull bättre vårda skogen. Vetenskaps-Akademien utsatte i Juni 1772 som täflingsämne den frågan, hvilketdera afverkningssättet vore bäst, blädning eller trakthuggning [1]. Dessa många skrifter väckte stort uppseende och några bland

[1]) Två svar blefvo prisbelönade; båda talade för trakthuggning.

dem, t. ex. ett tal af Ulrik Rudensköld och ett af professor Lidbeck fingo nya upplagor, och regeringen utfärdade nya påbud i samma anda. Men i det hela förgäfves. Ännu voro skogarna så stora, och allmänheten så okunnig, att den icke mägtade inse den hotande faran och följaktligen ej heller ville åtlyda de utfärdade påbuden. Bönderna kunde ej heller läsa innantill och således icke draga nytta af de utgifna skrifterna, hvilka ock af en mängd ståndspersoner blefvo olästa eller oförstådda. Då liksom ännu funnos äfven bland dessa sednare jemnförelsevis blott få personer med nog kunskaper för att inse den vigtiga sanningen, att för långt drifven skogsafverkan försämrar klimatet och derigenom skadar äfven sjelfva åkerbruket.

Af undseende för jordegarnas, adelns och böndernas önskningar vidtogo ock regeringarna två åtgerder, som i någon mån påskyndade skogsförödelsen. Vid inträffande af oloflig skogsåverkan eller af skogseldar, skulle [1]) förut, då gerningsmannen ej kunde upptäckas, hela häradet eller socknen genom s. k. *Dulgaböter* gälda skadan. Detta lagbud afskaffades 1731. — Förut skulle krono- och jägeribetjeningen hafva uppsigt öfver det sätt, hvarpå också skattehemmanets egare vårdade sin skog. Under sista årens brytningar blef detta lagbud delvis upphäfdt och hemmansegaren berättigad till större frihet, hvilken ock medförde märkbart ökad skogsafverkning.

TJUGUFÖRSTA KAPITLET.

BANKEN OCH MYNTET.

År 1718 var statens skuld till banken vid pass 6 millioner d. s. Man hade begärt än större lån, men bankofullmägtige vägrade. Det befarades då,

[1]) Enligt en Karl 11:s förordning af 1696. Den finnes hvarken hos Schmedeman eller Stiernman, men åberopas i förordningen af 1781.

att Karl och Görtz skulle genom ett magtspråk tillgripa alla i banken befintliga redbarheter. Många ville följaktligen uttaga sina der insatta medel, men det vägrades dem. I landet funnos 18 olika slags mynt; de flesta nödmynt, med påtvingadt men i verkligheten nästan intet värde [1].

Åren 1719—1738. Den nya regeringen tryggade banken mot våldsamma tilltag. Genom allmän statsbankrutt blefvo nödmynten aflysta eller inlösta till mycket nedsatt värde, mynttecknen slutligen till $^1/_{32}$ af det åsatta [2]. Landet fick sedermera ett ordnadt fullgodt mynt, och bankens ställning förbättrades så, att den från 1731 kunde t. o. m. utlemna lån [3].

Åren 1739—1765. Genom lättade och ökade lån åt staten och åt enskilda, och genom ökade löner och gåfvor och i öfrigt genom hvarjehanda misshushållning blefvo verkets tillgångar minskade ända derhän, att banken 1745 ej längre mägtade inlösa sina utelöpande sedlar, och det klingande myntet försvann. För rörelsens underhållande utgåfvos i stället större och mindre sedlar, men till så öfverdrifven mängd, att en hvar insåg, det banken troligen aldrig skulle kunna inlösa dem, hvarföre ock deras värde sjönk mer och mer, stundom till $^1/_3$ af det åsatta. Man inrättade efter hvarandra flere s. k. vexelkontor för att genom konstlade medel upprätthålla sedlarnas värde, men förgäfves [4], och 1764 tycktes en ny statsbankrutt stå för dörren.

Åren 1766—1769. De nu till välde komna Mössorna sökte ordna och förbättra verket, dels genom sparsamhet, dels genom en ny myntreglering. Men denna sednare misslyckades, enligt somliga genom fel i sjelfva förslaget; — enligt andra

[1]) 28. 64—85. 33. 230.
[2]) Härefter rättas uppgiften 33. 230, rad. 16.
[3]) 33. 227—231.
[4]) 38. 146—154.

genom reaktions-riksdagen 1769, hvilken i förtid afbröt åtgerdens fullständiga utförande.

Åren 1769—1772. Under dessa årens täta och svåra brytningar kunde icke några större och verksammare åtgerder vidtagas än mindre genomföras. Den villervalla och nöd, i hvilken rikets penningeverk blifvit under åren 1739—1764 nedstörtadt, fortfor nästan oförminskad.

TJUGUANDRA KAPITLET.

DÅTIDENS OLIKA ÅSIGTER RÖRANDE HANDEL, FABRIKER OCH LANDTBRUK.

Det tillstånd, hvari dessa Sverges näringar år 1718 sig befunno, och det sätt, hvarpå de kommit i sådant tillstånd, och det sätt, hvarpå de sedermera under frihetstiden behandlades, kunna ingendera rätt fattas utan att känna de åsigter, enligt hvilka de också under föregående tider varit betraktade och behandlade. Dessa, reglementerandets och prohibitismens, voro i allmänhet de samma, som lågo till grund för det sednare, s. k. merkantilsystemet, och i detta erhöllo sin utbildning. Innan en serskild teckning af hvart och ett bland ofvannämnde våra näringsyrken framlägges, skola vi fördenskull och i förväg meddela en kort öfversigt af nämnde på dem alla mycket inverkande åsigter.

En bestämd rigtning till det sedermera utbildade merkantil-systemet visar sig redan under längesedan förflutna tidehvarf och till någon del som en följd af dåvarande förhållanden. Under det laglösa våldets tider kunde handeln icke med någon trygghet drifvas på den öppna landsbygden, utan blott inom de för sådant ändamål starkt befästade städer, som under medeltiden skyddade och följaktligen drogo till sig all dylik rörelse. Detta sålunda i början af nödvändighet framkallade städernas handels-monopol sökte sedermera stads-

borgarna att på grund af vana och häfd göra till ett för sin samhällsklass lagligt gällande privilegium; äfven sedan till följe af en tryggande samhällsordning det fordna nödvändighets-villkoret ej mer förefanns. Denna i början enskilda stadsegennytta öfvergick sedermera till en allmän statsegennytta. Europas regeringar och folk hade nämligen med förvåning och afund sett, hvilka betydliga rikedomar blifvit förvärfvade af de stora handels-städerna i Norra Italien, Belgien och Tyskland. Flerestädes beslöt man fördenskull och det ganska tidigt att söka åt egna städer, derigenom ock åt egna stater, förskaffa lika stora fördelar. Men emedan ingendera på naturlig väg sjelfmant framträdt, sökte man framtruga dem genom konstlade medel; och vanligtvis derigenom, att så mycket möjligt tvinga all rörelse, all handel att uteslutande gå genom städerna. Man hoppades, att dessa skulle till följe deraf betydligt växa i magt och rikedom. Men att de kringboende landtmännen och deras rörelse skulle på samma gång inskränkas och lida, derpå fästade man ej tillbörlig uppmärksamhet. Under hvarjehanda vexlingar följdes dessa åsigter länge och flerestädes. Sin högsta fulländning och anseende vunno de först genom Frankrikes ryktbare finans-minister Colbert. Med åtskilliga afvikelser från förra åsigter antog man då följande satser: att ett folks ekonomiska trefnad och välstånd bestod i dess rikedom på ädla metaller, med tillhjelp af hvilka det kunde fylla sina behof samt utvidga och förbättra sina näringar; att man för dessa metallers förvärfvande borde förbjuda införsel af sådana varor, som kunde inom landet frambringas eller tillverkas, samt utförsel af inhemska råämnen, innan de blifvit genom inhemsk näringsflit förädlade; — att man borde befordra införsel af främmande länders råvaror, hvilka sedermera kunde genom samma inhemska näringsflit förädlas till förbrukning inom riket eller till försäljning åt utländ-

ningen; — att man borde gynna utförsel af inomlands förädlade varor, tillverkade vare sig af inhemska eller införda råämnen, med flere likartade åtgerder. Hufvudsyftet var, att värdet af utförseln skulle komma att öfverstiga värdet af införseln och således lemna ett öfverskott af klingande mynt, som stannade i landet. Emedan systemet var i mycket grundadt på handel, kallades det *merkantil-systemet*[1]) och var naturligtvis mer gynnande för stadsboen än för landtmannen. Vid tillämpningen medförde det ock en stor mängd reglementerande och för rörelsen hinderliga stadgar, såsom vi längre fram skola visa.

Samtidigt och i sammanhang dermed utbredde sig ock en annan vigtig åsigt; nämligen, att hvarje folk borde så mycket möjligt med uteslutande af andra sjelft drifva sin handel, för att sjelft få skörda vinsten deraf. Tanken, handelsafunden, var gammal och fanns hos både tyrier, kartaginenser, venetianer, hansestäder och holländare. Det var dock genom Cromwells s. k. Navigations-akt 1651, som den blef till fulländning utbildad och mest ryktbar; ty det var den, som gjorde engelsmännen till herrar öfver verldshafven och verldshandeln. Båda åsigterna tillsammans alstrade, hvad man ock benämnt *prohibitiv-* eller *skyddstull-systemet*, hvilket ock med större eller mindre utsträckning blef i de flesta europeiska stater antaget och varit intill våra dagar gällande.

Mot detsamma gjordes dock tid efter annan åtskilliga anmärkningar; t. ex., att folkens välstånd och trefnad bestode i rikedom, icke på guld eller silfver, utan på sådana varor, som vore för menniskorna nödiga och nyttiga; — att merkantil- eller prohibitiv-systemet, öfverallt följdrigtigt tillämpadt, skulle afbryta folkens inbördes förbindelser, alstra ensidiga åsigter samt inbördes afund och fiendtlighet; — att det skulle locka staterna att med konst-

[1]) Af latinska ordet *Mercari*, som betyder drifva handel.

lade medel och ökade kostnader hos sig frambringa naturalster och fabrikstillverkningar, hvilka kunde, båda delarna, för bättre pris och af bättre beskaffenhet hemtas från andra för dem mer gynnande länder; — och slutligen att systemet kunde leda till ensidigt befordrande af handel och fabriker d. v. s. af stadsmanna-näringar, men deremot till försummande af åkerbruk och boskapsskötsel, hvilka landtmanna-näringar dock äro för befolkningen det första och vigtigaste försörjnings-medlet.

Systemets skadliga följder, då det drefs till ensidighet, framträdde snart och förnämligast i det land, Frankrike, der det blifvit fullständigast infördt, och genom det nödställda läge, hvari just nämnde rikes landtbruk och landtbefolkning nedsjunkit, under det dess handel och fabriker blomstrade. Det uppgifves ock, att Colberts system lockat 500,000 personer från landtbruket och till andra näringar, och att Frankrike från denna tid nödgades utifrån inköpa spannemål, hvilket det förut icke behöft. Mot systemet uppträdde ock år 1758 en fransman vid namn Quesnoy, hvilken bildade en ekonomisk skola, som man kallade den *Fysiokratiska.* Den begagnade nyss mot merkantil-systemet anförda skäl, och kom till den slutsats, att ett lands rikedom bestode egentligen i jorden och i de alster, som menskligt arbete kunde genom åkerbruk och boskapsskötsel m. m. ur densamma frambringa. Hans system blef af flere berömdt och bidrog att införa mångsidigare åsigter och att tvinga merkantil-systemets anhängare egna landtmanna-näringarna mer uppmärksamhet än tillförene. Deremot blef också fysiokratien ofta nog drifven till ensidig missaktning, t. o. m. misshandling af fabriker och handel, och till åtskilliga ytterligheter: t. ex. att all skatt borde läggas på jorden, men att alla andra näringar skulle göras af henne beroende o. s. v. Denna nya lära mägtade dock aldrig vinna mer allmänt erkännande.

Begge åsigternas ensidighet och deraf föran-

ledda skadliga följder framkallade en tredje, det så kallade *industriela* eller *frihandels-systemet*. Det var engelsmannen Adam Smith, som detsamma första gången fullständigt utvecklade och framlade. Detta skedde 1776 och således efter det tidsområde, närvarande del behandlar. Men vi vilja dock redan här i korthet omtala företeelsen för att kunna på en gång framlägga en öfversigt af hela det vigtiga ämnet och dess utveckling — och äfven derföre, att åtskilliga dylika frihandels-tankar läto redan under frihetstiden höra sig också här i Sverge.

Smiths-lära var, att rikedom berodde hvarken af metallerna eller af jorden, utan af arbete, d. v. s. af menniskan sjelf, och af den omtanke, den flit, med hvilka hon bearbetade vare sig metallerna eller jorden, bedref vare sig den ena eller andra näringen; således ock af den frihet, hon hade att få obehindradt utöfva en sådan verksamhet. Han lärde följaktligen, att den enskildes och derigenom äfven statens fördel skulle bäst främjas, om åt hvarje medborgare lemnades fullkomlig frihet att använda sin arbetskraft och drifva sin rörelse, vare sig landtbruk, fabriker eller handel på det sätt, han sjelf fann fördelaktigast [1]; — att man följaktligen borde inom hvarje land afskaffa alla på näringar och handel laggda tvångsmedel; t. ex. skrån, reglementen, monopolier m. m. Samma åsigter lämpade han ock på staterna och på dessas inbördes förhållanden. Han ville fördenskull afskaffa in- och utförsel-förbud samt skyddstullar med flere likartade åtgerder, genom hvilka staterna hitintills förmenat sig gagna, men i sjelfva verket hade, som han trodde, skadat äfven sina egna medborgare. Åsigten, den kallades *Frihandels-läran*, väckte utomordentligt uppseende och blef af många högeligen berömd och flerestädes med hänsyn till inrikes rörelsen tillämpad. Men i afseende på staternas inbördes förhållande har den icke blifvit allmännare an-

[1]) Naturligtvis dock utan att inkräkta på andras frihet.

tagen, utan tvärtom i synnerhet under de allra sista åren ofta ogillad.

Dessa system, å ena sidan merkantilismen och prohibitismen och å den andra frihandeln, hafva visserligen i främsta rummet åsyftat beredande af den högsta möjliga ekonomiska fördel. Men de voro tillika uttryck af två motsatta åsigter; de förra af forntiden och af den i mycket ännu qvarlefvande hedendomen; det andra af framtiden, af den alltmer ingripande kristendomen. De förra antogo läran om ett *allas krig mot alla*, fördt om ej med vapen, dock med tullar och handels-förbud m. m. Det sednare öfverensstämde med läran om menniskornas pligt till och fördel af ömsesidig hjelp och välvilja. De förra sade: *mig bäst;* den sednare sade: *du skall älska din nästa såsom dig sjelf*, och påstod, att denna lära, rätt och allmänt förstådd och tillämpad, vore ock för hvarje enskild den mest fördelaktiga. De förra tillerkände dessutom åt styrelsen ett tryckande förmynderskap öfver medborgarne, icke blott i politiskt utan ock i ekonomiskt hänseende; — det sednare antog läran om menniskans, om medborgarens förmåga, pligt och rättighet att sjelf leda sina enskilda angelägenheter. Smiths lära innebar två nya och stora tankar. Den ena, den *individuellt filantropiska*, erkände hvarje enskild persons rättighet till sjelfstyrelse också i ekonomiskt hänseende, och uttalade den öfvertygelse, att detta system långt mer än de förra öfverensstämde med rättvisans fordringar samt med både den enskildes och det allmännas fördel. Andra tanken, den *internationelt filantropiska*, sökte derjemnte ådagalägga orättvisan och skadan af sådana ekonomiska skrankor, som sätta folken i fiendtlig spänning mot hvarandra, — och tillika rättvisan och fördelen af att låta staterna liksom de enskilda medborgarna obehindradt sins emellan drifva sin köpenskap på sätt, hvar och en fann för sig fördelaktigast. Det var en aning om folkens, om

staternas blifvande förbrödring, verkad af mer och mer klarnande känsla för rättvisa och menskliget, och af gemensam öfvertygelse om den gemensamma fördel, alla skulle deraf hemta; — känslor och insigter, hvilka man hoppades skulle mer och mer göra många gamla och hinderliga skrankor samhällena emellan alldeles öfverflödiga.

Att den genom frihandels-läran framkallade och lössläppta fria konkurrensen måste för underlägsna individer och stater medföra många och stora svårigheter och vådor inses lätt. Att enligt menskligthetens och rättvisans bud ordna dessa förhållanden är för det närvarande en bland samhällslärans angelägnaste men äfven svåraste uppgifter.

TJUGUTREDJE KAPITLET.

HANDELN.

För att inse, hvad i detta hänseende borde och kunde göras, är, såsom vi anmärkt, nödigt ega kunskap om det tillstånd, hvari berörda yrke sig 1718 befann till följe icke blott af den nöd, kriget efterlemnat, utan ock af de många med merkantil- och prohibitiv-systemen beslägtade reglementen och undantags-lagar, hvilka då voro, och till en del i flere hundrade år varit gällande. I berättelsen om detta närings-yrke måste vi följaktligen gå temligen långt tillbaka samt iakttaga en viss utförlighet; detta sednare också derför, att ifrågavarande sida af ämnet, ehuru i sig sjelf ganska vigtig, dock hittills blifvit jemnförelsevis föga behandlad. I fall läsaren skall kunna förstå och rätt uppskatta den stora förändring, den öfvergång till friare och sannare åsigter, som mot frihetstidens slut härutinnan genomfördes, är nödvändigt att ega en närmare kännedom af det fordna förhållandet med alla dess olägenheter och orättvisor [1]).

[1]) År 1825 utkom från trycket en bok, kallad: *Anteckningar och upplysningar, hörande till historien om Sverges jord-*

Enligt de få underrättelser som återstå, tyckes det, som före 1500-talet Sverges städer, ehuru till

---

bruk, handel och näringar från äldsta och till närvarande tid. Författarens namn har ej kunnat upptäckas. Skriften innehåller ett alldeles nytt uppslag i vår historia. Grundtanken är, att Sverges landtbruk, näringar och handel hafva före 1500-talet befunnit sig i ett för den tiden mycket bättre tillstånd än sedermera; — och att orsaken dertill var den frihet, hvarmed dessa rörelser fingo på förstnämnde tid bedrifvas; — och att orsaken till deras sednare försvagande är att söka uti de många och mångartade både stränga och ofta småaktiga reglementen, monopolier, undantags-förbud och privilegier, med hvilka man under följande århundraden trodde sig böra ordna och kunna gagna dylika företag; men genom hvilka åtgerder man i stället här liksom öfver allt förlamade kraften och verksamheten. Anonymens åsigt liksom sjelfva ämnet öfverensstämde dock ej med andan i den häfdateckning, hvilken sysselsatte sig mindre med ekonomiska än med politiska, krigiska och vittra företeelser. Oss veterligen har ock boken med sitt högst vigtiga innehåll icke blifvit af någon dåtidens författare eller tidning omtalad, utan, som man säger, ihjeltegad; och dess innehåll har ej medfört någon inverkan på vår häfdateckning. Det är ock först under de sednare åren, som författaren af dessa rader kommit att på densamma fästa närmare uppmärksamhet.

Första delen af uppsatsen angår det blomstrande tillstånd, hvari landets näringar skulle befunnit sig före 1500-talet. Saken synes mindre trolig, när man besinnar den osäkerhet, den laglöshet, som vid den tiden var i det föga ordnade samhället rådande, — och tillika den hos några hanseatiska författare förekommande uppgiften, att landet var ganska fattigt. Saken är dock mycket svår att till större visshet utreda, emedan den tidens skrifter meddela i detta hänseende högst få upplysningar. Saken är dock allt för vigtig att med tystnad förbigås; häldst många talande skäl för den nya åsigten hafva blifvit af anonymen anförda, till hvilka äfven åtskilliga andra kunna läggas. Vi hafva fördenskull ansett oss böra fästa läsarens uppmärksamhet på dessa uppgifter, så att ämnet måtte komma under närmare skärskådande. Sjelfva våga vi ej något afgörande omdöme, emedan vi sakna behöflig kunskap om detta från föremålen för våra närvarande studier mycket aflägsna tidehvarf; och derjemnte sakna behöflig tid att en sådan inhemta.

Andra delen af anonymens påstående var, att under 15- och 1600-talen handeln och jordbruket hafva mycket lidit genom de reglementen, privilegier och tvångsåtgerder, som på desamma fortfarande lades. Detta hafva vi funnit bekräftadt

antalet färre, dock varit till vidd, förmögenhet och handelsrörelse mycket betydligare än sedermera. Det då ännu till Danmark hörande Lund, en bland Nordens rikaste städer, gaf endast genom sitt myntverk konungen i årlig skatt 1200 skålp. silfver och 8 skålp. guld. Skeninge räknade 1800 borgare och 4000 köpsvenner, och mellan sina tullar en half mils längd. Söderköpings stad var så folkrik, att till ledande af dess ärender fordrades fyra borgmästare, och hade så stor rörelse, att man år 1419 fick låna 3000 mark lödig[1]) mot pant af blott ett års derifrån inflytande tullinkomster[2]). Många städer inuti landet t. ex. Ekesjö, Linköping, Vadstena, Örebro m. fl., drefvo utrikes handel och hade för sådant ändamål ännu omkring 1538 egna på hafvet gående fartyg. Visby räknade inom stadsmurarna 12,000 borgare utom den stora skara, som bodde i förstäderna, hvilka delvis sträckte sig en half mil utom den egentliga staden. Främmande handelsfartyg gingo in i Mälaren och drefvo köpenskap i flere der belägna städer, så att t. ex. vid Strengnäs marknad infunno sig många utländska handelsmän, och i synnerhet lybeckare, och den tillströmmande folkmängden var så stor, att den icke rymdes i staden. Mer eller mindre sådant tyckes förhållandet hafva varit i de handelsstäder, hvilka till följe af passande läge och gynnande omständigheter sjelfmant uppstått. Men derjemnte blef handels-rörelse så in- som utrikes bedrifven af också landtmännen och från en mängd utefter kusterna befintliga landthamnar.

Denna handelns blomstring har, som nämndt är, af några blifvit betraktad som en följd af den fri-

genom de många historiska källskrifter, som från besagde århundraden återstå. Med antagande af anonymens åsigt härutinnan hafva vi densamma följt och vidare utfört, i detta kapitel med hänsyn till handeln, och i det 25:te till landtbruket.

[1]) Andra säga 24,000 riksdaler.

[2]) Måhända ock skatter.

het från tvång och reglementen, som yrket ursprungligen fått åtnjuta och länge sökte bibehålla.

Redan under Folkunga-tiden och sedermera har man dock, och troligtvis till följe af hansestädernas inflytande, börjat införa flere tvångsåtgerder till gynnande af stadsboarna på landtfolkets, och af de större städerna på de smärres bekostnad. Så har man redan under dessa tider förbjudit både frälsemän, prester och bönder all slägs handelsrörelse på landet, och genom andra föreskrifter likaså småstäderna all sjelfständig utrikes köpenskap, hvilken sålunda skulle förbehållas endast åt de större. Dessa och andra likartade stadgar kunde likväl ej till handels-rörelsens hejdande utöfva någon allmännare och afgörande inverkan. Ty för att kunna med eftertryck och öfverallt skaffa dem åtlydnad, dertill var samhällsordningen ännu allt för svag och ofullkomlig, folkets vana vid sjelfrådighet allt för stor, dess känsla för naturlig rättvisa allt för kraftig.

Helt annorlunda blef det, sedan genom Gustaf den förste samhälls-ordningen blifvit utbildad och förstärkt, så att regentmagten kunde ojemnförligen bättre än förut göra sina föreskrifter åtlydda. Denne konung och hans efterträdare under vid pass 200 år hafva liksom de flesta den tidens regenter fortgått på nyss beskrifna reglementerings- och privilegiebana. De hafva derigenom, som några tro, så skadat både landsbygd och städer, både åkerbruk och handel, att dessa under 15- och 1600-talet förlorade det välstånd, de under 13- och 1400-talet uppnått. Förhållandet med landtbruket skall beskrifvas, när vi komma till framställningen af detta ämne. Här sysselsätta vi oss med städerna och handeln och skola anföra åtskilliga prof på de reglementen och prohibitiva tvångsåtgerder, som under åren 1523—1718 på dem lades och ännu sistnämnde år voro till största delen lagligen gällande.

Vi betrakta först några bland de reglementen,

som angingo rörelsen inom hvarje stad serskildt, och hvilka än här än der voro tidtals gällande.

Ingen fick blifva handelsman, som ej kunde inför vederbörlig ämbetsmyndighet visa, att han till bedrifvande af köpenskap egde behöflig förmögenhet och derjemnte behöfligt förstånd. Ingen köpman fick bygga flere skepp, än magistraten pröfvade nödigt. Ingen annan än dertill för hvart slags varor förordnad mänglare skulle få inköpa af allmogen införda ätliga varor, och detta blott mot i taxan bestämda pris. Ingen fick hos köttmänglare, bagare, bryggare köpa någon vara, utan att anmäla det hos uppsyningsmannen och derför erlägga accis. Bland köpmännen infördes handelns s. k. *partering*, d. v. s. att ingen fick handla med mer än ett visst slags varor. Detta gick stundom så långt, att ingen krögare eller gästgifvare fick sälja mer än ett slags dryckesvaror. I städerna fick ingen slagta boskap hemma i sina hus, utan det skulle ske genom någon bland de dertill anställda slagtarna. I Stockholm fick ingen slagtare sälja råa hudar åt någon, som bodde utom staden.

Det bestämdes ock, huru stort antal handtverkare af hvarje slag skulle få finnas i hvarje stad; t. ex. i Nyköping 6 skomakare, 10 skräddare; i Linköping 2, i Vadstena blott en guldsmed, i Stockholm 6 kopparslagare, 12 murmästare o. s. v. Om så behöfdes, kunde vi lätt anföra en mängd likartade stadgar, genom hvilka rörelsen inom hvarje enskild stad betydligen försvårades.

Detta var händelsen också med förhållandet sjelfva städerna emellan, såsom nedanstående exempel ådagalägga. Mest i ögonen fallande är det sätt, hvarpå Stockholm gynnades. En mycket gammal och länge upprätthållen stadga förböd de flesta städerna vid Bottniska och Finska Vikarne drifva omedelbar utrikes handel, utan tvang dem att i stället vända sig till Stockholm. De fingo ej heller utskeppa matvaror till någon annan ort än Stock-

holm, åtminstone icke till någon längre i söder belägen stad. Utländningar förbjödos segla in i Mälaren, till följe hvaraf alla vid nämnde insjö liggande städer förlorade sin förra utrikes handel och gjordes beroende af hufvudstaden. Gefle, som hade rättighet drifva utrikes handel, förböds att dertill begagna mer än 6 fartyg, och derjemnte att utföra matvaror till någon annan ort än Stockholm. Men äfven denna stad fick stundom vidkännas följderna af det reglementerande handelstvånget, och åtskilliga band lades på dess handel i landsorterna, på det, sade man, dervarande småstäder måtte ega bestånd. Hvarje stad hade sin enskilda s. k. småmarknad, hvilken ingen främmande handelsman fick begagna. Köpmännen i Norr- och Söderköping förbjödos drifva handel på marknaderna i Linköping, Skeninge och Vadstena; de skulle ej heller få utborga varor åt någon annan allmoge än den i Östanstång, ty af den i Vestanstång skulle Skeninge och Vadstena hafva sin näring. På Göteborgs begäran blef Kongelfs utrikes handel inskränkt. Indelningen i stapel-, upp- och bergsstäder med olika privilegier och handels-områden förorsakade ock många svårigheter och blef 1624 mycket öfverklagad. Flere in i landet belägna städer förlorade sin förut innehafda rättighet till omedelbar utrikes handel. Stapelstäderna fingo ej drifva någon köpenskap i bergslagen, hvilken rörelse var förbehållen åt uppstäderna; dessa blefvo deremot stängda från all utrikes handel, hvilken var förbehållen åt stapelstäderna. För att gifva ytterligare kraft åt sistnämnda påbud stadgades, att, om en utländning borgade något åt en uppstadsbo, skulle han förlora både vara och betalning. Denna sednare skulle dock af uppstadsboen erläggas, men åt en kronans ämbetsman och till fördelning mellan staten och Stockholm; — likaså om en stapelstads-köpman borgade varor åt en innevånare i bergslagen. Rättskänsla och tidomständigheter föranledde visserligen

flere undantag från dylika band. I allmänhet låg dock öfver hela riket en mängd reglementerande tvångsåtgerder af alldeles samma art som dem, vi här anfört.

Naturligt är, att en sådan lagstiftning skulle mycket försvåra i synnerhet de smärre städernas handelsrörelse. Dessa blefvo derjemnte föremål för ganska våldsamma åtgerder. Man befallde stundom, att de skulle rifvas och borgrarna till andra städer afflytta. Sådana påbud utfärdades för Öregrund 1530, för Jakobstad och Brahestad 1680, för Linde 1688, för Filipstad 1695 och 1727. Befallningarna gingo väl icke i verkställighet, men måste sprida mycken oro och förlama arbetshågen. Bland de många tryckande reglementerings-banden fanns knappt något så förtryckande som det nämnda förbudet för de flesta städerna vid Bottniska och Finska Vikarna att drifva omedelbar handel på utlandet, men i stället tvang dem att i Stockholm[1]) sälja sina egna och köpa utlandets varor. Det var i synnerhet Gustaf Adolf, som genom förordningar af 1614 och 1617 gaf utsträckning och kraft åt detta gamla för Stockholm mycket gynnande men för ofvannämnde sjöstäder och deras omgifvande orter ytterst skadliga lagstadgande. Dessa och dylika reglementerande åsigter blefvo sedermera vidmagthållna. Dock förspordes högljudda klagomål öfver följderna, nämligen att en mängd städer mer och mer försvagades. Riksförmyndarne 1660—1672 med sin benägenhet för större näringsfrihet, vidtogo flere andra lindrande åtgerder. Men derefter kom Karl den elfte med sin starka benägenhet för reglementerande förmynderskap och med sin vanliga kraft, och nu blef systemet i all dess stränghet genomdrifvet, såsom flere nyss anförda exempel ådaga-

[1]) Några få andra städer t. ex. Gefle och Åbo, hafva åtnjutit ett likartadt privilegium, men hade icke mägtat deraf draga någon större fördel under sin täflan med det närbelägna Stockholm.

laggt[1]). Karl den tolfte behandlade saken på samma sätt. Den mängd än mer småaktiga och tryckande påbud, som under åren 1716—1718 utfärdades, voro dock alster, icke af något system, utan af behof och begär att på ett eller annat sätt frampressa medel till krigens fortsättande.

Vi hafva, som sagdt är, med någon utförlighet beskrifvit dessa den föregående tidens förhållanden för att visa, hurudant härutinnan tillståndet var, när frihetstiden inträdde.

Till nu uppräknade från fordna tider ärfda hinder för handelns upphjelpande kom också ett annat af dåtidens förhållanden alstradt och äfven detta ganska svårt, nämligen den fullkomliga vanmagt, hvari både yrke och yrkesmän nedsjunkit. Rikets handel var 1718 alldeles förstörd, dess handelsflotta nästan tillintetgjord, dess borgerskap utarmadt, förminskadt till en tredje- stundom en fjerdedel mot förut[2]). Så djupt var det fattigdoms-elände, hvari denna vigtiga del af svenska folket, denna vigtiga del af samhälls-lifvet blifvit nedsänkt. Handelsyrket led således på en gång af svåra, mycket tryckande reglementerings-stadgar och af en svår och mycket tryckande nöd. Det var från detta i dubbelt hänseende olyckliga tillstånd det skulle genom frihetstiden återupphjelpas.

FRIHETSTIDENS ÅTGERDER TILL HANDELNS ÅTERUPPHJELPANDE.

De skadliga tvångsbuden från Karl den tolftes sista år blefvo genast aflysta. Till främjande af handelsrörelsen vidtogos ock flere åtgerder. Nederlags-frihet blef åt städerna beviljad och ett konvojkommissariat inrättadt. I de förnämsta utrikes handelsstäderna förordnades konsuler, som skulle biträda dit kommande svenska handlande, och med

[1]) Se ock **18**. 122—137.

[2]) **26**. 136—138. **28**. 89. **33**. 147.

barbaresk-staterna blef längre fram en betryggande öfverenskommelse afslutad. I det hela följdes dock prohibitiv- och reglementerings-systemet länge nog. År 1724 utfärdades produktplakatet, och år 1731 likaledes privilegier för det ostindiska och 1738 för det levantiska handelskompaniet. År 1739 kommo Hattarna till väldet och det medelst understöd af mägtiga intressen inom både handels- och fabriksverlden. Till besagde två bundsförvandters fördel, troligtvis ock af egen öfvertygelse, beslöto nu Hattarna att icke blott vidhålla det förra systemet i allmänhet, utan ock att drifva det än högre. De gingo härutinnan slutligen till ytterligheter, som voro både för näringarna sjelfva ganska besvärliga och för landtmännen och för öfriga skattdragande medborgare mycket betungande. Vi hafva redan tillförene [1]) utförligen beskrifvit dessa åtgerder och behöfva ej med de många enskildheternas återupprepande borttaga läsarens tid. Men vid 1765 års riksdag kommo Mössorna om igen till magten. Då uppträdde ock Chydenius med sina förut omtalade frihandels-läror. De väckte mycket uppseende, men kunde icke göra sig gällande. Tanken var alltför ny och stor att ännu kunna af allmänheten i sin helhet uppfattas. Den innebar ock svåra hotelser mot de betydliga fördelar, en mägtig samhällsklass skördade af de gamla lärorna och af många på dem grundade inrättningar. Åsigten, sanningen var dock uttalad, och det af en svensk man. Vanligen tillerkännes upptäckts-äran af det fysiokratiska systemet åt Frankrike och åt året 1758, och af det industriella åt England och året 1776. Grundtankarna i båda voro dock redan förut i Sverge uttalade och framlaggda, de fysiokratiska under riksdagarna på 1740-talen, och de industriella under riksdagen 1765.

Sina frihandels-läror mägtade väl Chydenius icke i deras allmänhet genomdrifva. Men i ett enskildt

[1]) 38. 133—146.

och ganska vigtigt fall lyckades han dock göra dermed beslägtade åsigter gällande. Det var nämligen i mycket genom hans bedrifvande, som vid samma riksdag afskaffades de ofvan omtalade föreskrifter, som till fördel för Stockholm tryckte, man må väl säga förtryckte de kring Bottniska och Finska Vikarna liggande städerna [1]). I likhet med denna åtgerd har ock frihetstiden och i synnerhet riksdagen 1765 afskaffat flere andra orättvisa stadgar, som förut hvilade öfver handeln och stadsmanna-rörelsen, och Sverige tog också derigenom ett stort steg framåt på samhälls-utvecklingens bana.

HANDELN UNDER FRIHETSTIDEN.

Betraktom nu det sätt, hvarpå Sverges handel utvecklade sig till följe af grundsatserna sjelfva, och af styrelsernas åtgerder samt folkets anlag och verksamhet.

I allmänhet taget gick denna näringsgren i synnerhet under sednare frihetstiden betydligen framåt. Det första året efter 1718 bestod handelsflottan af blott 100, men hade redan 1724 uppgått till 348 fartyg. Efter produktplakatets utfärdande sistnämnda år steg den med ökad fart. Under åren 1743—1747 byggdes 694 och under åren 1749—1764 säges handelsfartygens antal hafva uppgått till 7,949 [2]).

Förhållandet mellan ut- och införsel blef för Sverge mer och mer gynnsamt. År 1724 ansågos lurendrejerierna stiga till ett värde af 4, och handels-undervigten till 3 millioner. År 1769 sägas lurendrejerierna hafva i det närmaste upphört [3]) och

---

[1]) 41. 186, 137. 43. 142, 143.

[2]) Härefter torde några tillförene (33, 212) gjorda uppgifter böra rättas. Men i alla dessa hänseenden äro källornas uppgifter mycket olika, och ämnet har icke på långt när blifvit till full visshet utredt.

[3]) Andra påstå motsatsen.

och i stället för den förra undervigten visade sig till Sverges fördel en öfvervigt af mer än 2,000,000, allt d. s. m.[1])

Förnämsta utförseln bestod i bergverkens, skogarnas och sillfiskets afkastning. Om de två förra är redan taladt. Sillfisket blef under frihetstiden mycket gifvande. Utförseln af denna vara steg 1724 till ett värde af 108,311; men började 1755 årligen och betydligen ökas och steg år 1772 till 2,137,000 allt d. s. m., då motsvarande 190,000 t:r[2]). Det lemnade ock till utförsel en mängd tran, år 1762 t. ex. 1,320 fat.

Införseln bestod förnämligast i spannemål, tobak,

[1]) Nedanstående tabell visar i d. s. m. några exempel på förhållandet.

År.	Utförsel.	Införsel.	Inlurendrejadt	Handelsbalans.
1724	5,643,453	4,918,837	4,143,349*)	— 3,418,833
1727	——	——	——	— 2,992,271
1738	7,172,286	6,912,711	3 à 400,000	+ 140,425
1738—1740	6,852,085	6,803,696	——	——
1746	7,200,000	7,600,000	——	——
1756	12,544,256	12,062,815 †)	——	——
		eller enligt andra		
1756	11,749,000	14,526,000	——	——
1757	13,338,000	10,914,000	——	——
1758	16,730,000	12,460,000	——	——
1759	14,892,000	13,049,000	——	——
1769	13,048,246	10,983,988	——	——

Ofvanstående uppgifter äro blott spridda och ofullständiga; ämnet har, som sagdt är, ännu icke blifvit vetenskapligen utredt. En uppgift är, att 1768 utförseln af inhemska varor (produits naturels) stigit till 11,730,998, men införseln, den förtullade till 7,605,875, den inlurendrejade till 2,400,000; Sverges vinst således till 1,725,123, allt d. s. m. — Enligt Malmström (4. 392) och Arnberg, s. 156 har för åren 1749—1758 undervigten i handel stigit till 5,300,000, hvilken dock för åren 1756—1759 förvandlades till en öfvervigt af 2,800,000, allt d. s. m.

[2]) År 1768 utfördes 151,483 t:r, hvilkas värde efter ungefär 16 d. s. m. för t:n steg till 2,423,728 d. s. m. Mesta sillen fördes till Östersjöns östra hamnar.

*) Enligt en annan källa 3,713,349.
†) Enligt andra uppgifter 13,462,815.

vin, specerier och salt. Nedanstående tabell visar i d. s. m. värdet af några de förnämsta articklarna[1]).

År 1770 räknades i Sverge 388 grosshandlare och 1,164 kramhandlare.

Med hänsyn till utrikes handeln gingo[2]) öfver Stockholm ungefär sju trettondedelar af utförseln och hälften af införseln; och öfver Göteborg fyra eller fem trettondelar af den förra och en sjundedel af den sednare; det öfriga genom de andra stapelstäderna.

Ungefär två tredjedelar af utrikes handeln drefs på kusterna kring Östersjön. Af rörelsen på Vesterhafvet ansågs den med Spanien och Portugal mest lönande. Ostindiska kompaniet fortgick med några mindre förändringar och för kronan ökade inkomster ungefär på samma sätt som före 1751 och ansågs gifva sina delegare en vinst af stundom 38 proc. årligen. Under åren 1756—1759 skall rikets årliga inkomst deraf hafva stigit till 170,000 d.s.m.[3])

Som hinder för svenska handelns än högre uppblomstring blefvo utom ofvan uppräknade också många andra och vigtiga omständigheter anförda; t. ex. att svenskarnas utblottade tillstånd 1718 gjorde dem lång tid derefter oförmögna till sådana företag, som fordrade stora kapital; — att svenska folkmängden sammansmält till så ringa antal, att den ej medgaf en sådan arbetets fördelning, som för större industriella företag är nödvändig; — att de vid krig och äfventyr vanda svenskarna hyste en viss

---

1)

År.	Säd.	Tobak.	Specerier.	Vin.	Salt.	Silke.	Kläde.
1724.	1,407,234.	348,180.	343,223.	316,154.	621,937.	124,872.	247,727.
1746.	1,600,000*)	600,000.	400,000.	600,000	450,000.	975,000.	

2) Uppgifterna gälla blott förtullade varor.

3) Man ville 1766 visa, att till följe af de eftergifter, som 1752 gjordes åt Ostindiska kompaniet (41,118) hade staten följande åren haft af nämnde kompani 1,500,000 d. s. m. mindre än den bort hafva. Statskontorets dispositioner visa dock, att staten har från det samma år 1768 uppburit en summa af 704,270, år 1766 450,000 d. s. (måhända reducerade medel?).

* Sedermera och till följe af hastigt ökad brännvinsbränning har under förra hälften af 1750-talet sädesinförseln stigit till stundom 5, nära 6 millioner årligen. Se kapitlet om brännvinet.

ovilja mot industri-idkarens yrken, arbeten, sparsamhet och beräkning; — att t. o. m. många industri-idkare sjelfva missaktade sina yrken; — att förmögna handelsmäns söner fördenskull sträfvade efter att blifva ämbetsmän och häldst officerare [1]). Detta gick så långt, att man i rådet föreslog, det sådana handelsmäns söner borde med premier uppmuntras till vidhållande af fädernas yrke [2]); — ytterligare, att den förmögenhet, handels- och näringsidkare samlat, blef snart från deras yrken bortryckt genom sönernas inträde på ämbetsmannabanan och döttrarnas giftermål med adliga herrar; — man påstod, att på sistnämnde sätt hade under åren 1719 —1769 ej mindre än 150 tunnor guld, d. v. s. 15 millioner d. s. m. öfvergått från borgerskapet till adeln; — att fabrikerna sysselsatte sig med förädling, mindre af inhemska lättare tillgängliga råämnen t. ex. jern, än af utländska, som måste med dryg kostnad införskrifvas; — att genom många lätthelgdagar och s. k. frimåndagar mycken tid bortspilldes till förlust för både arbetare, arbetsgifvare och riket; — att handeln led mycket genom den år 1719 åter pålaggda Öresunds-tullen och än mer genom de rika engelsmännens tryckande förmynderskap. Den jordbäfning, som 1765 förstörde en stor del af Lisabon, medförde ock åtskilliga svårigheter och förluster äfven för svenska handeln.

Att denna oaktadt så många och stora hinder kunde göra så betydande framsteg, som dem vi här ofvan beskrifvit, torde kunna tillskrifvas icke blott de privilegier och fördelar, med hvilka en del af densamma gynnades, utan ock några af regeringen vidtagna åtgerder; — samt freden, den välgörande freden, äfvensom förnuftet, det välgörande menniskoförnuftet och dess förmåga att också under

---

[1]) 33. 197, 198. 38. 129, 46.

[2]) *Rådsprot.* 10 Jan. 1757. — Det säges ock, att Nordencrantz i sin ifver sagt, det söner, som öfvergåfvo fädrens näringsyrke, borde göras arflösa.

mycket svåra omständigheter bereda väg för sin verksamhet.

Ett för handelns uppblomstrande vigtigt villkor består i lättad samfärdsel. Man insåg äfven, att i Sverge förefunnos flere lägenheter till upptagande af nya och vigtiga kanaler och likaledes, att sådana skulle medföra stort gagn för både handel och landtbruk [1]). Under dittills varande förhållanden måste näml. varornas fram- och återforsling vanligtvis ske landvägen, hvarigenom rörelsen försinkades, varorna fördyrades, och landtmannen lockades underhålla en eljest obehöflig mängd hästar, hvilka drogo mycket af det bästa fodret från ladugården och derigenom minskade dennas afkastning. Åtskilliga kanaler blefvo fördenskull dels påarbetade, dels påtänkta. Slussarna i Göta elf [2]) blefvo ock år 1752 till en del färdiga, och man sökte anskaffa medel till hela farledens fulländning. Hjelmare gamla nu förfallna slussverk begynte ombyggas år 1770. Man föreslog ock en mängd andra dylika anläggningar, t. ex. förbindelser mellan Mälaren och Östersjön förbi Södertelge, mellan Vettern och Östersjön genom Bråviken eller Slätbaken, mellan Päjäne och hafvet, mellan Fryken och Venern [3]) m. fl. Men ingen bland dem kunde bringas till verkställighet, emedan hvarken staten eller enskilda egde dertill behöfliga medel. Pechlin sökte dock med egen och dryg kostnad åstadkomma nyttiga farleder mellan Roxen och några småländska vattendrag.

Ett till handelns historia hörande mer enskildt ämne är

[1]) Märkligt nog har Fersen talat mot kanalanläggningar såsom skadliga för landet, emedan de skulle taga forselförtjensten från allmogen; — det är ett drag af den tidens rådande reglementerings-begär.

[2]) 38. 131.

[3]) Rådsprot. 15 Dec. 1755.

TULLVERKET.

Förhållandet under åren 1719—1738, nämligen huru tulluppbörden blef från och med 1726 åt enskildt bolag bortarrenderad; huru genom strängare tillsyn lurendrejerierna derefter något hejdades; huru staten på detta sätt fick en årlig inkomst af vid pass 1,400,000 d. s. m.; huru nu liksom efteråt tullsatserna blefvo till skydd för inhemsk näring högt uppsatta; — detta allt jemnte tvisterna om åtgerdens nytta eller skada är redan berättadt [1]. Under åren 1738—1751 fortgick nämnde tullarrende med ungefär samma villkor och samma följder som förut [2]; — likaså under åren 1752—1764, dock uppgifves kronans inkomst för denna tid någon gång till blott 991,188 [3]. I sin helhet hade dock handeln växt. Det antogs derföre, att äfven arrendatorernas vinst likaledes stigit, stundom trodde man ända till 400,000 d. s. m. årligen. Detta väckte uppmärksamhet, och reduktions-riksdagen 1765 beslöt att upphäfva arrendet och att årligen medelst kronans tjenstemän besörja tulluppbörden, i hopp att derigenom öka kronans inkomster.

Under de följande åren blef ock tullverket på sistnämnde sätt förvaltadt och med vinst för kronan [4].

Statens inkomst af tullverket steg 1771 till 2,636,174 och för 1772 till 2,375,940, allt d. s. m. [5]

[1]) **33**. 224—227.

[2]) **38**. 132. Der uppgifves förpaktarnes årliga vinst till 60,000. Andra uppgifva den till 3—400,000.

[3]) Stundom uppgifves dock för åren 1760—1764 mycket större summor.

[4]) Cantzlers memoirer s. 338 visa, att tullinkomsten 1768 var 195,089 d. s. m. större än 1767, hvilket ytterligare ådagalägger, att reduktions-riksdagens (1765) åtgerder icke verkade på handelsrörelsen så ofördelaktigt, som Hof-Hattförbundet påstod (**41**. 235—249).

[5]) *Statskontorets Dispositioner.* I Allm. Tidn. d. 5 Nov. 1770 finnes införd nedanstående officiella uppsats öfver rikets inkomst af sjö- och landtullarna:

TJUGUFJERDE KAPITLET.

FABRIKER.

Alla sådana voro år 1718 i det närmaste tillintetgjorda, och Sverge måste från utländningen köpa t. o. m. hästskor, spik, tegel, glas o. s. v.[1])

De åtgerder, som till dessa näringars återupphjelpande vidtogos, voro ända till 1765 års riksdag grundade förnämligast på det prohibitiva reglementerandet och på sådana med merkantil-systemet beslägtade åsigter, som nyss blifvit i afseende på handeln beskrifna. Vi anföra de mest framstående bland dem. Under de gamla Mössornas styrelse 1719—1738 blefvo år 1724 alströmerska manufakturverken anlaggda och med betydliga fördelar understödda, och derefter likaså flere andra fabriker. Dessa Mössregeringens åtgerder jemnte dervid anförda både skäl och motskäl äro redan för läsaren framlaggda[2]).

Under åren 1739—1751 fortgick det nu till magten komna Hattpartiet på samma bana, dock med ökad både fart och ensidighet[3]); — likaså under åren 1752—1764, numera dock under ständigt växande motstånd. Mer och mér utbildade sig nämligen en häftig ovilja mot såväl prohibitiv- och fabriks-systemet i allmänhet, som i synnerhet mot dess enskilda här i Sverge mest framstående företeelser Alingsås och Vedevåg.

Striden mellan båda systemen antog i många

År	1759	2,112,000	År	1764	2,764,000
»	1760	2,150,000	»	1766	2,115,000
»	1761	2,292,000	»	1767	2,067,000
»	1762	2,240,000	»	1768	2,300,000.
»	1763	2,493,000			

Enligt denna källa har under arrendeåren 1759—1765 kronans tullinkomst varit betydligen större än de här ofvan efter den 1765 tryckta berättelsen om tullarrendet angifna summorna. Vi anmärka men kunna ej förklara olikheten.

[1]) **26**. 142. **33**. 213.

[2]) **32**. 201, 202.

[3]) **38**. 132—144, hvarest de högst skadliga öfverdrifterna äro utförligen beskrifna.

fall karakteren af en strid mellan städerna och landet. Båda partemas allmänna skäl och motskäl hafva förut blifvit anförda. Här vilja vi dock inrycka några bland dem, som åberopades företrädesvis i afseende på fabrikerna.

Hattarna uppgåfvo, att Sverge 1764 hade 560 fabriker. Mössorna gjorde deremot flere inkast, t. ex. att många bland dem funnos blott på papperet, ej i verkligheten; — att andra oaktadt dryga statsanslag förde ett tynande lif; — att tillverkningarna icke i mängd motsvarade landets verkliga behof, ej heller i godhet dess skäliga fordringar; — att fabrikernas arbetare, som 1761 räknades vara 18,600, redan 1764 nedsjunkit till 14,270, och att orsaken till både det ena och andra vore att söka i dels förvaltningens, dels många fabriksidkares vårdslöshet, slöseri och egennytta [1]). — Hattarna uppgåfvo, att alla af staten understödda fabriker hade under åren 1739—1764 sammanlaggda tillverkat varor för ett värde af 89,852,377, och att Sverge derigenom haft en insparad vinst af 38,118,435. Men motståndarne ville nedpruta summan och anmärkte tillika, att under åren 1727—1764 hade staten till dessa fabrikers understöd gifvit öfver 11,700,000, allt d. s. m.

Anfallen mot besagde fabriker kommo från flere håll, från handtverkare och enskilda fabriksidkare, hvilka sågo sig undersålda genom sina af staten understödda medtäflare; — från landtbrukarne, hvilkas arbetare bortlockades till fabrikerna; — från allmogen, som ej ville med sina skattebidrag upprätthålla tillverkningen af öfverflödsvaror, som blott högre samhällsklasser begagnade; — från många medborgare, som upptäckt den myckna vårdslöshet, egennytta och partiskhet, som egt rum vid understödens utdelande; — och slutligen från största delen

[1]) En orsak låg ock deri, att riksdagen 1760 minskade sina åt fabrikerna gifna understöd.

af rikets innebyggare, hvilka alla för att skaffa understödsmedel åt de konstgjorda fabrikerna måst åtaga sig ökad skatt, och sedermera för att skaffa dem afsättning måst köpa deras sämre och dock dyrare tillverkningar i stället för utländningens bättre och prisbilligare varor [1]). Dessa skäl talade högt till egennytta, rättskänsla och fosterlandskärlek och blefvo dessutom af Mössornas partihat och engelsmännens näringsafund bjert framhållna och mycket förstorade.

Båda sidorna hade utmärkta sakförare. En bland de förnämsta för prohibitiv-systemet var Erik Salander. Delegare i fabriker och kommissarie i manufaktur-kontoret, hade han både som näringsidkare och ämbetsman egnat uppmärksamhet och kärlek åt dessa ämnen. Han utgaf angående dem åtskilliga skrifter, som vittnade om både nit och lärdom och skaffade honom kallelse till ledamot i Vetenskaps-Akademien. Till hvilka öfverdrifter likväl han och troligen flere inom partiet kunde gå, ses af nedanstående hans 1754 uttalade läror. *Man bör,* påstod han, *förbjuda all husväfnad till salu, ty sådana klåp- och kladd-slöjdare skada manufakturerna; — förbjuda landtbefolkningen all sådan näring, ty den hör blott till städerna; — förbjuda små uppstäder drifva finare fabriker, ty dessa tillhöra egentligen de större stapelstäderna; — förbjuda anställandet af flere handtverks-mästare, än hvar stad behöfver. Deremot borde man öka antalet af arbetare, främja dessas giftermål för att få än flere dagsverkare; men qvarhålla dem alla i fattigdom, ty eljest arbeta de icke* o. s. v.[2]) Till fabrikernas gynnande beslöto ock ständerna, att hvarje kramhandlare skulle vara förbunden att årligen till ett visst belopp och till utsäljning inköpa nämnde fabrikers tillverkningar. Dessa åsigter och åtgerder voro en till ytterlighet drifven utbildning af de grund-

[1]) **32**. 201, 202.
[2]) Se Malmström **4**. 403, 404.

satser, man redan 1739—1751 antagit [1]), och visa, till hvilka öfverdrifter man stundom lät sig förledas. Dessa gillades väl af många, men kunde icke göra sig lagligt gällande, ty de stridde allt för uppenbart mot både förnuft och rättskänsla. Höpken talade ock gång efter annan *mot hvarje på näringarna laggdt tvång. Allt sådant*, sade han, *är i sig sjelft ett verk af okunnighet, egennytta och våld, och bör i dessa upplystare tider afskaffas.* Till denna åsigt öfvergick ock snart nog Karl Scheffer och flere andra Hattar och i synnerhet den bekante Faggot. Redan 1755 sökte denne visa *omöjligheten för Sverge att täfla med utländska på egna råämnen grundade förädlings-fabriker; skadan af att till sådana konstlade näringar draga en mängd arbetare från jordbruket, hvilket just af brist på armar låg så nere, att man årligen måste köpa utländsk säd för 2 millioner d. s. m.* [2]). Något hvar tyckte ock, att det varit bättre, om man sökt genom jordens uppodling göra Sverge oberoende af utländsk spannemål och således årligen inspara nämnde summa, och att en sådan vinst skulle för riket varit långt fördelaktigare, än den man trodde sig genom fabrikerna skörda. *Det är orimligt*, anmärkte i samma anda Chydenius, *det är orimligt att för sidenfabrikernas skull kosta arbetare och möda på att skaffa föda åt silkesmaskar, under det landtbruket af brist på arbetare ej förmår skaffa föda åt menniskorna.* Dessa och dylika tankar och åsigter spriddes och gjorde sig mer och mer gällande; och det så alstrade tänkesättet vände sig i främsta rummet mot fabrikerna i Alingsås.

Redan förut hafva vi med någon utförlighet omtalat dessa verk [3]). Vi återkalla här för minnet de mot desamma gjorda anmärkningar, som bidrogo

---

[1]) **38.** 133—145.

[2]) *Riksark.* Rådsprot. i civila mål. Faggots till rådet inlemnade betänkande d. 17 Mars 1755.

[3]) **32.** 194—202. **33.** 219—222. **38.** 132—146. **41.** 75

till deras nu timade fall. Man ogillade, att Alströmer till anläggningsort valt, icke någon stad med lättare seglats utåt på det öppna hafvet och inåt på segelbara strömmar, utan i dess ställe Alingsås med dess föga bördiga omgifning samt besvärliga vägar för så till- som utförsel; — vidare att en betydlig del, af hvad der frambragtes eller tillverkades, bestod af öfverflödsvaror, t. ex. tobak och siden [1]; — vidare att den företrädesvis sysselsatte sig med sådana tillverkningar, hvilkas råämnen måste inköpas utifrån, i stället för att arbeta på förädlingen af inhemska varor, t. ex. jernet; — och slutligen att dessa fabrikers tillverkningar voro sämre och dyrare än utländningens, detta oaktadt erhållna högst betydliga statsanslag. De försnillningar och missbruk af erhållna understöd, man trodde sig hafva upptäckt, ökade oviljan.

Af dessa och flere likartade skäl var allmänna tänkesättet mycket uppretadt mot såväl prohibitivsystemet i allmänhet, som mot Alingsås-fabrikerna serskildt, och det var under en sådan landets sinnesstämning, som riksdagen 1765 sammanträdde. Vid densamma kunde följaktligen det verkliga förhållandet icke längre döljas, den afgörande striden icke längre undvikas. Vid förberedelsen i utskottet stannade två stånd mot två; adel och borgare talade för, prester och bönder mot ifrågavarande fabriker. Men när målet kom till sjelfva stånden, gingo borgrarne i detta liksom i de flesta andra hänseenden öfver till prest- och bondeständen. Följden blef, att de dittills åt bemälte fabriker gifna statsanslagen indrogos; att de flesta genom sådana understöd upprätthållna verk nedlades [2], och att en mängd dem tillhörande maskiner och byggnader mot underpris

[1] År 1762 funnos i riket för tillverkningen af siden 901, men för tillverkning af kläde blott 336 väfstolar.

[2] Mest dock för sidentillverkningen. Dess väfstolar år 1762 voro 901, men 1767 blott 230; antalet af väfstolar för klädestillverkningen deremot sjönk under samma tid från 336 blott till 253.

såldes, och att många skickliga verkmästare gingo till utlandet. Fabriksarbetarnes antal[1]) nedsjönk från 14- till 9,000, och Alingsås sjelf från en betydlig fabriks- till en vanlig småstad[2]).

Reduktions-riksdagens åtgerd härutinnan blef redan då och har än mer i sednare år blifvit mycket klandrad. Icke utan skäl hafva då för tiden många aktningsvärda personer, äfven utländningar, ogillat det brådstörtade sätt, hvarpå Mösspartiet genomdref förändringen. Men å den andra hafva ock några äfven bland dessa klandrare gillat åtgerden i dess helhet. Flere omständigheter ådagalägga ock, att allmänna tänkesättet var mot de privilegierade fabriks-anläggningarna mycket ogynnsamt, och derföre icke vid deras fall visade något större deltagande. När prins Gustaf 1768 reste omkring för att hopsamla klagomål mot reduktions-riksdagens åtgerder, begaf han sig ock till bergslagerna, men märkligt nog icke till Alingsås-trakten, ehuru denna lidit mest och kunde förse prinsen med de bittraste anklagelserna. Åren 1766—1768 fäste man ej heller någon serdeles uppmärksamhet vid det hårda slag, som träffat samma verk; och än märkligare är, att till dess återupphjelpande blefvo ej heller sedermera några kraftiga åtgerder vidtagna, hvarken af Hattpartiet, när detta 1769, eller af Gustaf sjelf, när denne år 1772 kom till väldet. Man insåg, att hela anläggningen, ehuru ett alster af den renaste och varmaste fosterlandskärlek, likväl icke hvilade på naturliga och bestående förhållanden. Sjelfva erfarenheten hade dessutom nu i fyratio år visat, huru den icke af sig sjelf, icke ens med understöd af staten, kunde i längden bära sig, utan redan före 1765 börjat aftyna.

I mycket och just i några sina fel voro dessa fabriker framkallade icke blott af prohibitiv-systemet, utan ock af en tämligen allmän tidsanda. In-

[1]) Kanske för hela riket.
[2]) 41. 119.

förandet af utländska växter och djur och sträfvandet efter ovanligt fina och dyrbara tillverkningar erinrar om lynnet hos fabriks-intressets bundsförvandter, de adliga Hattarna, och om dessas bemödanden att genom storartade och ovanliga styrelseåtgerder väcka uppseende och vinna beröm.

Riksdagen 1765, ehuru sträng mot åtskilliga, som man trodde klandervärda fabriker, sökte dock stödja andra, som ansågos naturliga och nyttiga. Under åren 1765—1768 fortgingo flere sådana, ehuru till minskadt antal. De sysselsatte dock numera 9,000, andra säga 11,662 arbetare och tillverkade under alla fyra åren hopräknade varor för ett värde af 21,757,445 d. s. m. [1]).

[1]) En annan uppgift är, att 1771 blef af 9,000 fabriksarbetare tillverkade större partier varor, än af 18,000 arbetare år 1761. Följande tabell innehåller några uppgifter om förhållandet.

År.	Antalet af årliga arbetare.	Hoplaggda tillverkningsvärdet för hvarje period.	Medium af tillverkningsvärdet för hvarje år.
1739—1746	12,444	13,900,444	1,700,000
1747—1750	14,163	9,841,371	2,400,000
1751—1754	14,005	11,632,406	2,900,000
1755—1759	17,499	21,968,397	4,400,000
1760—1763	——	25,619,902	6,400,000
1764	14,241	6,890,157	——
1765—1768	11,662	21,757,445	5,400,000
		Summa d. s. m. 111,610,122	

Man ser häraf, 1:o att tillverkningsvärdet efter 1765 visserligen sjönk till en million mindre än nyss förut, men höll sig dock en million högre än på 1750-talet; 2:o att det således var i strid mot sanningen, som man påstått, det reduktionsriksdagen 1765 nästan förstörde svenska fabriksrörelsen (II. 233—256, 300—306). Enligt Captzler hafva alla Sverges manufakturer under åren 1727—1764 tillverkat varor för 104,906,840. När derifrån drages värdet af dertill använda från utlandet inköpta råvaror 46,781,726, skulle arbetsförtjensten hafva stigit till 58,125,114. Men om derifrån drages det penningeunderstöd, 11,700,000, som staten unders amma tid gifvit, skulle som vinst återstå blott 46,574,886, allt d. s. m. Som ytterligare vinst kan räknas den arbetsvana och arbetsförtjenst, folket vunnit; som förlust deremot, att i 37 år hela riket måst med dryga skatter bidraga till deras underhåll och åtnöjas med deras dyrare och sämre varor; och att landtbruket led genom brist på arbetare.

TJUGUFEMTE KAPITLET.

HANDTVERKERIERNA.

Också dessa voro år 1718 liksom alla andra näringar djupt nedtryckta, nästan tillintetgjorda, och kunde blott småningom komma åter i gång. Under täflan med de stora af staten gynnade fabrikerna hade ock rikets vanliga *handtverkare* svårligen kunnat hålla sig uppe, så framt de icke haft kraftigt stöd af stränga, då ännu gällande skråförfattningar.

Troligtvis hade dessa blifvit först i Sverge införda från Hansestäderna. De blefvo ock snart antagna såsom lämpliga medel till stadsmannanäringarnas ordnande, men sedermera ofta missbrukade som medel att skydda skråmästarne mot medtäflande handtverkare såväl inom städerna som på landsbygden. Ehuru sådana stadgar blifvit tämligen allmänt i Sverge gällande, hördes dock utmärkta statsmän, t. ex. Axel Oxenstierna och Per Brahe, mot dylika tvångs-åtgerder yttra åtskilliga betänkligheter, dock utan någon deraf föranledd påföljd. Under Kristinas tid har en svensk man, Johan Rising, utarbetat en skrift, som redan då uttalade friare åsigter i afseende på närings-lagstiftningen [1]). Men hvarken under Kristinas eller Karl Gustafs tid lyckades den vinna någon uppmärksamhet. Längre fram begynte dock Magnus Gabriel De la Gardie inse och vitsorda dess vigt, och dåtidens riksförmyndare utfärdade sedermera och till skråbandens lossande en förordning om s. k. frimästare och deras verksamhet. Karl den elfte med sitt förmyndare-lynne och sin reglementeringslystnad återgick dock med ökad ifver till skråsystemet [2]). Men när då skråmästarne i förlitande

[1]) 18. 124.

[2]) Frimästarne synas dock hafva blifvit till någon del bibehållna.

på det nya beskyddet tilläto sig att omåttligt höja prisen på sina tillverkningar, då och med samma förmyndare-lynne ingrep han åter i rörelsen och föreskref det pris, hvartill de skulle sälja sina varor. Dessa och en mängd dylika välmenta men mycket invecklade och krångliga författningar äro redan beskrifna[1]). Under Karl den tolftes regering följdes i det hela samma grundsatser. Men de många och svåra tvångs-åtgerderna i synnerhet under åren 1716—1718 väckte dock mot allt slags förmynderskap öfver näringarna en serdeles häftig förbittring. Under frihetstidens första år höjdes ock bland ständerna och i synnerhet inom adeln många röster för friare åsigter och för utvidgande af frimästareskapet. Några derhän syftande åtgerder blefvo ock under dessa år vidtagna. Men borgareståndet kämpade ifrigt för de gamla skråstadgarna. År 1731 blef ock frimästerskapet aflyst. Sedan kort derefter samma stånd började öfvergå till riddarhusets och Hattarnas åsigter, blef skråinrättningen än mer betryggad. Hattarna hade kommit till väldet och kunde dervid bibehålla sig endast genom riksdagshjelp af borgareståndet. Hattregeringarna ville derföre ogerna medgifva några större inskränkningar i den af borgerskapet ifrigt försvarade skråförfattningen. Efter 1756 började man dock i någon mån tillåta landsbygden hafva åtskilliga socken-handtverkare, t. ex. mur- och glasmästare, tegelslagare m. fl. Men i de flesta fall lyckades man hela tiden bortåt att åt städernas skråmästare bibehålla undantags-rättigheter, som voro ganska tryckande icke blott för deras kunder och för deras medtäflare i städerna, utan ock för hela landsbygden [2]).

Oaktadt ofvan uppräknade band eller försök till band på husslöjd och på landsbygdens handtverkerier, höllo sig likväl flere sådana vid lif och utvecklade t. o. m. mycken verksamhet. Det tyckes,

[1]) 18. 125—127.
[2]) Se härom nästa kapitel.

som man ej velat eller vågat angripa den hem- och husslöjd, som i vissa landsorter utbildat sig till en allmänt spridd folknäring; t. ex. spånad och väfnad i Helsing- och Vestergötland, tillverkning af stenkärl i Jemtland, af laggkärl i Dalarna, af åtskillig jernredskap i Nerke och Vermland o. s. v.

Prohibitiv-systemet, ehuru på sin tid af stor vigt, medförde redan i sig sjelft flere besvärande band på handeln och näringarna. Detta blef än mer händelsen till följe af den form, hvartill det af svenska Hattpartiet utbildades. Det blef en väfnad af inbördes hvarandra korsande och hindrande företrädes-rättigheter och förbud. De af *staten gynnade handels-kompanierne* fingo införa några främmande länders alster och tillverkningar, och detta till förfång för inhemska sjelfständiga handelsmän, handtverkare och fabriker, ja äfven för de privilegierade; ty alla blefvo af handelskompanierna och genom dessas utländska varor undersålda. De af staten med *lån och gåfvor understödda fabrikerna* åtnjöto betydliga fördelar till förfång för alla sjelfständiga fabriker och handtverkare, hvilka de till följe af sina erhållna statsanslag kunde undersälja. Sjelfva *handtverkarne* voro likaledes till andras förfång gynnade, nämligen genom skråförfattningen; ty till följe af dennas föreskrifter kunde mästarne inom hvart yrke samsätta sig och utestänga fria medtäflare och derefter godtyckligt uppsätta sina priser och preja sina kunder. Det var mellan nämnde handelskompanier, fabriker och handtverkare ett allas krig mot alla; men derjemnte ett deras gemensamma krig mot den köpande allmänheten. Sådant blef det prohibitiva foster, som alstrades af förbindelsen mellan de magt- och krigslystna herrarne på Sverges riddarhus och de vinningslystna herrarne på Stockholms börs.

TJUGUSJETTE KAPITLET.

LANDTBRUKET.

För att kunna rätt uppfatta det tillstånd, hvari denna landets modernäring vid frihetstidens början sig befann, och tillika det sätt, hvarpå den sedermera behandlades, är nödigt, att liksom i fråga om handeln för minnet återkalla icke blott följderna af de föregående många krigsåren utan också de åsigter, efter hvilka yrket under flere århundraden blifvit behandladt; åsigter, som voro nära beslägtade med dem, enligt hvilka handelsrörelsen leddes.

En och annan har påstått, att före 1500-talet har Sverges landtbruk gifvit en jemnförelsevis mycket rikare afkastning, än hvad sednare tider företett, och tillräcklig icke blott för innevånarnes eget behof utan ock medgifvande en stundom ganska betydlig utförsel [1]. Några skrifter från dessa tider omtala väl å ena sidan den svåra hungersnöd, som inträffade missväxter ej sällan föranledde, men å andra sidan ock, huru stundom till utlandet såldes en stor mängd hästar, oxar, får och ladugårdsalster, likaledes ock många skeppsläster spannemål. Liksom i fråga om handeln och af samma skäl [2]) våga vi ej heller öfver dessa åsigter fälla något afgörande omdöme utan hänvisa dem till kommande forskares granskning. Någon säkrare uppgift om förhållandet i allmänhet kan svårligen åstadkommas, emedan dåtidens skriftställare sällan egnat uppmärksamhet åt dylika ämnen.

De, som antaga, att en sådan landtbrukets blomstring egt rum, uppgifva som orsak den frihet, hvarmed då för tiden landtmannen fick, såsom han sjelf pröfvade fördelaktigast, använda sin jord och afsätta dess alster, och vidare, att näringens försvagande på 15- och 1600-talen förorsakades af de

[1]) Sid. 209. Noten.
[2]) Sid. 120.

många band, som i båda hänseenden lades på densamma. Men redan under 13- och 1400-talen hade man sökt införa åtskilliga, troligen från hansestäderna lånade och för stadsboarna mycket gynnande men för landtbefolkningen mycket tryckande föreskrifter; t. ex. förbud mot allt landsköp, d. v. s. mot all handel utom i städerna; hvarken frälsemannen, presten eller bonden skulle få drifva någon sådan [1]) rörelse; likaså förbud mot åtskilliga handtverks idkande på landsbygden; förbud mot landtmannens omedelbara handel med utländningen; och tillika försök att bestämma de pris, för hvilka hans varor skulle säljas och dagakarlens arbete betalas o. s. v. Men här inträffade samma förhållande som med handeln [2]); statsmachineriet hade dåförtiden ännu icke vunnit den utbildning och kraft, att regeringarna mägtade med tillbörligt eftertryck göra dylika sina befallningar öfverallt åtlydda. Sverges vidt spridda befolkning och än mer dess vidsträckta kuster och skärgårdar voro dessutom ytterst svåra att bevaka, och svenskarnes sjelfrådighet så stor, att den högst ogerna underkastade sig dylika reglementerande och besvärande föreskrifter; allraminst när de syntes dem obilliga och orättvisa. Det blef af dessa skäl omöjligt att mer än delvis skaffa åtlydnad åt besagde prohibitiva stadgar. Landtmännen, högre och lägre, drefvo med sina landtbruksalster en tämligen fri handel och skördade deraf all den vinst, som kunde erhållas.

Men helt annorlunda blef förhållandet längre fram och sedan samhällsskicket hunnit mer ordnas och stadgas, nämligen genom Gustaf den förstes

[1]) Redan 1342 förbödos landtmännen kring Wexiö att sälja sina varor på något annat ställe än i nämnde stad och på någon annan tid än måndagen. Man har velat förklara möjligheten af ett så våldsamt förbud som en följd af den magt, stadsboarna lyckades tillvälla sig, sedan de 1319 fått uppträda som ett eget riksstånd och derigenom tillfälle att inverka på regeringens beslut?

[2]) Sid. 212.

kraftiga hand. Denne konung har väl i början en och annan gång försvarat landtmannens handelsfrihet. År 1524 tillerkände han åt landtbrukarne på Öland rättighet att liksom tillförene segla till Tyskland *och der, hvar de ville, sälja sin afvel, hästar och boskap och sina tillverkningar, sitt vadmal m. m. och att köpa, hvad de sjelfva behöfde.* Men snart öfvergick han till motsatta åsigter. Borgrarne i Kalmar klagade, att Ölands-böndernas landthandel tog all rörelse och förtjenst från nämnde stad, hvilken sålunda höll på att af näringslöshet nedsjunka i armod. Redan 1532 utfärdade ock Gustaf en ny förordning, i hvilken han förböd folket på Öland att till utrikes handel begagna mer än sex fartyg, och att till utländningen sälja annat än hästar, hudar, talg, sten och virke (dock ej af ek). Men alla matvaror skulle föras till Kalmar eller andra inrikes städer och der försäljas. I allmänhet har han redan från början lutat till dylika åsigter och dem sedermera med växande ifver omfattat. År 1524 förböd han allmogen kring Jönköping att sälja sina varor till någon annan än till denna stads borgare. Tillika befallde han en mängd handtverkare, som bodde i de kringliggande socknarna, att dit inflytta och der drifva deras näring. Likartade stadgar blefvo utfördade också för trakterna kring Norrköping, Skara och Örebro, och troligtvis äfven annorstädes; vanligtvis skulle inom 4 mil kring hvarje stad inga landthandtverkare få drifva sitt yrke. I Finnland förböd han landtfolket i Östra Karelen och i Öster-Botten all handel med ryssarna; och i allmänhet skulle hela Finnland icke få utskeppa sina varor, i synnerhet icke sina matvaror till några andra hamnar än de svenska, och i synnerhet till Stockholm. Detta åt östra sidan. — På den södra förböd han flere gånger och stundom vid lifsstraff smäländingarne att åt sina danska grannar sälja matvaror och kreatur. Oxhandeln hade dock varit en

bland landskapets förnämsta inkomstkällor. Konungens upprepade och stränga förbud väckte derföre en så allmän och häftig förbittring, att den mycket bidrog till det svåra Dacke-upproret. Gustaf dref dock sin vilja igenom. År 1546 utfärdades ett för hela riket gemensamt förbud att drifva landsköp och tillika att åt utländningen sälja några slags *»ätande varor, boskap, kött, smör eller fisk»*. Konungen sökte ock flere gånger genom utfärdade taxor bestämma det pris, hvartill oxarna och andra varor skulle säljas. År 1555 ville han dessutom bestämma, huru mycket jord en bonde fick hafva, icke för mycket, ej heller för litet, hvarföre ock starkare hemmansklyfning förböds. En mängd likartade ofta mycket besvärliga och småaktiga stadgar också rörande landthandeln kunde anföras; men de nu uppräknade torde nogsamt visa förvaltningens anda. Märkas bör ock, att den kraft, som utmärkte nämnde konung, visade sig i strängheten af så väl sjelfva hans stadgar som i åtgerderna till deras efterlefnad: båda med den följd, att förhållandet blef för landtmannen långt mer tryckande än förut, och måste nödvändigt verka hämmande på företagsamheten.

Redan 1546 och än mer 1555 klagade ock Gustaf sjelf att mångenstädes lågo öde och obrukade stora jordrymder, som fordom varit åker och äng, och att bönderna blifvit så försvagade, *att de ej kunde betala sina utskylder.* Vi inrycka ett serdeles talande intyg om den oroväckande förändring, som inträffat troligtvis till följe af de band, som lades på handeln med oxar och landtbruksvaror. År 1561 hafva innevånare i Upp- och Vestmanland hos konungen klagande anmält, att *tillförseln från Vestergötland och Småland så aftagit, att derifrån kom af smör, ost och andra matvaror icke en tiondedel mot förut; och att då tillförene årligen 5—6000 oxar fördes till marknaderna i Köping och Vesterås, kommo nu (1561) knappt 5—600* [1]. Uppgiften är

[1]) Stiernmans kommerse-politiehandl. I. 173. Original-

högst betydelsefull. Öfverheten och många andra trodde dock ej, att förhållandet var en följd af nyss uppräknade och andra reglementerande band. Gustaf den förste förklarade tvärtom, att det olyckliga tillståndet var en följd af folkets försummelse och ovanor och af det syndiga sätt, hvarpå det missbrukade Guds gåfvor, o. s. v. Han och hans efterträdare i nära 200 år fortforo ock att liksom andra den tidens regenter utfärda allehanda likartade föreskrifter, och följden af upp- och vestmanländningarnas nyss anförda klagomål blef, att konung Erik befallde innevånarne i Vestergötland att sälja sina kreatur och viktualie-varor endast till svenska städer, men alldeles icke till utlandet. Bland den stora skaran likartade stadgar äfven under Gustaf den förstes efterträdare införa vi ock några andra talande exempel. År 1580 utfärdades ytterligare förbud för landtmannen, bonde eller herreman, att på landet sälja sin vara, icke ens på landsvägen, i fall köpare der mötte. Vid drygt vite, slutligen vid lifsstraff, fick han icke afyttra den annorstädes än i staden. Först om efter en vecka ingen köpare derstädes infunnit sig, fick varan säljas på landet. Som berättadt är, förbödos ock städerna vid Bottniska och Finska Vikarna att till någon annan ort än Stockholm utföra och försälja matvaror; ett förbud, som nedsatte priset på det norrländska och finska jordbrukets alster, och nödvändigt måste minska dervarande landtmäns arbetsvinst och arbetshåg. År 1623 förbjöds landtbrukaren i kopparbergslagen att på landet eller annorstädes än på Falu torg sälja sina varor. År 1637 föreskrefs, att de Ölands-boar, som fått rättighet utskeppa vissa varor till främmande land, skulle dock alltid tillförene utbjuda dem i Kalmar och att i fall med dervarande borgare ingen handel kunde uppgöras, först då finge landtmannen vända sig till utlandet.

patentet finnes i Kgl. Biblioteket. Antalet gränsar till det otroliga.

På Dalsland fingo innevånarne icke sälja hvarken säd eller trädvaror till andra än till borgrarne i Åmål. I bemödandet att till fördel för städerna stänga landtmannen från all sjelfständig handelsrörelse var man så ifrig och enig, att under åren 1569—1700 utkommo ej mindre än 34 förbud mot landsköp. Denna regeringsåtgerd ansågs likväl af många så orättvis, att till och med domstolar någon gång undandrogo sig att sakfälla personer, som gjort sig till sådana förbrytelser skyldiga.

Också enskilda ämbetsmän tilläto sig stundom ett långt gånget förmynderskap, t. ex. några stadsmagistrater föreskrefvo de timmar, på hvilka, och inga andra, torghandel fick drifvas; — och några landshöfdingar förbjödo all sädesförsäljning till utom länet boende personer.

Dessa och en mängd likartade tvångsåtgerder måste, som nämndt är, verka förlamande på landtbruks-rörelsen. Under 1640-talet klagades ock flere gånger öfver allmogens tilltagande fattigdom, och år 1650 måste till hungersnöds förekommande regeringen tillåta tullfri införsel af främmande spannemål. Det säges hafva varit första (?) gången, en sådan åtgerd måste tillgripas; ty dittills hade folket för det mesta kunnat berga sig med den säd, deras egen jord frambragt [1]).

Det handelstvång, städerna på detta sätt utöfvade, drabbade svårast bönderna. Adeln, som före 1680 på ett eller annat sätt innehade större delen af rikets jord, visste att mot städernas anspråk försvara sig genom tidtals gällande privilegier, som tilläto dem antaga s. k. försvars-karlar, enskilda handtverkare, och derjemnte att med sina egendomars afkastning drifva omedelbar handel i utlandet. Men den andra klassen jordegare, bönderna, voro så okunniga och förslöade, att de icke tydligen insågo den orättvisa, dem tillfogades; eller

[1]) Det befinnes ock, att under flere år på 1600-talet har mycken säd blifvit från Sverge utförd.

så vanmägtige, att de icke förmådde densamma afvärja. För de många krigens skull blefvo de ock betungade med flere nya och tryckande pålagor, serdeles under Gustaf Adolfs tid; t. ex. Landtågsgerden 1617 [1], boskapshjelpen 1620, lilla tullen 1622 [2]) och mantalspenningarna 1627; likaledes med täta knektutskrifningar [3], ty denne konung uppdref krigsstyrkan till dubbelt stundom ännu högre antal mot förut; likaså skedde ock under de följande krigsåren 1633—1648 och 1655—1660. Tungan af också dessa nya bördor föll svårast på ofrälse jordbrukaren, och följden blef allmogens växande missnöje och aftagande förmögenhet. Bönderna voro dessutom på väg att från fria sjelfständiga jordegare förvandlas till adelns åbönder, torpare, med tiden kanske lifegna. Vid betraktande af dessa omständigheter finner man, att Sveriges stormagtstid var för dess allmoge en bland de mest olyckshotande, detta stånd någonsin genomgått.

Genom Karl den elfte och hans reduktion blef det visserligen frälst från adelns hotande öfvervälde, men ingalunda från de besvärande band, förra tider laggt på landtmannens rörelse. Tvärtom. Merkantil-systemet hade just nu blifvit genom Colbert bragt till fulländning och till högsta anseende. Karl den elfte med sitt förmyndare- och reglementeringslynne omfattade dessa åsigter ganska ifrigt och sökte genomföra dem, liksom i handel och handtverk, så äfven i jordbruket, och han förbjöd icke blott bonden utan ock presten och adelsmannen allt landsköp. Det än strängare förmynderskap, han också i denna näringsgren utbildade, är redan antydt och skall framdeles i sina hufvuddrag för minnet återkallas. Det följdes ock af Karl den tolfte. På sista åren dref denne regent sin förmyn-

---

[1]) Då ordnad och fastställd, dock förut ofta erlaggd.

[2]) Denna öfverklagades mycket såsom för landtmannen serdeles tryckande.

[3]) Mycket folk anskaffades dock genom värfning.

dare-magt till en för landtmannen alldeles förkrossande höjd. Se här bland många andra ett par talande drag. Han föreskref stundom huru mycket af sin skörd bonden eller herremannen fick till eget behof behålla hemma, samt hvar och till hvad pris han skulle sälja öfverskottet. Samme konung befallte ock folket t. ex. i Östergötland att från sina visthus köra proviant till hären vid Fredrikshall, bönderna i Vestmanland likaså till hären i Jemtland [1]).

Vid betraktande af nu uppräknade åtgerder frestas man att klandra den tidens regenter, såsom de der visat mycken partiskhet för borgerskapet och mot landtmannen. Men ingen, som känner förhållandet, kan tro någonting sådant om de varma fosterlands-vännerna Gustaf den förste, Gustaf Adolf, Axel Oxenstierna och Karl den elfte. Säkerligen hafva de, liksom de flesta samtidens förnämsta män, varit hänförda af då rådande tidsanda, hvilken trodde statens välstånd blifva genom sådana åtgerder bäst främjadt; en åsigt, som ej sällan hystes af sjelfva de sins emellan täflande samhällsklasserna. Man finner ock, att stundom anfördes just sådana bevekelsegrunder; t. ex. att landsköp förbjödos, på det stadsboarna icke skulle mista sin näring; — att priset på stadshandtverkarnes arbete nedsattes, på det den köpande allmogen icke skulle prejas; — och att smäländingars och vestgötars utförsel af oxar och lifsmedel förbjöds, på begäran af andra rikets landskap och på det dessa måtte af nämnde varor erhålla sitt behof; eller såsom det i nyss anförda 1561 [2]) års förbud hette, *på det den ena landsorten måtte hjelpa den andra.* Visadt är ock, att städerna sjelfva i många fall ledo ganska mycket genom andra prohibitiv-systemets grundsatser. Än

[1]) Se vidare 28. 41, 89 m. fl.
[2]) Sid. 238.

styrelsen sjelf! Hvem förmår räkna allt det krångel, besvär och kostnad, som handhafvandet af dessa många och intrasslade förordningar måste föranleda.

Vi återgå till vårt närmast föreliggande ämne och skildra först

LANDTBRUKETS TILLSTÅND VID BÖRJAN AF FRIHETSTIDEN.

Detta var högst bedröfligt. Under 20 års tid hade landets hemmasittande jordbrukare blifvit mer och mer utarmade genom att nödgas afgifva sina besparingar och sina arbetare för att anskaffa de medel och det manskap, krigen fordrade och förtärde. Så långt efteråt som 1765 räknades inom riket ungefär 600,000 arbetsföra män. Af det lika stora antal, som år 1700 troligen förefanns, hade, pestens härjningar oräknade, krigen 1700—1721 bortryckt minst 400,000[1]) d. v. s. mer än hälften af rikets egentliga arbetsstyrka, och troligtvis den kraftigaste delen deraf. Långt efteråt måste mångenstädes qvinnor och gossar köra plogen. Flere tusen hemmansdelar stodo öde, i Skåne redan år 1712 ej mindre än 1,300, år 1721 i Öster-Botten 2,000, i Åbo län 5,231 dels öde dels skattevrak. Ännu så sent som 1734 räknade man i hela riket 1058 öde hemman. År 1718 lågo ungefär två tredjedelar af Sverges öppna jord osådda. År 1720 måste regeringen formligt tillåta, att i vissa orter det utarmade folket fick på kronoskogarna hugga så mycket tallar, det behöfde för att bereda barkbröd till sitt lifsuppehälle. Så djupt var det elände, i hvilket denna fäderneslandets modernäring blifvit nedsänkt; det elände, ur hvilket frihetstiden skulle densamma upphjelpa.

---

[1]) Några antaga mer än dubbla summan.

Dervid mötte dock många och stora svårigheter, hvilka också de voro arf från den förra tiden. Vi minnas de nyss uppräknade reglementerande band, som nu i minst 200 år legat öfver landtbruket och sist blifvit af Karl den elfte till ett allt omfattande system utbildade och af hans kraftiga hand också i verkligheten genomförda. Se här ytterligare några mycket talande prof på det tvång, då gällande stadgar utöfvade. Hemmanen fingo vanligtvis ej klyfvas lägre ned än till fjerdedelar; torp eller nybyggen ej fritt anläggas; bonde ej antaga så många legodrängar han ville, icke ens i sitt hem behålla qvar mer än ett mindre antal fullvuxna söner. Ofta fick han ej heller sälja sina varor, hur och hvar han ville, utan blott i den stad och ofta blott till det pris, öfverheten föreskrifvit. Vi behöfva ej anföra flere exempel. Det är tydligt, att dessa och en stor mängd likartade föreskrifter måste i hög grad förlama landtbrukarens arbetslust och förhindra landtbrukets framsteg. Det var äfven från denna högst olyckliga belägenhet, dessa mycket besvärande band, som frihetstiden hade att förlossa den vigtiga modernäringen.

Andra och mer enskilda dock vigtiga hinder förefunnos ock. Medan ämnet är på tal, må äfven dessa framläggas, också derföre, att de gifva en närmare inblick i den tidens åsigter, vanor och förhållanden.

Då liksom nu klagades mycket öfver luftstreckets hårdhet; af kölden blefvo ofta utsädet och växten fördröjda och den blott halfmogna skörden förfrusen; — öfver arbetstidens korthet, landtmannen måste under sex månader anskaffa förråder för också de andra sex månadernas behof; — öfver landets ofruktbarhet, största delen bestod af berg, mossar eller stenbackar, hvilka fordrade strängt arbete och likväl gåfvo ringa afkastning. För idkandet af ett sådant jordbruk, mente man, fordrades således tålamod, försakelse och en arbetslust, som,

stark i sig sjelf, än mer stärktes genom vissheten om att få skörda arbetets frukter. Men denna visshet, följaktligen ock denna arbetslust, voro vid frihetstidens början icke serdeles starka. Båda förlamades genom minnet af det sätt, hvarpå förut och i synnerhet under åren 1716—1718 frukterna af landtbrukarens arbete borttogos; likaså genom farhågan för nya dylika tillgrepp; en farhåga, som tycktes besannad, när också efter 1721 en dryg del af arbetsvinsten måste fortfarande utgifvas till betalande af den riksskuld, förra regeringen efterlemnat. Dertill kommo flere andra nedslående omständigheter; brist, icke på jord, utan på ordentligt skött jord, mer än halfva området låg i vanhäfd; — brist på arbetsstyrka till följe, icke blott af krig och pest, utan ock derföre, att nu efteråt drogo sig många från det tunga jordbruket till det lättare fabriksarbetet, andra till det än beqvämligare yrket att blifva s. k. lakejer hos herremännen, — slutligen och till någon del äfven derföre, att skjutsnings-skyldigheten drog årligen 3,000 häst- och 1,500 karl-dagverken från åkerbruket;[1] — ytterligare brist på tryggad besittning, många tusen åbönder på kronohemman ville i saknad af en sådan icke använda arbete och kostnad på förbättrande af ett hemman, från hvilket de kunde när som häldst uppsägas; — brist på medel, den förut ofta omtalade allmänna fattigdomen; — brist på kunskaper, blott få bönder kunde ledigt läsa i bok och dymedelst inhämta bättre brukningssätt; — brist på ledande föredömen, de flesta herremännen voro också de länge nog allt för okunniga och medellösa för att kunna med sådana föregå; — brist på aktning för yrket, allt för många voro gripna af tidens krigaredyrkan och föraktade fredliga yrken, och ej minst jordbruket; man ansåg, som förut är nämndt, ärofullare att bekriga och

[1]) Beräkningen är dock från något sednare tid.

plundra grannfolken, än att med omtanka och arbete försörja sig sjelf och kunna bispringa sin nästa. Härtill kommo flere fördomar och missbruk. Om brännvinet, det skadligaste bland alla, skola vi i nästa kapitel yttra oss. Men till upplysande af tillståndet må anmärkas åtskilliga andra då ofta öfverklagade ovanor; t. ex.: ängarna vansköttes, de afslogos för tidigt, så att växterna ej hunno fälla frö till frambringande af nya skördar; — de afslogos för nära, så att roten af solhetta eller nattfrost skadades; — de betades för nära med samma skadliga följd, och tillika den, att gräsroten söndertrampades, gräsväxten derigenom förtunnades, och rum bereddes för en mossa, som snart tog öfverhand. — Ladugårdarne vansköttes genom det s. k. *svenska svältsystemet*; mången hade hällre två utmagrade kor, som mjölkade hvardera blott en half kanna, än en välfödd, som ensam mjölkade två eller tre. — Åkerjorden vansköttes; den lemnades odikad och blef ofta genom för många skördar efter hvarandra alldeles utsugen. — Plogarna voro vanligtvis så tunga och klumpiga, att stundom 2 eller 3 par dragare måste dem förespännas. — Högst få lägenheter voro af landtmätare ordnade och kartlaggda, hvaraf följde ovisshet om egoviddeń, osäkerhet om egande-rätten samt en mängd tvister. — Folket ville i allmänhet till sina körslor begagna endast hästar. Drängarne ansågo under sin värdighet att köra oxar, så att regeringen måste 1752 serskildt ålägga dem att också härutinnan lyda sina husbönders befallning. — Byarna voro oskiftade, så att åker, äng och skog blefvo gemensamt skötta och derföre vansköttta. Ofvanstående anmärkningar gälla icke blott allmogen utan ock de flesta herremännen, hvilka också de voro, som nyss nämndes, en lång tid efter kriget mycket magtlösa och okunniga.

Vi hafva sett de många hindren. Ojemnförligen svårast bland dem alla voro de två förstnämnde;

det ena den fullkomliga magtlöshet, i hvilken landtbrukarne nedsjunkit; — det andra de många besvärliga reglementen och föreskrifter, som försvårade deras verksamhet.

ÅTGERDER TILL LANDTBRUKETS ÅTERUPPHJELPANDE.

Mängden och vigten af nyss uppräknade svårigheter måste verka mycket nedslående. Man förlorade likväl icke modet, och det är hugnande att se, huru hela svenska folket, både Hattar och Mössor, sökte upphjelpa den vigtiga modernäringen, — och tillika, huru man under brytningar fram och åter slutligen arbetade sig upp från det djupa eländet 1718 till det välstånd, som rådde 1772; — och från det fordna onaturliga reglementerings-tvånget till mer fria, rättvisa och välgörande åsigter.

Prohibitiv-systemet blef dock under frihetstidens första årtionden i det mesta hylladt också af de då rådande Mössorna. Men den öfverdrift, med hvilken de sedermera till väldet komna Hattarna gynnade samma åsigt [1], lockade och dref Mössorna att af både rättskänsla och partiberäkning öfvergå från fabrikernas till landtbrukets sida. Häraf föranleddes visserligen, och i synnerhet från 1744, åtskilliga stundom rätt skarpa strider. Hos båda partierna fanns likväl mycken känsla för rättvisan af också andra sidans fordringar. Huru dock dessa förhållanden mer och mer utvecklade sig till fördel för landtbruket, skall visa sig af följande beskrifning öfver de under hela tidskiftet vidtagna åtgerderna.

Redan vid frihetstidens början skyndade den nya regeringen att aflysa de olagliga och tryckande påbuden från Karl den tolftes sista år; bland andra

[1]) Hattarnas ofta anmärkta partiskhet för fabrikerna bestod icke egentligen i ovilja mot jordbruket, utan i de jemnförelsevis allt för stora understöd, som blefvo åt de förra gifna, dels i penningar dels i för dem mycket gynnande stadgar.

också det, som befallde de ännu i bruk varande hemmanen erlägga skatt för sådana, som stodo öde; hvarjemnte åtskilliga friheter beviljades åt de personer, som sådana återupptogo, eller å andra hemman verkställde betydliga nyodlingar.

År 1723 blef för åboarna å kronohemman möjligheten att genom skatteköp trygga sin besittningsrätt lättad.

År 1731 blefvo några dittills utgående bevillningar aflysta och något större handelsfrihet åt allmogen medgifven.

År 1734 tilläts uppföra nya torp, dock endast sparsamt och med åtskilliga försvårande villkor.

Samma år befalldes landshöfdingarna uppmuntra folket till anläggande af sockenmagasiner, hvilket ock mångenstädes skedde.

Vid denna tid började odlingslån beviljas, dock hvarken så stora eller fördelaktiga som de, med hvilka manufakturerna gynnades.

År 1739 utfärdades en ny lindrigare tjenstehjonsstadga, hvilken dock i det hela bibehöll det gamla reglementerings-tvånget.

Efter 1739 och allt framgent sökte Vetenskapsakademien att också i dessa ämnen sprida sundare och sannare åsigter, genom sina handlingar, sina presidie-tal och sina i årens almanachor införda uppsatser; — likaledes ock genom sina utsatta täflingsämnen; t. ex. att uppvisa modell till en lättare och ändamåls-enligare plog, än de dittills brukliga m. fl.

År 1741 blef i Uppsala och enligt ständernas begäran inrättad en serskild professjon för landtbruk. Afsigten var, att kunskaper härutinnan skulle meddelas åt studenterna, landets blifvande ämbetsmän, och sedermera genom dem åt den ännu icke läskunniga allmogen. Man önskade ock vid de allmänna undervisningsverken tillsätta lärare i dessa ämnen. Vid samma tid blef på Ållestad i Vester-

götland inrättadt ett mönster-landtbruk, som skulle sprida kunskap om förbättrade uppfinningar i yrket. År 1742 föreskrefs, att i hvar socken borde af erfarnare landthushållare bildas en slags nämnd, sedermera kallad *sockengille*, som skulle genom råd, efterdömen och öfverläggningar söka bland allmogen sprida hvarjehanda nyttiga kunskaper. Tillika och för att närmare ordna alla förhållanden lät regeringen på bondeståndets begäran utfärda förslag till en för hela riket gemensam s. k. *Byordning*, efter hvilken de enskilda orternas stadgar borde enligt då varande vanor och behof jemnkas. Denna, välmenande i sig sjelf, var dock besvärad af många småaktiga och hinderliga föreskrifter; följder, nästan oundvikliga följder af icke blott Hattarnas reglementeringslust utan ock af dåvarande förhållanden och vanor. Det sätt, hvarpå byamännen gemensamt och om hvarandra begagnade åker, äng och skog, föranledde en mängd svårigheter, sammanstötningar och tvister. Till dessas förekommande eller biläggande föreskref nyss nämnde byordning, att i hvarje by skulle väljas en ålderman, hvilken efter gemensam öfverläggning med byamännen skulle bestämma t. ex. hvar behöfliga gärdesgårdar borde uppföras och diken upptagas, och öfver efterlefnaden två gånger om året hålla behörig syn; — bestämma på hvilken åkerrymd rågen skulle utsås, och hur detta fält borde omgärdas och dikas; — bestämma medelst utsatta stakar, huru stor del af den samfälda ängen enhvar finge skörda, och tiden, då slåttern skulle begynna; — bestämma när och hvar kreaturen finge till bete utsläppas, o s. v. En annan gång föreslogs, att till uppmuntran borde i personalierna öfver aflidna personer med berömmelse offentligen omnämnas deras om landtbruket inlaggda förtjenster. Ett annat förslag var, att utmärkta landtmän skulle efter den olika graden af förtjenster

belönas med tittlar af *hushållsman, landtmätare, ekonomiråd, landtråd* [1].

Läsaren ser, huru man trefvande sökte än på ett än på annat sätt förbättra landtbruket och uppmuntra landtbrukaren. Men de gamla qvarstående felen i så väl den gemensamma brukningen som den småaktigt reglementerande lagstiftningen och i derpå grundade vanor medförde dock många nästan oöfverstigliga hinder; och de föreslagna och försökta botemedlen visade sig otillräckliga. Några klarsyntare personer började då inse fåfängligheten af detta delvisa lappande på en urväxt och försliten samhällsdrägt och till följe deraf också nödvändigheten af att utbyta den mot en annan, som, ordnad efter rättvisa och naturliga förhållanden, lemnade landtmannen större frihet i sin rörelse, och säkrare vinst af sitt arbete. Det var Jakob Faggot, som först uppfattade denna tanke till svenska jordbrukets pånyttfödelse och omskapning, och som ställde sig i spetsen för och ledde rörelsen. Sättet, huru han dervid gick till väga, hafva vi redan till en del antydt och skola det här nedan utförligare beskrifva. Ännu år 1744 hade han i egenskap af Hatt mot jordbrukets talemän försvarat manufakturerna. Inom kort blef han dock sjelf en bland de verksammaste på det förstnämnda yrkets sida. Han dref med ökad ifver på så väl hemmansklyfning som storskiften, och att dessa sista blefvo på många ställen införda, var i främsta rummet en följd af hans nitiska bedrifvande [2]. För att rätt kraftigt inverka på tänkesättet, utarbetade och utgaf han 1746 en beräkning, öfver hvad Sverges jordbruk kunde blifva i jemnförelse, med hvad det då för tiden var. Emedan uppsatsen gifver lärorika öfversigter af dåtidens både tillstånd och tänkesätt, meddela vi i runda tal de förnämsta af hans naturligtvis i sig sjelfva blott ungefärliga uppgifter.

[1] 38. 158.
[2] 44. 32—38.

Skriften antog, att Sverge innehöll 9,000 qvadratmil [1]), hvardera af 23,142 tunnland; — att efter jemn fördelning skulle af rikets 80,000 [2]) hemman belöpa sig ungefär nio på qvadratmilen; — att hvarje sådant hemman skulle upptaga 2,571 tunnland; — att deraf hade hvarje hemman 40 tunnland åker, 91 äng, 100 skog och skogsbete; men att återstoden 2,340 tunnland bestod af sjöar, kärr, berg eller ouppodlad jord; — att i hela riket funnos 1,710 qvadratmil använd, men 7,290 oanvänd jord; — att dock af denne sednare 4,000 kunde på ett eller annat sätt till nytta användas, och deribland 1,000 till åker; — att denna kunde årligen besås med 23,000,000 tunnor säd, hvilka efter blott tredje kornet skulle gifva en skörd af 69,000,000 tunnor; — att, utsädet afräknadt, skulle då för innevånarnes behof återstå 46,000,000, hvilka kunde föda minst 9 millioner menniskor. Så fördelaktigt, mente han, kunde tillståndet blifva. Men nu, sade han, nu funnos i Sverge blott två och en half millioner menniskor, och dessa måste dock ofta lida nöd och för sitt lifsuppehälle årligen från utlandet införskrifva 3- eller 400,000 tunnor säd. Skriften har mycket bidragit att fästa allmänna uppmärksamheten vid dessa ämnen och att drifva till de kraftigare åtgerder, som från denna tid blefvo till yrkets främjande vidtagna.

År 1747 tilläts hemmansklyfning till sjette-, till åttonde-, stundom än mindre delar; dock ännu ej fritt anläggande af torp. Jordbrukaren fick äfven tillstånd att behålla hemma så många söner, men ännu ej så många legodrängar, han ville.

År 1748 och 1766 upphäfdes några landshöfdingars förbud mot sädes- och viktualie-varors försäljning utom länet.

År 1752 befriades torparen från tvångsvärfning,

[1]) Enligt officiel för 1772 gällande uppgift blott 7,000.

[2]) Enligt officiel för 1772 gällande uppgift 80,205 hela mantal.

för hvilken han, liksom en slags lösdrifvare, förut varit blottställd. Samma år och till en del också förut aflystes de taxor, medelst hvilka man stundom bestämt de pris, till hvilka landtmannen skulle sälja sina varor, och. man tillät honom frihet att derom med köparen öfverenskomma.

Vid samma tid och mest genom Faggots bedrifvande blefvo storskiften mångenstädes införda, och regeringen ålade landshöfdingar och andra ämbetsmän att undervisa allmogen om åtgerdens nytta. Det var ock under dessa år, som genom samme Faggot en mängd större eller mindre lägenheter, härader, byar, enskilda egendomar blefvo uppmätta och kartlaggda.

År 1757 blef det tillåtet att fritt anlägga torp och nybyggen.

År 1762 tilläts att åt gifta tjenstehjon uppbygga backstugor.

År 1765 inskränktes bruket af herrskapslakejer, genom hvilket förut många arbetare blifvit lockade från jordbruket.

År 1766t illerkändes åt bonden större rättighet att till hvad ort eller stad, han ville, föra och der försälja, hvad hans hemman kunde frambringa.

År 1771 tilläts landtbefolkningen spinna hvad garn som häldst, och det icke blott till husbehof utan ock till afsalu.

Genom ofvanuppräknade många och vigtiga förändringar, och flere dylika kunde anföras, hade under frihetstidens förlopp blifvit afskaffade många bland de mest svåra och orättvisa stadgar och reglementen, som hittills försvårat jordbruket. Detta begynte ock vinna mer aktning, sedan flere herremän, och deribland några högt uppsatta personer, började söka sitt nöje och sätta sin ära i att förbättra sina egendomar och att med sådant exempel föregå kringboende allmoge. På sådant sätt utmärkte sig bland andra Sten Karl Bjelke, Gustaf Bonde och Karl Gustaf Boye, den sednare i synner-

het genom sitt nit för fårafvelns förbättring. Några högt ansedda personer, t. ex. Löwenhielm, Karl Scheffer, bergsrådet Heykenskööld m. fl. talade ofta och med värma om landtbrukets vigt. Flere landshöfdingar, t. ex. de förut omnämnde Raab och Örnsköld[1]), samt Falckengren i Vester-Norrland, sökte med nit och framgång detsamma befordra.

Dessa bemödanden rönte dock motstånd från flere håll och af flere slag, och stundom med åberopande af ganska besynnerliga skäl. Åkerns dikning blef af kunnigare personer anbefalld; men många ville ej veta af denna nyhet; *ty*, hette det, *genom upptagande af diken skulle den bärande åkerjordens vidd, följaktligen ock dess afkastning, minskas.* Andra mente, att vidgad hemmansklyfning skulle medföra en mängd nya byggnader och derigenom minska tillgången på vedbrand och hustimmer. Spår finnas, att jordbrukare, äfven bönder, motarbetat hemmansklyfningen, måhända för att få tjenstehjon så mycket lättare, ju svårare det för den lösa befolkningen var att erhålla eget hem. Storskiften, ehuru förordade också af riksdagsbönderna, blefvo dock mångenstädes af hemmavarande okunnig allmoge klandrade och motarbetade såsom en obehöflig, besvärlig och skadlig nyhet. En och annan, troligen någon likasinnad herreman, påstod t. o. m., att regeringen icke hade rättighet påtvinga folket hvarken hemmansklyfning, storskiften eller några andra dylika påfund; ty medborgaren borde i sin enskilda hushållning hafva full frihet också att vanvårda sin jord, om han så ville. Äfven odlingen af potäter blef som en skadlig nyhet af många förkastad; *ty*, anmärkte man, *denna växt ger så rik afkastning, att den, allmänt införd, skall åt den fattige arbetaren skaffa så lätt vunnet underhåll, att denne ej behöfde taga tjenst hos jordegaren,*

[1]) Under dennes tjenstetid i Södermanland blefvo äfven derstädes flere förbättringar införda, ehuru man gjorde mot honom under samma tid åtskilliga klandrande anmärkningar.

hvilket skulle mycket skada landtbruket. Vigtiga hinder för dettas snabbare tillväxt voro ock, som nämndt är, böndernas okunnighet, envishet och brännvinsbränning samt regeringarnas, i synnerhet Hattarnas, reglementerande förmynderskap. Dertill kom, att till följe af befolkningens gleshet och samfärdselns långsamhet de flesta t. o. m. herremän först sent och ofullständigt erhöllo kunskap om nya eller förbättrade brukningssätt; utan hvar i sin afskilda vrå skötte sin jord såsom far, farfar och förfäder gjort. Dessutom, hos ett folk, hvilket under trehundra år varit fortfarande styrdt efter prohibitivsystemet för det mesta ock efter det kungl. förmynderskapets grundsatser och under ett trycktvång, som ej tillåtit någon granskning af hvarken det ena eller andra; — hos ett sådant folk hade dessa åsigter blifvit så invanda, så inpreglade, att de öfvergått till ett slags medfödda trosarticklar, hvilka menigheten ogerna ville frångå, ogerna mot andra, om ock bättre, utbyta. Risings enklare och friare åsigter, framlaggda på 1650-talet, funno föga, Chydenii på 1760-talet något mer uppmärksamhet. Men ingendera mägtade göra sig gällande och undantränga de gamla, invanda fördomarna. Också mycket bildade och kunniga personer voro ohjelpligt fångna i dessa åsigter. Huru Hatten Salander, dock medlem af Vetenskaps-akademien, uttalade många dylika högst öfverdrifna och skadliga läror, är redan berättadt [1]. Se här ett ytterligare prof på småaktigheten i då rådande Hattpartis stadgar. Till arbete, som kunde förrättas af qvinna, fick ej karl användas, ej heller arbetsföra personer till göromål, som passade för gamla bräckliga hjon o. s. v. Äfven inom Mösspartiet uttalades dylika besynnerliga läror. Man föreslog ena gången, att arbetare ej borde få flytta ur den socken, en annan gång icke ens från det gods, inom hvars område han blifvit född; två förslag, som ledde till lif-

[1]) Sid. 226.

egenskap. Och dessa kommo dock från Gustaf Bonde och Esbjörn Reuterholm, hvilka båda voro i grunden goda och välmenande herrar; så djupt var samtiden fången i läran om regeringens magt och pligt att som förmyndare vårda och leda undersåtarnes äfven enskilda lefnads-omständigheter.

Vid frihetstidens slut återstodo ock många gamla missförhållanden. Boskapsskötseln var och förblef vanvårdad, och ännu 1771 infördes en mängd ull, läder och viktualievaror[1]). Ännu år 1772 voro af Sverges jord två tredjedelar oskiftade och en stor del odikad; och i Skåne lågo betydliga jordvidder ouppodlade i egenskap af gemensamma betesmarker eller så kallade fälader. Detta bördiga landskap gaf ock jemnförelsevis mindre afkastning, än man kunnat vänta [2]).

Mot frihetstidens slut började dock de många i synnerhet efter 1747 vidtagna åtgerderna visa flere välgörande följder. Mycken ny jord hade blifvit uppodlad och den gamla bättre vårdad. Här och der i bergslagen började man redan nu begagna underjordiska med småsten fyllda diken. Nästan öfverallt hade man förut hämtat sitt höfoder från naturliga ängar. Nu började många att anlägga konstgjorda dylika eller så kallade vallar samt beså dem med nu införda foderväxter, klöfver[3]) och vicker, stundom ock med råg, som två eller tre gånger afskars halfmogen och begagnades till stallfodring. Enligt anvisning af Linné begynte man också beså

[1]) I årligt medeltal 18,600 lispund smör, 46,000 d:o ost, 23,000 d:o talg, och hudar för 83,000 d. s. m. Deremot uppgifves från annat håll, att genom småtullarna blefvo årligen i medeltal införda (förmodligen inom Sverge producerade) 81,600 lispund fläsk, 233,000 d:o smör, 35,000 d:o ost, samt 38,000 d:o talg.

[2]) Esbjörn Reuterholms (?) s. k. Upplysningsskrift säger, att 1768 skördades i Skåne blott fjerde, men i Uppland sjunde eller åttonde kornet. Månne en följd deraf, att i sistnämnde landsort mycken jord var storskiftad och bättre vårdad?

[3]) Detta bruk säges infördt från Frankrike, men var ännu 1777 ej allmännare begagnadt.

vallarna med den i Sverge inhemska Alsikeklöfvern. Under allra sista åren blef ock timotejgräset från Amerika och England infördt såsom en för Sverge mycket passande foderväxt[1]; bohvetet likaså af Bjelke, och de af Alströmer införda potäterna började mer och mer odlas.

I Blekinge, Småland och Vermland sköttes jorden bättre än förut, och i Bohuslän, Vester- och Östergötland, Söderman- och Vestmanland, Uppland samt Åbo län och i synnerhet i Nerke kunde efter goda år skörden någorlunda föda landskapets befolkning. I Finnland och serdeles i dess nordligare delar gick landtbruket mycket framåt. Det antogs, att sedan till följe af Faggots landtmäterier egendomarna blifvit bättre ordnade och eganderätten mer betryggad, hade i Österbotten 2,500 tunnland blifvit nyuppodlade, och i sjelfva den aflägsna lappsocknen Kusamo ett betydligt åkerbruk kommit i gång. År 1746 beräknades blott 8 men 1765 ej mindre än 24 tunnland åkerjord på hemmanet, och förra året blott tredje, men det sednare sjette (?) kornet i medelafkastning. I allmänhet räknade man vid denna tid tre bönder på hvarje helt hemman, och årliga skörden för hela riket till 7,680,000 tunnor, d. v. s. något öfver tre för hvarje rikets innevånare.

Enligt ungefärlig beräkning hade under åren 1738—1769 till Sverge blifvit införda 12,000,000 tunnor säd, för hvilka, efter 6 d. s. m.[2]) för tunnan en summa af 72,000,000 d. s. m. gått ur landet. I medeltal skulle således sädesinförseln stigit för hvarje år till 390,000 tunnor och den deremot svarande penningeutgiften till 2,340,000 d. s. m. Ojemn-

[1]) Den lärer dock äfven förut funnits i Sverge, ehuru den ej blifvit som foderväxt serskildt odlad.

[2]) 2 riksdaler enligt källskriften.

förligt största delen af införseln bestod i råg och dernäst i korn [1].

Ofvanstående pris af 6 d. s. m. för tunnan är mycket ungefärligt. Att uppgifva enskilda och mer bestämda värdesiffror är svårt, nästan omöjligt, emedan prisen vanligen äro utsatta i d. k. m., hvilkas värde till följe af kursen var underkastadt ständiga och stora vexlingar [2].

Sverges hemmantal år 1772 steg till 80,205. Största antalet var i Åbo och Björneborgs län, näml. 5,801 och dernäst i Östergötland 5,489, minst i Vesterbotten nämligen 1,072. Af dessa hemman voro 37,379 skatte, 19,752 krono och 23,074 frälse.

Huru Sverge under frihetstiden måste årligen utifrån köpa 3—400,000 [3]) tunnor säd, hafva vi ofta omtalat, och likaså flere dertill bidragande omständigheter. Förnämst bland dem var det brådstört ökade tillverkandet och förtärandet af brännvin. Förhållandet har tillförene blifvit, men blott i korthet och styckevis omtaladt. Nu skola vi åt det viktiga ämnet egna en något utförligare framställning.

---

[1]) Enligt Allmänna Tidningar den 15 Oct. 1770. Der kan statistikern finna utförligare siffertal öfver spannemålsinförseln i Sverge serskildt för hvarje af nyss anförda år; likaså för de serskilda sädesslagen. Man ser deraf, att i ungefärliga medeltal har den årliga sädesinförseln uppgått till $\frac{16}{32}$ i råg, $\frac{7}{32}$ i korn, $\frac{4}{32}$ i hvete, $\frac{2}{32}$ i hafra, $\frac{2}{32}$ i ärter och $\frac{1}{32}$ i malt.

[2]) Under de nämnde åren har t. ex. Stockholmspriset för en tunna råg vexlat mellan 16 och 78 d. k. m. Till dock någon underrättelse om ifrågavarande pris meddela vi nedanstående korta utdrag ur Uppsala läns markegångstaxa för år 1770, hvilken dock till följe af de årens missväxt är temligen hög. Priserna äro i d. s. m., af hvilken myntsort gingo tre på en riksdaler specie, och på hvar d. s. m. 32 öre.

	d. s.	öre.		d. s.	öre.
Hvete, tunnor	15	—	Fläsk, lispund	5	—
Råg, »	9	16	Oxe, stycke	34	—
Korn, »	7	21	Får, »	4	16
Hafre, »	4	—	Hö, 25 lispund	8	16
Smör, lispund	8	16	Ved, famn	1	12.

[3]) Stundom än mer.

TJUGUSJUNDE KAPITLET.

BRÄNNVINET

har under 1700-talet haft mycket inflytande på svenska folkets moraliska, ekonomiska och politiska tillstånd. Vi meddela fördenskull en kort öfversigt af dess historia.

Uppfinningen anses härstamma från österlanden, troligast från Arabien, hvarest brännvin omtalas redan omkring år 900 efter Kristi födelse; likväl blott som läkemedel. Sedermera började det användas äfven som rusdryck och blef i båda egenskaperna kändt af de europeiska krigare, som deltogo i korstågen. Omkring år 1300 började det tillverkas i några delar af södra Europa, i förstone dock blott till läkemedel. Men tvåhundra år hade knappt förflutit, innan det också i dessa länder användes till berusning. I sådan egenskap utspridde sig snart dess brnk också till medlersta Europa och än mer till Ryssland, dit det likväl tyckes hafva kommit mera omedelbart från Asien. Utbredandet gick mycket hastigt. Alla länders älskare af starka drycker tillgrepo begärligt brännvinet såsom ett för tillfredsställandet af deras begär både kraftigare och vigare medel än mjödet, ölet eller vinet.

I Sverge omtalas brännvin redan på 1400-talet, ännu dock sällan. År 1531 fingo apotekare tillåtelse att hålla det som läkemedel till salu. Under kriget mot ryssarna på 1550-talet gåfvos dagligen några droppar deraf åt soldaterna såsom skydd mot hvarjehanda sjukdomar. Liksom andra skarpt smakande läkemedel blef det i början mottaget med ovilja. Bland de orsaker, för hvilka Erik den fjortonde afsattes, anförde ständerna, att han och Göran Person hade med brännvin jemmerligen plågat några fångar för att tvinga dem till hvarjehanda osanna uppgifter. En prestman och t. o. m. en biskop ut-

gåfvo i allsköns välmening några skrifter för att motverka folkets ovilja mot detta läkemedel, hvilket dock påstods vara nyttigt mot hosta, sten, bröstsjukdomar och tungsinthet. Under sjukdomsåren 1579 och 1588 blef det mer och mer begagnadt som skyddsmedel och intog från 1590-talet en stående plats i tulltaxorna. Äfven tillverkningen inom-lands steg snart så betydligt, att från och med 1638 brännvins-bränning både till husbehof och afsalu upptogs till beskattning. Ännu var dock den nya drycken temligen sällsynt. På Leckö slott hade år 1669 blifvit förtärda 229 tunnor säd och 27 oxar men blott 2 kannor brännvin. När den tidens prestfruar ville »fägna» besökande bondhustrur, utgöto de på dessas halsdukssnibbar några droppar af den ännu sällsynta varan såsom ett slags uppfriskande luktvatten.

Från bruket som läkemedel till missbruket som rusmedel skedde äfven i Sverge öfvergången ganska fort. Redan mot slutet af 1600-talet hördes spridda klagomål, å ena sidan öfver brist på spannemål, emedan mycken säd försvann i brännvins-pannorna; och å den andra öfver brist på ordning, sedlighe- och välstånd, emedan en mängd menniskor öfvertlemnade sig åt förvillande och förvildande dryckenskap. Klarsyntare fosterlandsvänner blefvo oroliga och tänkte på medel att förekomma den hotande syndafloden. Den nöd, som förorsakades af missväxterna omkring 1695 [1]) och sedermera af de långa krigen, stämde allmänhetens tänkesätt för inskränkningar härutinnan. Efter olyckan vid Pultava grep sig ock rådet an och förbjöd all brännvins-bränning af spannemål. Men året derpå kom pesten. Då blef brännvins-bränningen åter frigifven för att skaffa allmänheten lättare tillgång till detta, som man trodde, serdeles verksamma skyddsmedel mot smittan. Den fria bränningen fick sedermera i flere år fortgå, och under Karl den tolftes sed-

1) Karl den elfte förböd ock 1696 brännvins-bränning af råg.

nare krigsår ingick brännvinet i soldatens dagliga förplägning. Men år 1718 vidtogo nämnde konung och Görtz en vigtig åtgerd. Alla enskilda brännvinspannor blefvo borttagna och all enskild brännvins-bränning förbuden, och tillverkningen anförtroddes i stället åt några serskilda dertill antagna personer[1]. Det var i flere fall ett förespel till kronobrännerierna och till sednare försök att på sådant sätt kunna till fördel för statskassan beskatta dryckenskaps-lasten.

Efter Karl den tolftes död blefvo brännvinspannorna till sina egare återlemnade och brännvinsbränningen i viss mån frigifven, dock med hvarjehanda föreskrifter om bruket, varningar mot missbruket samt skatter på tillverkningen, stundom ock inskränkningar deraf[2]. År 1739 kommo Hattarna till väldet. De voro beständiga och ifriga fiender till denna dryck, och redan 1740 blef bränning af säd förbuden och brännvinspannorna borttagna[3]. Men året derefter tillställde samma Hattar det finska kriget. Till böndernas missnöje med brännvins-förbudet kom nu ock deras harm öfver det onödigt började och ömkligt förda kriget och öfver alla deraf föranledda gerder och lidanden. Hattregeringen vågade ej längre trotsa allmogens missnöje, utan beviljade några eftergifter i förbudet. Under närmast följande år blef med åtskilliga vexlingar brännvins-bränningen i flere fall frigifven; men ock missbrukad på ett sätt, som hos hvarje vän af ordning och fosterland väckte mycken oro och det inom alla partier. Hatten Dalin förklarade, att *Sverge lidit mer skada af brännvinet än af krig och pest;* och Mössan Nordencrantz, skref: *brännvinet har ådragit Sverge fattigdom och hungersnöd samt Sverges folk både andligt och lekamligt elände.* Med understöd af många redliga medborgare ville Lö-

---

[1]) Se utförligare härom **28**. 102.
[2]) **33**. 321.
[3]) Se ytterligare **38**. 180.

wenhielm förbjuda all enskild brännvins-bränning och i stället införa ett färre antal, men drygt beskattade allmänna brännerier, för att derigenom afskaffa det dagliga hemsupandet och tillika förskaffa kronan betydlig inkomst. Adel och borgare biföllo genast; men bönderna; — det var vid riksdagen 1747, när detta stånd var serdeles ohandterligt och våldsamt; — bönderna satte sig med yttersta häftighet mot förslaget och kämpade för sin husbehofs-bränning; — och presterna! — presterna ställde sig på böndernas sida; ty, sade man, de fruktade, att eljest skulle sönderslitas det vänskapsband, som hela tiden bortåt hållit dessa båda stånd tillsammans. Löwenhielms förslag föll, och husbehofsbränningen och lönnbrännerierna om hvarandra fortforo med städse växande missbruk och olycksbringande följder, deribland ock en mängd lagöfverträdelser och deraf föranledda rättegångar. Dessa voro så många och de ådömda böterna så stora, att regeringen flere serskilda gånger fann rådligast att i klump efterskänka alla dylika böter. Man befarade, att deras utkräfvande skulle göra en mängd bönder till tiggare och drifva dem och de andra till uppror. Man sökte deremot på öfvertygelsens väg leda allmogen till sundare tänke- och lefnadssätt. I almanachan för 1748 införde Linné en uppsats om förderfligheten af brännvinets missbruk. Abraham Bäck öfversatte 1751 från engelskan en annan uppsats i samma anda; och collegium medicum sökte främja dess spridning. Man utgaf ock en annan skrift, som visade, att det stora årliga behofvet af utländsk säd föranleddes mest deraf, att många tusen tunnor inhemsk kastades i bränneri-pannorna. Så var det ock. Värdet af införskrifven spannemål, som år 1746 var 1,600,000 — uppsteg tvärhastigt och inom 10 år till flere millioner, allt d. s. Men alla dessa bemödanden, alla äfven de tydligaste sifferberäkningar voro ännu fruktlösa.

Nu kom den vigtiga brytningen 1756. Årets

missväxt hotade med hungersnöd, hofvets planer likaså med envälde, och båda företeelserna manade till sparsamhet och samdrägt. Den kraft och framgång, med hvilka envåldsförsöket blifvit tillbakaslaget, ökade dåvarande Hattregerings anseende och magt; och till följe af dessa omständigheter lyckades man denna gång att utverka också bondeståndets bifall till ett strängt och allmänt brännvinsförbud; man till och med borttog omigen sjelfva pannorna, det säges till antal af 169,132, dock mot betalning af deras värde. Man höll ock sträng hand öfver efterlefnaden. Följderna visade sig genast. Införseln af utländsk säd minskades betydligt. Ungefärliga värdet deraf steg 1756 till 5, men sjönk 1757 till 4 och 1758 till 3 och 1759 till 2 millioner, allt d. s.; — likaså antalet af oordningar, slagsmål och andra brott [1]), och man hörde bondhustrur välsigna den nya stadgan, hvilken förskaffat dem trefnad och hemfrid, långt mer än tillförene. I en bland hufvudstadens tidningar [2]) lästes ock följande till brännvinet ställda afskedsvers:

Du skadedryck farväl,
Som dräpit kropp och själ!
Farväl all lustars mor,
Som oss gjort skada stor!
För din skull man måst löpa
Till andra bröd att köpa.
En vis, förståndig, klok
Gör du till narr och tok, o. s. v.

Mot dessa förbud uppstod å andra sidan mycket knot bland den mångenstädes förvillade allmogen och bland brännvinssupare af alla klasser och likaså bland brännvins-brännare och brännvinsförsäljare. En hop köpmän hade ofta begagnat den finten, att när en bonde kom in i handelsboden, helsa honom välkommen medelst en sup eller par,

1) Enligt saköres-längderna.
2) Salvii Lärda Tidn. d. 4 Dec. 1756.

och sedan, när han blifvit behörigen uppspelad, afsluta den ifrågavarande handeln, vanligtvis till dryg förlust för den halfberusade köparen. Alla ofvannämnde personer voro följaktligen mycket fiendtliga mot det stränga brännvins-förbudet; men fingo likväl icke tillfälle att på verksammare sätt göra sina åsigter gällande förr än vid riksdagen 1760. Genom pommerska kriget hade nu Hattpartiet förlorat det anseende och sjelfförtroende, som fordrades för att kunna upprätthålla sitt stränga brännvins-förbud. Bondeståndet uppträdde nu äfven med mycken ifver och återfordrade sin rättighet att tillverka brännvin till både husbehof och försäljning, men emedan riket hotades af svår sädesbrist, satte sig de tre högre stånden emot detta förslag och ville bibehålla ett mer eller mindre inskränkande förbud. Bondeståndet vidhöll dock sina anspråk fast och orubbligt. De tre andra stånden sökte genom skäl, genom skrifter, genom formliga beskickningar inverka på bönderna men förgäfves. Man vände sig till ståndets mägtige taleman Olof Håkansson och bad denne genomdrifva saken. *Jag har*, skall han hafva svarat, *jag har två gånger gjort ett sådant försök; men dervid icke blott misslyckats, utan ock ådragit mig ovilja och hotelser, och jag vill icke göra ett tredje.* Regeringen och de tre stånden vågade ej gå mer bröstgänges tillväga, och intet strängare förbud blef utfärdadt [1].

Vi hafva något hvar läst, huru Nord-Amerikas vilda folk kastade sig med hejdlöst begär öfver det för dem dittills okända brännvinet, *eldsvattnet*, såsom de kallade det, och huru de för dess åtkomst och åtnjutande offrade allt, allt. Något liknande inträffade med Sverges vid denna tid mycket okunniga allmoge. Först efter 1730 tyckes den hafva erhållit en allmännare spridd kunskap om sjelfva drycken och om sättet för dess tillverkande. Från

[1]) Borgare- och bondeståndens protokoll, samt österrikiska ministerbref d. 19 Nov. 1762.

denna tid såg man ock en ständigt växande skara öfverlemna sig åt denna nya och lätt vunna njutning; öfverlemna sig åt den, i början fullkomligt okunnig, men sedermera oaktadt alla varningar fullkomligt obekymrad om de förstörande följderna. Hänförda af det rasande begäret, läto de sig icke tyglas, hvarken af religionens eller lagens bud, ej heller af förnuftets och egennyttans skäl. Dryckenskapen utbredde sig på ett förfärande sätt. En ledamot i borgareståndet berättade 1761 [1]), att han under en resa i bergslagen såg blott få bönder, som icke voro berusade.

Missbrukets allmänlighet och olyckliga inverkan på folkmängden och på dess helsotillstånd bevittnas af följande företeelser. Antalet af personer, som uppnått 90 år, steg i Sverge år 1750 [2]) till ej mindre än 1,661. Under de följande åren har med smärre vexlingar antalet småningom nedsjunkit till 463, som det var 1795 [3]), d. v. s. jemnfördt med 1750 hade nu mera blott ungefär en fjerdedel mägtat uppnå nämnde höga ålder, ehuru under tiden hela folkmängden betydligen stigit [4]), och helsovården blifvit mycket förbättrad.

Förhållandet torde väl i någon mån varit föranledt af nöden och det aftagande antalet födda under kriget 1700—1721. Förnämsta orsaken var likväl det från 1740-talet nästan oafbrutet fortgående brännvins-superiet och dess helsoförstörande följder.

Lärorikt är att se de i skrifterna härom redan då anförda både skälen och motskälen. *Det kännes tydligen*, sade brännvinets försvarare, *huru en sup*

[1]) Borgareståndets prot. d. 25 Maj.

[2]) För åren före 1749 finnas inga tabellariska öfversigter.

[3]) Se Statistiska central-byråns tabeller. Af dem finnes ock, att under samma år antalet af 90-åriga qvinnor varit omkring dubbelt större än af lika gamla karlar; troligen till någon del en följd af den inom sednare könet mer öfliga dryckenskapen.

[4]) Från 1,754,894 till 2,274,064.

rycker upp och stärker krafterna. — *Ja,* svarade Linné, *men blott liksom ett piskslag rycker för ögonblicket upp hästen till en öfveransträngning, som genast efterträdes af ökad förslappning.* — En annan sade: *om husbonden gifver sina arbetare tillräckligt brännvin, behöfver han ej gifva dem så mycket mat; och de blifva ändå raska och driftiga.* — *Ja!* svarades; *men blott för ögonblicket; efteråt blifva de både svagare och latare.* — Andra sade: *genom brännerierna får man drank som mycket underlättar ladugårdens utfordring.* — *Ja;* svarades, *men i längden blifva kreaturen deraf svagare och sämre. Mäsken vid de förra ölbryggerierna var ett mer födande och nyttigt utfordringsmedel.* — *Men,* invände mången, *när herremannen dricker sitt vin, må väl bonden få supa sitt brännvin.* Härpå fanns intet annat svar, än den åt båda gifna förmaningen: *allt måste ske med måtta.* — Vanligaste anmärkningen var: *säden är ett alster af landtmannens egen jord, eget utsäde och eget arbete och således i alla hänseenden hans egendom. Han bör derför också ega rättighet att efter eget godtfinnande använda den antingen till bröd eller till brännvin.* — Svaret blef: *att så länge landtmannen missbrukar denna sin otvifvelaktiga rättighet och missbrukar den på ett för både honom sjelf, hans barn och landet förstörande sätt, måste regering och klokare medborgare uppträda som tyglande förmyndare.*

Sådana voro de skäl och motskäl, som hela tiden bortåt vexlades, dock utan någon inverkan på bondeståndets beslut. Mössorna under sin regeringstid 1766—1769 mägtade ej heller hämma det tilltagande förderfvet. Som nämndt är, hafva de ock vanligtvis lemnat brännvins-bränningen mer frihet; detta dels för att göra sina partivänner bönderna till viljes, dels och i allmänhet af ovilja mot reglementariska åtgerder och förbud. När Hattarna år 1769 återkommo till väldet, tillgrepo de för superiets hejdande flere medel, dels nya lagbud,

dels och omigen nya försök att inverka på öfvertygelsen, på mensklighets- och fosterlands-känslan. Man framlade beräkningar, som i ungefärliga summor visade, att i riket funnos 600,000 personer, som dagligen förtärde $^1/_{32}$ kanna brännvin, och att årliga åtgången af denna vara skulle för hela riket stiga till nära 7 millioner kannor; — att till dessas frambringande 400,000[1]) tunnor säd blifvit använda; af hvilka eljest öfver 100,000 nu hungrande menniskor kunnat hafva sitt lifsuppehälle. Alla skäl, menniskoghetens så väl som statshushållningens, voro dock ännu fruktlösa. Riksdagsbönderna vidhöllo sitt gamla anspråk och understöddes deri af Mössornas tidning Dagligt Allehanda. I denna[2]) lästes verser, som klandrade brännvins-förbudet, klandrade tilltaget att beröfva landtmannen dess rättighet att fritt använda sin säd; klandrade försöket att betaga honom det vigaste medlet *att fägna en besökande vän*, o. s. v. Någon kraftigare åtgerd till brännvinsbränningens hejdande blef ej heller under riksdagen 1769 vidtagen.

Till denna brådstörtadt ökade dryckenskap bidrogo flere orsaker; t. ex. den tvärhastigt påkomna frestelsen af ett nytt berusnings-medel, som var ojemnförligt mer kittlande och lätt åtkomligt än de förra; — likaså allmänhetens okunnighet om dess olyckliga följder, — och detta icke blott i början utan ock länge efteråt; ty dels mägtade ej allmogen läsa de mot brännvinet utkomna skrifterna; dels misstänkte den alla varningar, såsom påfund af herremännen, hvilka, sjelfva förplägande sig med finare drycker, dock missunnade bonden den glädjen att uppfriska sig med brännvin. Derjemnte sågos många den tidens herremän likaledes öfverlemna sig åt superiet och derigenom förstöra icke blott sig sjelfva, utan ock genom det smittande exemplet mycken kringboende allmoge. Äfven nyktra och

[1]) Några antogo högre, andra lägre siffror.
[2]) Den 22 Juli 1769.

i allo ordentliga herremän begagnade brännvinet på ett sätt, som nu för tiden synes motbjudande och skamligt. Den rike och högt ansedde Malte Ramel lät, när hans omgifning och gäster skulle om qvällen åtskiljas, iskänka åt enhvar bland dem en sup brännvin, en så kallad *sängfösare*, såsom en påminnelse om, att de nu borde taga god natt och gå till hvila. Det var ock omkring 1766, som Bellman stiftade sin Bacchi orden och uppstämde sina många och snillrika dryckes-sånger. Den anda, som härigenom inom vissa hufvudstadens kretsar utbreddes och från dem utgick, har ingalunda bidragit till stäfjandet af dryckenskaps-lasten.

Vi hafva sett, huru bondeståndet riksdag efter riksdag satte sig mot alla försök att hejda det öfverhandtagande superiet. Sanningen gör sig dock alltid förr eller sednare gällande, när den får höja sin röst och tala till förnuft och rättskänsla. Så blef händelsen äfven nu, och dertill torde i ej ringa mån hafva bidragit en 1765 utkommen skrift, kallad *Brännvinets Öde* [1], hvilken med varma och allvarliga ord vände sig till bondeståndets riksdagsmän. *Hvem har*, lästes der, *hvem har mesta skadan af brännvinsbränningen? jo bonden, som om hösten förstör sin skörd i brännvinspannan och derefter måste om våren till lifsuppehälle och utsäde köpa säd af andra och till stegradt pris och derigenom skuldsätta och snart sälja sin egendom, liksom han genom dryckenskapen förstör sin kropp. Hvem hemtar å andra sidan största fördelen af brännvinsbränningen? jo adelsmannen och presten, hos hvilka bonden, när han supit upp sin egen säd, måste till stegradt pris köpa sitt oundgängliga behof deraf; och borgaren, som drager stor vinst af brännvinshandeln. När nu dessa tre stånd af omsorg för hela rikets välfärd vilja afskaffa den för dem dock vinstgifvande brännvins-bränningen, — skolen då i, bondeståndets hedervärde riksdags-ombud, som dock*

[1]) Af Westerdahl.

borden vårda eder egen och hemmavarandes välfärd, skolen i af blindt begär efter en skadlig dryck sätta eder emot ett just för edert stånd nyttigt förslag, samt störta eder och riket i olycka, o. s. v. Dessa ord och handgripliga sanningar, ehuru för tillfället missaktade, trängde sig dock mer och mer till allmänhetens kännedom. Många klarsyntare och rättänkande riksdagsbönder började att under och oaktadt det starka riksdags-motståndet öfvergå till mer sunda och sanna åsigter. Ständerna beslöto ock att motverka brännvinet, numera icke som förut genom förbud, utan genom att om igen tala till förstånd, rättskänsla och samvete. I en enligt deras önskan utfärdad kungörelse (af d. 28 Aug. 1771) förklarade sig regeringen icke vilja binda undersåtarnes händer, utan i stället *bedja en hvar besinna den nöd, nära hungersnöd, hvarmed en fortfarande missväxt hotade, och hvilken skulle ökas genom spannemålens användande till brännvin. Alla fosterlandsvänner uppmanades derföre till sparsamhet härutinnan, och till ömt behjertande af den tyngd, den nöd, för hvilka de fattiga skulle genom så föranledda odrägligt höga spannemåls-pris blifva utsatta.* Serskildt ålade regeringen alla landshöfdingar att genom denna kungörelse och genom egna tjenliga föreställningar uppmana *enhvar till naturlig och kristlig ömhet för sina fattiga medborgare.* Regeringens bref slutade med dessa ord. *I fast öfvertygelse om edert nit och åhåga för rikets bästa öfverlemna vi åt eder att med sorgfällighet, eftertanka och drift detta vårt vigtiga uppdrag fullgöra.* Sådana åtgerder, de ideligt upprepade varningarna, lärdomarna och det växande antalet afskräckande erfarenhets-exempel blefvo icke fruktlösa. Under frihetstidens sista år framträdde äfven bland allmogen sjelf en liflig benägenhet att motverka den förderfliga dryckenskapen. Rörelsen leddes från början af dåvarande landshöfdingen i Gefle, Hatten Karl Sparre, hvilken, ehuru motarbetad af Mössan

Gyllensvan[1]), dock lyckades öfvertala städerna Gefle, Söderhamn och Hudiksvall, och med biträde af presterskapet äfvenledes många landtförsamlingar, att sjelfmant nedlägga sina brännerier, men att, säges det, sådant oaktadt betala åt den nödställda kronan vanlig brännvins-skatt. Saken väckte mycket uppseende och framkallade högljudda bifalls-rop och uppmaningar till efterföljd. I sjelfva Möss-tidningen Dagligt Allehanda[2]), lästes numera en till *Svea folk* ställd uppmaning att följa

ett lärorikt exempel
Och att uti den sanna ärans tempel
Till minne skrifva en Karl Sparres namn.

Uppmaningen och exemplen blefvo ej fruktlösa. En mängd nykterhets-föreningar stiftades, ofta genom landshöfdingarna, t. ex. v. Kothen i Vester-Botten, Raab i Småland, Rayalin i Blekinge, men ock annorstädes genom andra fosterlandsvänner. Redan i medlet af år 1771 hade allraminst 60 serskilda menigheter nedlaggt sina brännerier, och detta till följe, icke af något tvång[3]), något påbud, utan af egen klarnad blick samt renad rätts- och sedlighets-känsla[4]). Men vid riksdagen och oaktadt den hotande hungersnöden satte sig prester och bönder emot ett nu omigen föreslaget brännvins-förbud, och i stället utfärdades de varningar, vi nyligen omtalade. Till denna punkt, denna lofvande gryning för en bättre dag hade Sverges folk upparbetat sig, när Gustaf den tredje tillträdde regeringen.

TJUGUÅTTONDE KAPITLET.

DEN LÖSA BEFOLKNINGEN OCH FATTIGVÅRDEN.

Ordnandet af förstnämnde angelägenhet mötte betydliga svårigheter också till följe af striden mellan

[1]) *Kgl. Bibl.* Gjörwells br. d. 5 Febr. 1771.
[2]) Den 13 Dec. 1770.
[3]) Frivilligheten har dock blifvit i några fall betviflad.
[4]) Inrikes Tidningar 1771, d. 21, 24, 28 Januari, d. 14, 18, 25, 28 Febr., d. 28 Mars, d. 4, 11 Apr., d. 4, 21 Maj, d. 22 Juli, — och tidningen Dagligt Allehanda 1770 d. 13, 18 Dec.

envålds- och frihetstidens olika åsigter, striden mellan stadfästade och häfdvunna lagar och nya, oemotståndligt framträngande sanningar.

Från förra tider gällde vanligtvis stränga förbud mot hemmansklyfning längre ned än till fjerdedelar, så som ofta anmärkt är. I början af frihetstiden låg häruti icke något serdeles besvärande hinder; ty genom krigen hade tillgången på öde hemman blifvit så stor, och den jordbrukande folkmängden så liten, att hvarje den sednares medlem kunde utan större svårighet skaffa sig ett fjerdingshemman. Men under sedermera inträdande fredstid växte folkmängden och på samma gång trängseln. Egaren af ett fjerdedels hemman hade t. ex. tre söner. Blott en bland dem kunde få hemmanet. Men de andra två, hvad skulle de företaga? Att qvarstå i samhället som fria blott af sig sjelfva beroende arbetare var den tiden ej tilllåtet. Man befarade nämligen, att en sådan person, han kallades *lösdrifvare*, skulle, lemnad åt sig sjelf, förfalla till lätja och oordentligt lefnadssätt, och t. ex. arbeta tre, men supa eller sofva de andra tre dagarna i veckan; hvarigenom staten skulle förlora mycken arbetskraft, som bort till nytta användas, och en sådan arbetare sjelf slutligen blifva till tunga för fattigvården, d. v. s. för de samhällets medlemmar, hvilka genom flit och sparsamhet förvärfvat sig medel att kunna hjelpa sig sjelfva, och andra. Således för att tvinga enhvar till jemnt fortgående arbete sökte man tvinga honom taga tjenst hos en husbonde, som åtminstone af egennytta höll honom till oafbruten sysselsättning. Derför var stadgadt, att hvarje person, som icke mägtade skaffa sig egen sjelfständig bergning såsom innehafvare af jordbruks-, handtverks-, borgerligeller ämbetsmannanäring, skulle vara pligtig skaffa sig, hvad man kallade *laga försvar*, d. v. s. att låta skattskrifva sig i tjenst hos någon sjelfständig medborgare. Den, som icke kunde skaffa sig så-

dant, ansågs som lösdrifvare och kunde med tvång tagas till soldat, matros eller manufaktur-arbetare. Genom dessa stadganden blef största delen af den nu uppkommande talrika lösa befolkningen tvungen att taga tjenst hos andra. Men genom förra tiders lagar var dylika tjenstehjons lott tämligen tung. Regeringen bestämde, huru stora och ej högre tjenstehjonens löner skulle i olika län vara[1]; — den förböd ock i vissa fall tjenstehjonen flytta från det ena länet till det andra. Villkoren blefvo än svårare genom tvånget att underkasta sig husbondens egenmägtiga stundom obilliga och hårda behandling. Mest nedslående var den dystra utsigten att svårligen kunna någonsin förskaffa sig eget hem; ty också det fria anläggandet af nya torp var länge förbjudet. Det hela var en sammanfattning af svårt tryckande band, som blifvit laggda på den lösa befolkningen och till fördel för jordegaren, vare sig bonde eller herreman.

Sådant var det lagstadgade tillstånd fordna tidsförhållanden och styrelser infört, och frihetstiden i början bibehöll. Naturligtvis skulle det kännas mer och mer tryckande i samma mån, å ena sidan den lösa folkmängdens antal växte, och å den andra tidehvarfvets friare åsigter framträngde till allmänhetens kännedom. Detta dubbel-förhållande var ock en bland de orsaker, som då förtiden drefvo en mängd personer att flytta till främmande land, hvarom mera här nedan.

Nu till frihetstidens behandling af den vigtiga frågan!

Till följe af statsförfattningens anda samt statsmännens önskan att främja folkökningen, blefvo snart många ofvan uppräknade och tryckande band mer eller mindre lossade. Redan är berättadt, huru man på 1750-talet beviljade starkare hemmansklyf-

[1] Tjenstehjonslönerna i Finnland stadgades en tid så låga, att en mängd lös befolkning flyttade öfver till Estland, der dess arbete bättre betalades.

ning och vidgad rättighet att upptaga nya torp och backstugor. Mycket verksam och välgörande blef i dessa hänseenden riksdagen 1765. De lagar som förut stängde den lösa arbetarens verksamhet inom vissa landskap, blefvo upphäfda. Han fick nu söka sig tjenst och utkomst, hvar häldst inom riket han ville, och på så fördelaktiga villkor, han mägtade bereda sig. Arbetslös fick han likväl icke vara, utan måste skaffa sig laga försvar och jemn sysselsättning. De nu erhållna friheterna voro dock för honom nya och stora fördelar och i samhällsskicket betydliga steg framåt till menskligbet och rättvisa.

FATTIGVÅRDEN

blef under frihetstiden mycket förbättrad.

I Stockholm skedde detta mest under 1730- och 1740-talen. Förut hade denna angelägenhet varit föga ordnad och ofta blott tillfällig och osammanhängande, hvadan ock innevånarne besvärades af en mängd kringstrykande tiggare. År 1737 blefvo alla hufvudstadens fattiga fördelade på dess församlingar, hvilka derefter uppbyggde hvar och en sitt eget fattighus. Härvid utmärkte sig mycket kyrkoherdarna Arnell, Hauswolff, Pettersson och Troilius, en komminister Porthuan samt riksrådet Tessin, hofrättsrådet Olivecrona och handelshuset Grill. Antalet personer, som staden måste underhålla, beräknades år 1733 till 517, år 1737 till 930, år 1773 till 8,989. Kostnaderna stego 1733 till 25,551 d. kp. Från 1757 blefvo i Stockholm dessutom vissa läkare aflönade, som skulle åt fattiga sjuka meddela behöfliga råd, och likaledes vissa apotek, som skulle gifva dem behöfliga läkemedel, båda delarna kostnadsfritt.

År 1719 ålades i landsorterna hvarje socken att underhålla sina fattiga och 1734 att för sådant ändamål upprätta barnhus och fattigstugor. År 1733 påbjöds, att fattiga rättsökande skulle befrias

från rättegångs-kostnad. År 1756 tillsattes ett ämbetsverk, som skulle hafva tillsyn öfver hospitaler och barnhus. Man insåg dock snart olägenheterna af att hålla många barn tillsammans, hvarföre man begynte i stället inackordera dem i enskilda hus, mest på landet. En stor del af dessa vigtiga ärenden blefvo ordnade genom en omständlig 1766 utfärdad stadga, hvilken tillika ålade landsorternas läkare att utan betalning taga vård om hjelpsökande fattiga.

Kringvandrande tiggeri blef, såsom högst förderfligt, alldeles förbjudet, och det gång på gång men alltid utan önskad verkan. Allmänheten fortfor att gifva, och en stor skara personer fortfor derföre att stryka omkring och tigga, häldre än att arbeta eller att inträda i en fattiganstalt, som sökte förbinda dem till ordentligt lefnadssätt och nyttig sysselsättning.

All fattigvård är i främsta rummet grundad på den barmhertighets-pligt, som menskighet och kristendom álägga. Det sätt, hvarpå dess lagstadgade utöfning då för tiden ordnades, hvilade på motsvarighet i rättigheter och skyldigheter. Jordegarne och samhällets andra sjelfständiga medborgare egde *rättighet* tvinga den lösa arbetaren att hos dem söka laga försvar och ordentlig tjenst, och att således till nytta använda sin tid, sina krafter. Men å andra sidan hade samma sjelfständiga medborgare den motsvarande skyldigheten att genom ordentlig fattigvård försörja denna i omyndighet och beroende städse qvarhållna arbetarebefolkning i händelse af medlemmarnas sjuklighet, nöd eller ålderdomssvaghet. Den lösa befolkningen egde skyldigheten att underkasta sig nämnde förmynderskap; men också *rättigheten* att af dessa sina förmyndare blifva försörjd.

Sedermera och under många år har man åt den lösa arbetaren tillerkänt en fri mans *rättighet* att efter eget godtfinnande använda sin tid och sin kraft; men icke ålaggt honom den frie mannens *skyldighet* att sjelf ansvara för sin vård och sin framtid, utan tillerkänt honom fortfarande samma rätt till fattigvård, som den ständigt omyndige arbetaren förut egde. Följden blef att, om han ock genom lättja, öfverdåd eller dryckenskap förstört sin arbetskraft och arbetsvinst, hade han dock i sin sjelfförvållade nöd anspråk på samma rättighet till understöd som fordom den i trägen tjenst bundna och grånade arbetaren. Sista tidens lagstiftning har sökt men ännu ej lyckats att i dess helhet afhjelpa svårigheten.

Att på rättvist och menskligt sätt ordna dessa förhållanden och lösa motsägelserna mellan båda sidornas billiga och obilliga anspråk, är också den[1]) en bland vår samtids svåraste uppgifter. Likaså följande invecklade förhållande.

Den frihet, som åt en fullt oberoende arbetare tillerkännes, är förenad med öppet medtäflareskap mellan alla fria arbetare. Vid denna täflan, denna fria konkurrens, måste de i andligt och lekamligt hänseende sämst lottade individerna oundvikligen duka under och sjunka ned i ett djup, ur hvilket de oaktadt sin erhållna frihet svårligen kunna sjelfva upphjelpa sig, men ur hvilken icke sjelfförvållade olycka rätts- och barmhertighetskänslan fordrar deras räddning.

TJUGUNIONDE KAPITLET.

FOLKMÄNGDEN.

År 1700 och oaktadt den nyss föregående hungersnödens härjningar troddes folkmängden i

[1]) Se sid. 209.

Sverge och Finnland hopräknadt stiga till omkring två och en half millioner. Sedermera kommo krigen 1700—1721 samt pesten 1710 och 1711, hvilka bortryckte, de förra en million [1]), den sednare omkring 80,000 menniskor. Till följe af dessa och andra omständigheter ansågs år 1721 befolkningen hafva sjunkit i Sverge till en million och i Finnland till 200- eller 250 tusen menniskor, det vill på båda sidor säga till hälften af antalet år 1700.

Under sedermera kommande lyckligare år växte folkmängden åter. Till följe af det 1749 införda tabellverket kan den sedermera med tämlig säkerhet uppgifvas och steg för hela riket 1751 till 2,215,639 [2]), och 1772 till 2,597,182 [3]). Först efter 50 år (1721—1772) hade således folkmängden hunnit återuppstiga till den höjd, den ansågs hafva redan år 1700 innehaft [4]).

Som hämmande orsaker uppgåfvos den starka utflyttningen, hvarom mera här nedan; likaså de svåra missväxt-åren 1756, 1762 och 1771; likaså de finska och pommerska krigen; likaså smittsamma

[1]) Lagerbring (Sammandrag af Sv. historia 5. 75) uppgifver denna summa som fullkomligt viss. I densamma torde dock vara inräknade många, hvilkas död varit en blott medelbar följd af kriget. Han säger ock att enligt anställd beräkning hade intill Pultava slag utgått från hela riket 400,000, från Åbo län ensamt 21,000, och från Skåne (kanske under hela kriget) 50,000 man.

[2]) Deraf 1,785,727 för Sverge, 429,912 för Finnland; serskildt för alla städerna 224,806.

[3]) Deraf 2,025,037 för Sverge och 578,145 för Finnland, och serskildt för alla städerna 273,455.

[4]) År 1757 beräknades folkmängden utgöras af adel 4,694 och dess barn 5,592; prester och skolbetjente 7,428 och deras barn 9,899; ståndspersoner 14,377 och deras barn 17,673; kronobetjening 3,697; krämare, hökare 5,356; fabrikörer 743; fabriksfolk 11,588; handtverkare 14,857, ringare borgerskap 21,561; krögare 1,861, deraf i Stockholm 712; lakejer och manlig och qvinlig betjening 47,462; sjöfolk 7,209; Seminantes (gårdsegande jordbrukare) 403,953; torpare 79,893; borgerskapets tjenstfolk 23,297; inhyses på landet 108,507; bruksfolk 21,909; fattiga utom hospitalen 30,771 o. s. v. — (*Statistiska Byråns Arkiv*, Wargentins anteckn.)

eller endemiska sjukdomar; — man beräknade att årligen dogo af koppsmitta 8—12,000[1]), af lungsot ungefär lika många o. s. v., och slutligen ofvan och ofta nämnde från den förra reglementerande tiden länge bibehållna förbuden mot hemmansklyfningar och nya torp m. m., hvadan en mängd unga personer, som ville ingå äktenskap, blefvo derifrån hindrade, emedan de omöjligen kunde skaffa sig något eget hem[2]). *Våra lagar*, sade Höpken, *tyckas åsyfta att utrota all idoghet och hela menniskoslägtet*[3]). Som nämndt är, hafva ock många jordegare, vare sig herremän eller allmoge, sökt upprätthålla dessa gamla stadgar, för att till följe af deras inflytande erhålla större och prisbilligare tillgång på tjenstfolk. Bland bönderna, serdeles i Norrland, visade sig ock någon benägenhet att genom en häfd, som påminner om Norges odalsrätt, behålla jordegendomen oskingrad qvar i slägtens, häldst i hufvudmannens hand.

Som andra medelbart hämmande orsaker anföras ock skatterna, dock mindre tyngden än beräkningssättet, som gjorde, att sällan herremannen än mindre bonden kunde kontrollera rigtigheten af sin debetsedel, hvarföre de ofta blefvo af uppbördsmannen prejade; ytterligare den tvångs-värfning, för hvilken mången arbetare var utsatt; likaså de långa vägar och krångliga handels-privilegier, hvilka försvårade afsättningen af jordbrukets alster. A. Schönberg skyllde tillika på några fel i sjelfva folklynnet, en viss ostadighet samt begär efter ombyte och efter vällefnad, hvilka begge delarna ytterligare uppkittla-

[1]) Enligt Central-statistiska kommittéens tabeller något mindre.

[2]) Flere bland dessa hinder blefvo under frihetstiden mer eller mindre undanröjda. Med anledning deraf skulle man vänta sig ett sedermera mycket ökadt antal giftermål och födda barn. Men enligt Statistiska Central-byråns tabeller har detta icke varit händelsen.

[3]) I dessa hinder mot giftermål och egen bosättning sågo många en orsak till dåtidens växande mängd af oäkta barn.

des genom bref från redan utflyttade kamrater. Detta om orsakerna.

Följden blef, att en stor mängd, i synnerhet ungdom begaf sig till främmande land, mest till England, der de blefvo gesäller, soldater, dock mest matroser. Man beräknade 1763 antalet af sådana till 8,000[1]). Hemma i Sverge uppkom genom dessa utvandringar en kännbar brist på arbetare vid så väl landtbruk som manufakturer. Man talade i början om våldsamma botemedel; t. ex. att förbjuda all utflyttning; men ett sådant beslut lät sig icke genomdrifvas, än mindre upprätthållas. År 1752 nedsattes en komité till olägenhetens afhjelpande, men förgäfves. År 1763 utsatte Vetenskaps-Akademien till täflingsämne en uppsats *om orsakerna till utflyttningen och om sättet att den förekomma*. Tretton svar inkommo, och en lång och lärd strid uppstod[2]); och man fick dessutom se flere rätt besynnerliga förslag, alster af dåtidens benägenhet för reglementerande förmynderskap. Hattarna genomdrefvo en gång det beslut, att den arbetare, som hade fyra barn under 15 år, skulle för hvarje barn derutöfver erhålla i årligt statsunderstöd en half tunna kronstrid säd. Mössan Reuterholm ville, att hvarje dräng, som var frisk, borde, innan han fyllt 25 år, taga sig hustru, och eljest vara förfallen till krigstjenst. Under tidskiftets sista år hafva dock både

[1]) Sådana utflyttningar hafva dock förefallit långt förut och fortfarit långt efteråt. Redan under och efter Gustaf den förstes tid (enligt Faggots tal i Vetenskaps-Akad. 1760 s. 14) hafva banden af det då mycket förstärkta reglementerings- och tvångs-systemet drifvit mycken ungdom ur landet, och år 1583 och 1620 m. fl. utfärdades förbud mot sådana utflyttningar. Enligt Fersen (5. 63) funnos 1781 ensamt vid engelska flottan 20,000 (?) svenska matroser, utom de många tusen personer, som lefde i Hamburg, Köpenhamn och annorstädes. — Wargentin har deremot påstått, det utflyttningarna icke voro så stora, som man vanligen uppgaf, utan kunde beräknas till högst 900 personer årligen. Rådsprotok. den 9 April 1767 uppgifver för åren 1765 och 1766 de utflyttades antal till 497 personer.

[2]) Se 99.

Hattar och Mössor vidtagit till olägenheternas afhjelpande flere naturligare åtgerder, såsom redan berättadt är.

TRETTIONDE KAPITLET.

FINNLAND.

Vi erinra om den svåra hungersnöd, som der härjade på 1690-talet [1]; — om krigets utskrifningar och gerder 1700—1712 [2]; — om rysska öfverväldet och plundringarna 1713—1721 [3]; — om de svåra missväxterna på 1720-talet, samt de vidsträckta och förstörande skogseldarna [4] 1730, den s. k. brandsommaren; — och slutligen om de oordningar och den nöd, i hvilken landet omigen störtades genom finska kriget 1741—1743. Det är en förfärlig rad af lidanden.

Ryssarnes framfart i Finnland under sistnämnde fejd var visserligen ofta nog våldsam och grym; ingendera dock till samma grad som under åren 1713 —1721. Orsaken var, att ryssarne 1742 hoppades få behålla åtminstone större delen af landet. De kunde ej föreställa sig, att deras kejsarinna

[1]) **20**. 301—311.

[2]) **24**. 18, 27, 145—151. **33**. 250, anföres en berättelse, att från Åbo län hafva under åren 1700—1709 blifvit uttagna 40,000 soldater. En annan och tillförlitligare beräkning uppgifver blott 21,000.

[3]) **33**. 249—256. Till hvad der blifvit berättadt om landets högst olyckliga belägenhet må tilläggas, att under dessa år 1713—1721 blefvo, ock det blott från Österbotten, 4,784 menniskor bortförda för att öka Rysslands befolkning; — att man räknade i Österbotten 2,000, i Åbo län 5,231 hemmansdelar, som 1721 voro dels skattevrak, dels och för det mesta öde; — att i Öster-Botten blefvo vargarna så närgångna, att de framträngde till husen till och med i förstugorna och bortryckte en stor mängd menniskor; stundom barnen ur mödrarnas armar.

[4]) Några bland dessa voro så vidsträckta och starka, att de neddrifvande rökmassorna försvårade seglationen vid närmaste kuster (?).

skulle af något skäl kunna förmås att åt Sverge återskänka nästan hela denna vigtiga eröfring.

Den återlemnades dock; men i hvad tillstånd? Detta kan anas, då man besinnar alla de nyss uppräknade lidanden, som inom 50 år landet hade genomgått, och deras följder; djupt armod, stor villervalla samt mångenstädes ett tillstånd, som ej mycket skilde sig från vildens. I obygderna utefter östra gränsen uppehöll sig en befolkning, som föga kände och ingalunda erkände samhällslifvets lagar, utan lik ett slags vikingar till lands hemsökte med plundringståg alla sina grannar, vare sig finnar, svenskar eller ryssar.

Hindren mot införandet af bättre ordning voro både många och stora. För en ej ringa del af befolkningen med dess halfvilda lefnadsvanor kändes åtminstone i början reglerna för lagbundet samhällsskick såsom obehöfliga och besvärliga band. Ordentligt landtbruk motarbetades ock af gamla häfdvunna ovanor, t. ex. det omåttliga svedjandet, och likaledes det s. k. *kyttjandet;* nämligen att matjorden afskrapades och lades i högar, som brändes, hvarefter askan användes som gödningsmedel. Detta svedjande och kyttjande gaf visserligen för tillfället lätt åtkomliga skördar, men efterlemnade stora för en längre tid ofruktbara jordsträckor. Ett svårt hinder för landtbrukets uppkomst bestod också deri, att vanligtvis hvarken socknar, byar eller enskilda hemmanslotter voro genom bestämda rågångar skilda från hvarandra. Skogen och ofta sjelfva marken blef, serdeles i aflägsnare trakter, betraktad som ett slags gemensam egendom och följaktligen gifven till spillo åt gemensam vanvård och sköfling. Ett annat fortfarande hinder bestod deri, att endast få egentliga finnar besökte skolorna och der inhemtade det kunskapsmått, som behöfdes för inträde i statens tjenst. Följden blef, att nästan alla ämbetsmän voro af svensk stam, och ofta saknade den närmare kännedom af landets

språk och förhållanden, som fordrades för att kunna utöfva något större inflytande. De flesta riksdagsbönder från Finnland egde ej heller af svenska språket den kännedom, som fordrades för att kunna följa öfverläggningarna och på dem inverka; man måste för deras räkning hafva en serskild tolk anställd. Det fattiga och folkfattiga landet mägtade ej heller till riksdagarna sända ens en åttonde-del af hela riksdagsmanna-antalet. En i synnerhet för Savolaks kännbar olägenhet uppkom genom den nya gränslinea, som vid freden i Åbo 1743 uppdrogs. Åt Ryssland afträddes då Nyslott, Willmanstrand och Fredrikshamn, hvilka utgjort medelpunkter för dessa orters styrelse, läroverk samt förnämsta post- och handelsrörelse. Genom denna nya gränsreglering blefvo ock de ännu svenska inre landskapen afskurna från deras dittills vanliga handelsförbindelse med Finska Viken[1]. Att nu i stället drifva sin köpenskap i de mycket aflägsna svenska städerna vid Bottniska Viken medförde stora svårigheter. Innevånarne i förstnämnda landskap blefvo derföre lockade att antingen som förut vända sig genom Willmanstrand och Fredrikshamn till Finska Viken, eller genom Wuoxnafloden och Keksholm till Ladoga. Men emedan båda vägarna gingo genom ett område, som nu mera tillhörde ryssarna, fingo dessa en del af handelsvinsten, och derjemnte föranleddes mellan dem och finnarna mycket närmare förbindelse än förut; en för Sverge ganska betänklig sak. Härtill kom, att spänningen mellan Ryssland och Sverge[2] under åren 1747—1750 föranledde allehanda krigsrustningar utefter östra gränsen, hvilka voro för Finnland både oroande och betungande. Ytterligare tillkommo i sjelfva lagstiftningen åtskilliga mycket besvärande band. I Finnland hade, som berättadt är, högst få städer rättighet att drifva handel på utrikes, till en del

[1]) **36.** 162.
[2]) **37.** 54—60, 77—84, 220—247.

icke ens på inrikes orter, utan måste för det mesta vända sig till Stockholm, som deraf skördade stora fördelar. Visserligen hade också Åbo samt en och annan finsk ort stapelstadsrätt, men deras innevånare voro länge allt för fattiga att kunna den med större framgång begagna, utan blefvo alldeles öfverflygglade af hufvudstaden. Af de stora summor, manufaktur-kontoret till fabrikernas upphjelpande utdelade, kom också en jemnförelsevis ringa del Finnland till godo.

Detta om dess lidanden. Huru Sverge under åren 1721—1738 sökte genom åtskilliga anstalter upphjelpa landet, är redan berättadt[1]). Också efter finska krigets slut 1743 vidtog svenska regeringen för samma ändamål flere kraftiga åtgerder. En betydlig ehuru blott delvis skatte-frihet blef för några år beviljad, likaså tullfri införsel för åtskilliga nödvändighets-varor. Sverge ensamt bestridde ock flere vigtiga för hela riket gemensamma kostnader t. ex. för hofstaten, kollegierna, samt diplomatien och tillsköt under flere år stora summor till betäckande af den förvaltnings-kostnad, det utarmade landet icke sjelft mägtade anskaffa[2]).

I stället för ämbetsverken i de nu förlorade städerna Willmanstrand och Nyslott inrättades nya i S:t Michel och Brahelinna; i st. f. den fordna utförselorten Fredrikshamn anlades inom den nya svenska gränsen staden Lovisa för att till dess hamn leda ofvannämnde handel; — i st. f. de fordna gränsfästningarne Fredrikshamn, Willmanstrand och

[1]) 33. 256—263.

[2]) T. ex. 1751 en summa af 724,066; år 1752 af 972,532; år 1753 af 985,791; år 1754 af 1,010,613; år 1755 af 1,028,260; år 1757 af 828,456; år 1761 af 32,827; år 1762 af 50,565; år 1764 af 110,903; år 1765 af 154,715; år 1770 af 342,927; år 1771 af 322,207; år 1772 af 144,924. — Deremot har Finnland lemnat åt Sverge understöd af följande betydliga summor, år 1758 af 308,900; år 1759 af 133,336; år 1760 af 61,769; år 1766 af 144,846; år 1767 af 242,990; år 1768 af 397,438; år 1769 af 248,096. Se Dispositionerna i Statskontoret.

Nyslott uppfördes, som ofta nämndt är, Sveaborg. Detta skedde för det mesta på Sverges bekostnad. Finnland lemnade dertill visserligen arbetande soldater, men jemnförelsevis föga penningemedel. Genom i synnerhet Faggots bedrifvande blefvo år 1748 tjugu landtmätare till Finnland öfversända för att i rågångar och egendoms-förhållanden införa bättre ordning. Riksdagen 1756 utvecklade härutinnan än större verksamhet. Ej mindre än 40 nya landtmätare blefvo ytterligare öfversända, och man beviljade anläggandet af torp och nybyggen på de gemensamma allmänningarna. Genom dessa författningar samt genom några utmärkta ämbetsmän blefvo ordning och eganderätt mer stadgade än förut, potates-odling började införas, strömdragen upprensas, kärr och mossar utdikas, och belönings-penningar lemnades för nyodlingar och andra allmänt nyttiga företag. År 1759 fick Finnland sitt första länslasarett.

Bland dem, som till denna pånyttfödelse kraftigast bidrogo, böra med tacksamhet nämnas Ehrensvärd, Faggot, professorerna Gadd och Kraftman, samt presterna Chydenius i Gamla Karleby [1]) och Stenius i Pielis. Den vid Sveaborg ryktbare byggmästaren Thunberg tyckes ock varit med hithörande göromål sysselsatt. Flerestädes såg man äfven finsk allmoge, öfvertygad om företagens nytta, frivilligt och utan betalning deltaga i arbetet. Genom riksdagen 1765 erhöllo slutligen några Finnlands städer, hvad de så väl behöfde och så ifrigt sökt, nämligen vidgad rättighet till inrikes, några ock till utrikes handel; båda delarna till stor fromma för traktens befolkning. Till följe af alla dessa åtgerder gick landet betydligen framåt. Snart hade inom 66 socknar bättre och bestämdare rågångar blifvit uppdragna, och man såg tydligt, huru landtmännen, sedan hvar och en fått sin lott närmare bestämd och betryggad, egnade åt dess skötsel långt mer

[1]) 43. 140.

omsorg och arbete än förut. Vi hafva nämnt, att redan 1762 hade till följe af dessa rågångar och storskiften ensamt i Österbotten 2,500 tunnland blifvit uppodlade.

Finnlands område var föga mindre än Sverges och dess innevånare till härkomst, språk och seder mycket skilda från det sednares. För dess behandling kunde tre mycket olika planer följas. Den ena var att söka alldeles försvenska landet genom att införa svenskt språk och svenska seder i stället för de inhemska; — den andra, att lemna finska befolkningen qvar i dess råhet och okunnighet, samt fortfarande styra den genom ditsända svenska ämbetsmän och godsegare; ungefär så som tyskarna gjorde med Est- och Lifflands urbefolkning. Den tredje var att låta finnarna behålla deras eget tungomål, men på detsamma bibringa dem den högre grad af bildning och samhällsskick, svenskarna redan uppnått, och att således göra dem till ett folk, som ehuru till härkomst och språk olika, dock var med det svenska nära förbundet så väl genom lag och tacksamhet som genom likartad religion och statsförfattning samt gemensamma minnen.

Sverges regeringar hafva icke bestämdt antagit än mindre orubbadt följt någon bland dessa grundsatser utan vacklat mellan dem alla. Möjligtvis hafva Birger jarl och Torkel Knutsson i någon mån lutat till första åsigten. Några kraftigare åtgerder i ena eller andra rigtningen blefvo dock hvarken af dem eller sedermera på länge vidtagna. Sverge hindrades derifrån under tiden 1335—1521 genom inre oroligheter och danska krig; — 1521 —1560 genom bestyret att genomföra reformationen och ordna rikets inre förvaltning; — och 1561—1611 genom nya eröfrings-planer och östanhafskrig. Men derefter följde en för Finnland vigtig och lycklig tid. Genom sina segrar och genom freden i Stol-

bowa lyckades Gustaf Adolf stänga ryssarna från Östersjön och att derigenom skaffa Finnland en tryggande gräns. Kristinas förmyndare gåfvo sedermera landet en egen högskola i Åbo, och vi minnas den välgörande verksamhet, Per Brahe som dess general-guvernör i öfrigt utvecklade. Ej osannolikt är, att man med dessa åtgerder och i synnerhet genom de nya skolorna åsyftade landets försvenskande genom att införa svenskt språk och svensk bildning. Men troligtvis hade man ej heller då uppgjort någon fast plan härutinnan; åtminstone finner man under åren 1644—1721 inga bestämdare spår efter någon sådan. Under största delen af Sverges s. k. stormagtstid hafva nya eröfringar och deraf föranledda östan- och sunnanhafs-krig ryckt Sverges förnämsta omsorger och krafter till sig och från det aflägsna Finnland, såsom i synnerhet händelsen var under Karl den tolftes tid, hvarom mera här nedan.

Under loppet af dessa århundraden blefvo dock finnarna på flere sätt uppväckta till medvetande af att vara ett folk, som hade eget språk och egen nationalitet och derigenom anledning och kallelse till egen odling, eget sjelfbestånd. Detta skedde förnämligast genom utmärkta dervarande svenska prester och biskopar. Desse män, ledde af nit för sina åhörares religiösa upplysning, läto till finnarnas tjenst och på deras språk utgifva biblar, psalmböcker och flere andakts-skrifter. Härigenom lades första grunden och möjligheten till en sjelfständig finsk litteratur och bildning. Under frihetstiden beträdde ock regeringen samma bana och beslöt t. ex. 1731, att de kungörelser, som i kyrkorna upplästes, skulle vara författade på sockenboarnas språk, och 1734 att detta borde vara händelsen också med utfärdade kungliga förordningar, och för sådant ändamål blef en serskild ämbetsman, en s. k. translator, tillsatt, o. s. v.

Någon bestämdt uttalad plan att förinta hvarje

serskild finsk nationalitet, och att sammansmälta den med moderlandets förekommer oss veterligen icke förr än på 1740-talet. Hvad som då i Sverge framkallade denna tanke, var den vid samma tid inom Finnland uppkomna tanken på att antingen uppträda som sjelfständig stat, eller ock att förenas med Ryssland. Betraktom i deras helhet dessa högst vigtiga företeelser!

Ställdt mellan svenska och ryska folken, var det finska till både antal och magt allt för svagt och derjemnte inom sig sjelft allt för splittradt för att under de fordna våldets tider kunna bibehålla sig som en egen och sjelfständig stat, i synnerhet sedan båda grannfolken, sammansmälta i större riken, började komma med detsamma i närmare beröring. Ryssland blef dock vid nämnde tid försvagadt, dels genom inre oenighet, dels genom mongoliskt förtryck, och kunde derföre icke tänka på att eröfra det mellanliggande Finnland. Detta skedde deremot af Sverge och steg för steg genom Erik den nionde, Birger Jarl och Torkel Knutsson. Ryssland lyckades väl sedermera återvinna frihet, enhet och magt; men dess folk och beherrskare voro ännu så råa och grymma, att finnarna häldre lydde under de mer civiliserade svenskarna, genom hvilka de ock fingo mottaga kristendom och deltaga i en framåt gående europeisk bildning.

Det första betydligare spåret till finnarnas missnöje med Sverge förekommer under Karl Gustafs tid. Till genomförande af sina planer i Polen ditkallade denne en betydlig del af Finnlands krigsstyrka och försvagade sålunda dess kraft att afvärja de fiendtliga ryssarnes anfall. Tillika blefvo innevånarne ganska hårdt betungade med krigsgerder och täta knekt-utskrifningar. Det ena med det andra framkallade missnöje med Sverges öfverherrskap och en viss längtan efter förening med Ryssland, och det berättas, att, och det ensamt från Kexholms län, ej mindre än 4,107 finska hushåll öfverflyttade till

nämnde rike, troligen för att der under tsarens spira komma i åtnjutande af mera lugn och välstånd. Någon närmare kunskap om eller ytterligare utbildning af denna företeelse, känna vi icke. Men sedermera kom Karl den tolftes regering med ojemnförligt svårare pröfningar och lidanden. Under sina krig i Polen och Ryssland 1701—1709 använde och uttömde han Finnlands stridskrafter ända derhän, att det sedermera icke mägtade försvara sig mot ryssarna. Af dessa blef det ock under åren 1713—1718 öfversvämmadt och förhärjadt, utan att han under samma år vidtog till dess försvar någon enda kraftigare åtgerd, än mindre någon enda gång sjelf ilade till dess hjelp. Dessa liksom flere likartade företeelser äro redan utförligen berättade [1]. Till följe af tungt trycktvång, af fullkomlig brist på tidningar samt af innevånarnes fattigdom, okunnighet och aflägsenhet hafva väl de flesta der boende personer t. o. m. ur högre stånd haft föga reda på förhållandet. Man kände väl sina förluster och lidanden, men kunde ej göra sig klart begrepp om deras verkliga orsak. Men de få, som dem kände, måste ock känna djup harm öfver det sätt, hvarpå Finnland sålunda år efter år, 1713—1718, lemnades som ett värnlöst rof i fiendens våld, utan något kraftigare försök till dess försvar, dess räddning. Glansen af åtskilliga Karl den tolftes egenskaper och bragder torde dock hafva bländat många ögon och nedtystat mycken klagan. Ett och annat hotande ord hördes väl; något högljuddare missnöje med Sverge blef likväl icke uttaladt förrän på 1740-talet. Men då utbröt det så mycket häftigare, och af följande anledning. De flesta finska riksdagsmännen hade 1741 envist och ifrigt talat mot det då tillämnade kriget mot Ryssland, väl inseende, att största tungan deraf skulle drabba deras hemort, deras landsmän. När det oaktadt Hattarna genomdrefvo krigsbeslutet, uppstod

[1]) 33. 254, 255.

mycken förbittring bland besagde riksdagsmän, och sedermera genom dem bland alla Finnlands innevånare, hvilka nu genom nämnde sina ombud fingo reda på hela förhållandet. Förbittringen växte än mer genom det ömkliga sätt, hvarpå kriget fördes, och hvarigenom landet omigen blef af ryssarna öfversvämmadt och utsuget. Då uppstodo hos många finnar allehanda för Sverge ofördelaktiga tankar, t. ex. *Finnland hade för Sverges skull offrat sina söner på Tysklands och Polens fält, men Sverge hade ej till Finnlands försvar uppträdt på något kraftigare sätt, icke under Karl Gustafs och ej heller under Karl den tolftes tid; och nu, 1741, hade Sverges regering för tredje gången blottstält Finnland för krigets härjningar och äfven denna gång utan att kunna detsamma försvara. Det såg ju ut, som Sverge saknade dertill antingen förmåga eller vilja. Vore det ej fördenskull bättre, om Finnland blefve en egen stat, som vårdade sina egna angelägenheter och till eget försvar behölle qvar sin egen krigsstyrka. Vore det ej t. o. m. bättre att förenas med det närbelägna och i några fall närbeslägtade Ryssland, hvilket egde magt att skydda sina undersåtare.* Sådana åsigter understöddes ock af befälhafvarne för de ryska troppar, som under åren 1742 och 1743 innehade landet. I afsigt att vinna folket var det ock, som dessa under dåvarande öfversvämningstid behandlade landet med mera mildhet än förut [1]). — Nästan hela Finnland blef väl, som berättadt är, 1743 åt Sverge återgifvet. De utsådda tankarna på sjelfständighet eller på förening med Ryssland qvarlågo dock och grodde i många sinnen, och blefvo underhållna af ryska utliggare och hemliga anhängare. Svenska regeringen kom stämplingarna på spåren, och en bland Rysslands handtlangare, en häradshöfding Wickman, blef öfverbevisad och afrättad.

[1]) Elisabet sände 1742 mycken spannmål till hjelp åt landets hungrande innevånare.

Dessa företeelser öppnade svenska regeringens ögon för den hotande faran och för angelägenheten af en närmare förbindelse. Men på hvad sätt? Några ville, att man skulle sammansmälta båda nationaliteterna och låta den finska ingå och försvinna i den svenska. Detta yrkades af Åkerhielm, hvilken påstod, att eget finskt språk och egna finska ämbetsmän skulle nödvändigt förr eller sednare framkalla försök att bilda ett eget sjelfständigt Finnland. Samma åsigt blef ock uttalad af den verklige Finnlands-vännen Faggot. I sådan afsigt började man ock att bland finska allmogen till skänks utdela en hop svenska ABC-, psalm- och andaktsböcker o. s. v.

Men svenska folket var för litet och för svagt att kunna i sig upptaga och med sig sammansmälta en ny beståndsdel, så stor och så alldeles olikartad som det finska. Möjligtvis hade något sådant låtit sig göra på 1200-talet, då finnarna, ännu splittrade i skilda stammar och utan gemensamt folkmedvetande, kunnat del efter del med Sverge sammansmältas. Men nu omkring 1750 var det omöjligt. Minnet af de fordna stamskilnaderna hade försvunnit, och alla finnar deremot vaknat till gemensamt medvetande af att vara en serskild och ej obetydlig folkpersonlighet, — och denna hade genom nyss uppräknade tilldragelser blifvit mot Sverge mindre vänligt stämd än förut. Många nu utgifna skrifter rörande just finska språket visade ock tydliga tecken till ett mer och mer framträdande finskt sjelfmedvetande.

Regeringen i Stockholm tyckes snart nog insett vigten af dessa omständigheter. För att närmare utreda förhållandena nedsattes en deputation, hvilken 1747 aflät ett af Serenius uppsatt betänkande, som varmt och upprigtigt erkände de hårda lidanden, Finnland för Sverges skull måst bära. Regeringen öfvergaf äfven Åkerhielms och Faggots åsigter och återvände till det förra behand-

lingssättet. Det tyckes ock, som den märkbart ökade ifver, hvarmed efter 1747 samma regering sökte befordra Finnlands välstånd, varit en följd också af ofvanbeskrifna förhållanden.

Och nu en blick framåt! Gustaf den tredjes orättvisa anfall mot Ryssland år 1788 och det lömska sätt, hvarpå det inleddes, har jemnte flere andra hans föregående regerings-åtgerder bidragit att till återvaknadt lif framkalla ofvanbeskrifna mot Sverge fiendtliga sinnesstämning och det ryktbara Anjala-förbundet.

År 1808 var det Sverge, som blef af Ryssland med orättvist krig angripet. Den gången uppträdde Finnland och dess krigare till sin svenska broders försvar och kämpade med en trohet och en tapperhet, som förtjenat och erhållit de herrligaste minnessånger.

TRETTIOFÖRSTA KAPITLET.

POMMERN.

Dess förening med Sverge blef för båda en olycka, en stor olycka.

För Sverge; ty detta blef derigenom ofta lockadt, stundom tvunget att deltaga i de medel-europeiska krigen, alltid med stor uppoffring af medel och manskap, men aldrig med motsvarande fördel. Denna eröfrings betryggande fordrade ock fästningar och besättningar så starka, att kostnaden för deras underhåll ofta öfversteg inkomsterna från det land, som skulle försvaras. I stället för hjelp från Pommern måste Sverge fördenskull vanligtvis tillskjuta dryga summor [1]).

[1]) Så vidt oss bekant är, har Pommern under de flesta af åren 1751—1772 erhållit i understöd öfverskott från Wismars stat en summa af vid pass 10—20,000, och från Sverge år 1754 af 1,010,613; år 1765 af 400,000; år 1766 af 833,827; år 1767 af 155,137; år 1768 af 193,098; år 1769 af 15,707; år 1771 af 44,540; år 1772 af 45,319. (*Statskontorets* arkiv, Dispositionerna). Under krigsåren 1757—1762 har Pommerns

Också för Pommern blef föreningen mycket olycksbringande. Sverge mägtade aldrig tillräckligt försvara denna sin eröfring. Under alla sedermera inträffade krig, 1657—1660, 1675—1679, 1712—1719, 1757—1762, blef landet af fiender öfversvämmadt, plundradt och mer eller mindre förhärjadt. Att Sverge dock alla gångerna fick Pommern tillbaka, derföre hade det att tacka Frankrike [1]; dels dess ädelmod och stolthet att icke öfvergifva en olycklig bundsförvandt; dels dess beräkning att i Sverge, så länge detta innehade Pommern, ega en lätt tillgänglig och lätt köpt vapendragare under sina i Tyskland förda krig.

Sverge lånade sig ej heller ogerna till sådan tjenstgörning. Med minnen från trettioåra kriget längtade mången efter nya fälttåg i Tyskland med dessas krigsära, krigsbyten och tillhörande franska underhålls-penningar. För dylika önskningar och företag var besittningen af Pommern en ständigt lockande frestelse, en ständigt färdig stående brygga.

Den förste svenske statsman, som genomskådade skadligheten af dessa förhållanden, var Johan Gyllenstierna. Under frihetstiden blefvo samma åsigter uttalade af flere personer, och i synnerhet af Nordencrantz.

Landets förvaltning var under hela tiden anförtrodd åt general-guvernörer, hvilka der uppträdde nära nog som ett slags vice-konungar. Sådana voro 1713—1748 Meijerfelt, 1748—1766 Löwen och 1766 —1772 H. H. von Liewen. De två förre hafva

---

statsbrist ingått i kostnaderna för kriget. Förslagsvis kan antagas, att under åren 1721—1772 har åt Pommern blifvit utbetaladt i wismarska öfverskotts-medel 500,000, och i svenska medel 4—5 millioner. När dertill läggas utgifterna för pommerska kriget 62,000,000, har Pommern under dessa år kostat Sverge 30—40,000 krigare samt 66 millioner, allt d. s. m. Fördelarna? ?

[1]) I synnerhet 1660 och 1679; år 1719 deremot förnämligast England.

blifvit tadlade, ehuru af olika anledningar; och i allmänhet klagade man, att landet under deras tid icke åtnjöt tillbörlig vård.

Dess förvaltning var ej heller något lätt uppdrag. När Pommern 1648 afträddes till Sverge, lofvade regeringen i Stockholm, att landet skulle behållas vid sina gamla fri- och rättigheter, icke blott lagliga utan, ock häfdvunna. På dessa löften höllo innevånarne mycket strängt och fingo dervid understöd af sina landsmän, så väl kurfursten i Brandenburg som kejsaren, hvilka begge två ville så mycket möjligt qvarhålla landet vid Tyskland och hindra dess närmare förening med Sverge [1]. Detta sednares regering mötte följaktligen många svårigheter vid styrelsen af en besittning med från Sverges så olika befolkning, lagar och vanor, och hvars gamla förvaltning var i hög grad invecklad. Skatterna t. ex. erlades under omkring 20 olika titlar och grunder, olika för både stånd och föremål, hvilket allt föranledde mycket bråk och ständiga tvister. Kronans vigtigaste inkomst utgick ursprungligen från de fordna furstliga domänerna, hvilka upptogo nära $^1/_3$ af landet. Men Karl den tolfte hade bortpantat dessa egendomar, hvarigenom kronans inkomster under den kommande tiden mycket förminskades. Flere gods hade väl blifvit återinlösta, men år 1766 återstodo sådana, motsvarande en pantsumma af 1,542,237 d. s. m. [2]) Reduktionsriksdagen 1765 tog med allvar saken om hand och nedsatte en kommissjon, som skulle närmare utreda ärendet. Till följe häraf blefvo under åren 1767—1769 många gods dels återinlösta, dels mot nära 50 procents högre afgift bortarrenderade, kronan till betydlig vinst. Tillika ditsändes år 1766 som generalguvernör H. H. von Liewen [3]), hvars för-

[1]) Å en annan sida har kejsaren stundom af missunsamhet sökt hindra dess förening med Brandenburg.

[2]) Originaluppgiften är 514,079 riksdaler.

[3]) Vi hafva förut (38. 120) anfört ogillande omdömen öfver denne herres åtgerder vid Landskronas befästande. Enligt

valtning var så väl beräknad och välgörande, att landet numera sjelft bekostade sin styrelse utan något betydligare bidrag från Sverge. Men reaktionsriksdagen 1769 afskedade den 1766 till landets ordnande tillsatta kommissjonen och uppdrog ärendet åt andra personer. År 1772 blef ock Liewen återkallad till Sverge, och i hans ställe förordnades riksrådet Sinclair, under hvars styrelse landet snart återigen måste med dryga summor från Sverge understödjas.

Wismar stod fortfarande till Sverge i samma förhållande som förut.

TRETTIOANDRA KAPITLET.

FÖRHÅLLANDET TILL UTRIKES MAGTER

hör väl icke bokstafligen till historien om rikets inre tillstånd. Dess företeelser hafva dock på detta sednare utöfvat så stort inflytande, att de måste ingå i också dettas utförligare beskrifning. De hafva visserligen tillförene blifvit hvar på sin tid och sitt rum omtalade [1]). För att åstadkomma en sammanhängande tafla af det hela, må dock äfven dessa spridda tilldragelser här på en gång för minnet återkallas jemnte meddelad anvisning till de ställen, der hvar och en bland dem blifvit med mer utförlighet tecknad.

Före år 1709 ville Sverge betraktas som en bland Europas stormagter och blef stundom på sådant sätt också af andra betraktadt. Denna storhet var likväl en följd mindre af verklig styrka än af flere sammanträffande lyckliga omständigheter. I Sverge framträdde under vår s. k. stormagtstid några utmärkta konungar, statsmän och krigare, hvilka gåfvo enhet och kraft åt folket och åt alla dess företag, hvaremot flere Europas vida

upplysningar af Malmström 5. 438 hafva dock dessa varit mycket berömvärda.

[1]) 33. 264—275. 38. 163—166. Del. 39—42.

mägtigare stater samtidigt ledo af förslappning och af inre oroligheter; till följe af hvilka omständigheter Sverge kunde för tillfället utöfva stort inflytande. I sig sjelft var det likväl hvarken nog rikt eller folkrikt för att i längden kunna som sjelfständig stormagt ingripa i Europas angelägenheter. Också under nämnde så kallade stormagtstid hafva dess försök i sådan rigtning ej sällan blifvit bestämda af någon annan verklig stormagts åsigter, önskningar och understöd. Vid försöken att på egen hand föra större krig befunnos inom kort Sverges tillgångar alldeles otillräckliga, och till följe af det sista nedsjönko dess magt och anseende ganska djupt.

Vi minnas Sverges med stormagts-tankarna sammanhängande plan på ett omfattande Östersjövälde. Hvari den bestod, och huru den kunde uppkomma och till en tid och till en del hafva framgång; men ock huru den, fastän mycket smickrande för svenskarnas stolthet, dock i verkligheten var högst orättvis mot grannstaterna och i det hela mycket skadlig också för svenskarna sjelfva; — och huru den måste misslyckas, och slutligen genom Karl den tolfte alldeles omöjliggjordes; allt detta är redan utförligen beskrifvet [1]). Svenskarna kunde dock ej på länge glömma den lysande bilden, och det var till en del sådana minnets hägringar, som lockade dem till det olyckliga finska kriget 1741, kanske ock i någon mån till det pommerska 1757.

År 1718, sade vi, voro Sverges magt och anseende djupt sjunkna. Till följe af de första Mössornas välgörande styrelse började det likväl snart återvinna båda och ansågs sedermera af så stor vigt, att redan från 1726 och allt framgent England, Ryssland och i synnerhet Frankrike offrade stora summor för att tillförsäkra sig dess vänskap och bistånd. Skulle man efter höjden af dessa summor och efter den ifver, hvarmed underhandlingarna drefvos, bedömma förhållandet, har Sverges magt

[1]) 18. 251—256. 33. 270—275.

och vänskap under i synnerhet sednare delen af frihetstiden ansetts vara af stor betydenhet.

Vi skola nu betrakta förhållandet till de serskilda stater, med hvilka Sverge kom under sagde tid i närmare beröring.

RYSSLAND.

Före år 1700 var detta rike genom Sverge och Polen stängdt från Östersjön och från närmare förbindelse med vestra Europa; — och tillika på sätt och vis stängdt också från Sverge, nämligen genom en dubbel rad gränsfästningar samt genom flottor på Östersjön, Ladoga och Peipus. Till följe häraf var det ock af Europa föga kändt och af Sverge föga aktadt, nästan föraktadt. Man underhöll i östanhafsländerna några besättningar och ansåg sig dermed hafva gjort nog för att tillbakavisa de halfvilda svärmar, som ströfvade omkring i Sarmatiens skogar och stepper.

Men sällan har i förhållandet två stater emellan inträdt en så tvärhastig och fullständig omkastning som den mellan Ryssland och Sverge under åren 1700—1718; det förras till öfvermagt, det sednares till vanmagt. Efter och till följe af denna förändring blefvo under närmaste åren derefter svenskarnas sinnen kastade fram och tillbaka mellan de mest stridiga känslor; än stolthet och öfvermod vid minnet af förra tiders öfvermagt och segrar; än harm och hämndlystnad vid minnet af sednare tiders nederlag och förluster; än djup nedslagenhet vid tanken på sin närvarande belägenhet. Dessa vexlande känslor alstrade ock motsvarigt vexlande planer; än öfvermodets och hatets beslut att trotsa och angripa den mägtige grannen; än den medvetna svaghetens fruktan att derigenom ådraga sig nya förluster; — likaså försöken, än att mot Rysslands hotande öfvermagt söka andra staters hjelp; än att mot andra staters angrepp söka stöd just af Ryssland. En profkarta af dessa fram

och tillbaka vexlande företeelser utgör historien om Sverges förhållande till Ryssland under hela frihetstiden, ofta nog äfven sedermera.

Många hafva bittert klandrat frihetstiden för dess s. k. undseende för, stundom beroende af Ryssland. Dervid förbiser man likväl den omständigheten, att skulden härtill faller på Karl den tolfte; ty det var han, som lät samma Ryssland uppväxa till så hotande öfvermagt, att den föranledde, till viss grad nödvändiggjorde det försigtigare uppförande, Sverge måst allt sedermera mot en sådan granne iakttaga. Man förbiser derjemnte, att just Karl sjelf föregick med exemplet af så väl undfallenhet för, som hjelpsökande hos Ryssland; — undfallenheten, då han under sina nio sista regeringsår icke gjorde ett enda försök att i egen person och i spetsen för Sverges härar uppträda mot Ryssland och försvara eller återtaga de landskap, denne granne från hans fädernerike bortryckt; — likaså hjelpsökandet, ty på slutet underhandlades om att åtminstone för tillfället låta Ryssland behålla några Sverges östanhafsländer mot villkor att understödja Karl i dennes strid mot August eller mot Danmark.

Vi öfvergå nu till teckningen af enskildheterna i dessa förhållanden under frihetstiden.

Efter nära tre års fortsättning af Karl den tolftes krig blef fred ändtligen 1721 afslutad, men med de stora uppoffringar, som Sverges förtviflade läge och sinnesstämning föreskrefvo. I känsla af denna svaghet sökte ock vid samma tillfälle konung Fredrik att trygga sin tron och frihetsmännen sin frihet, båda genom Rysslands beskydd [1]). År 1723 lyckades Horn att i sistnämnde rigtning och genom närmande till Ryssland och till hertig Karl Fredrik af Holstein tillintetgöra konung Fredriks då förehafda envåldsplaner [2]). Med anledning af så vun-

[1]) 31. 16—24.
[2]) 31. 60—81.

net insteg sökte Ryssland under åren 1724 och 1725 tillvälla sig ett slags förmynderskap. Men deremot uppreste sig Sverges sjelfständighets-känsla, och de närgångna försöken blefvo af Horn omkring 1727 tillbakavisade genom att leda Sverge från Ryssland och till den hannoveranska alliansen [1]. Vid samma tid och genom samma medel tillbakavisades ock Rysslands försök att skaffa sin skyddling, hertigen af Holstein, arfsrätt till svenska kronan [2]. Derefter följde några lugna år, under hvilka Sverge fortfarande hemtade krafter och mod. Genom stolthet öfver denna tillväxt, genom Hattpartiets tillställningar, genom några skalders till rysshat och öfvermod upphetsande verser och tillika genom Frankrikes guld och stämplingar lockades Sverge till anfallet mot Ryssland 1741 [3]. Detta aflopp på det snöpligaste sätt [4] och slutades så, att för erhållande af en dräglig fred måste det då herskande Hattpartiet förnedra sig och Sverge ända derhän att till tronföljare välja den person, Ryssland föreskrifvit, och att till upprätthållande af dennes val mottaga inom Sverges gränsor en rysk här [5]. Till följe af dessa vigtiga företeelser ville nu Ryssland om igen tillvälla sig stort inflytande; men detta tillintetgjordes af Lovisa Ulrika, då hon och Hattpartiet under Tessin år 1747 genomdrefvo Sverges förbund med Preussen och Frankrike [6], hvaraf föranleddes väl icke öppet krig men flerårig ovänskap med Ryssland [7] samt mycket kostsamma försvars-rustningar. Sedermera följde några lugnare år, och efter 1756 t. o. m. ett vänskapligt förhållande, nämligen under pommerska kriget. Efter dettas slut har kejsar Peter den tredje i Ryssland, drifven för-

[1] **31.** 185—179.
[2] **31.** 88—194.
[3] **34.** 61—184. **35.** 9—141.
[4] **35.** 145—233.
[5] **36.** 42—195.
[6] **37.** 48—60, 109—116.
[7] **37.** 220—246.

nämligast af personliga skäl, velat i förbund med Sverge angripa Danmark, hvilket förslag dock genast afbröts genom samma kejsares afsättning och död [1]); hvarefter det vanliga spända förhållandet återinträdde. Sverge sökte stärka sina försvarsanstalter vid östra gränsen; Ryssland deremot att försvaga dem. För att i sin strid mot Hattarna vinna stöd af Ryssland, tilläto sig Mössorna år 1765 att enligt detta sednares önskan motarbeta både Ehrensvärd, Sveaborg och Armeens Flotta [2]). För tillfället var således denna Mössregering mycket beroende af Ryssland, likasom förra regeringar varit 1723 och 1743. Man kan dock förmoda, att, i fall den fått qvarstanna vid styrelsen, skulle beroendet också nu blifvit snart nog afskuddadt, likasom det skedde vid de båda föregående brytningarna.

Befarande att en enväldig konung i Sverge kunde börja krig mot Ryssland, och tillika i beräkning, att den fria statsförfattningen skulle förlama Sverges försvars-krafter eller åtminstone dess krigslystnad, sökte Ryssland motarbeta alla försök till svenska konunga-magtens utvidgande både 1769 och 1772; såsom vi tillförene omständligen berättat [3]). Med

POLEN, ÖSTERRIKE OCH HOLLAND

kom Sverge under frihetstiden icke i någon vigtigare beröring, hvarken vänskaplig eller fiendtlig. Frankrike gjorde väl 1734 ett försök att inlocka Sverge i ett polskt tronföljare-krig, men detta blef genom Arvid Horn afböjdt [4]).

PREUSSEN.

Det sällan framträdande men alltid på djupet liggande oenighetsfröet grannarna emellan var Pom-

[1]) **41.** 1—3.
[2]) **41.** 148—151.
[3]) **41.** 349—356. **42.** 232—260.
[4]) **31.** 207—232.

mern. Preussen måste alltid eftersträfva besittningen af detta landskap för att derigenom runda och betrygga sitt område och tillika för att erhålla några för en framtida sjömagt nödiga hamnar. Sverge deremot måste alltid ana tillvaron af en sådan afsigt och kunde derföre aldrig rätt förtroligt sluta sig till denna granne [1]).

Konung Fredrik i Sverge sökte 1722 att af konung Fredrik Wilhelm i Preussen och mot pant af Wolgast erhålla till låns en större penningesumma, hvilken skulle användas vid hans då tillämnade anfall mot Sverges fria statsförfattning. Vi hafva redan utförligare berättat denna plan och tillika, huru den slutligen måste öfvergifvas [2]). Under samme konungs regering förehade Sverge sedermera inga betydligare underhandlingar med denna sin södra granne förr än 1744 vid Adolf Fredriks frieri till Lovisa Ulrika, och 1747 vid det förbund, som då med Preussen afslutades [3]). Men detta sednare ledde ej till närmare och långvarigare vänskap. Tvärtom deltog Sverge 1757—1762 i det stora sjuåriga kriget mot nämnde granne. Af samma skäl som Ryssland sökte sedermera äfven Preussen motarbeta hvarje utvidgning af svenska konungamagten; men bidrog dock att afböja det krig, som med anledning af statshvälfningen 1772 höll på att utbrista [4]).

FRANKRIKES

hufvudsakliga afsigt under hela frihetstiden var att, liksom ofta förut, få begagna Sverge till medhjel-

[1]) När under kriget 1757—1762 preussiska tropparna öfversvämmade Vor-Pommern, behandlades landet med viss skonsamhet. Måhända skedde det i afsigt att vinna innevånarne för en framtida förening med Preussen; ungefär så, som ryssarna 1742 genom något skonsammare behandling af Finnland sökte vinna detta lands befolkning. Tilläggas bör dock en annan orsak, nämligen, att äfven svenskarna vid sina infall i Preussen icke tilläto sig några svårare våldsamheter.

[2]) **31.** 54—55.

[3]) **37.** 18—26, 48—60, 109.

[4]) **41.** 349—356. **42.** 231—260.

pare och vapendragare vid de underhandlingar eller krig, Pariser-hofvet för sina egna afsigters skull förde. Under nu ifrågavarande tid åsyftade dessa först eller 1733 och 1734 att åt franska konungens svärfader, Stanislaus Leczinsky, återvinna Polens krona och att dertill erhålla hjelp från Sverge, hvartill dock Horn icke lät sig förledas [1]; — sedermera eller åren 1735—1741 att störta den härutinnan omedgörlige Horn och att derefter genom Karl Gyllenborg och Hattpartiet locka svenska regeringen till krig emot Ryssland, hvilka båda planer äfven lyckades, den förra 1738, den sednare 1741 [2]. År 1745 sökte Frankrike förmå Sverge att med vapenmagt understödja dess försök att på Englands tron uppsätta den stuartska så kallade pretendenten, men förslaget blef genom Höpken och Åkerhielm afböjdt [3]. År 1757 var det förnämligast Frankrike, som öfvertalade Sverge till pommerska kriget [4], och som vid riksdagen 1760 understödde dem, som röstade för dess fortsättande [5].

Intill år 1764 hade det varit genom Hattarna, som Frankrike drifvit dessa planer. Men vid riksdagen 1765 blef nämnde parti störtadt och mägtade sedermera icke göra någon vigtigare tjenst, hvarföre det ock blef af Frankrike i det närmaste öfvergifvet. Men emedan de fredälskande Mössorna ingalunda ville, såsom Hattarna gjort, låna sig till understödjande af Pariser-hofvets önskningar, vände sig nu detta från båda frihets-partierna, från såväl Mössor som Hattar, och till konungen sjelf. Planen blef hädanefter att hjelpa denne till ökad magt, om möjligt till envälde, för att sedermera kunna genom honom för sina syften begagna Sverge hädanefter som hittills. Det var ock hufvudsakligen

[1] **31**. 207—234.

[2] Del. **34**, **35**. Att dock Frankrike stundom varnade mot förhastadt fredsbrott, är redan nämndt, **35**. 107.

[3] **38**. 166.

[4] **40**. 1—20.

[5] **40**. 91.

genom Frankrikes hjelp, som statshvälfningen 1772 genomfördes [1]). De stora summor och det kraftiga bistånd, med hvilka vid detta tillfälle Frankrike understödde Gustaf den tredje, försatte denne i så beroende ställning, att Pariser-hofvet kunde i händelse af behof med skäl fordra, att också han skulle låta använda sig som en dess vapendragare. För Sverge och för Gustaf blef det fördenskull en stor lycka, att Ludvig den femtonde dog redan 1774, och att hans efterträdare Ludvig den sextonde icke förde några medel-europeiska krig och således icke besvärade Sverge med anspråk på tacksamt biträde.

ENGLANDS

förhållande till Sverge bestämdes nästan uteslutande af handelsintresset. Enligt dettas föreskrift önskade England behålla freden och tillika det välde öfver Sverges handel och näringar, det under frihetstidens första år innehaft. Sverges bemödande att genom produkt-plakatet, alströmska fabrikerna och ostindiska kompaniet m. m. förbättra sitt ekonomiska tillstånd sökte England fördenskull motarbeta, stundom våldsamt nog [2]). Emedan nu Hattarna hyste en viss benägenhet för krig och tilllika sökte med all magt uppdrifva Sverges fabriker och handel, var England i allmänhet fiendtligt sinnadt mot nämnde parti och gynnade i stället Mössorna, hvilka sökte bibehålla freden och dessutom till följe dels af parti-ovilja mot Hattarna dels af verklig öfvertygelse ogillade det öfverdrifna sätt, hvarpå fabriks-väsendet gynnades. Sådant var i allmänhet förhållandet. När Mössorna omkring 1764 höllo på att få öfverhand, sökte England till sin fördel begagna ställningen. Det föreslog att till ordnande af Sverges penninge-angelägenheter lemna ett stort lån af 5 till 600,000 pund sterling [3]); men

[1]) Del. 41, 42.
[2]) 33. 207.
[3]) Andra säga 30,000,000 livres de France.

begärde deremot till pant dels besittningen af Slitö hamn jemnte Gottland, dels svenska kronans grufvor och jernverk. Många befarade dock, att England skulle sedermera söka genom besittningen af Gottland och Slitö hamn beherrska handeln på Östersjön likasom det på Medelhafvet sökte göra genom besittningen af Minorca och Port Mahon; — och tillika, att det medelst innehafvandet af kronans grufvor och jernverk skulle underlägga sig Sverges hela jerntillverkning. Många och långa strider utkämpades härom i synnerhet mellan Fersen Frankrikes och Serenius Englands sakförare. Men i slutet af 1765 uppträdde Fersen med ett betänkande, så kraftigt och öfvertygande, att förslaget tillbakavisades [1]); ehuru för öfrigt det vänskapliga förhållandet till England fortfor.

DANMARK.

Sedan förra tider och strider behöllo väl ännu både danskar och svenskar en ej ringa grad af misstro och ovilja mot hvarandra. Hos svenskarna ofta nog, och stundom äfven hos danskarna började dock numera dessa känslor att undanträngas af gemensam fruktan för Rysslands brådväxande öfvermagt. Spridda röster hördes påstå, att de närbeslägtade folken, svenskar och danskar, borde med glömska af fordna tvister sluta sig tillsammans för att kunna motstå Ryssland och hindra detta från att uppsluka eller åtminstone förtrycka först den ena och derefter den andra. Förslaget 1743 att till tronföljare i Sverge välja kronprinsen i Danmark var också ett uttryck af sådana åsigter och känslor, och det hos båda folken. Planen tillintetgjordes genom Ryssland, hvilket åt Sverge återgaf freden och Finnland med villkor, att Sverge till tronföljare valde icke danska kronprinsen utan den af Ryssland förordade Adolf Fredrik. Också efter denna

[1]) Danska min. bref. Den 9 Nov. 12 Dec. 1764. 24 Dec. 1765.

tid hyste danska ministern Bernstorff några skandinaviska åsigter, hvilka omfattades äfven af många bland svenska folket; men icke af det nya svenska konungahuset. Detta blef mer och mer fiendtligt mot det danska, till följe dels af den gamla ovänskapen mellan Danmark och Holstein och således äfven mellan Danmarks konung och Holsteins hertig; dels till följe af båda dessa furstars medtäflareskap om svenska tronen. Spänningen varade flere år och hotade slutligen att genom Danmarks förbund med Ryssland blifva ganska vådlig. Men då lyckades Tessin bilägga tvisten genom att mot svenska hofvets önskningar uppgöra dels en förlikning om holsteinska arfsrätten, dels en förlofning mellan svenska kronprinsen och en dansk prinsessa [1]).

Vi hafva sett, hur än den ena än den andra bland Europas stormagter och i synnerhet Frankrike sökte begagna Sverge till främjande af deras egna för vårt land stundom främmande afsigter. Detta olyckliga förhållande var till ej ringa del förorsakadt genom det ytterst försvagade tillstånd, hvari landet 1718 var nedsänkt; och till följe hvaraf det endast med svårighet kunde upprätthålla sitt oberoende. Det var ett mästerstycke i statskonst, då Arvid Horn lyckades att genom skickligt förda underhandlingar och ingångna förbund hålla Sverge tämligen sjelfständigt, och det till och med under åren 1721—1738, medan det ännu efter de nyss slutade krigen var som svagast. Detta kunde också lyckas endast derigenom, att han tog saken, sådan den i verkligheten var, och icke äflades med att truga Sverge till en stormagts-inblandning i Europas angelägenheter, till hvilken det alldeles icke hade motsvarande krafter. Annorlunda blef det sedermera, då Hattarna började eftersträfva större europeiskt inflytande, hvilket likväl icke kunde ens för-

[1]) 37. 228—264.

sökas på annat sätt, än med understöd och enligt föreskrift af någon annan större magt. Under Hattarnas välde 1739—1765 bestämdes ock Sverges utrikes förhållanden för det mesta af Frankrike; under Mössornas 1766—1768 i mycket af Ryssland och England och under brytningsåren 1769—1772 af än den ena än den andra stormagten dock hufvudsakligen af svenska folkets egna men vexlande åsigter. Till följe af Mössornas försigtiga statskonst var det i allmänhet lättare för dem än för Hattarna att följa en sjelfständig och oberoende politik.

Många skriftställare hafva sagt, att revolutionen 1772 frälsade Sverge från den olyckan att blifva liksom Polen deladt mellan sina grannar. Vi hafva dock utförligen ådagalaggt [1]) att denna uppgift är endast en gissning, om hvad möjligtvis kunnat i en aflägsen framtid inträffa med Sverge liksom med hvarje annan stat, och under hvarje annat statsskick; — och en olycka, som till någon del inträffade 1809, men då som följd af en missbrukad, icke frihet, utan konungamagt.

TRETTIOTREDJE KAPITLET.

STATSHUSHÅLLNINGEN.

STATSINKOMSTERNA

för Sverge och Finnland tillsammans stego under Karl den elftes sednare år till i medeltal 3,600,000 [2]); — under åren 1721—1738 till 5 eller 6; under åren 1739—1762 till 7 eller 8; och under åren 1763—1772 till 9—11 millioner allt d. s. [3]); häruti ock inberäknade subsidier och bevillningar.

---

[1]) 42. 253—259.

[2]) När dertill läggas inkomsterna från dåvarande bortomhafsländer, stego de till mellan 5 och 6 millioner.

[3]) En daler silfvermynt var 1693 $\frac{2}{3}$, men från 1716 och under hela frihetstiden blott $\frac{1}{3}$ riksdaler i silfver.

Dessa sednares årliga belopp steg 1719—1730 till 4—600,000; under åren 1731—1742 var landet befriadt från nämnde börda. År 1742 blef den åter påbuden och utgick sedermera till 1763 med ungefär årligen 1,200,000. För att påskynda betalningen af rikets ökade skuld medgåfvo ständerna för några år efter 1762 en bevillning, som t. ex. för år 1768 uppgick till 3,388,738, allt d. s. [1]).

STATSUTGIFTERNA

för Sverge och Finnland tillsammans stego under Karl den elftes sednare år till i medeltal 3 1/2 [2]), under åren 1721—1738 till 5—6; under åren 1739—1750 till omkring 7 [3]); under åren 1751—1756 till 9—10; under åren 1757—1764 och till följe af kriget till 22, och under åren 1765—1772 till omkring 18, allt millioner d. s..

Statsbrister, ganska betydliga, måste under åren 1719—1721 uppstå till följe af landets utarmade tillstånd och det ännu fortfarande kriget, men under åren 1722—1738 förekommo inga sådana, utan staten började tvärtom göra årliga afbetalningar på sina skulder. År 1747 deremot omtalas en statsbrist på 1,300,000 och år 1748 på 4,000,000. Än olyckligare blef förhållandet efter pommerska kriget. För åren 1761—1764 hade statsbristerna stigit (hoplaggdt?) till 7, och serskildt för 1765 till 3 1/2 million, allt d. s. [4]). Det var detta förhållande, som bidrog att samma år framtvinga reduktions-

[1]) Andelarna deri stego, adelns till 444,856; presternas till 103,422; borgerskapets till 454,488; böndernas till 1,517,449 och diverse personers till 720,282, allt d. s. Dessa i källskriften uppgifna småsummor gå ej ihop med hufvudsumman.

[2]) När dertill läggas de för bortomhafsländerna, stego de till omkring 5 millioner.

[3]) Kostnaderna för finska kriget icke deruti inbegripna.

[4]) De verkliga statsbristernas belopp kan ej alltid med stöd af officiella källor uppgifvas. De i statskontorets dispositioner s. k. *Fyllnaderna* tyckas anvisa ej den egentliga statsbristen, utan den utgiftssumma, till hvars bestridande inga slags medel förefunnos.(?)

riksdagen och att störta Hattarna. Utförligare uppgifter om statens inkomster och utgifter finnas på bilagorna, tabellerna 2 och 3 [1]).

DE OLIKA STYRELSERNAS VERKSAMHET

på detta fält bedömmes lättast af verkningarna.

Rikets skuld var i runda ungefärliga tal:

År 1718 vid envåldstidens slut .... 64 [2])
» 1739 vid den första Mössregeringens slut 20
» 1766 vid första Hattregeringens slut ...... 55 [3])
» 1769 vid den andra Mössregeringens slut 46
» 1772 vid den andra Hattregeringens slut 54,
allt millioner daler silfvermynt.

Dessa summor kunde i flere hänseenden vara vitnesbörd nog. Mången önskar likväl närmare kunskap om det vigtiga förhållandet. Vi meddela fördenskull nedanstående uppsats, hvilken, ehuru

---

[1]) Man har uppgjort en tabell, som för hvarje hufvudsakligare punkt visar beloppet af statsutgifterna under nedan stående tre år. Se här ett sammandrag deraf.

	1696.	1768.	1773.
För hofvet	576,096	1,658,446	2,104,733,
» rådet och kollegierna	552,357	1,685,084	1,828,614,
» länsstater, domare, läroverk, presterskap, hospitaler	320,903	482,868	514,068,
» landtförsvaret	2,295,111	3,204,465	3,757,619,
» sjöförsvaret	681,498	1,456,656	1,812,151,
» pensioner extra-ordinarie utgifter	63,941	7,873,154	1,569,496,
Summa kronans utgifter	4,489,906	16,310,623	11,586,676,

allt d. s. Enskildheterna återfinnas i Cantzlers memoirer s. 237—239. Den i näst sista raden här förekommande höga summan 7,873,154 för år 1768 säger Cantzler hafva uppkommit genom extraordinarie utgifter, men hvari dessa bestått, derom hafva vi icke funnit någon upplysning. För öfrigt kunna hans uppgifter jemnföras med dem, som finnas på de vid Fryxells Berättelser del. 33, 38 och 46 bifogade tabeller, hvilka dock innehålla tämligen olika summor; ett nytt bevis på svårigheten att härutinnan komma till fullt säkra sifferuppgifter.

[2]) 33. 299—301.

[3]) Andra och äfven officiella uppgifter säga, att summan, beräknad efter kurs, skulle stiga till 60 millioner.

både ofullständig och visserligen också felaktig, likväl söker, så vidt vi förmå, ådagalägga, hvad hvar och en af frihetstidens styrelser haft att uträtta, hvad medel den egt att dertill använda, och slutligen hvad den uträttat.

MÖSSPARTIETS FÖRSTA STYRELSETID 1719—1738.

Dess uppgift var — att afsluta krigen; — att betala så mycket möjligt af riksskuldens 64 millioner; — att uppbygga nya gränsfästningar mot öster, i stället för dem, som 1702—1714 borttogos; — att iståndsätta flottan, som 1712—1716 lidit svåra förluster och råkat i lägervall; — att medelst skatteeftergift upphjelpa de af fiender utplundrade landsorterna och i synnerhet Finnland; — att lemna understöd åt den mängd personer, som 1710—1716 från Finnland och Östanhafsländerna flyktat till Sverge, och likaså åt efter freden hemkomna officerare; — att fullborda Stockholms slott, hvars nybyggnad afbröts omkring 1712; — samt att åt Danmark utbetala enligt fredsslutet 1,800,000 d. s.

Till bestridande af dessa extra-ordinarie utgifter hade regeringen följande i runda summor upptagna extra-ordinarie tillgångar.

1:o	Kontanta summor enligt fredssluten lemnade af de förra fienderna	11.
2:o	Subsidier lemnade af främmande magter	7.
3:o	Bevillningar åren 1719—1731	7.
4:o	Lön- och betalningsafgiften 1720—1732	7.
5:o	Tullicenten d:o	5.
6:o	Slottshjelpen d:o	2.
7:o	En medelst nödmyntens aflysande gjord statsbankrutt på	30.
	Summa daler silfvermynt millioner	69.

De extra-ordinarie utgifter, regeringen under samma år bestridde, voro:

1:o	Afbetalningar på riksskulden	44.
	Transport	44.

Transport 44.

2:o Utförandet af de flesta nyss uppräknade och andra regeringen åliggande uppdrag 39 [1].

Summa daler silfvermynt millioner 83.

[1]) Ur 33. 304 aftrycka vi här nedanstående lista på nämnde utgifter också för att visa, hvilket förfärligt arf, frihetstiden fick, utom sjelfva rikesskulden mottaga.

Understöd	1720—1738 åt afväntare vid krigshären	1,183,293.
D:o	åt d:o bland fredsämbetsmännen	588,013.
D:o	1720—1722 åt ryska fångar i Sverge	133,081.
D:o	1719—1720 åt svenska fångar i Ryssland	360,000.
D:o	1719—1727 åt svenska officerare, som stannade i tjensten	402,000.
D:o	1719—1726 åt d:o d:o, som togo afsked	535,856.
D:o	1724—1738 åt officerare, som blifvit genom placerings-kommissionen nedsatta	207,006.
D:o	1722—1738 till iståndsättande af officersboställen, som blifvit under kriget förstörda	189,560.
D:o	1719—1720 åt fredsämbetsmän, som från östanhafs-länderna flytt till Sverge	59,939.
D:o	1719—1720 åt tjenstlösa fredsämbetsmän	65,540.
Räntor 1719—1738, betalade åt banken		8,000,000.
Kostnader för kriget 1719—1721		18,000,000.
D:o	fredsunderhandlingarna 1720, 1721; den för år 1719 känna vi ej	377,479.
D:o	1722—1734 för nya gränsfästningar i Finnland	379,224.
D:o	1721—1738 för kustfästningar i Sverge	1,110,357.
D:o	1720—1729 för återupprättande af Sverges flotta	1,742,602.
D:o	1728—1739 återuppbyggandet af Stockholms slott	? ?
Skadestånd åt Danmark enligt 1720 års fredsslut		1,800,000.
Underhåll åt konung Stanislaus		674,000.
D:o	kossacken Filip Orlich	26,000.
D:o	grefvinnan Woinarofvka	24,000.
D:o	Karls turkiska, judiska och armeniska fordringsegare	38,993.
D:o	åren 1719 och 1722 (summorna för 1720 och 1721 känna vi ej) åt polackar af Stanislai parti, hvilka kommit till Sverge	66,625.
Transport		35,963,568.

Tillgångarna voro blott 69. Hvarifrån medel till de öfverskjutande 14 millionerna blifvit tagna, känna vi ej. Måhända har summan af statsbankrutten varit större, eller den af betalad riksskuld mindre. Kommande forskare torde utreda förhållandet.

HATT-PARTIETS FÖRSTA STYRELSE-TID 1739—1765

hade till uppgift att göra afbetalningar på den återstående riksskulden af 20 millioner; — att fullborda Stockholms slott; — att ytterligare förstärka landets gränsfästningar och flotta, och att fortfarande utdela flere förut uppräknade och ännu behöfliga understöd. Dessa voro de enda större extraordinarie utgifter, som i verkligheten ålågo denna styrelse. Men dertill kommo andra af dem sjelf framkallade, nämligen: 1:o att bekosta finska kriget 1740—1743; 2:o att bekosta de skadeersättningar, som efter detsamma måste åt det utplundrade Finnland beviljas; 3:o att bekosta uppförandet af den nya gränsfästningen Sveaborg, sedan de tre förra Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott blifvit under sistnämnde krig borttagna; 4:o att bekosta pommerska kriget 1757—1762; 5:o att understödja de ny-anlaggda fabrikerna; 6:o att upprätthålla det sjunkande myntvärdet.

De extra-ordinarie medel, regeringen hade att till dessa extra-ordinarie utgifter använda, voro,

Transport	35,968,568.
Härtill bör räknas den skattenedsättning eller fullkomliga skattefrihet, som till följe af krigets härjningar måste under hela denna tid lemnas till ett ungefärligt belopp inom Sverge af 2,000,000, och inom Finnland till 1,050,000 eller tillhopa	3,050,000.
Summa	39,018,568.*)

Och ändå efterlemnade denna styrelse en i banken stående behållning af omkring 7 millioner. Det är Sven Lagerberg, som har största äran af att hafva ordnat dessa invecklade ekonomiska angelägenheter.

*) I enlighet härmed rättas motsvarande summa i del. 33. 304.

1:o en i riksbanken befintlig behållning af...... 7.
2:o ständernas bevillningar för åren 1745—1765 stigande till omkring.............................. 30.
3:o inkomst af nummer-lotteriet........................ 5.
4:o franska subsidier... 29.
5:o fortfarande slottshjelp, tullicenter m. fl. till beloppet okända.

Summa bestämdt 71,
men troligen minst 75 millioner d. s. [1]).

De betydligare extra-ordinarie utgifter, regeringen bestridde, voro kostnaderna
1:o för finska kriget.. 11.
2:o för uppbyggandet af Sveaborg...................... 9.
3:o för de rustningar, som åren 1747—1750 föranleddes genom den fiendtliga spänningen mot Ryssland, gissningsvis........................... 2.
4:o skatteeftergifter åt det under nämnde krig utplundrade Finnland; beloppet okändt.
5:o pommerska kriget... 62.
6:o fortfarande utgifter för slottsbyggnaden och af en mängd för åren 1719—1738 uppräknade understöd m. m., beloppen okända.

Summa extra-ordinarie utgifter bestämdt 84.
men troligen allra minst 90 millioner d. s. [2]).

Denna summa öfverstiger tillgångarna med blott 13 millioner. Staten för samma tidskifte borde följaktligen förete blott en deremot svarande tillväxt i riksskuldens belopp, d. v. s. från 20 till 33 millioner. Men i stället har den uppstigit till 55. Till denna utomordentligt stora tillväxt, 35 millioner,

[1]) Konung Fredrik uppbar länge årligen 80,000 dukater från Hessen. Denna summa har likväl icke, oss veterligen, kommit statskassan till godo, utan blifvit för hans enskilda behof använd.

[2]) Till bekostande af Adolf Fredriks kröning och prins Gustafs förmälning beviljade ständerna serskilda anslag. Kostnaderna för den nya skärgårdsflottans uppbyggande hafva måhända ingått i kostnaderna för Sveaborg eller för sjöförsvaret i dess helhet.

känna vi ingen sannolikare förklaring än den, att finans-förvaltningen har i verkligheten gjort sig skyldig till många bland de stora misstag, försummelser eller bedrägerier, för hvilka Nordencrantz och Mösspartiet densamma anklagade. Den förstnämnde har ock uttryckligen och gång på gång förklarat, det statsbristerna och landets mycket ökade riksskuld och finansiella nöd var en följd mindre af krigen än af det egennyttiga och oförsvarliga sätt, hvarpå banken, penninge-verken och hela statshushållningen blifvit vårdade. — Till bristen torde i ej ringa mån hafva bidragit också Hattarnas slöseri med löner och pensjoner. År 1765 uppsatte man i detta hänseende en anklagelse-lista, som steg till 16,289,000 d. s.

MÖSSPARTIETS ANDRA STYRELSETID 1766—1769.

Dess uppgift var att göra afbetalningar på den riksskuld, 55 millioner, Hattarna efterlemnat, och att i hela förvaltningen införa mer ordning och sparsamhet.

Som medel till förstnämnde ändamål egde den [1]) att använda: 1:o de indragningar och besparingar, som reduktions-riksdagens efterräkningar nu och under de närmaste åren (uppgiften är ej tydligt uttryckt) skulle medföra [2]); — 2:o en af ständerna

[1]) Enligt riksens ständers tryckta *berättelse den 2. Okt. 1766 om rikets tillstånd vid riksdagens början och de medel och författningar, ständerna till dess förbättrande vidtagit.*

[2]) Förnämsta punkterna deribland voro följande:

a) Återbetalning från delegare i vexelkontoren 4,863,486.

b) Återbetalning från handelshuset Wittfoth... 293,333. *)

c) Vissa kronans penninge-räntors afräknande på statsverkets skuld till banken efter kurs....... 4,266,868. **)

*) Dispositionerna i statskontoret visa, att dessa liksom flere nedanstående summor blifvit till staten inbetalade. (Jfr 41. 67—78).

**) Hos hvarken Schulzenheim, Schwerin eller Skogman hafva vi funnit någon bestämd förklaring öfver denna punkt. I Cantzlers Mémoire de Suède, franska upplagan, sid. 422 säges denna minskning af kronans skuld 1766—1769 hafva skett en *grande partie moyennant le nantissement de plusieurs prétentions de la Banque.* I tyska öfversättningen sid. 246 förekommer samma insparnings-summa men med följande ordalag: *Verwandlung gewisser Geldrenten welche künftig nach dem Wechsel*

gifven och årligen till omkring 2,500,000 stigande bevillning, alltså för fyra år stigande till 10 millioner; — 3:o en ökad inkomst af domänerna i Pommern beräknad till 720,000, allt d. s.; — 4:o indragning af understöd åt fabrikerna, beloppet okändt.

Hvad Möss-regeringen 1766—1769 genom dessa medel uträttat har enligt dess uppgift varit: 1:o att nämnde riksdag på ett eller annat sätt förskaffat staten en lättnad, minskad utgift eller ökad inkomst, af 15 millioner, och 2:o att riksskulden sänktes från 55 till 46 millioner[1]) och att de utelöpande sedlarnas antal minskades med 12 millioner d. s.

HATTPARTIETS ANDRA STYRELSETID 1769—1772.

De nu till magt komna Hattarna ogillade många bland de reduktioner, Mössorna gjort, och återställde nyss indragna löner till ett årligt belopp af

d)	Inlösta stats-kontorets obligationer...........	1,568,745.
e)	Besparade intressen å d:o	394,483.
f)	Frivillig gåfva af Ostindiska Kompaniet....	450,000.
g)	Efterräkningar med saltkontoret	138,483.
h)	För hög postprocent återbetalad.............	150,000.
i)	Ökad inkomst genom förändrad tullklarering	529,700.
j)	Indragningar vid krigsstaten till lands......	880,000.
k)	d:o d:o till sjös.........	733,500.
l)	d:o af åtskilliga byggnadsstater...	760,000.
m)	d:o af löner, pensjoner och gratifikationer...	450,000. *)

[1]) Enligt uppgift af Rudbeck hafva statens utgifter, som 1765 stego till 21,900,000, varit år 1769 nedsatta till 16,900,000 d. s. Men detta öfverensstämmer ingalunda med dispositionerna i statskontoret.

curse zu bezahlen sind. Med anledning af Silfverstolpes berättelse om bankoverkets inrättning 4. 4895—4900 (mscpt i Bankens arkiv) och af Skogman 1. 58—60, kanske ock af Schwerin 1 183, 184 skulle man kunna gissa, att den stora besparings-summan 4.266,868 d. s. beräknades uppkomma deraf, att under åren från 1766 till nästa riksdag (1770?) skulle stora sjötullen, kopparräntan, hammarskatten, tionde-tackjern, sakören, fyrbåks- och charta sigillata-afgiften m. fl. (pansatta i banken) betalas i speciemynt eller med banko-sedlar efter kurs; — kanske ock enligt Silfverstolpe genom en betydlig nedsättning af bankens fordran i slottsbyggnadsfonden, i nummer-lotteriet m. m. Denna Mösspartiets beräkning af de fördelar, det beredt åt staten, är icke med tillräcklig klarhet framställd.

*) Se 41. 112—116. Mängden och höjden af dessa summor låta *oss ana* mängden, höjden och beskaffenheten af de missnöjen, som *reduktions-riks*dagen förorsakade.

96,000 och gjorda reduktioner till ett belopp af 3,094,623, deribland 2,368,746 åt vexelkontors-herrarna och 150,000 åt Wittfoth. Regeringens slöserier under riksdagen 1769—1770 äro redan omtalade [1]. Följden af dess förvaltning blef, att under dessa tre år riksskulden åter uppsteg till 54 millioner d. s., kanske än mera [2].

Vi tillägga här nedanstående anmärkning och bedja läsaren vid densamma fästa serskild uppmärksamhet. Våra siffer-uppgifter i detta kapitel, liksom flerestädes om likartade ämnen, t ex. handeln, banken och myntet, äro sådana, vi dem på spridda ställen anträffat [3] och grundas på ett efter bästa förstånd gjort urval bland flere olika uppgifter. De ega dock ingalunda den säkerhet, ämnet fordrar, och vi hade önskat. Men vi hafva ej kunnat hjelpa det. I detta liksom i åtskilliga andra ämnen saknar historieskrifvaren nödiga monografiska förarbeten. Någon vetenskaplig utredning af ifrågavarande förhållanden har hittills icke blifvit ens försökt. En sådan skulle ock fordra flere års träget arbete och torde det oaktadt näppeligen fullständigt lyckas. De beständiga kursvexlingarna samt tagna och återtagna besluten m. m. skola i hög grad försvåra arbetet. Värst är dock, att sjelfva de officiella uppgifterna icke alltid äro pålitliga, emedan hvarje till magten kommet parti sökte så mycket möjligt framställa saken till sin fördel. Detta torde t. o. m. i viss mån vara hän-

[1]) 41. 861—371.

[2]) Enligt Allmänna Tidningar den 13 Maj 1772 och efter Hemliga Utskottets protokoll den 4 Febr. s. å., samt Schwerin*), skall riksskulden den 31 Dec. 1770 stigit till 60,309,738 d. s. — Enligt Lagerheims samlingar i riksarkivet har den år 1772 den 19 Aug. stigit till 12,929,611 riksdaler specie, med 6 daler silfvermynt på hvarje riksdaler; d. v. s. till 77,577,666 d. s. Månne sistnämnde brådväxta tillökning kan komma också deraf, att i densamma möjligtvis blifvit inräknade de lån, konungen för revolutionens genomdrifvande upptagit?

*) Författningar om bankoverket sid. 477.

[3]) Ganska många våra siffer-uppgifter äro grundade på Cantzlers på anförda källor hvilande memoirer.

delsen med de i runda tal (sid. 304) uppgifna summorna på den riksskuld, hvarje styrelse efterlemnat.

Att åt ett utredningsförsök af dessa ämnen offra flere års arbete har ej legat i planen för vårt företag. Inseende ofullständigheten af vår kunskap om och framställning af det vigtiga ämnet, hafva vi stundom känt oss frestade att gå det samma med tystnad förbi; — också för att ej blottställa oss för obehaget af att blifva föremål för kommande forskares befogade anmärkningar och rättelser. Vi hafva dock ansett vår pligt vara att, sådant oaktadt, meddela den ehuru ofullständiga kännedom, vi mägtat förvärfva, för att kunna såmedelst tills vidare förskaffa vårt folk åtminstone någon öfversigt af det vigtiga ämnet, tills detta af kommande forskare hinner bättre utredas.

TRETTIOFJERDE KAPITLET.

ÖFVERFLÖDSFÖRORDNINGAR

utgöra ett slags bihang till statshushållningen och till bemödandet att åstadkomma jemnvigt mellan inkomster och utgifter, så den enskildes som statens.

I detta hänseende företedde frihetstiden i likhet med många andra tidehvarf ett vacklande mellan mycket olika åsigter, allvarets eller lättsinnets, sparsamhetens eller slöseriets, förmynderskapets eller sjelfstyrelsens. Många medborgare insågo och påpekade tydligt och eftertryckligt yppighetens förderfliga verkningar; i första ledet fåfänga, flärd och slöseri; i det andra fattigdom, nöd och beroende; i det tredje frestelser till afund, bedrägeri och falhet. Folkombuden sökte ock vid flere riksdagar motarbeta bemälte fel, dels genom förbud mot eller höga skatter på all slags yppighet, dels genom hög införseltull på öfverflöds-varor, hvilken sednare åtgerd skulle dessutom skaffa åt staten en dryg inkomst och åt den inhemska näringsfliten ett välgörande skydd. Men dessa åtgerder motarbeta-

des af den stora hop, som af okunnighet eller obetänksamhet icke insåg öfverflödets förderfliga följder för staten, icke ens för dem sjelfva, och hvilka i stället läto sig ledas af lättsinne, fåfänga, praktlystnad och högfärd samt af begär efter allt utländskt endast derföre, att det var utländskt och ovanligt. Det är lärorikt att för hvardera sidan se de talmän, som uppträdde, de skäl och motskäl, som anfördes, de åtgerder och motåtgerder, som tillgrepos.

Mot öfverflöd och för öfverflöds-förbud talade ständerna mångfaldiga gånger och på fullaste allvar, och det både Hattar och Mössor. Också utfärdades många öfverflöds-förordningar, om hvilka mera här nedan. Folkombuden fingo dock snart, äfven de, besanna den gamla erfarenheten, att sådana förbud blifva i längden fruktlösa, så framt de ej understödjas af allmänna tänkesättet, allmänna sunda förnuftet. Mer och mer fingo ock ständerna erfara och erkänna sin egen oförmåga att åstadkomma en sådan tänkesättets förändring; mången sträng lagstiftare måhända ock sin obenägenhet eller oförmåga att inom eget hem med sådana sparsamhets-exempel föregå. Ständerna vände sig derföre både 1738 och 1756 till konungen med anhållan om biträde. *En klädnad*, skrefvo de, *tillverkad af trogna undersåtare, ehuru till följe af ringare konstfärdighet både slät och enfaldig, är dock, när den bäres af öfverheten, ett oskattbart bevis på dennas faderliga hjerta för undersåtarnes trefnad och uppkomst. Ett sådant efterdöme skall ock verka icke blott på hofvet utan derifrån äfven på hela landet och medföra en nödig och nyttig omskapning af seder och lefnadssätt.* En annan gång bådo ständerna konungen att vid hvarje tillfälle med onåd utmärka *all yppighet och allt sådant öfverflöd, som skadar riket;* och de bådo tillika riksråden *med exempel af tarflighet förelysa ämbetsmännen.* Men hvarken Fredrik, och än mindre Lovisa Ulrika eller kronprinsen Gustaf hyste

personlig benägenhet för sådana åsigter; och tyvärr ej heller rådet, ej heller folket sjelft, när det kom till verkställigheten.

De personer bland ständerna sjelfva, som talade mot öfverflöd, voro många; i synnerhet medlemmar af Mösspartiet, dock äfven flere inflytelserika Hattar. H. A. Gyllenborg t. ex. yttrade: *naturkunnigheten lärer, att de personer, som äta sig till döds, äro flere än de, som svälta till döds. Jag tror mig kunna likaledes påstå, att bland stater eller rikskroppar förstöras flere genom öfverflöd än genom fattigdom, emedan yppigheten vänder tankarna från allvarliga ämnen och till flärd, hvarjemnte den förslappar både själ och kropp samt utarmar landet.* Samma språk fördes af många hans partivänner, en Karl Scheffer m. fl. Bland Mössorna utmärkte sig genom samma åsigter Nordencrantz, Esbjörn Reuterholm, Ungern-Sternberg, Rudbeck, och i synnerhet den emot allt öfverflöd liksom mot brännvinet häftigt ifrande Löwenhielm. Biskopen, sedermera erkebiskopen Mennander talade i samma anda och fästade uppmärksamheten också på annat förderfligt öfverflöd; t. ex. *att en onödigt talrik mängd herrskapsbetjenter borttog arbetare från åkerbruk och slöjder, i hvilka de kunnat gagna det allmänna;* — eller *att man för tillverkandet af siden och öfverflödsvaror använde arbetare, som varit långt mer nyttiga vid åkerbruket, häldst mycken jord låg ännu oupptagen, och landet saknade tillräckliga lefnadsmedel;* — eller, *att, ifall yppighet vore nyttig på så sätt nämligen, att den skaffade fattigt folk arbetsförtjenst, borde den visa sig i sådana saker t. ex. allmänna byggnader, hvilka hedra fäderneslandet och ega bestånd; men icke i så förgängliga och lumpna ting, som mat, dryck och kläder.* Mennanders två sista utfall voro rigtade mot några alströmerska manufakturer och tillika mot Höpkens delvisa försvar för yppigheten.

Mot dessa sparsamhets-åsigter kämpade så den

högre som lägre allmänhetens vanor, obetänksamhet och njutningslystnad. Flere både in- och utländska skriftställare framhöllo ofta och med eftertryck detta svenskarnas fel. Österrikiska sändebudet skref till sitt hof[1]: *svenska folket förstör sig genom fåfänga, yppighet och egennytta.* Danska sändebudet berättade[2], huru åtskilliga personer blefvo så uppbragta mot Karl Scheffer för det stränga öfverflöds-förbudet af 1756, att deras ovilja sedermera bidrog till hans afsättning från riksråds-ämbetet. Det allvarliga upprätthållandet af nämnde stadga förorsakade ock flerestädes slagsmål och oroligheter. Huru långt den småaktiga fåfängan kunde gå, visade åkare och hyrkuskar, då de begärde, att deras drängar och drängars hustrur skulle förbjudas bära lika kläder och prydnader som husbondefolket. Flere t. o. m. ganska kunniga personer, ja, sjelfva Höpken har, som nämndt är, i en serskild skrift talat om den nytta, yppighet troddes medföra.

Vi hafva beskrifvit de olika uppfattningssätten. Vid riksdagarna gjorde sig dock nästan alltid sparsamhets-åsigten gällande. Öfverflöds-förordningen af 1720 är redan beskrifven[3]) både till uppkomst, innehåll och stränghet. I det hela var den författad i samma anda som de, hvilka Karlarna den elfte och tolfte utfärdat. Frihetstiden fortgick länge på samma bana och med samma småaktiga föreskrifter. Emedan vexlande moder medförde många ombyten och ökade kostnader, bestämde man en viss oföränderlig drägt för ståndspersons-klassen[4]. För sådant ändamål förfärdigades modeller, som förvarades i Stockholm hos kommerskollegium och på landsbygden hos länsstyrelserna. Man bestämde till och med vidden af fruntimmernas styfkjortlar och af-

---

[1]) 1765 d. 18 Jan.
[2]) Den 3 Juni. 5 Dec. 1760.
[3]) 33. 320.
[4]) Allmogen fick behålla sina gamla socken- eller härads-drägter.

ståndet mellan knapparna i herrarnas rockar. Uppsyningsmän förordnades, som skulle vaka öfver efterlefnaden, och man stadgade straff öfver de skräddare, som förfärdigade, och de personer, som buro kläder, hvilka i någon mån afveko från den föreskrifna modellen. Förordningen kunde likväl icke länge upprätthållas. Man började ock medgifva något större frihet i begagnandet af siden m. m.; detta dock mindre som ett erkännande af förbudsgrundsatsens origtighet, än som en eftergift till främjande af de inhemska fabriksvarornas afsättning. Vi minnas riksdagen 1756. Harmen öfver Lovisa Ulrikas försök att våldsamt öfverändakasta landets lagliga frihet försatte hela folket i en sinnesförfattning, glödande af sjelfkänsla, frihetssinne och kraft, hvarföre ock denna riksdag vidtog många både afgörande och välgörande åtminstone välmenande åtgerder [1]). Deribland var ock ett mycket strängt öfverflödsförbud, som sträckte sig äfven till mat- och dryckesvaror; *ty*, hette det, *sedan genom fabrikernas upphjelpande svenska folket nu mera kan kläda sig i inhemsk drägt, bör det ock lära sig att äfven i mat och dryck åtnöjas, med hvad deras eget land frambringar*. Denna Hattpartiets kraftiga ansträngning mägtade dock lika litet som de förra åtgerderna öfvervinna missbruket. Det till välde komna Mösspartiet gjorde ett likartadt försök och utfärdade en i några fall än strängare öfverflödsförordning, men lika fåfängt. Försöket att tvinga allmänheten kläda sig efter en viss modell hade man, som berättadt är, redan långt förut nödgats öfvergifva och äfvenså flere andra likartade stadgar, och 1769 aflyste Hattarna Mössregeringens sista öfverflödsförordning, Många började till och med betvifla möjligheten af att kunna genom dylika åtgerder hejda missbruket. På denna punkt stod saken, när statshvälfningen 1772 inträffade.

---

[1]) Sid. 45.

TRETTIOFEMTE KAPITLET.

TÄNKE- OCH LEFNADSSÄTTET.

Det i allmänhet enkla, men något tunga och tråkiga umgänges-lifvet i Fredriks och Ulrika Eleonoras hof hafva vi redan beskrifvit [1]; likaså huru efter Lovisa Ulrikas ankomst förhållandet blef mycket och till sin fördel ändradt genom införandet af vittra eller vetenskapliga nöjen samt af ett gladare och rörligare sällskapslif [2]. Hvad om hennes inflytande härutinnan är för dessa år berättadt, gäller också om tiden 1751—1772, ehuru med de förändringar, som ökade år och bekymmer medförde.

Till följe af hofvets exempel har också inom högre och medelklasser lefnadssättet antagit en angenämare och ädlare rigtning. De vetenskapliga, vittra och konstnärliga sällskap, som stiftades, den växande mängd politiska, vetenskapliga och vittra skrifter, som utkommo, äro på en gång följder af en sådan inträdd, och orsaker till en sådan fortgående förändring. Den på samma gång införda franska smaken gjorde sig dessutom gällande också i bostad, möbler, drägter och lefnadssätt. Deraf och till följe af freden, af det växande välståndet, af hofvets exempel och af vanlig fåfänga infördes ock inom nämnde samhällsklasser mycken yppighet, såsom i föregående kapitel berättadt är. — Ett å andra sidan talande bevis på ännu bibehållen allvarlig stränghet är, bland många andra, också det draget, att enligt skolordningen af 1724 skulle lärjungarna vara samlade i skolan, de yngre kl. sex, de äldre kl. half till sex om morgonen, och att de flesta skolrummen aldrig eldades.

I sedligt hänseende har hofvet under Adolf Fredriks regering, ehuru ej alldeles fläckfritt, likväl

---

1) **33.** 317—321.
2) **38.** 177.

stått högt öfver både föregående och efterföljande tider. Detta var till ej ringa del Lovisa Ulrikas förtjenst och måste välgörande inverka på så väl den närmaste omgifningen som hela folket. Härtill bidrog ock den rena och allvarliga anda, som i flere den tidens vigtigare företeelser uppenbarade sig, t. ex. inom vitterheten i Bergklints, Gyllenborgs, Mörks och fru Nordenflychts skrifter; — inom publiciteten i Oehlreichs Ärlig Svensk, Gjörwells Svenska Mercurius, Salvii Lärda Tidningar m. fl.; — inom vetenskaperna i den rigtning till djup och allvarlig grundlighet, som forskningen mer och mer antog; och slutligen och ej minst i den värma och kraft, med hvilka kristendomens välsignelserika läror blefvo med täflande ifver predikade af statskyrkan och af de vid sidan gående sekterna. Dessa samtidiga förhållanden utöfvade och måste utöfva en välgörande inverkan på hela folket.

Men å andra sidan uppenbarade sig äfven då många af de missrigtningar och laster, som åtfölja alla tider och folk. Utom de fel, som föranleddes af statsskicket, om hvilka längre fram, var det i synnerhet en förebråelse, som af utländska skriftställare från sednare delen af 16- och hela 17-hundrade-talet ofta rigtades mot Sverges medel- och högre samhälls-klasser; nämligen för öfvermod, krigslystnad, ovilja mot sparsamhet och fredliga näringar, samt för en dermed sammanhängande fåfänga och ett ständigt återkommande skryt öfver fordna segrar och oemotståndlig tapperhet. Tänkesättet var en följd af föregående tiders många lysande krigsbragder och af det sätt, hvarpå man framhöll af dessa uppträden endast de ljusa, men alldeles undandolde de många, mörka sidorna; den orättvisa, hvarmed krigen stundom började, den grymhet, hvarmed de ej sällan fördes, det myckna elände, hvaraf de efterföljdes. Sinnesstämningen var beslägtad med det ofta omtalade vikinga-lynne, som ansåg ärorikare att anfalla och plundra grannfolken

än att genom arbete och sparsamhet förvärfva medel till eget sjelfbestånd och till andras understöd.

Med serskildt hänseende till allmogen gäller om hela frihetstiden, hvad om första delen deraf [1]) är berättadt. Till följe af de många riksdagsböndernas långvariga vistelse i Stockholm spriddes dock inom denna samhällsklass å ena sidan vana vid öfverflöd, mutor och intriger, men å den andra också många mer sunda och fördomsfria åsigter samt mer hyfsade lefnadsvanor. Det våldsamma vindkast af brännvins-yrsel, som på 1740—60-talen hänförde en ej ringa del af Sverges allmoge, är nyligen beskrifvet [2]).

Bland många samtida utländningars omdömen [3]) öfver svenska folket införa vi nedanstående af konung Fredrik i Preussen. *Svenskarna,* skref han, *äro älskvärda och snillrika, men fåfänga och stolta och tänka mer på sin fordna krigsära än på sitt närvarande tillstånd. De beprisa ända till löjlighet sitt land, sin frihet och sin ära och förakta alla andra folk, utom det franska. Det fria statsskicket har ock vant dem vid falskhet och intriger* [4]).

Sist anförda ord leda uppmärksamheten till de förändringar i tänke- och handlings-sätt, som föranleddes och måste föranledas af den stora förändringen i regeringssättet.

Liksom hvarje sann och ädel tanke har också den om medborgerlig frihet ofta blifvit missförstådd och missbrukad. De flesta fristater hafva ock företett många afskräckande exempel af lättsinne, oenighet, intriger och egennytta; fel, hvilka visserligen förefinnas under alla styrelser, men som dock inom fria stater hafva flere tillfällen och större utrymme att framträda. Detta var händelsen också

---

1) **33**. 235—243.
2) Se sid. 257.
3) Det ryktbara af professor Walch är redan berättadt.
4) *Preuss. Geheime Arkiv.* Fredriks instruktion i Maj 1753 för sitt till Sverge resande sändebud.

under svenska frihetstiden, såsom föregående delar hafva med många motbjudande exempel ådagalaggt. Hvad lättsinnet, partistriderna och mutbarheten angår, hänvisa vi, till hvad om dessa förhållanden redan är utförligare berättadt[1]), och tillägga blott, att dessa fel och i synnerhet den långt gångna vanan att gifva och taga mutor haft och måst hafva en olycklig inverkan på folklynnet.

I många hänseenden skadliga blefvo ock följderna af den mer och mer lössläppta litterära verksamheten. På frihetens fält och bland de der uppspirande alstren af en ädel och förädlande litteratur visade sig ock såsom nästan alltid en stor, en än större mängd skrifter af motsatt art och öfverfyllda af lättsinne, afund, smädelse och lögner; — skrifter, hvilka smickrade och förvillade alla lågsinnade personer och passjoner och drogo båda än djupare ned i smutsen. Författarne voro vanligtvis sådana män, som af ett eller annat skäl ej kunde göra sig på annat sätt gällande och troligtvis ej heller ville blifva till sina personligheter närmare kända. Några hafva dock med en viss ryktbarhet öfvergått till efterverlden, t. ex. en Pechlin, en Simmingsköld, en öfverauditör Hess och åtskilliga lägre stående personer, en Brunkman, en Rothman m. fl. En sägen är, att också Karl Gyllenborg i hemlighet arbetat på detta fält och skrifvit och låtit genom skyddlingen Carleson kringsprida några bland de mot Arvid Horn rigtade nidvisor, som skulle undergräfva dennes anseende och magt. Också öfver Serenius hvilar en sådan misstanke, nämligen att han varit författare till en omkring 1739 kringspridd smygskrift, hvilken med öknamn och bittra tillvitelser angrep Gyllenborg, Tessin, Plomgren, Kierrman samt flere andra Hattpartiets ledare. Längre fram och i synnerhet efter tryckfrihetens införande 1766 utkom en mängd skrifter[2]), hvilka i ej ringa

[1]) Sidd. 19—52.
[2]) 42. 111.

mån förvillade omdömet och förgiftade tänkesättet hos den mängd personer, som fann nöje i att sysselsätta sig med alstren af ett dylikt skriftställeri.

På ofvan uppräknade och andra med dem beslägtade sätt har det fria statsskicket haft en skadlig inverkan på svenska folklynnet och kastat mörka slagskuggor öfver de många vackra taflor, tidehvarfvet eljest företer; taflor, också de följder men välgörande följder af samma fria statsskick.

Ty hvarje sann och ädel grundsats, om än ofta missförstådd och missbrukad, bär dock alltid i det stora hela sina välsignelserika frukter. Så äfven den ädla tanke, som föresväfvade det fria statsskickets grundläggare, de s. k. riksfäderna. Dessa män, en Erik Benzelius, Arvid Horn, Anders Hythén, Sven Lagerberg, Per Ribbing m. fl. ville ej blott betrygga svenska folket mot despotismens förtryck, utan ock upplyfta det till medvetet mennisko-värde och medborgerlig sjelfverksamhet. Under envåldstidens sista år hade folket hopplöst och förtvifladt nedsjunkit i en försoffning och slöhet, som tanke- och viljelöst lät sig och fäderneslandet steg efter steg neddragas i förderfvets djup. Från detta tillstånd, sväfvande mellan barnets, trälens, nästan husdjurets, blefvo nu svenskarna väckta till den sjelfständigt tänkande och handlande medborgarens åsigter och verksamhet; — väckta till känsla af sitt eget och af sina medborgares menskliga värde; — väckta till känsla af deras gemensamma pligt att icke lemna land och landsmän till hjelplösa offer för en stundom förvillad öfverhets nycker och våldsbud; — väckta till känslan af sin pligt, att så mycket möjligt afskaffa alla från förra tider qvarstående orättvisa privilegier och undantags-lagar; — sin pligt att i stället införa ett på sanning, rättvisa och frihet hvilande och för mensklighetens väl-

görande samhällsskick; — välgörande i både andligt och timligt hänseende. Denna känsla var så hänförande, att den måste i hvarje ädelt sinne motarbeta alla lägre sjelfviska tankar och uppmana till högre och välsignelserikare verksamhet. Och den gjorde så ock. Ledda af sanningskärlek och tacksamhet böra vi göra oss reda för de stora, de ärorika steg, med hvilka härutinnan våra förfäder sträfvade uppåt mot sanningens och rättvisans ljusare höjder. Med förblindande mörker och tryckande tyngd qvarlåg ännu år 1718 öfver hela folket och öfver hvarje del deraf en mängd villseledande fördomar samt obilliga och orättvisa stadgar och privilegier. Dessa verkade olyckligt, icke blott för tillfället på många dåtidens förhållanden, utan ock för framtiden derigenom, att de förvillade rättskänslan och allmänna tänkesättet. Mången tror nämligen, att det, som enligt lagens bokstaf är rätt, är det ock inför samvetet och i verkligheten. Så har väl vid frihetstidens början mången trott på rättvisan af sina egna om än aldrig så obilliga dock ännu lagligt gällande privilegier och rättigheter, envåldsregentens mot undersåtarne, adelns mot ofrälset, Stockholms mot landsorts-städerna, borgrarnes mot landtmannen, skråmästarnes mot småhandtverkarne, jordegarnes mot arbetskarlen, o. s. v. Många klandervärda drag, som fläcka frihetstidens historia, voro ock till ej ringa del följder af dylika orättvisa från fordom ärfda fördomar och lagar. Till sin ära har dock frihetstiden alldeles afskaffat många bland dem och minskat det förderfliga inflytandet af andra deras likar. Vi hafva i det föregående af en sådan dess verksamhet anfört flere exempel, hvilka ådagalägga, att under och genom det fria statsskicket har svenskarnas blick för sanning och rättvisa blifvit mycket skärpt och tillika upplyftad öfver de trånga och skumma områden, inom hvilka den förut varit genom envälde, trycktvång och en stor skara orätt-

visa lagstadganden och privilegier inskränkt och omtöcknad.

Höjden och ädelheten af de för fosterland och menskliget vigtiga frågor, som nu bragtes å bana, borde ock lifva alla ädlare sinnen till skärpt rättskänsla och till motsvarande verksamhet också i det enskilda lifvet och i dess personliga förhållanden. Några härutinnan bestyrkande eller förnekande sifferuppgifter kunna likväl icke framläggas; emedan ingen brottmåls-statistik då för tiden förefanns.

Men, invänder man, till huru många och svåra partiförföljelser och orättvisor har ej frihetstiden gjort sig skyldig? Sannt! Ovedersägligen sannt! Liksom vid Gustaf den förstes och Karl den elftes reduktioner och vid de flesta dylika räfster, så hafva ock under frihetstidens brytningar både styrelser och partier tilllåtit sig många högst klandervärda åtgerder, äfven vid den i det hela välgörande reduktions-riksdagen 1765. Men dessa uppträden för det mesta af enskild orättvisa måste, liksom vid Gustaf den förstes och Karl den elftes åtgerder, blekna bort vid sidan af de ojemnförligt både flere och vigtigare dragen af en i stort känd och erkänd rättvisa, och af dess högst välgörande följder för hela samhällsklasser, för ofrälsestånden, för småstäderna, för landtmannen, för arbetskarlen; — ja för hela samhället, genom den sparsamhet, som beredde lättnad åt alla skattdragande menigheter, och genom den tryckfrihet, som beredde tillfälle att afvärja enskilda orättvisor och att upptäcka och afskaffa ännu förhandenvarande allmänna samhällsbrister.

TRETTIOSJETTE KAPITLET.

ORSAKER TILL DET FRIA STATSSKICKETS FALL.

Till denna utgång hafva flere omständigheter bidragit. Statsförfattningen sjelf var dels ej fullt lämplig, emedan svenska folket icke var moget till öfvertagande af den nästan obegränsade sjelfstyrelse,

det fått sig tillerkänd [1]), dels hade den åtskilliga fel och deribland de två, att genom demokratien på riddarhuset för mycken magt föll i händerna på personer, oförmögna att den rätt använda, — och det andra, att adelns privilegier hvilade blott på slumpen af börd och förstfödsel och följaktligen måste föranleda en städse oroande spänning och ofta utbrytande tvister mellan nämnde stånd och ofrälsemännen. Följden blef, att riksdagens sins emellan oeniga beståndsdelar icke till den gemensamma frihetens försvar uppträdde med den samdrägt och således ej heller med den styrka, som förenade krafter gifva [2]). Vi hafva dock sett, huru till följe af ökad erfarenhet och rättskänsla bägge dessa fel icke blott motarbetades utan ock till någon del undanarbetades, och huru folket mer och mer växte in i den nya författningen. Att dessutom hvarken ofvanuppräknade eller andra statsskickets brister omedelbart medförde eller oundvikligen måste medföra dess fall, det kan, såsom vi ofta anmärkt, inses också deraf, att oaktadt nämnde fel har dock under åren 1721—1738 Sverge gått betydligen framåt i välstånd, ordning och förnuftsenlig samhällsutveckling; — större voro ej felen. Men så stor var äfven dåvarande styrelses förmåga att göra dem oskadliga, — så stor ock det då lefvande slägtets klokhet, att låta sig af en sådan styrelse ledas.

Men vid slutet af sistnämnde tidskifte inträffade den brytning och de uppträden, hvilka begynte försvaga kärleken och förtroendet till det fria statsskicket. Första och förnämsta orsaken till dettas fall var svenska folkets eget *syndafall.* Så betrakta och benämna vi riksdagen 1738; ty det var då, som vårt folk förleddes till de misstag, till de politiska brott, till följe af hvilka det blef utdrifvet ur det paradis af lugn, välstånd och trefnad, i

[1]) 33. 54. 38. 62—69.

[2]) I detta förhållande låg ock till stor del orsaken till både 1772 och 1789 årens uppträden.

hvilket det många år lefvat. Liksom alla syndafall var också detta en följd af både egna fel och andras lockelser; — egna fel, lättsinne, öfvermod och hämndlystnad; — och andras lockelser, några skalders klingande verser, några talares skimrande frasbubblor, gyllenborgska partiets stämplingar och Frankrikes guld. Så frestades och förfördes våra förfäder att med misskännande af sin fördel och missbrukande af sin magt afsätta den välgörande ministèren Horn och anförtro rikets styrelse åt Karl Gyllenborg och dennes vänner. Följden blef, att riket genast leddes in på en bana, som, äfventyrlig i sig sjelf, öfverensstämde med hvarken statsskickets anda eller statens krafter. Också kom nu med brådstörtad fart den ena olyckan efter den andra; — år 1739 mycken och allt sedermera fortfarande misshushållning; — 1741 beslutet om finska kriget; — 1742 förlusten af hela Finnland; — 1743 de trenne förnedringarna, först att nödgas välja tronföljare efter Rysslands föreskrift, för det andra att till betryggande af detta val mottaga inom Sverge en rysk krigshär och för det tredje att mot bättre vetande låta de orättvisa blodsdomarna öfver Lewenhaupt och Buddenbrock fällas och verkställas; — ytterligare år 1745 bankluckans stängning och det klingande myntets försvinnande; — 1747 och 1748 blodsdomen öfver Blackwell, förföljelsen mot Mössorna och brytningen med och rustningarna mot Ryssland; vidare den under alla åren beständiga tillväxten af utgifter samt riksskuld, och likaså af hemlighetsmakeri och oreda i finanserna samt reglementeringstvång i näringarna; — 1756 blodsdomarna öfver Erik Brahe och kamrater; — 1757 pommerska kriget och riksskuldens än starkare tillväxt; 1760—1762 många högst vedervärdiga riksdagsuppträden, och 1764 en nästan oundviklig statsbankrutt. Tanken på alla dessa hvarandra tätt efterföljande tilldragelser upprörde hvarje ädlare sinne. Få voro ej heller de, som med minne

af Gustaf den förste och Karl den elfte började längta efter en lugnande och sammanhållande konungamagt. Men å andra sidan skrämdes sinnena tillbaka genom tanken, på hvad Karl den tolfte varit, och hvad Lovisa Ulrika skulle blifva. Kärleken till medborgerlig frihet hade dessutom visserligen blifvit skakad, men ingalunda tillintetgjord. Den blef tvärtom mer och mer stärkt icke blott genom det klandervärda sätt, hvarpå Lovisa Ulrika uppfattade och dref konungamagtens sak, utan ock genom många och snillrika röster från utlandet. De i Stockholm varande främmande sändebuden hafva visserligen, i synnerhet under sista tiden, klandrat några ständernas förhastade åtgerder; dock än mera hofvets. Deras klander i förstnämnde hänseende var likväl dubbeltydigt. När de i bref till sina enväldiga regenter yttrade sig ogillande om Sverges fria statsskick, skedde det stundom genom att kalla det en *platonsk*, en *metafysisk* författning. Dessa gäckerier tolkades dock af andra som ett högt beröm. Den åsigt, som då för tiden ledde tänkesättet i Europa, satte nämligen sin ära just i att ordna staten på ett förnuftsenligt, rationelt sätt, och var dessutom genomglödgadt af hat mot envälde och kärlek till frihet. Några bland utlandets författare prisade ock Sverges lycka att nästan alltid hafva haft och att i synnerhet då för tiden hafva en statsförfattning, som åt folket tillerkände rättigheten att i någon mån inverka på ledningen af landets angelägenheter, och sjelfva Voltaire har några gånger besjungit och berömt detta Sverges statsskick [1]). Sådana åsigter, yttrade af samtidens ryktbaraste snillen, stärkte naturligtvis än mer svenskarnas på egen erfarenhet och eget omdöme grundade frihetskärlek. Konung Fredrik i Preussen talade ock, som nyligen berättades, om deras stolthet öfver det företräde, de här-

[1]) Att denne författare sedermera och inför Gustaf den tredje förde annat språk, är bekant.

utinnan egde framför de flesta dåtidens nationer, ungefär på samma sätt, som man hört och hör engelsmän prisa sitt statsskick och sin frihet. Dylika känslor och tänkesätt blefvo ock vid oräkneliga tillfällen uttalade af Sverges då lefvande statsmän, skriftställare och skalder. Vi minnas Gyllenborgs bekanta [1]) vers:

Du land, som varit hjeltars moder,
Blif aldrig trälars usla bo!
Den dygd, dig vunnit ärestoder,
Låt evigt i ditt sköte gro!
Än bör du verlden dygder lära.
Låt fosterbrödra tro och ära
I helgd hos svenska hjertan bli!
Dens namn må evigt mörker gömma,
Som, född i Sverge, vågar glömma
Sig vara född att lefva fri.

De ädla och högstämda orden genljödo i tusentals sinnen. Det var ock till följe af sådana känslor, som svenska folket år 1765 genomdref reduktions-riksdagen och återgången till frihetstidens ursprungliga och välgörande åsigter. Men i sin förhastande ifver gingo nu äfven Mössorna för häftigt och obetänksamt till väga i fråga om penningeverket, om Sveaborg, om arméens flotta, och för långt i sitt undseende för Ryssland, och gåfvo derigenom Hof-Hattförbundet både skäl och svepskäl [2]) till framtvingande af reaktions-riksdagen 1769. Men också hos flertalet bland sistnämnde riksmötes folkombud var kärleken till det fria statsskicket ännu så stark,

[1]) **45.** 54.

[2]) Vi anmoda den läsare, som vill komma till fullständigare kännedom af tilldragelserna 1767—1770, att granskande genomläsa, hvad derom finnes antecknadt i **41.** 108—162, samt 227—381 och **46.** 196, 223 noten. Vi tillägga den märkliga underrättelsen, att Gustaf den tredje sjelf berättat, huru han 1768 om hösten med dryga summor mutade Hermanson, Wadenstjerna och andra ämbetsmän att genomdrifva den flere kollegiers s. k. inaktivitetsförklaring, medelst hvilken reaktionsriksdagen 1769 framtvingades. Se Historiska Handl. **6.** 255.

att hvarje försök till konungamagtens också billiga utvidgande misslyckades. Men som en återverkan mot den sparsamhet och den ofrälse ståndens magt, som utmärkte reduktions-riksdagen 1765, återgick reaktions-riksdagen 1769 till Hattpartiets förra slöseri med statsmedel och gynnande af adelns anspråk. Allmänna tänkesättet, som genom öfverraskning blifvet lockadt till sistnämnde riksdag, insåg nu, hvilket misstag derigenom blifvit begånget, och valde fördenskull till 1771 års riksdag ett öfvervägande antal Mössor och frihetsmän, och aflät derigenom ett talande bevis på den tillgifvenhet, hvarmed flertalet ännu omfattade landets fria statsskick. Vid sistnämnde riksmöte lyckades man dock genom åtskilliga medel att till än högre förbittring uppreta den ståndsstrid, som bidrog till författningens fall.

Dessa de sista årens svåra och tätt inträffade brytningar alstrade och måste hos många alstra växande missnöje med och misstro till det statsskick, under hvilket sådana uppträden kunde ega rum. Detta var likväl ingalunda den allmännast rådande känslan. Valen till riksdagen 1771 visade tvärtom, såsom nyss nämndes, huru stark kärleken till landets statsskick ännu var inom ofrälse stånden, och en betydlig del af adeln ställde sig dessutom i många fall på dessas och på frihetens sida. Oviljan mot statsskicket skulle derföre icke i och för sig sjelft mägtat det samma öfverända-kasta. Men bland andra sidans kämpar hade nu framträdt en så utmärkt personlighet som Gustaf den tredje med sitt rika snille, sin högst ovanliga förmåga att leda menniskor och partirörelser och att upptäcka och begagna alla tillgängliga medel. Det var också mindre statsskickets eller partiernas fel än hans tillställningar, som föranledde de sista årens nyss omtalade oro och täta förändringar, och som upphetsade[1]) till de häftiga ståndsstrider och förföljelser,

[1]) 42. 75—78, 88—92.

hvilka drefvo en stor del af adeln och ämbetsmännen att slutligen kasta sig i konungamagtens armar.

Sanna förhållandet är, att det fria statsskickets fall möjliggjordes till någon del genom fel i författningen, till än större del genom fel hos folket och dess ombud; men allra mest genom den stora skicklighet, med hvilken revolutionen blef af Gustaf den tredje förberedd och utförd.

Om, ostördt af sådana stämplingar, svenska folket fått fortgå på den bana, det så ärorikt följt åren 1721—1738 och åter beträdt 1765, skulle det måhända hafva gått en sjelfständig och välgörande samhälls-utveckling till möte[1]).

TRETTIOSJUNDE KAPITLET.

ORSAKER TILL FÖRKASTELSEDOMARNA ÖFVER FRIHETSTIDEN.

Oaktadt sina många och stora förtjenster har nämnde tidskifte i nu öfver hundrade år varit föremål för mycket stränga och, som vi tro, mycket orättvisa förkastelsedomar.

Orsaken dertill är visserligen till någon del att söka i så väl statsskickets som tillämpningens fel. Men dessutom finnas andra subjektiva anledningar och dessa af så stort inflytande, att de ingalunda böra förbigås. En sådan består i menniskors vana och benägenhet att förbise fredliga men med förtjusning betrakta krigiska bragder; se t. ex. de vanliga företeelserna af likgilltighet för Karl den elfte och afguderi för Karl den tolfte. För de flesta så väl skriftställare som läsare är det föga lockande att med uppmärksamhet följa den inrikes förvaltningen och de förändringar, som der genomdrifvas, och de strider, hvilka derom föras i vidlyftiga skrifter och riksdags-öfverläggningar och att jemnföra och granska de anförda skälen och motskälen, de gjorda och återtagna försöken. Vida lättare att fatta och

1) Jfr. 42. 286—292.

vida mer tilldragande för inbillningskraften äro de strider, som med svärdet i hand utkämpas på slagfältet, och den ära, som på sådant sätt förvärfvas. Men i sistnämnde hänseende har frihetstiden inga praktuppträden att förevisa, utan företeelser af alldeles motsatt art och så mörka, att de kasta sin skugga öfver så väl häfdatecknarens som läsarens uppfattning. Tidehvarfvets vackra sida, de många fredliga hjeltebragder, genom hvilka dåtidens utmärkta män försvarade frihet och rättvisa, dessa förnuftets och sanningens strider och segrar hafva ock de flesta författare mer eller mindre stillatigande förbigått. Dessa omständigheter hafva i ej ringa mån bidragit till den ensidighet och orättvisa, hvarmed frihetstiden blifvit behandlad.

Härtill har ock bidragit en annan likaledes subjektiv orsak. Statsskickets demokratiska beståndsdelar och den växande styrka, hvarmed de gjorde sig gällande, väckte ovilja hos många riddarhusets medlemmar, hvilka visserligen älskade ett fritt statsskick, men ville grunda det förnämligast på en bördsadlig aristokrati [1]). Några bland dessa herrar, en Adlerbeth, G. J. Ehrensvärd, G. F. Gyllenborg och i synnerhet Axel Fersen, hafva i sina efterlemnade skrifter tecknat denna demokrati med en ovilja, en skärpa, som frihetstidens sista tilldragelser stundom, men uppträdet i sin helhet alldeles icke förtjenat. Dessa skriftställares omdömen hafva dock gifvit mycket stöd åt de förkastelse-domar, som blifvit uttalade af helt andra skäl och af helt andra och än mägtigare röster.

Ojemnförligt vigtigaste orsaken till nämnde stränga och långvariga fördömande är nämligen att söka hos två härutinnan liktänkande litterära skolor, den gustavianska och den fosforistiska, hvilka, framträdande efter hvar andra, hafva under hela denna tid utöfvat stort inflytande på så väl den historiska som politiska litteraturen.

[1]) Sid. 68, 69.

Gustaf den tredje har till följe af anlag, uppfostran och lefnads-öden hyst en ständigt växande ovilja mot fria statsskick och i synnerhet mot svenska frihetstiden. Att hans föräldrar sökte gång på gång våldsamt öfverända-kasta landets lagstadgade af konungen sjelf flere gånger besvurna statsskick, deri såg han ingenting klandervärdt. Men att deremot folket sökte på lagligt sätt försvara sin lagliga frihet, var i hans ögon ett uppror, ett serdeles straffvärdt uppförande. Ensidigheten af denna uppfattning blef liksom frestelsen dertill förstärkt genom flere omständigheter. Ju mörkare, ju brottsligare frihetstiden utmålades, desto vackrare dager skulle naturligtvis falla öfver hans egen bragd att hafva gjort slut på ett sådant tillstånd; — och desto kraftigare skulle svenskarna afskrämmas från hvarje nytt försök till sjelfstyrelse, desto lättare lockas att frivilligt böja sig under konungamagten, under enväldet. Grundlinierna till en sådan historisk tafla uppdrog han ock i sitt tal till ständerna den 21 Augusti 1772 [1]), och samma åsigter, mer och mer utbildade och skärpta, bibehöll han under hela sin återstående lefnad. De lågo ock, som sagdt är, i hans personliga åskådningssätt. Sjelf med föga sinne för en klok och samvetsgrann konungs lugna, jemna och derigenom välgörande verksamhet, hade han också föga sinne och knappt öga för den likartade verksamhet, som oaktadt partisvallningarna på ytan dock under hela frihetstiden fortgick inom samhällets djupare lager. Hans magt, snille och exempel inverkade naturligtvis på den tidens skriftställare. Flertalet bland dem behandlade ock de historiska företeelserna i samma anda; måhända stundom af undseende för hans kända tänkesätt, men oftast till följe af öfvertygelse och af okunnighet om sanna förhållandet. Ty allt, som talade till fördel för frihetstiden, hade blifvit förtegadt, allt deremot, som

[1]) 42. 205—211, hvarest ock de många origtiga uppgifterna i nämnde tal äro anmärkta.

talade eller kunde tydas till dess nackdel, framdraget. I sådan anda författades allehanda skrifter och läroböcker under hela Holstein-gottorpska tiden, d. v. s. intill 1818, då således denna åsigt hade genom nära 50 års häfd blifvit hos den stora allmänheten inpreglad och stadfästad.

Från och med 1810 kom dertill fosforismen och införde den nu mognande europeiska reaktionen. Som bekant är, har genom den stora franska revolutionens förfärliga missbruk af folkvälde och frihet en betydlig del af det allmänna tänkesättet inom vår verldsdel blifvit afskrämdt från det förut beprisade upplysnings-tidehvarfvet och dess frihets-läror. I stället blef den omvänd till en reaktion, som trodde och påstod, att folkens lycka kunde betryggas endast genom att återgå till fordna tiders autokrati, bördsadel, ståndsprivilegier, skråväsende och tryck-tvång; d. v. s. att menniskoslägtet skulle af misströstan eller förtviflan öfvergifva sina förra tankar på frihet och sjelfstyrelse, och i stället återigen sätta sig under förmynderskap af en konung och af en tronen omgifvande bördsadel, och man utmålade ett sådant samhällsskick med de skönaste blommor, som minne och inbillningskraft kunde ur patriarkalismens eller riddaretidens föreställningssätt hopleta. Svenska fosforisterna antogo med mycken värma och fast öfvertygelse alla dessa reaktionära grundsatser[1]. De måste följaktigen känna mycken ovilja emot hela frihets-tiden och mot dess i upplysnings-tidehvarfvets anda rigtade sträfvanden. I sina läroböcker och andra skrifter hafva de ock till följe af en sådan sin vetenskapliga öfvertygelse behandlat nämnde tidskifte med samma för konungamagt och mot fria statsskick ensidiga partiskhet, hvarmed gustavianismen till följe af dynastisk ro-

---

[1]) Dessa företeelser samt de strider, som härom fördes mellan fosforismen och Stockholms frisinnade tidningar åren 1810—1840 äro beskrifna i *Bidrag till Svenska litteraturens historia* 1—9 häften af And. Fryxell.

jalism föregått. Det kunde och borde skrifvas en serskild afhandling om det sätt, hvarpå begge dessa skolor hafva af okunnighet eller ensidighet gått till väga, och om deras förtigande å ena sidan af konunga-magtens fel och å den andra af frihetstidens förtjenster, och det vore ganska lätt att ur dess skrifter åren 1810—1840 anföra en stor skara bevis derå. Men tid och rum tillåta det ej. Vi nöja oss derföre med att fästa läsarens uppmärksamhet på

NÅGRA BLAND DE MEST BETYDELSEFULLA ENSIDIGHETER, MED HVILKA UNDER ÅREN 1772—1840 FRIHETSTIDENS HISTORIA BLIFVIT BEHANDLAD.

1:o. Man förbisåg eller förteg landsförderfligheten af Karl den tolftes envåldsstyrelse och undanskymde dymedelst den sanningen, att närmaste orsaken till det fria statsskickets införande 1719 var de s. k. riksfädernas lofliga och berömliga afsigt att för framtiden förekomma möjligheten af ett sådant konungamagtens missbruk. Med förtigande af denna den verkliga orsaken hafva flere de reaktionära skolornas skriftställare beskrifvit införandet af detta statsskick såsom hufvudsakligen ett tilltag af aristokratisk egennytta.

2:o. Man har förbigått eller åtminstone icke med välförtjent eftertryck framhållit de utomordentligt stora förtjensterna hos styrelsen 1721—1738, en bland de mest välgörande, vårt fäderneslaud någonsin egt[1]; förtegat, att den afbetalade 44 millioner d. s. på riksskulden; och den sednare Mössregeringen likaledes omkring 9 millioner.

3:o. Man har ej fästat läsarens uppmärksamhet vid den stora skilnaden mellan de båda partiernas styrelser. Man har i stället hopblandat dem till en skenbart likartad massa, så att de många fel, till hvilka Hatt-partiet gjort sig skyldigt, hafva förmörkande fallit öfver hela frihetstiden. Man har

[1]) 33. 331—335.

således framställt som statsskickets fel, hvad som egentligen var ena partiets, och just det med statsskicket minst öfverensstämmande partiets fel.

4:o. Man har förbisett de många och mycket svåra vanarter, vid hvilka Gustaf den tredje fått i barndomen vänja sig; — likaså att det var för erhållande af medel till folkombudens kufvande och statsskickets öfverändakastande, som Lovisa Ulrika bortpantat kronjuvelerna; — hvilka båda förhållanden dock i ej ringa grad rättfärdiga ständernas ofta tadlade beslut att tillsätta ny guvernör och omgifning åt prinsarna och att anställa inventering öfver kronans juveler.

5:o. Man har så mycket möjligt förtegat den andel, hofvet hade i upploppet inom bondeståndet 1755, i upprorsstämplingarna i Dalarna och Vestergötland 1756, i Vermland 1757 och i Vestergötland 1766, och likaså dess slöserier och beständigt växande anspråk på ökade anslag. Dessa företeelser äro dock af stor betydenhet, emedan de förklara och rättfärdiga de försvars-anstalter, som riksdagarna måste vidtaga mot sådana gång på gång upprepade försök.

6:o. Man har förtegat eller förbisett de många stora förbättringar, som i rikets inre genomfördes till mycken och mångsidig lättnad för ojemnförligt största delen af landets innevånare. Sådana personer som Bäck, Chapman, Faggot, Nordencrantz och Oehlreich hafva sällan eller aldrig blifvit ens nämnda, ej heller deras berömliga verksamhet och dess välgörande följder.

7:o. Den stora betydelsen af 1765 års riksdag har man icke erkänt, och så väl den som brytningarna 1768 har man framställt i en mot frihetspartiet mycket orättvis dager.

8:o. Serdeles anmärkningsvärdt är ock det sätt, hvarpå åtskilliga för den tidens historia högst vigtiga handlingar blifvit dels med tystnad förbi-

gångna, dels alldeles undanskaffade. Se här några exempel.

a) Vid riksdagen 1765 begärdes flere nya anslag åt hofvet. Till svar aflät Hemliga Utskottet en skrifvelse, som med anförda siffror tydligt ådagalade obilligheten af hofvets då framställda anspråk och tillika höjden af den frikostighet, ständerna redan visat[1]). Detta bref infördes ock i dåtidens riksdagstidningar; men har blifvit med tystnad förbigånget af reaktions-tidens författare, hvilka i stället med allmänna obevisade fraser anklagat ständerna för mot hofvet visad ovilja.

b) De handskrifna rådsprotokollerna, så väl de i koncept som de renskrifna, för den svåra brytningstiden den 12—21 Dec. 1768 hafva ur riksarkivet försvunnit. I deras ställe finnas serskilda för dessa dagar tryckta protokoll inhäftade, dock, så vidt vi veta, utan uppgift om orsaken till en sådan undantags-åtgerd, och utan bevis om de tryckta protokollernas öfverensstämmelse med de handskrifna originalen, hvilken ock kan af flere skäl betviflas[2]).

c) För revolutions-tiden 1772 hafva likaledes ur arkiven försvunnit flere högst vigtiga handlingar t. ex. rådsprotokollen för den 13—21 Augusti, riddarhus-protokollen från den 1 Augusti till inemot riksdagens slut samt de chiffer-bref, som Creutz från Paris sände till konungen 1771 och intill revolutionen 1772[3]).

d) Sheridan, då anställd vid engelska beskickningen i Stockholm, har rörande revolutionen 1772 utgifvit en historia af så stor vigt, att den utkommit på både engelska, franska och tyska språken; men märkvärdigt nog ingen gång på vårt eget, ehuru den bort intressera svenskarna långt mer än de andra folken. Men den innehöll åtskilligt, som icke

[1]) Se Fryxells Berättelser **41**. 122—127.
[2]) **41**. 279.
[3]) **42**. 284.

passade tillsammans med den åsigt, gustavianska och fosforistiska skolorna velat göra gällande[1]).

e) Något likartadt har inträffat med en i London 1776 på franska tryckt skrift: Anteckningar tjenande till kännedom af konungariket Sverge[2]). Författaren J. G. Cantzler hade i 7 år varit anställd vid saxiska beskickningen i Stockholm. Verket innehåller 431 sidor i qvartformat med 42 tabeller och är en, på grund af anförda historiska källor med ovanlig flit utarbetad framställning om Sverges inre tillstånd under frihetstiden, den bästa uppsats af detta slag, som hela vår historiska litteratur företer. År 1778 utkom den ock med några tillägg äfven på tyska språket. Men oaktadt skriften är för vår historia af utomordentligt stor vigt, har den aldrig blifvit öfversatt på svenska och jemnförelsevis sällan af hvarken gustavianska eller fosforistiska skolorna begagnad. Innehållet öfverensstämmer ej heller med dessas åsigt. Der förekommer ej ett ord till beröm öfver Gustaf den tredje. I tyska upplagan säges dessutom, att Michelessis af Gustaf belönade berättelse om revolutionen 1772 är partisk och opålitlig; och sidan 190 läses: *den illa beryktade perioden 1719—1772 skall dock ofelbarligen till följe af såväl de många patriotiska inrättningar som de många lärda och förtjenstfulla män, som den frambragt, blifva af alla lugna och opartiska häfdatecknare utmärkt såsom ett för kommande slägter efterföljansvärdt föredöme.*

Många andra exempel på en orättvis behandling af frihetstidens historia kunde tilläggas; men de anförda torde vara nog för att visa det sätt, hvarpå nämnde två skolor hafva förestafvat det nedsättande omdöme öfver frihetstiden, som med få undantag varit och är det allmännast gällande.

---

[1]) 42. 120.

[2]) Mémoires pour servir à la connoissance du royaume de Suède.

FÖRKASTELSE-DOMARNA ÖFVER FRIHETSTIDEN OCKSÅ EFTER ÅR 1840.

Äfven dessa hafva sina orsaker. Hos de flesta menniskor finnes en stor benägenhet att troget vidhålla samma läror, som de i sin ungdom inhemtat och med ungdomsvärma först omfattat; således i detta fall de under åren 1810—1840 inlärda politiskt reaktionära åsigterna. Dessa hafva derjemnte under sednare tider blifvit ytterligare förstärkta genom många afskräckande revolutionära så uppträden, som sällskap, hvilka efter 1840 i ständigt ökad mängd och med ständigt ökad vildhet i flere europeiska länder och mest i Frankrike [1]) förekommit. Det är, dessa företeelser, som gång på gång afkylt allmänhetens eljest vanliga kärlek till medborgerlig frihet, och i stället ingifvit misstro till och ovilja mot alla mer eller mindre fria och demokratiska statsskick; icke blott mot de nu bestående eller tillämnade, utan ock mot fordna tiders försök i samma anda. Denna starka passadvind inom allmänna opinionens område har utöfvat och utöfvar ännu en mycket nedsättande inverkan på omdömet också öfver frihetstiden.

Företeelsen har sin orsak, sin förklaring i gången af den europeiska samhälls-utvecklingen under de fyra hundrade år, den så kallade nyare historien nu snart genomlefvat. Ehuru med sina undantag och sina sammanflytande gränser, har dock på det hela taget hvart och ett bland dessa århundraden haft sin egen förherskande karakter; — det första af förstärkt och konsoliderande konungamagt; — det andra af misslyckad och missbrukad och derför missaktad konungamagt; — det tredje af upplysnings-tidehvarfvets frihetsläror; — och det fjerde af en mot dessas missbruk rigtad reaktion. Med

[1]) Det är tre gånger, 1792, 1848, och 1871, som Frankrike genom vildheten och våldsamheten af sina revolutioner afskrämt Europas öfriga folk från ytterligare framsteg på frihetens bana.

all sin inbördes olikhet är dock hvar och en bland dessa företeelser ett uttryck af sin tids åsigt om bästa sättet att främja menskligheten lycka. Alla fyra tillsammans utgöra ock en af orsaker och följder med logisk nödvändighet sammanhängande kedja.

Medeltidens föga utbildade samhällsskick voro kaotiska blandningar af förtryck och sjelfsvåld, under vexlande former af monarki, hierarki, feodalvälde, aristokrati, demokrati — och anarki; ty ingendera var nog stark att mägta ordna och styra samhället.

De olyckliga följderna af en sådan villervalla alstrade slutligen i allmänna tänkesättet en reaktion, som sökte menskligheten räddning genom antagandet af en mycket förstärkt konungamagt, hvilken skulle underkufva och sammanhålla de förut sins emellan stridande samhälls-elementerna, och således förskaffa säkerhet och ordning, åtminstone i långt högre grad än förut varit händelsen. Apostel för denna åsigt var Machiavel med sin lära om den enskildes fullkomliga uppoffring för det hela, undersåtens för öfverheten, t. o. m. den enskilda rättvisans för statens behof och kraf. Det var en politisk kasuistik, som äfven på detta fält antog jesuiternas grundsats: *ändamålet helgar medlen.* Till regentmagtens förstärkande bidrog ock protestantismen, hvilken, då den undandrog sig påfvens öfvervälde, gjorde den verldsliga regenten till herre också öfver kyrkan. Verkställarne af dessa grundsatser blefvo flere regenter under och omkring 1500-talet t. ex. Karl den femte och andra Habsburgare i Tyskland, Ferdinand Catholicus, Karl den förste och Filip den andre i Spanien, Ludvig den elfte med efterföljare i Frankrike, Henrikarna den sjunde och åttonde samt Elisabet i England, Gustaf den förste och Karl den nionde i Sverge och ehuru något senare dynastien Romanow i Ryssland och efter 1660 Oldenburgarna i Danmark. Sådan och i jemnförelse med den förra

oordningen ofta mycket välgörande var rigtningen af kulturfolkens samhällsutveckling under 1500-talet.

Men konungamagten, sålunda kommen till välde, motsvarade ej och kunde till följe af mensklig ofullkomlighet ej heller motsvara de vid densamma fästade förhoppningarna. Många dess innehafvare voro obetydliga och svaga personligheter, hvilka alldeles icke förmådde tygla samhälls-elementerna eller trygga undersåtarnes säkerhet och välstånd. Andra deremot drefvo till ytterlighet läran om sin magt och missbrukade den till ett förtryck, som äfven under denna styrelseform tillintetgjorde så väl den lagliga ordningen som undersåtarnes säkerhet och välstånd, och behandlade dem som tanke- och viljelösa slafvar. Apostlar för denna till despotism öfverdrifna lära blefvo i Machiavels spår dock med sina personliga skiftningar engelsmännen Filmer och Hobbes och fransmannen Bossuet, af hvilkas läror man ock hörde återljud vid många hof, t. ex. i Sverge af Jakob Gyllenborg, Lundius, Lang [1]) m. fl. Många ansågo på fullt allvar bättre och lugnare att underkasta sig en också missbrukad konungamagt, än att blottställa sig för de oordningar och olyckor, friare statsskick ofta medföra. De regenter, som under detta tidskifte genom svaghet, förtryck eller förderfliga styrelse-åtgerder nedsatte konungamagten voro Habsburgarna i Österrike och Spanien, Bourbonerna i Frankrike, Stuartarna i England, de obetydliga Oldenburgarna i Danmark samt Kristina och Karl den tolfte i Sverge. Sådan i allmänhet var karakteren af kulturfolkens samhälls-utveckling under 1600-talet.

Dels ovilja öfver konunga-magtens missbruk, dels tidens till sjelfstyrelse mognande åsigter alstrade nu en mot stark regentmagt rigtad liflig reaktion. Det var upplysnings-tidehvarfvet, hvilket sökte genom ljus, frihet och sjelfstyrelse främja mensklighetens förädling och lycka. Apostlar för denna

1) 16. 218—281.

åsigt voro Milton och Locke i England, Bayle, Montesquieu och Voltaire i Frankrike, Oehlreich, Nordencrantz, Kellgren, Rosenstein och A. G. Silfverstolpe i Sverge. Enskilda delar af upplysnings-tidehvarfvets åsigter blefvo ofta gillade stundom ock till införande delvis antagna af flere furstar och statsmän, t. ex. Pombal i Portugal, Aranda och Campomanes i Spanien, Necker och Turgot i Frankrike, Josef den andre och Leopold i Österrike, Fredrik den andre i Preussen, Struensee och Bernstorffarna i Danmark, Arvid Horn, Tessin, Fersen och Rudbeck i Sverge. Försök att i deras helhet genomföra samma läror skedde medelst statshvälfningarna 1688 i England, 1719 i Sverge, 1783 i Nordamerika och omkring 1790 i Frankrike. Sådan var karakteren af kulturfolkens samhälls-utveckling på 1700-talet.

Men liksom 1500-talets monarkism blef på 1600-talet öfverdrifven och missbrukad, så hafva ock upplysnings-tidehvarfvets i sig sjelfva stundom ensidiga åsigter blifvit under franska revolutionen omkring 1790 missförstådda och missbrukade på så förfärligt sätt, att en stor del af allmänheten vände sig med afsky från alla frihetsläror, icke blott från deras missbruk utan och från deras bruk, och sökte, som nämndt är, mensklighetens räddning genom att återgå till förstärkt regentmagt och till flere förra tiders inrättningar. Apostlar för denne reaktion blef i England Burke under hans sednare verksamhet, i Frankrike Bonald, Chateaubriand och De Maistre, i Tyskland Gentz, Görres, Novalis och Schleglarna, och i Sverge Askelöf, Atterbom, Palmblad samt Geijer före hans affall till, och Järta efter hans affall från liberalismen. Dessa åsigter gillades ock af de flesta dåtidens furstar och statsmän, och ej minst redan af Napoleon den förste, och i dylik rigtning uppstod sedermera ock den s. k. heliga alliansen. Dessa företeelser höra förnämligast till århundradets första tredjedel. Under dess fortsättning hafva dock upplysnings-tidehvarfvets frihets-

läror fortlefvat mycket starka och sökt göra sig gällande, dels i sin moderata, sin välgörande, men ofta ock i en öfverdrifven och olycksbringande gestalt, t. ex. i franska revolutionerna 1848 och 1871 och i de tid efter annan framträdande uppenbarelserna af plundrings- och mordlystna socialister, kommunarder, nihilister m. fl. Varnade af frihets-rörelserna och derjemnte sjelfva lyftande sig till sannare och ädlare åsigter, hafva deremot Europas regenter i allmänhet sökt fullgöra sina pligter med ojemnförligt mer både klokhet och afseende på undersåtarnes väl än händelsen var under 1600-talet. Följden har blifvit, att en stor del af det allmänna tänkesättet vändt sig med förkärlek till en sådan betryggande och välgörande konungamagt, — och med ovilja från frihetsläror, hvilka ofta uppenbarade sig på ett mycket oroande till och med afskyvärdt sätt. I en så föranledd öfvervägande reaktionär rigtning har kulturfolkens samhälls-utveckling för det mesta fortgått under 1800-talet.

Sverges såväl frihetstid som reaktion äro i sjelfva verket blott enskilda uppträden ur ofvanbeskrifna den europeiska samhälls-utveckligens fyrahundradeåriga verldsdrama.

Hvad skall blifva innehållet af dess femte århundrade, dess femte akt?

Men nu, låtom oss till afsked kasta en glad och tacksam blick tillbaka öfver den berömvärda verksamhet, våra förfäder utvecklade under det tredje, det vigtigaste bland dessa verldshistoriska tidehvarf.

TRETTIOÅTTONDE KAPITLET.

FRIHETSTIDENS ÄREMINNEN.

Nämnde tidskifte har i vår historia efterlemnat drag så lysande, att de väl förtjena ofvanstående

namn, och derjemnte så många, att de bilda ett äreminne öfver perioden i dess helhet. Hvarje tid eller person, som blifvit föremål för serskilda loftal, så kallade panegyriker, har dock bredvid förtjensterna haft sina fel, sina skuggsidor. Äfven frihetstiden hade sådana, och det både många och mörka, och de hafva ingalunda blifvit af oss förtegade. Men den hade ock förtjenster, så många och stora, att vårt fädernesland näppeligen kan uppte ett härutinnan mer utmärkt tidskifte. Dessa företeelser äro redan utförligt beskrifna i så väl denna som föregående delar. Vi vilja dock här inom en sammanträngd ram framhålla de förnämsta bland dem för att än djupare i landsmäns minne inpregla de ärorika dragen; inpregla dem till dyrbara föremål för tacksamhet och beundran och derjemnte som kraftiga uppmaningar till efterföljd. Svenska folket har ofta med tacksamhet erinrat sig de stora välgerningar, det fått mottaga af sina konungar, Gustafverna den förste och andre samt Karl den elfte, likaså af aristokraterna Birger Jarl, Torkel Knutsson, Sten Sture och Axel Oxenstierna. Hvarföre skulle vi ej med samma känslor erinra oss och erkänna de välgerningar, för hvilka vi hafva folket i dess helhet och det fria statsskicket att tacka? — och det så mycket häldre, som dettas djupaste grundtanke, och högsta mål var sträfvandet efter ljus, rättvisa och frihet.

Den största, den ojemnförligt förnämsta bland dessa välgerningar var just detta lagbundna statsskick, hvilket sökte trygga frihet, rättvisa och jemnlikhet inför lagen, och under hvars skydd folket kunde i växande frihet utveckla den allsidiga verksamhet, hvars förnämsta företeelser vi här nedan skola omigen erinra oss.

Betraktom då först de vetenskapliga, vittra och konstnärliga företeelserna!

I *vetenskapligt* hänseende märkes, att Sverge fick under dessa år sina första lärda sällskap, i

Uppsala Wetenskaps-Societeten [1]) och det Kosmografiska, i Lund det Fysiografiska sällskapet, samt i Stockholm Wetenskaps-Akademien, det Patriotiska Sällskapet och samfundet Pro fide et Christianismo.

Också för vitterhet och sköna konster erhöll Sverge under samma tid sina första stiftelser, Witterhets-akademien, Tankebyggare-orden samt sällskapen Vitterlek, Utile Dulci, och Bacchi orden; — samt i konstnärligt hänseende en Målare- och Bildhuggare-akademi samt en likartad stiftelse äfven för tonkonsten.

Vi vända oss nu till de serskilda företeelserna inom hvart och ett bland dessa områden.

I *Teologien* utvecklade statskyrkan en berömlig verksamhet och bibehöll sin öfver åtskilliga ensidigheter upphöjda plats. Under ledning af flere utmärkta kyrkolärare tillbakavisade den så väl pietistiska öfverdrifter som dippelianskt fritänkeri; och tillika å ena sidan Rutströms nedsättande af gerningarna och upphöjande af tron; samt å den andra Swedenborgs motsatta ensidighet och än mer dennes andeskådare- och korrespondens-drömmar [2]).

Rättsläran. Allmänna lagboken fulländades och antogs; ständernas kommisjons-domstolar aflystes; likaså i de flesta fall gatuloppsstraffet, och man ifrade för afskaffandet af pinliga ransakningar; hvarjemnte Nehrman-Ehrenstråle verksamt bidrog till utbredande af redigare och redligare uppfattning och utöfning af domare-ämbetet [3]).

Helsovården. Fullständig läkarebildning, som förut saknades, blef ordnad i Uppsala af Nils Rosén v. Rosenstein och i Lund af Eberhard Rosenblad m. fl.; och helsovården förbättrades vid landthären af Zetzell och vid örlogsflottan af samme Rosenblad och i hela riket af Bäck och Acrel medelst inrättandet i Stockholm af Serafimer-lasarettet

[1]) Dock redan förut förberedd af Er. Benzelius m. fl.
[2]) Sid. 113.
[3]) Sid. 117.

och i landsorterna af en mängd der behöfliga provincial-läkaresysslor, lasarett samt apotek [1]).

Svenska historien hade ett mycket lysande tidskifte och räknade sådana häfdatecknare som Botin, Celsius, Dalin, Lagerbring, Schönberg och den snillrike Anonymen; — sådana häfdaforskare som Berch, Gahm, Gjörwell, Loenbom, Rhyzelius, Stiernman och Warmholtz; — och sådana till grund gående omskapningar, som då ur Sverges historia bortvisades, genom Dalin hela den af Johannes Magnus och Rudbeck hopdiktade fornhistorien; och genom Ihre den sedermera införda sagan om en fornjotersk konunga-ätt; och ytterligare de opålitliga tidsberäkningar, som Rudbeck grundat på myllans djup och Dalin på vattenminskningen [2]).

Sverges kartverk och geografi fingo ett nytt och förbättradt skick genom Faggot och Erik Tuneld, den svenska geografiens fader [3]).

Svenska språket. Nysvenskans seger öfver medelsvenskan stadfästades genom flere språkläror och Sahlstedts ordbok. Slutligen tillkom Ihres jätteverk Glossarium Sveogothicum. Botin, Celsius, Dalin, Höpken och Tessin m. fl. utbildade språket till en renhet, en regelbundenhet och ett behag, som i många hänseenden beredde väg för Gustaf den tredjes härutinnan mycket lysande tidehvarf [4]).

Sverges skaldekonst. Vi anföra blott namnen Bellman, Creutz, Dalin, Gyllenborg och fru Nordenflycht, och hafva derigenom angifvit den tidens rikedom på snille, inbillningskraft och växande konstfärdighet; — genom de två sednare ock på djup känsla och sedligt allvar [5]).

Matematiken blef till allmännare kännedom framdragen först genom Klingenstierna och sedermera genom Strömers m. fl. arbeten.

---

1) Sid. 122.
2) Sid. 136.
3) Sid. 155.
4) Sid. 153.
5) Sid. 147.

I fysik och kemi framstodo Bergman och Cronstedt med deras utmärkta verksamhet, och den förre med sin mycket berömda verldsbeskrifning [1].

Astronomi. De första observatorierna blefvo inrättade, det ena i Uppsala, det andra i Stockholm. En på detta fält förut okänd verksamhet utvecklades i Uppsala af Anders Celsius och i Stockholm af Wargentin, hvilken sednares arbeten väckte Europas uppmärksamhet. Den nya tideräkningen blef i almanachorna införd [2].

Zoologi och Botanik. Vi uttala här blott två ord: Linné och sexualsystemet [3].

Byggnadskonst. Också blott två ord: Tessin och Stockholms slott [4].

Bildhuggarekonst. Gustafvernas den förste och andres minnesstoder [5], samt Sergels Faun och grafvård öfver Cartesius [6].

Bland *Tidskrifter* tre namn: Svenske Argus, Ärlig Svensk och Gjörwells »Svenska Mercurius»; — och vi tillägga ett fjerde: riksdagstidningar från och med 1756 [7].

Tryckfrihet. En med få afbrott ständigt växande [8]) offentlig granskning af de allmänna angelägenheterna, och slutligen tryckfrihetsförordningen af 1766.

Vi hafva öfverskådat den vetenskapliga, vittra och konstnärliga verksamheten. I sin helhet står frihetstiden härutinnan högt öfver både alla de föregående och likaledes öfver de närmast följande tidehvarfven. I afseende på lagstiftning, astro-

---

[1]) Sid. 160.
[2]) Sid. 157.
[3]) 32. 116.
[4]) Ritningen och grundläggandet tillhöra dock föregående tidehvarf.
[5]) Båda i utkast färdiga före 1772, ehuru först sedermera uppställda eller aftäckta.
[6]) 45. 208.
[7]) Sid. 167.
[8]) Se dock s. st.

nomi, helsovård, häfdateckning, naturkunskap, språkforskning och publicistisk verksamhet har den näppeligen blifvit öfverträffad.

Betraktom nu företeelserna inom förvaltningen och näringarna!

Landtförsvaret. Indelningsverket fulländades; lättare kavalleri infördes; arméens pensjonskassa inrättades; förbättrad ordning för härens vård och underhåll i fält antogs, och mot Ryssland uppfördes de nya gränsfästningarna Fredrikshamn, Willmanstrand och Sveaborg [1].

Sjöförsvaret. Vi nämna blott Ehrensvärd och den stora skärgårdsflottan samt Chapman och det förbättrade skeppsbyggeriet.

Ämbetsverken. Karl den elftes ordning och stadgar återinfördes och stadfästades; civil-statens pensjons-kassa inrättades; missbruk af ämbetsmannaväldet motarbetades genom riksdagar, protokollsdeputationer och justitiekanslerernas verksamhet [2].

Bergs- och bruksrörelsen. Jernkontoret inrättades, och näringen blef från engelsmännens förtryck befriad.

Handeln. Vi påminna om frihetstidens första sträfvanden i merkantil-systemets anda, d. v. s. om produktplakatet och handels-kompanierna [3] m. m.; — och om det sedermera inträffade öfvergåendet till friare grundsatser, och huru slutligen Bottniska och Finska kuststäderna och likaså landsorterna i allmänhet befriades från månget orättvist handelstvång [4]; — och tillika om Chydenius och hans frihandels-läror; — och om Trollhätte slussverk; — och sist också derom, att handelsfartygens antal, som 1718 var blott 100, hade vid frihetstidens slut stigit till omkring 8,000.

[1] Sid. 176.
[2] Sid. 185.
[3] 33. 202—235.
[4] Sid. 209.

Fabrikerna blefvo först enligt merkantil-systemets grundsatser nyskapade och mycket uppdrifna förnämligast genom Alströmer [1]). Efter det konstlade systemets fall 1765 fortgingo de likväl, ehuru med minskad verksamhet [2]).

Banken och myntet. Nöden och villervallan 1718 blefvo medelst stora uppoffringar under de närmaste åren afhjelpta. Svåra efter 1738 insmugna missbruk och försnillningar blefvo genom Nordencrantz framdragna och af reduktions-riksdagen 1765 afskaffade [3]).

Riksskulden blef genom Mösspartiet, som var den egentliga representanten för frihetstiden, nedsatt under åren 1721—1738 med 44, och under åren 1766—1769 med 9, allt millioner d. s. m. [4]).

Landtbruket sökte man främja genom inrättande af en ekonomisk professjon i Uppsala och ett mönster-landtbruk i Vestergötland samt genom en mängd utgifna landtbruks-skrifter. Af än större och alldeles nyskapande välgörenhet voro flere efter 1740-talet utkomna författningar, som införde storskiften samt jordegornas uppmätande och kartläggning, och tillika medgåfvo större frihet i hemmansklyfning och i anläggande af nybyggen och torp, och derjemnte åt jordbrukaren rättighet att antaga så många legokarlar, han ville, och åt arbetaren rättighet att söka sin förtjenst, hur och hvar han ville. Af omätlig betydelse var, att man genom dessa och andra likartade åtgerder frångick det förra reglementerings- och förmyndare-systemet och åt landets förut i omyndighets-tillstånd nedhållna köpmän, jordbrukare och lösa arbetare tillerkände i de flesta fall rättighet att fritt använda sina kapital, sin jord, sina krafter. Att dessa vigtiga sanningar blefvo allmänt kända och erkända medförde en betydelse-

---

1) 32. 198.
2) Sid. 280.
3) 44. 49.
4) Sid. 305.

full utvidgning af icke blott den materiella utan ock den intellektuella verksamheten, och icke blott deras utvidgning utan ock förädling. Rättvisa i lag alstrar ock rättskänsla i tänkesätt; frihet i kroppslig verksamhet likaså längtan efter frihet i andlig.
Genom alla i detta kapitel uppräknade och en stor mängd andra likartade drag har frihetstiden sjelf skrifvit sitt äreminne; och det är oss serdeles angenämt att med en framställning af sådant innehåll härmedelst afsluta våra Berättelser ur Svenska Historien.

NAMNLISTA.

A.

B.

G.

H.

I.

J.

reståndet.		Bondeståndet.			Summa utgifter för hela riksdagen.
-ig ft.	Summa utgifter.	Antal.	Personlig utgift.	Summa utgifter.	
00	50,000	100	300	30,000	497,438
00	100,000	100	300	30,000	899,849
00	100,000	100	300	30,000	893,823
00	100,000	100	300	30,000	900,370
00	150,000	100	400	40,000	2,110,850
00	150,000	100	400	40,000	2,081,223
00	150,000	100	400	40,000	2,063,344
00	200,000	100	600	60,000	2,718,178
00	200,000	100	600	60,000	2,687,269
00	200,000	100	600	60,000	3,030,416
00	200,000	100	600	60,000	3,338,889
00	200,000	100	600	60,000	3,176,871
00	200,000	100	600	60,000	3,155,584
–	2,000,000	—	—	600,000	27,554,109

alltid lika antalen af personer, ehuru man vet, att

ch för hvar bonde i åtnjutet arvode 12 och ur egen

Sverge o

ilfvermynt

rta-Sigillata-afgift.		
rge.	Finnland.	
,996	8,337	
,400	8,309	
,371	8,267	1
,646	8,216	1
,605	8,341	1
,891	9,075	1
,910	9,105	1
,100	263	1
,081	327	1
,000	246	1
,400	413	1
,400	384	1
599	278	3
756	665	2
252	488	2
138	382	2
938	267	2
413	305	2
415	616	2
384	564	2
000	206	2
418	672	2

vit uppgjorda f
re vigtiga fall g
r minskade, att
ar åt den forsk
bära tullafgift
get. — [6]) T
—1755 stiga

, i
er

nds jut
verg
76,6
89,3
60,1
72,0
99,4
74,3
49,3
37,9
56,5
63,9
68,3
50,0
31,5
53,0
58,5
89,7
47,0
09,7
65,0
95,5
22,9
33,8

ans
år, 44
hå i 1
Sv 0,0
de ill
i t m
be

